1926. ANUL XVIII APRIL No. 4.

Viața Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

SUMAR:

IAȘI

Redacția și Administrația: Strada Alecsandri No. 3

1926

VIAȚA ROMINEASCA apare lunar cu cel puțin 160 pagini. — Abonamentul în țară un an 400 lei. — jumătate an 200 lei. Numărul 40 lei. — Pentru străinătate: un an 600 lei; jumătate de an 300 lei. Numărul 60 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARA

Iași, Strada Alecsandri No. 10–12.

ANUL XVIII

CONDIȚIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale și anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an, — trimițind suma *prin mandat poștal*.

Reînoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Prețul abonamentului pe anul 1926 este:

IN ȚARĂ:

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți și Intreprinderi comerciale, financiare și industriale, pe an . 500 lei

Pentru particulari:

Pe un an . . . . 400 lei
Pe jumătate an . . . . 200 „
Un număr . . . . 40 „

IN STRĂINĂTATE:

Pe un an . . . . 600 lei
Pe jumătate an . . . . 300 „
Un număr . . . . 60 „

Abonaților li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

Pentru siguranța primirii regulate a Revistei D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul și 72 lei anual costul recomandării pentru țară și 180 lei pentru străinătate.

Colecții complecte pe anii 1920, 1921, 1922 și 1923, se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu preț de 200 lei colecția, iar 1924 și 1925 cu lei 300 colecția.—

Administrația.

Viața Romînească

Viaţa Romînească

Revistă literară şi ştiinţifică

VOLUMUL LXVI

ANUL XVIII

IAŞI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ŞI EDITURĂ
„VIAŢA ROMÎNEASCĂ"
1926

La „Grandiflora"

(Sfirşit)

Chiar in cea dintâiu zi de lipsă a lui Moraru din oraş, Manaru se înfăţişă Morăriţei. El ştia, din lungul şir de îndrăzneli, cu care dovedise până acum, că o femee e pe jumătate cîştigată de curajul nemărginit al celui ce ştie să-i arate. Se întîmplă însă să nu nimerească drept în odaia, în care credea că va găsi pe stăpîna casei, şi asta îl făcu să se întoarcă tiptil în antreu şi să sune ca orice vizitator. In alte împrejurări, Manaru ar fi dat busna prin toate încăperile şi ar fi răsărit ca un cavaler din legenda frumuseţei închise pe viaţă, în iatacul ferecat al zmeului. De astădată picioarele îşi îndoiră puţin coardele lor de oţel şi vitejia i se lăsă ceva mai jos de nivelul obişnuit, pe arcurile slăbite. Era de-ajuns să vezi numai cum stăteau aşezate jilţurile acelea bătrîneşti cu spetează înaltă, înşirate dealungul zidului şi îmbrăcate în apărători albe de pînză ca nişte bunicuţe umflate de crinoline, moţăind visul fără sfirşit al trecutului, ca îndată să ţi se taie orice îndrăzneală. Şi asta încă n'ar fi fost nimic; dar uşa cea mare dela antreu, pe care o găsise descuiată, ca şi cum în casa asta teama de neprevăzut, n'ar tăinui în nici un ungher! Ascultînd ţîrîitul stins al clopoţelului în depărtare, probabil în vre-o sală din dos, Manaru se gîndeşte puţin uluit la îndirjirea, pe care cu un moment mai înainte i-o insuflase aceiaşi uşă deschisă şi la pasul viteaz cu care intrase, fără să bată, fără să cheme, la siguranţa cu care străbătea camerele de parcă ar fi mers la dînsul acasă şi la credinţa nestrămutată c'o va găsi în a treia odae din dreapta, colţul dintre stradă şi curte, unde le ştia demult iatacul şi unde voinţa lui, de puterea căreia nu se mai îndoise de vreme îndelungată, îi poruncise din depărtare, prin uşi şi prin pereţi, să-l aştepte.

Acum însă se întîmpla ceva ce-i mărea şi mai mult nedumerirea: sunase de trei ori, aşteptînd cîte trei minute, după fiecare împungere a butonului şi nici un semn de viaţă, din casa asta care parcă era goală. Sună a patra oară, hotărît că dacă nu va veni nimeni, să cotrobăiască iar odăile, încăpăţînat la culme, să ajungă la un sfîrşit oarecare sau—Doamne!—la un început! In orice caz să nimicească orice gînd de opunere cît de neînsemnată, cu îndrăzneala şi repeziciunea mişcărilor lui!

Ci iată, că uşa cea mare se deschise însfîrşit. Adică se crăpă atît, cît ar lăsa să iasă un cap cu păr roşu, zburlit şi o faţă rumenă şi aburită, pe care vre-un glumeţ parcă lipise un gogoşar. Gogoşarul făcu o mişcare de animal marin şi lăsă să se vadă cele două găuri ale nărilor, care părură să adulmece pe cel venit. Manaru avu impresia că fu privit cu nările, căci alte urme de ochi nu se mai zăreau, pe faţa aprinsă şi informă, şi asta-i tăie iarăşi curajul.

— Domnu! e la Bucureşti!—auzi o voce surdă, care i se păru că vine dedeparte şi nu de subt gogoşarul ce se zbătu într'una cît ţinu vocea aceia, ca o echinodermă pe nisip.

— Vreau să vorbesc cu cucoana...

— Cucoana?... Aici vocea ascunsă făcu o pauză mai lungă. Echinoderma se zvîrcoli dureros de parcă ar fi fost presărată cu sare, şi iarăşi se auzi ca de subt apă.

— ... nu se poate... Domnul nu este aici...

Uşa pornise să se închidă peste strania apariţie, dar mîna puternică a lui Manaru apucă vînjos clanţa dinafară; cîteva clipe uşa aceasta se zbătu între Manaru şi arătarea roşie, dar braţul lui fu desigur mai tare.

— Du-te de chiamă pe cucoană!—se răsti atît de puternic Manaru, că gogoşarul se făcu mic pe faţa rotundă şi abia acum se deschiseră deasupra lui două crestături negre, lungi şi înguste ca două urme de creion.

Apoi îndată capul se vîrî în burduful dedesupt, încotoşmănat în şaizeci de boarfe şi toată această alcătuire diformă se porni brusc, în mişcare grăbită şi nemodificată, ca un ghem de petece împins cu piciorul. Drept la jumătatea antreului se opri:

— Cine sînteţi dumneavoastră?—se auzi vocea din stomah.

— Un domn...

Ghemul porni iarăşi. Dispăru prin uşile din fund şi reapăru după minute de aşteptare.

— Cum te chiamă?

— Un domn, ţi-am spus!—urlă Manaru scos din fire; am treabă cu stăpînu-tău sau cu stăpînă-ta...

Din ghemul de boarfe, se desprinsese iarăşi ghemul mai mic al capului, apoi amîndouă se contopiră şi arătarea se mistui din nou.

Şi iarăşi trecură minute.

Manaru se aşezase cu spatele spre fundul antreului. Era

bine să nu fie văzut chiar dela început. De aceia nici nu întoarse faţa, cînd se auzi uşa. Se prefăcu plin de luare aminte pentru albumul de fotografii de pe masă, întorcînd cu mult interes paginile cartonate, în vreme ce urechea prindea cu atenţie de asasin pîş-pîşul pantofilor de pîslă, pe covoraşele lungi, ca nişte poteci.

Manaru tresări cu prefăcută putere, numai cînd simţi pe Morăriţa aproape de tot de dînsul. Atunci se înclină adînc, îi apucă mîna albă, pe care o trase spre buze, smulgînd-o, cu afectată delicateţe, până deasupra cotului, din mîneca largă a capotului cu desemne egiptene,—şi braţul prea alb îl cutremură.

Ridică îndrăzneţ ochii şi-i împlîntă în ochii Morăriţei, care-l cerceta severă şi neînţălegătoare:

— Ce doriţi, domnule?...

...A, va să zică nu „domnule Manaru?"

— Nu mă cunoaşteţi, doamnă?

— Domnul Manaru, dacă nu mă'nşel.

— Chiar el, chiar el...

Ş'apoi tăcere, căci el dăduse acum drum, să vorbească, ochilor, care scînteiau jucăuşi ca flacările acelea infime pe metalul înroşit în spuză.

— Căutaţi pe bărbatul meu?...

— Da... o afacere urgentă... unde aşi putea să...

— ...să?...

— ...discutăm...

— Să discutăm, dacă socotiţi că vă pot lămuri cu ceva, chiar aici domnule...

Vocea ei la început semeaţă, păru mai prietinească acum şi faţa i se discordă; Manaru o privi din nou pătrunzător, dar şovăi puţin, simţind că-i lipseşte cuvîntul din gît. Şi asta îl făcu să-şi strige singur în gînd cuvinte aspre şi insultătoare!

Pe figura ei se cumpănea încă mirarea cu bunăvoinţa. Birui cea din urmă. Clipa aceasta păru s'o fi aşteptat Manaru, căci abia acum îşi reveni. Şi ca să n'o strice dela început, bătu puţin cîmpii, departe. Ea-l privea uimită şi se vedea din mobilitatea întregei figuri, cum se sforţează să înţeleagă ceva.

Era frumoasă, grozav de frumoasă, asta e! Părul negru,—tăiat într'o parte de-o şuviţă argintie ca de-o cărare abia perceptibilă,—cu vîrfurile încîrlionţate în toate chipurile şi strîns în grabă într'un coc destrămat. Figura nepudrată păstra o albeaţă mai mată, mai intimă, iar umerii obrajilor luceau dela sine cu rozul lor aprins de cărbune. Gulerul capotului, cu desenuri vişinii se închidea tocmai cînd începea şănţuleţul sînilor, tăind pe pieptul puternic, un triunghiu alb.

— Domnule, eu nu înţeleg de loc ce spuneţi dumneavoastră...

— Doamnă, nu înţelegeţi că aiurez, că vă iubesc...

Ea făcu un pas înapoi, mai mult surprinsă, ca şi cînd convorbitorul ar fi înebunit brusc, dinaintea ei. Migdalele negre ale ochilor îşi întoarseră vîrful de inimioară şi mai mult spre timple şi fruntea i se încreţi, iar toată faţa cu triunghiul pieptului cu tot, se acoperi deodată de-o roşeaţă aprigă. Ea-l măsură apoi de sus, până jos, răsuflînd scurt şi şuerător, se'ntoarse spre fundul antreului, privindu-l încă peste umăr, cu buzele schimonosite de tot dispreţul, de care era în stare şi porni cu pas de sus, rar şi apăsat.

Insă în adîncul negru al privirilor acelora, Manaru, ochitor dibaciu, prinse din zbor două unde căprii de teamă; pasul ei tocmai se grăbea cînd el o ajunse din urmă şi o apucă în laţul de oţel al braţelor, pe după mijloc.

Fu o luptă scurtă şi mută, o grindină violentă de sărutări pe ceafă, pe umerii care se desgoleau şi se acopereau necontenit, unul după altul, în zbaterea ei înverşunată, pe părul, al cărui coc se desfăcuse de tot. Ea începu să strige, dar din gîtul umflat de nebunia indignării, nu porniră decît cîteva sunete aspre, guturale. El văzu în dreapta uşile larg deschise ale dormitorului, plin aproape tot de cele două paturi alăturate, cu tăbliile uriaşe, galbene—lucitoare ca lămîia; dintr'o smucire îi întoarse faţa spre dînsul şi-i prinse buzele strînse, între buzele lui, înăbuşindu-i orice putinţă de strigat şi împingînd-o încet, dar sigur, spre întinsoarea desăvîrşită a macaturilor roşii.

In prag ea-şi îndoi, îşi întrei forţele fără isbîndă şi acum, albă ca hîrtia, cu figura răvăşită de cutele groazei adînci, cu părul despletit, cu ochii măriţi de tot mai spăimîntată mirare, orbiţi de roua lacrămilor disperării, ceda milimetru, cu milimetru, spre marea de roş a macatului întins până la nemărginire.

Dar pe somiera ce se scufundă adînc o luptă se încinse de astă dată crîncenă, necruţătoare. In cele din urmă, ea scăpă izbindu-l cu un sfeşnic electric mobil, apucat de pe măsuţa de noapte şi se năpusti prin uşa cu canaturile de părete, înecîndu-se subt zugrumul înebunitei respiraţii.

Manaru rămase întins într'o prostraţie desăvîrşită, scîrbit, descurajat, nu de lovitura care-l pălise cu nădejde, dar de această îndîrjire furioasă, de care nu se mai împiedecase nici odată şi care îl neliniştea—lucru nespus de straniu—ca o grozavă presimţire. Nu i se părea de loc neexplicabilă, dar absolut de loc, încăpăţînata rezistenţă,—şi totuşi neliniştea creştea...

Un gol mare în cap, în pîntece şi în suflet îl ţinea încă printre cuverturile şi cerşafurile vrăşulite. Atunci urechea prinse un foşnet uşor, de fantomă, şi închise ochii, prefăcîndu-se ameţit de-abinelea. Desigur, intrigată de nemişcarea lui, ea se întoarse să vadă efectul loviturii; dacă avea să se aplece asupra-i, să-i încerce bataia inimii, o va apuca iarăşi de astădată

cu toată furia desnădejdii, îi va sfîşia veştmintele, o va muşca, o va zgîria cu ghiarele, cu dinţii...

Dar ea nu se grăbea de loc. O simţea nemişcată, fixîndu-l dintr'un colţ; crăpă puţin pleoapele şi-o văzu într'adevăr privindu-l liniştită, dreaptă, superbă, frumoasă. El aştepta încă, doar o va picili în cele din urmă.

— Dacă nu pleci mai de grabă, voiu chema slugile să te îmbrîncească.

El nu răspunse. Auzi atunci zgomotul uşor al pantofilor de casă, depărtîndu-se. Era de tot sigur că se va opri după cîţiva paşi, pentru a vedea efectul; dar zgomotul acela continua să se audă la intervale sigure şi hotărîte. Acum se îndepărta prin antreu. Sări din pat şi se luă după dînsa. O găsi în mijlocul antreului, aşteptîndu-l, căci gemătul somierei uşurate o prevenise. In mînă avea un revolver foarte mare şi contrasta glumeţ cu mîna ei micuţă—dar în cutele feţei se desemna în linii tari accentul hotărîrii.

— Ei bine, chiamă-i!—spuse el. Voiu rămîne necontenit în pat. Imi voiu scoate haina, toate hainele şi mă voiu vîrî în aşternut (începu să rîdă răutăcios). Şi n'aveţi decît să mă daţi afară şi să aruncaţi hainele după mine! Cred că oraşul se va amuza mult de această împrejurare.

Aiura înainte, inventînd ameninţări de copil; şi le spunea hotărît, căci se simţea în stare să meargă chiar până acolo. Dar rîsul pe care ea i-l aruncă în faţă ca un stropşit de salivă, îl desbrăcă şi cel din urmă văl al curajului. Se simţi atît de mic, atît de urît, atît de slab, că picioarele i se tăiară. Se lăsă pe-un scaun.

— Iartă-mă!—bîigui. N'am ştiut ce fac. M'am purtat ca un rîndaş. Dar nu mai sînt demult stăpîn pe faptele mele...

Ea-l privea încruntată şi totuşi în ochii ei se vedea o picătură de înţelegere; din instinct ea înţelegea totul şi-i primea vorbele care urmau, pentru oricine altul fară fir, neclintită, cu linişte şi—Doamne! Se înşela el?—cu interes şi compătimire.

— Ha! Ai putea să-mi spui dacă ea s'a... zbătut la fel... spune şi îndată, îndată plec..

Apoi deodată se ridică în picioare, clătinîndu-se, înălţîndu-se parcă şi scăzînd ca umbra agitată de o lampă sgîlţîită. Ochii îi scînteiau ameninţător şi pumnii i se încleştaseră.

— ...toate femeile pe la care am trecut, şueră el printre dinţi, mi-au dovedit că nu-i decît o glumă, o nebunie trecătoare. Mi-au limpezit sufletul, de veninul roşu şi iată, acum mi l-ai turnat iarăşi înăuntru...

Figura i se strîmbase fără încetare, de durere şi de nebunie; apoi deodată creţurile acelea, întretăiate sinistru, începură să se descîlcieze; chipu-i luă acum înfăţişarea blîndeţei.

— Spune, se rugă el milog,—aşa-i că dacă nu eram ast-

fel violent... cum să spun, dacă m'aşi fi purtat altfel... dacă... delicat... altădată... mai tîrziu... tîrziu de tot...

I se păru că ea e gata să izbucnească iarăşi în risul fals şi batjocoritor şi parcă-i fu frică de ascuţimea risului aceluia, căci făcu o mişcare bruscă. Dar faţa ei rămase liniştită şi corpul parcă i se descleştă din atitudinea ţeapănă şi bravă. Ea-l privea acum cu toată compătimirea, dar buzele îi rămîneau pecetluite.

— De ce nu răspunzi ?...

— E de prisos...

— ...de prisos..

Ea nu mai zise nimic. El o privi încă neîncrezător, dar îi uimi siguranţa ce se cetea pe chipul ei; de bună seamă c'aşa trebue să fie, se gîndi el şi mai spuse stins :

— Buna seara ! —deşi era la nămiazi. Porni clătinîndu-se şi la uşă se odihni puţin, rezemat în minerul de alamă.

Şi înainte ca să dispară cu desăvîrşire, se întoarse în acelaşi timp ameninţător şi rugător :

— Voiu mai veni odată... nu ştii ce mare nenorocire... se va întîmpla.., dacă nu mă vei primi...

Crezînd c'o ameninţă pe dînsa, ridică din umeri, plictisită...

Adouazi Manaru se deşteptă cu durere mare în tîmplă ; în cameră erau transparentele lăsate, întuneric şi frig. De cînd cu boinăreliile lui, servitorii ăştia îşi băteau joc ; făceau foc de mîntuială, cum de mîntuială le făceau pe toate. Dincolo de cuget, Manaru întrezări cum s'ar putea îndrepta aceste neorînduieli. Dar închise repede pleoapa gîndului, gonind cu scîrbă din lumina lui pe cea menită să-i readucă tihna căminului.

Intoarse butonul electric ; undele galbene umplură îndată odaia, şi el le văzu chiar izbindu-se de portretul Frosicăi, ca razele răsăritului de o răzleaţă stîncă marină ; păreau că toate s'au adunat acolo, ca s'o facă să strălucească într'un nimb nesuferit.

Văzul lui se opri astfel fără vrere, pe chipul celei care de şapte luni şi mai bine, işi ispăşea exilul în dealul viilor. El îi cerceta acum mersul cutelor feţei,—arcuite cu rotunjită măestrie de fotograful „în culori" dela Viena,—să vadă, care din ele ar fi putut deveni accentul acela sever de energie şi scîrbă, o ! mai ales de scîrbă, de pe figura severă din ajun, a Morăriţei.

Le luă pe rînd pe toate, şi toate, adîncite sau întinse, dau boiului zîmbitor, expresii de plăcere, de extaz chiar, sau cel mai puţin de cochetărie, de închipuită pudicitate : „Ei lasă, lasă, ce faci ? Eşti nebun, vai, dar eşti scandalos!" Şi nimic mai departe. Puţină rezistenţă, o zbatere cu mişcări prefăcute, stîngace, dînd cîştig de teren tot mai mult lui Ramură, care înţelege că trebue în orice caz săvîrşit acest ritual şi care se luptă alene, sigur de izbîndă.

Durerea din tîmplă apasă acum ca un vîrf de cuţit. Inima lui Manaru bate în ritmul, din ce în ce mai grăbit, al mişcărilor scîrboase, pe care le vede cu închipuirea. Sare din pat, neputincios să mai reziste vedeniei. Pe înaltele-i picioare, trupul de oţel vibrează ca o lamă călită. Să repede la lavoar, şi potoleşte jarul din piept, cu pumnii plini de apa grea şi rece. Se îmbracă şi trage transparentul.

Ninge : pe prichiciul din afară, rozetele de nea îşi tremură convulsiv piciorușele înflorate, parcă se înfricoşează şi ele de suflul aprig al năvalei de deasupra. Sfinţii s'au pus să-şi scuture preşurile cu nădejde. Pe Manaru îl orbeşte puzderia de steluţe albe ; clipeşte, strînge ochii în pleoape, dar roiurile necurmate îl orbesc din nou. Şi simte în ochi o plăcere, o uşoară plăcere, care se întinde tot mai mult înăuntru, trezeşte începuturi de amintiri vagi, aşa cum tresar clapele pianului vechiu, subt slabe apăsări de fantomă, în odaia neumblată a unui mort demult.

Dar iată, apăsarea amintirii atinge acum o clapă al cărui vuet aspru şi dureros, îl cutremură de sus, până 'n picioare, îi clănţăne dinţii, îi zburleşte toţi nervii, parcă i-ar fi apăsat pe-o bubă. Primii fulgi de anul trecut! Sărbătorirea apariţiei lor, în trei : Frosica, Manaru, Ramură... Oare trecuseră atunci peste formalitatea luptei ?

Manaru iese în fugă trîntind uşile ; şi afară îl întîmpină bucuriile celorlalţi şi ale vieţii. Zăpada a prins; şi fulgii rîd cu toţii de bucuria omenească. Parcă-i un miraj multiplicat la infinit de dinţi rîzători ; pretutindeni domneşte rîsul. „Prinde ! Prinde! Asta-i bună ! Cam tîrzie, dar e bună !"—îşi dă cu părerea moş Mitrică Dranovete, misit, cotar şi la nevoe chiar comisionar, scuturînd voios cisniele, de pecingenea albă.

— „Salut boerule ! Să trăeşti şi la mulţi ani !" Şi el apucă răspunsul lui Manaru, cu un surîs, din zbor, trecînd înainte vesel că poate vesti şi altora părerea lui bună : „S'a prins, se prinde !" Bietul moş-Mitrică, el n'are poate lemne nici pentru o săptămînă şi se bucură ca şi un copil, ce-şi curăţă tărlia în şopru. „S'a prins, se prinde !" Vor urma poate viforniţe, geruri peste fire şi atunci desigur va blestema iarăşi „vremea asta afurisită, parcă-şi face de cap Dumnezeu!"—cum zicea anul trecut, dar acum e fericit, că zăpada e lipicioasă şi covorul alb se întinde cu sîrguinţă, astupînd urîţenia glodului.

Manaru simte şi el, curios! Parcă în afară de conştiinţa lui, undeva departe, în hău sau în vreme, mijeală de bucurie. Dar de acolo din depărtarea acela, până în adevărata-i, imediata-i conştiinţă, e o distanţă de temut, un abis în care se întretae şi scapără norii grei ai amărăciunilor, îndoelilor şi dezgusturilor. Albeaţa asta nesfîrşită, care altădată îi umplea sufletul de toate bucuriile căminului, dela focul din sobă, până la albeaţa identică a Frosicăi goale, în căldura de subterană adîncă, a odăii de dormit ; de astădată i se pare stricată de ceva negru,

distonant şi supărător; un punct inexistent şi totuşi perzistînd să întunece vederea ca acele neguri subite din colţul ochilor, care te sperie pe neaşteptate, te fac să întorci brusc capul, pentru a nu surprinde nimic real, şi totuşi împăienjenind necontenit izvoraşul secat al lacrimilor—înceţoşeri nedefinite şi insezisabile, ca o veste a nevăzutului, ca o prevestire sinistră.

Piciorul lui Manaru, despică acum pîrtii prin mahalalele depărtate, apoi coteşte spre Olt, prin ţarinile înzăpezite, în care talpa lasă urme pe covorul alb. Pe aici parcă n'a nins aşa ca în oraş şi Doamne! Parcă nu mai ninge de loc. In văzduh a rămas un fel de fulguială neputincioasă şi leneşă; ultimele steluţe de nea, deabia sosesc legănate şi batjocoritoare ca acei soldaţi beţi şi nedisciplinaţi ce 'nchee totdeauna coloanele lungi, sure şi posomorite. E parcă un făcut:—trebuiau să-i arăte şi ele lui Manaru, că totul nu-i decît un fel de glumă şi o batae de joc.

Miriştea înzăpezită, buburozată de ciuburile negre ale porumbilor tăiaţi, se sfîrşeşte repede în poalele zăvoiului. Talpa lui Manaru stîrneşte acum foşnetul de metal subţiat ale frunzelor căzute. Pe aici zăpada n'a prins decît insuleţe, insuleţe, pe subt ochiurile mai largi dintre copacii trişti şi pudraţi. Cîte unul se deşteaptă din somnul hibernal, vede desigur că a încetat ninsoarea şi scutură cu dispreţ buleandra de gheţuşuri de pe umăr, care se nărue toată în capul musafirului nepoftit. Insă Manaru răzbate îndată la capătul podului, pe şleahul larg, stă în loc şi priveşte în urmă-i: mare ocol a făcut! Apoi o ia tot înainte pe scîndurelele răsunătoare ale podului, dispuse în chip de trotoar.

Dedesubt Oltul curge, între două chenare înguste, argintii, de nea, în şuvoaie grele şi adînci: găurile învîrtitoare, ochi de bulboană privesc lumea de deasupra cu hăinoşia întunecată a adîncului. Ochii aceia mulţi şi toţi se fixează asupra lui Manaru, de parcă divinitatea răului s'ar fi ridicat duşmănoasă şi pînditoare la suprafaţă. Sprîncene cruute de unde gălbui îi înconjură în curgere necurmată şi 'n vuet fără oprire; braţe de apă se desfac din trupul înmugurit de ochi şi alunecă lacome prin maluri; apucă hrăpareţe ostroave întregi, înrămate de zăpadă la subţioară şi se înfundă iarăşi în buzunarele mătcii, pierzîndu-se în zăvoaele depărtării.

Pretutindeni un zbucium necurmat de scăpare din sine şi pretutindeni o întoarcere ruşinoasă, înfrîngere şi neputinţă.

Manaru retrăeşte lupta din ajun şi abia aici, în mijlocul sănătăţii aspre a naturii, începe să se îndoiască. Hm... Oare să fie intr'adevăr vre-una... Una singură...

Şi întrebarea asta neterminată îl luminează deodată.

Rîde cu voioşie privind şuvoaele groase şi galbene; dar ochii vultorilor îi moaie puţin veselia. Se îndepărtează de albul parapet metalic şi-o ia agale, înapoi spre oraşul depărtat ce-şi

scoate cupolele şi vîrfurile ascuţite dintr'un nor despletit de ceaţă, de parcă ar fi luat foc din vale, pe dedesubt.

Drumul se întinde negru şi ridicat, lasă burtă la mijloc şi urcă iarăşi spre oraş; subt bolta de plopi centenari, hăt, la jumătate-i, se năzăreşte în tulburul zilei, o căruţă înaintînd mică şi domoală ca o jucărie.

Scăpat de obsesia rîului el rîde acum zgomotos. Se revede părăsind pe Morăriţa... Işi aduce aminte de toate vorbele, de scînceliile lui... Şi la fiecare, cîte-o nouă undă de ruşine îl loveşte în obraz. A putut el să se poarte atît de slab! S'a făcut de rîs! Totul trebue îndreptat astfel ca ea să creadă într'o prefăcătorie a lui, un rol jucat în mai multe chipuri, cel lăcrămos de la urmă fiind coarda de rezervă, a canaliei care nu dă îndărăt dela nimic...

Manaru era satisfăcut; el coborî costişa podului cu pas a lene, cu faţa iluminată. Cuvîntul „canalie" l-a înzdrăvenit complect.

In vale, între dînsul şi oraşel, ceaţa începuse să presare mici incendii, ca exploziile obuzelor pe cîmpul de războiu. Pe urmă o fumăraie îneca totul, parcă pămîntul întreg s'ar fi aprins. In dreapta şi 'n stînga drumului, până cît ţinea ochiul, inecul aburului de piclă cutropi totul. Şi 'n desimea lui inegală, fiinţele omeneşti luau dimensiuni de fantasme. Colea, aproape, în vale, păzitorii zarzavageriilor strînşi la foc, unde parcă incendiul subteran răzbise prin crusta pămîntului, se vedeau ca o ceată măruntă de liliputani. Iar dincolo departe, lucru nemaipomenit, peste Olt, pe culme, prin fumul necontenit mai opac, un călăreţ părea tot atît de înalt cît dealul pe care-l călca; ai fi zis că dă de cer cu vîrful căciulii.

Manaru ridică din umeri neînţelegător; i se părea că păşeşte într'o lume stranie, ireală. I se părea că străbate acum funduri de ocean. Tristeţea îl copleşi iarăşi. Se întreba din nou: E oare cu putinţă să existe într'adevăr ceva întreg, în totul şi în totul întreg, neştirbit de vîrcolacul nici celei mai slabe umbre?... Un suflet femeesc?

Şi privi în juru-i, aşteptînd răspunsul din nepătrunsul ceţei. Dar nu venea nici un zgomot, nici cel mai mic zgomot. Liliputanii se înecaseră de tot în negură; iar pe creasta dealului, trupul calului şi-al călăreţului dispăruseră; şi numai capul cu căciula lunecau deasupra abisului ca o lună de închipuiri de troglodiţi, ca o arătare sinistră şi cobitoare.

Demult, de nu se mai ţine minte—pentru întâia oară acum Manaru îşi făcu semnul crucii.

Ca în toată iarna aceasta, nici acum zapada nu se prinse de loc. Pe străzile umede, noroiul pleşcăia subt tălpi, care-l svîrleau departe în şiroaie groase-păcurii. Doar dimineaţa pojghiţa gheţei de peste noapte mai ţinea împetrită această revarsare murdară de glod, care reîncepea odată cu pasul omenesc. Puţin,

după faptul zilei urmele încălțămintei se'ntipăreau ca'n ceară; erau urme de bocanci grei cu știftori, încrucișîndu-se cu găurelele dispuse geometric, lăsate de galoș; urme de talpă largă, bărbătească, distanțate la intervale rari, printre care pecețile ascuțite ale pașilor femeiești se legau în lanț mărunt ca un șir de rîndunici; parcă le și vedeai în mers zorit, abia ținîndu-se de călcătura destinsă și apăsată a cismei voinicești.

De cînd tot se ducea la piață dis-de-vreme, Manaru prinsese toate aceste deosebiri; căci abia în zilele de tîrg, mai putea avea prilejul să revadă pe Morărița.

La cea dintâiu întîlnire, a salutat-o larg, ștrengărește, însă ea nu l-a văzut, sau poate s'a făcut preocupată de modul cum servitoarea trebuia să așeze în coș, fără să le strice, cîteva buchețele de ghiocei, rămășiță a zăpezei ce se luase. Manaru își făcu loc printre două vînzătoare și se postă drept în fața ei, în dosul liniei lungi de țărănci chincite cu picioarele subt șezut, cu brațele cruce în sinii cojoacelor, îmbrobodite și cocoșate de frig, nemișcate dinaintea ștergarelor cu grămăjoare de bunătăți, ca o galerie de idoli vechi de piatră înegrită, în fața cărora credincioșii se prosternă în mătănii asidui de cumpărători aprigi la togmă. Și Manaru zîmbește la priveliștea șiragului de idoli precupețindu-și singuri ofrandele; apropierea asta barocă îi suflă iarăși pe subt capacul țestei un vînt de înviorare. Ar fi vrut să fie peste tot o răsturnare grozavă din vîrf până'n temelii și-și dă seamă că simte această nevoe acum mai mult ca niciodată; o simte în sînge și în măruntae ca foamea și ca setea, chinuitoare și neogoiate.

Și iată că femeia asta neașteptată se așează deacurmezișul prăbușirii generale. Și iată că îndată atunci el vede lumea restabilită în temeliile, pe care le știa întâiu și pe care începuse să se învețe a le socoti pe urmă prea învechite, bădărănesc cioplite, putrede, mincinoase.

Încurcat în păienjenișul tuturor întrebărilor fără răspuns, ca un halucinat el se învîrte în jurul Morăriței, apare în dosul vînzătoarei care o servește, se trezește cot la cot cu dînsa, sare peste șiragul de idoli, în zarva de mirîeli și protestări acerbe, pentru a-i fi necontenit în față sau alături. Vorba, pe care ar voi să i-o spună se îngrămădește în gît, se preface în salivă, tot plimbînd-o cu limba de colo, până colo. Și tot nu începe să îndrăznească. Îl apucă iarăși necazul pe sine; niciodată nu i s'a părut sie-însuși mai bleg ca acum. Și simte parcă o plăcere neînfrînată să-și dea în gînd epitete caraghioase. Un singur lucru îi mai încurajează; ea desigur *se face* că nu-l vede și nu pare de loc contrariată de ocolurile lui tot mai apropiate. Însfîrșit a izbutit să se amestece într'o togmă cu o vînzătoare mai încăpățînată. Dumnezeule, vocea ei e liniștită și privirea-i limpede nu pare a mai păstra nici un necaz!

Dar, lucrul dracului! Acuma tocmai seninătatea asta îl încurcă! Cuvintele îi fug din cap ca un stol de vrăbii la o apariție neașteptată. Și se ține astfel după dînsa, prostănac și caraghios. În cele din urmă își aduce aminte comparația cu idolii și i-o spune, întinzînd cuprinzător mîna, deasupra întregei piețe. Ea zîmbește: va să zică i-a plăcut. Și i se ține iarăși încîntat pas după pas. Dar, repede, repede, o îndoială îl pune din nou în cumpănă: dacă ea a zîmbit numai așa, a batale de joc, pentrucă el a găsuit-o, floricica lui de imaginație, dintr'odată, fără nici o legătură, ca pe ceva aflat din altă parte, sau amintit dintr'o carte. Trebuia desigur să i-o spună încă de pe cînd se aflau la marginea pieței; deacolo s'ar fi văzut mai bine justețea-i și ar fi părut într'adevăr o improvizație! Aici vînzătoarele stricaseră șiragul și-l știrbise pe distanțe mari. El privi speriat peste întreg cuprinsul pieței; respiră ușurat. Comparația tot era bună, dar tristețea nu-l părăsi, căci inspirația secase iarăși și pe urmă grija de ce va fi zicînd dînsa de vorbele lui fără legătură și de tîrcoalele necurmate, reîncepu să-l neliniștească peste măsură. Vai! Niciodată nu s'a gîndit ce-ar putea zice vre-o femee de stăruințele sale. Totul era să nu se gîndească la nimic și să dea busna! Și acum, cînd doamna Moraru, mulțumită de cumpărături, îl salută fără nici un cuvînt, cu o scurtă și severă înclinare a capului,—care-l înconoștiință că ascultarea ce i-a acordat a luat sfîrșit; el rămase pe loc nemișcat, ca la o poruncă fără chip de răstălmăcire.

Și-l trezi din starea asta de nemișcare zgomotul tîrgului, care începu de-abia de acum să-i pătrundă cu adevărat în urechi.

— Boerule, boerule, trei poli perechea...

— Aici la mine, boerule, le-am lăsat la doi, cincizeci... eri le-a ouat...

Iar cleștele grătarului cu mititei birui totul cu zgomotul infernal:

„Arde și frige
Și n'are gură să strige
Mitite-i-ii".

— Hm, ce-o mai fi și asta!—se miră Manaru de sine.

De cîteva ori s'a prezentat la Moraru cu planul unei ingenioase afaceri, care-l încerca de ani, și la roada căreia ar fi vrut să fie unic culegător. Lui Moraru i-a surîs ideia și l-a primit cu tot entuziasmul. Dar atunci casa i s'a părut goală de orice altă ființă, afară de bărbatul priceput în treburi de comerț fulgerător și de misiție în mare (aflase el ceva? Afecta liniștea și ignoranța pentru a arăta nepăsarea sau pentru a-și bate joc?).

Intr'o a doua zi insă, după plecarea Morarului la Bucureşti, Manaru a sunat cu violenţă la intrarea asociatului, chipurile pentru tradiţionalele „hirtii uitate pe biurou"; dar n'a venit nimeni să-i deschidă. A bătut stăruitor trotoarul din faţa casei, mai bine de un ceas, cu aer—ce i se părea văzut dinăuntru—de om de afaceri stinjenit şi contrariat, in mersul vertiginos al operaţiilor de un lucru cu totul lipsit de importanţă. Işi exprimă chiar cu voce tare nedumerirea şi ciuda faţă de cîţiva prietini trecători, care nici gind n'avuseseră să-l intrebe de rostul lui in faţa acestei porţi. Dar cît strigă de tare, nimeni nu-i veni să-i deschidă. Poarta de dreve era inlănţuită şi lăcătuită atît de strîns, că abia de făcea zgomot, cind o sgudui cu toată puterea.

Din ziua acela, nopţile ce urmară începură să-i fie grozav de chinuitoare; spiritul Morăriţei il vizita fără preget la fiecare jumătate sunătoare a pendulului, ca o fantomă rea. O vedea intrind pe uşă, uşoară ca un vis, necontenit destrămindu-se şi veşnic refăcindu-se ca norul de ţigară. Apoi prindea din ce in ce mai multă consistenţă, o vedea aidoma, trup şi viaţă, privindu-l lung şi languros. Capotul de casă i-e prins intr'o cataramă de jartieră şi lasă să se vadă, aproape toată pulpa tare, rotunzindu-se lunguieţ. Mina lui se intinde tremurătoare şi ochii fixează fantoma, hipnotizind-o, imobilizind-o. Nebunia curiozităţii ii dilată nările, ochii, sufletul intreg, ii scurtează respiraţia, făcind-o gifiitoare. In faldurile capotului albastru, stă ascuns tot ce face gloria acestei femei; o singură aruncătură de ochi şi totul ar fi redus la obişnuitul profan şi impur. Inchipuirea lui Manaru atinge cu mini tremurătoare marginea capotului, însă acesta rămine nemişcat, ca faldurile de ceară ale vestmintelor de păpuşi. Inchipuirea lui înebunită doboară atunci şi smulge; dar vestmintul apărător rămine veşnic nemişcat, unul şi acelaşi cu misterul investmintat, ca imbrăcămintea imaginilor din lentilele răsturnătoare. Şi atunci in sufletul lui sfirie şi mai arzător jăratecul poftei, peste care cade incontinuu picătura de păcură a imposibilităţii.

Şi timpul il duce astfel in goana-i necurmată şi necruţătoare; lui i se pare că-l duce invirtindu-se ca un zănatec in jurul său insuşi, fără spor şi fără preget. Ca pe unul din asteroizii aceia mărunţi şi sterpi invirtindu-se in goana nebună şi de prisos in jurul lor şi'n jurul soarelui. Cind ii veni intăia această idee, Manaru se cam inspăimintă; ea-i veni cu atita intensitate şi-l obsedă intr'atit, incit ii aminti un fost prietin pe care-l vizita la un ospiciu, invirtindu-se fără să ameţească şi asigurindu-l că-i burghiu. Ş'apoi imaginea asteoroidului reveni din ce in ce mai des, mai sigură şi mai precisă, de parcă şi-ar fi arătat din ce in ce mai temeinic existenţa in obiectivul lunetei unui astronom descoperitor. Acasă, gindindu-se la ea, pe stradă,

la cafenea, la un prietin, intr'una cu gindul atras de magnetul puterii ei ascunse in misterul depărtării, el avea tot mai mult impresia că se răsuceşte deodată in juru-i ca un virtej şi astfel o ia razna dealungul străzilor, in neostoiat tircol pe lingă casa Morăriţei, ca pe lingă palatul din poveşti al soarelui.

Timpul il ducea astfel in spirală din ce in ce mai strinsă spre monomanie, până cind el se răzvrăti deodată. Primăvara venise demult sau mai bine, acum era primavară adevărată, adică nu acel sfirşit de iarnă, care-i mănincă primele luni, cu murdăria şivoaelor şi-a noroaielor revărsate, cu zăpezile acelea apătoase, mari şi destrămate in bob, ca scamele de bumbac. Căzuse acum zăpada florilor, orbitor de albă cit cuprindeai cu ochiul sau uneori de culori felurite, tot aşa de orbitoare, de parcă pe-un cimp de omăt, te-ai fi uitat printr'un clob de sticlă colorată.

Se pregătea deschiderea „Grandiflorei". Chiar se impărţise micile afişe boite in tot chipul, care anunţau marele eveniment: „In curind deschiderea „Grandiflorei" *grand cinema şi teatru de vară*, complect renovat, mititei, fleici, antricoate şi tot felul de băuturi spirtoase vor sta la dispoziţia onor. P. T. T. public la orice oră din zi şi din noapte."

Acest anunţ, cutremură de sus până jos pe Manaru. Grandiflora! Zeiţa nocturnă a atitor chefuri şi-atitor delicioase măruntae de berbec sau de văcuţă fragedă! De cind nu mai pusese el strop de vin pe buze, decind nu-i mai umpluse nările mustul sfiriitor al gratarului!

De cind cu Morăriţa, se instrăinase incetul cu incetul de prietinii buni şi de chiulhanurile trecutului. Şi cum se resimţea de această dezertare! Căzuse pradă ideilor de nebun, ajunsese văduv de orice nădejdi, slăbise ca un ogar şi'n sufletu-i se impiclea, tot mai stăruitor nerăbdătoare şi halucinante neliniştî.

Reintoarcerea la Grandiflora! „L'embarquement pour Grandiflore!" Incepu să strige chiar de adouazi, cuprins de o ciudată veselie subită, prietinilor care-l intrebau de sănătate: „Fiţi pregătiţi, ca să nu vă găsească in voi cu duhul rău!"

Rideau şi Mărunţache şi Ignătescu şi Goruneanu şi Gorunescu şi toţi ceilalţi, până şi Zambiloiu işi intindea buzele intr'o parte şi'ntr'alta, fără să le deslipească, neştiutor dacă trebue să se inveselească de abinelea, sau să dea dracului Grandiflora asta, care-i adusese atita necaz („Cine dracu' m'a pus să mă nimeresc tocmai in seara *aia*, acolo!").

Şi ei, cu toţii se lăsaseră de drăcovenii. Intr'adevăr „ce insemna Grandiflora fără Manaru!"—işi spuseseră chiar din ajun, privind cu melancolie afişele roşii, albastre şi verzi; şi acelaşi lucru il spuseră astăzi cu toată bucuria lui Manaru, cind acesta inainta spre dinşii, fluturind ca pe-un steguleţ, vestea tipărită.

— Dar ce inseamnă Manaru fără Grandiflora! — le răspunse el, scuipind cu dispreţ. — Să vă spun eu: un biet păcătos

şi un poltron... S'a dus cu bietul Manaru! E timpul să ne întremăm din apa sănătăţii binecuvintată de *labele paianjenului* ăluia de Cocoşel!"

Vinul curgea gîrlă şi hohotele de veselie deveneau tot mai nestăpînite. Manaru plutea în plin romantism. Din grotescul petrecerii, ochii lui se ridicau adesea spre înălţimile cereşti. Întunericul tocmai se spărsese în răsărit şi prin spărtură, apa luminii gilgila potop, diluind cătrăneala dedeasupra. Manaru părea că aude acel gilgiit, căci sufletul lui se înfrăţea acum cu toate, pătrundea în toate, înţelegea toate; era ca într'o stare de supraexistenţă, se simţea tronînd deasupra tuturora, în nori de extaz şi de fericire nemărginită.

Atunci îi picură în urechi cuvintele hotărîtoare:

— Eşti sigur că Moraru vine azi?

— Da, da, hotărît.

— Atunci mergem amîndoi la gară...

Era o frîntură de conversaţie dintre Gorunescu şi Goruneanu, din care până acum Manaru prinsese, fără voe, numai cuvinte răzleţe „vagon", „cinci mii la chilă", „corpuri străine"...

I se păru că gîtul răsăritului s'a căscat acum de tot şi prin beregata străpunsă de cuţitul luminos al nevăzutului năvăleşte potop, o zarişte roşie, diafană, umple totul de foc şi de-un fluid neînţeles şi dulceag, tot mai dulceag, care-l îneacă. El priveşte vrăjit, acolo în spărtura de lumină şi vede cum se furişează spre dînsul, în galop turbat, ca vîntul şi ca gîndul, trei raze, trei păreri de raze, ca trei cai înaripaţi. Îi ajung drept în minte şi iarăşi sînt atraşi înapoi în cer pe razele întinse, ca pe sîrme, acum mai mult de trei, o herghelie imensă şi pe urmă vin din nou în aceeaşi goană şi'n aceeaşi strălucire de aur şi pietre scumpe. Nu-i încă soarele vrednic al zilelor de Iunie, dar e soarele gîndului, care-l dogoreşte acum, ca'n nămiaz de vară.

Manaru se ridică şi buzele lui rostesc parcă în somn: Acum!

E toată un vîrtej aprig şi o hotărîre nestrămutată, mintea lui „acum". Se scoală, tremurînd din tot corpul, ca apucat de un frig năprasnic şi porneşte printre mesele zburlite de scaune întoarse, ca printr'o turmă de arici fantastici, încremeniţi în somn. De subt prunul gîrbov cu renclode electrice, prietenii îl strigă întrebător. Dar el s'a pierdut de tot.

— Lăsaţi omul să-şi facă nevoile!—spuse cineva.

Manaru grăbea acum pe asfaltul trotoarelor jilăvite de rouă şi i se părea că în înaintare corpul lui destramă palele de întuneric, de cele de lumină. Ajunse la casa Morarilor, cu ultima bineţe a cocoşilor. Dimineaţa era încă turbure; dar în văzduh pluteau fulgurări de raze.

Sgîiţii fără nădejde poarta de fier, se uită cu duşmănie la

lacătul umflat ca un ghem, ce-l privea la rîndu-i sarcastic, prin ochiul sgiit în toate chipurile, al cheii.

Ca unul care le socotise toate de mai înainte, el alunecă zorit dealungul grilajului argintat, cu suliţe galbene în vîrf şi dădu alături la Ristea dogarul. Poarta acestuia era scundă şi de lemn; Manaru mai aruncă o ultimă privire în lungul străzii ce se încovoia într'o parte şi în alta şi apucă solid de vîrfurile a doi stacheţi, la distanţă potrivită. Îl izbi atunci drept în urechi un pocnet puternic ca de beşică umflată, plesnită în palmă, urmat de-un horcăit lugubru de om părînd că se îneacă de mai multe ori,—apoi (găsindu-şi un ton potrivit)—se schimbă într'o aghioasă lungă şi tremurată de uşurare. Manaru clătină din cap cu deplină ştiinţă; Andrei vardistul îşi îndeplinea ca de obiceiu conştiincios veghea matinală, pe cimentul cerdacului deschis al conului Iancu, avocatul.

Se avîntă. Poarta gemu şi se zbătu subt greutate. Dar el era acum deasupra, sprijinit voiniceşte în muşchii de oţel; îşi petrecu picioarele dincolo, se legănă şi sări. Se pierdu repede printre turnuleţele patrate de doage înegrite, dispuse simetric, ca nişte sonde mici. Se trezi într'o vraşilă de butoale desfundate, rupte, înjumătăţite; se împiedecă de cercuri de fier care apăsate de talpă, se ridicau de subt aşternutul de aşchii şi gunoiu, viclene şi tăioase ca nişte fălci de curse, inadins ascunse. La urmă de tot fu simţit şi de javra curţii, ce-şi făcea somnul, pătrunsă de umezeala zorilor, subt o ruptură de hîrdău.

Manaru împinsese un butoiu, lîngă gardul cu sîrmă ghimpată al Morarilor. Acum era sus; iar cînele rămăsese deodată uimit, aşteptînd cu ochii lui de fosfor, ca mărăcinişul de metal să dea înapoi pe îndrăsneţ.

În Manaru era însă numai voinţă şi se simţea el însuşi făcut dintr'un metal mai brut şi mai dur decît a ţepilor sburlite pe fire. Cu siguranţă rece în mişcare, îndepărtă sîrmele rar, deschizîndu-şi loc destul printre ele, celace aţîţa necazul tînguitor al dobitocului dedesubt. Se coco1ă, strîngînd din dinţi, cocoşindu-se, ferindu-se de ascuţişuri, zdrelindu-se, sfîşiindu-şi hainele; o mişcare îi scăpă însă şi căzu destul de greu, dincolo pe pavajul neted de piatră tăiat în pătrăţele galbene. Dar era dincolo! Stătea încă jos pe piatră şi rîdea. Simţea cum triumfă toată carnea dintrînsul, odată cu durerea ce i se alina în fesă.

Alături javra lui Ristea se jelea amarnic, urlînd a mort; atunci se auzi şi hămăitul scurt şi gros al zăvodului Morarilor. Cînd Manaru se ridică, îl văzu capul enorm ieşind neîncrezător din cuşca lipită de gardul opus. El ezită un moment, îl crezu legat şi înaintă. Dar din cîteva salturi, zăvodul i se opri înainte, mîrîind ameninţător şi ţinîndu-l cu ochi de flacări.

Alături căţeaua lui Ristea,—nu putea fi decît o căţea, gîndea cu drept cuvînt Manaru—deşteptase toată mahalaua... O polifonie lugubră de lătrături, de schelălăituri, de vaete infernale,

adevărate ţipete canine, prelungi şi înfiorătoare, aprinsese de zgomot curţile vecine pe-o întindere respectabilă. Iar zăvodul fulgera doar cu ochii, tăcut şi groaznic. La cel mai mic semn şi mai apoi la mijeala oricărui gînd de înaintare, fălcile se deschideau şi se închideau într'un clămpănit sec şi metalic.

Manaru înţelese greutatea împrejurării; era ameninţat să rămînă până la deşteptarea celor din casă, în această situaţie destul de nepotrivită cu măreţia planului său; dimensiunile cinelui erau într'adevăr cu totul şi cu totul ieşite din comun.

Audaces fortuna!—răsună din înţelepciunea claselor de liceu ca din depărtarea secolelor, în mintea lui, după cinci minute de nemişcată aşteptare lungi, cît cinci ceasuri; o uşă scirţîi undeva sus, apoi jos, la uşa ce răspundea în curte, clampa începu să se agite.

Era chiar ghemul de petice, de care dăduse întâiu, cînd pătrunsese în casa aceasta. La bălţata-i apariţie, zăvodul se'nverşună şi se năpusti la Manaru; dar acesta răcni cu atîta putere şi atît de poruncitor, că zăvodul se opri la mică distanţă, iar faţa servitoarei abia ieşind din nămolul de boarfe, prinse ochi.

— Chiamă cinele!—tună iarăşi poruncitor, Manaru.

Femeia săvîrşi după poruncă; zăvodul îi veni la picioare, se gudură, apoi se întoarse iarăşi mînios, cînd Manaru îndrăzni în cele din urmă să facă un pas. Servitoarea se dădu înapoi şi ochii i se deschiseră şi mai mult. Atunci Manaru se scotoci prin buzunare şi îndată flutură în aer cîteva bilete de bancă albastre şi foşnitoare.

— Le vezi? Sînt ale tale, o asigură el.—Şi poftim, uite îţi mai dau!—se grăbi să-i arăte cît mai multă dărnicie, încredinţat că nu se mai găseşte vre-un alt suflet prin curte, căruia să-i păstreze taina.—Îţi dau cît vrei. Numai du-te şi vezi-ţi de treabă... şi lasă-mi uşa deschisă aici. Du-te la piaţă şi pe urmă ai să spui c'ai uitat-o deschisă. Nu sînt hoţ, n'am nici cuţit, n'am nici pistol la mine. Vreau să fac dragoste cu cocoana; asta vreau! Doar nu s'o dărăma lumea...

Zăvodul tăcuse, părea că ascultă şi el, de vreme ce mîrîia tot mai fără convingere. Numai ochii ghemotocului de cîrpe se căscase de astădată enorm, ca subt puterea unor fermece teribile şi repezi.

Vocea lui Manaru se tăie atunci şi păru că la alt ton; el scoase încă tot ce mai găsi prin buzunare şi zugrumat de emoţia clipei hotărîtoare, dădu ultimele lovituri:

— O să închizi poarta, poftim... Şi cu asta nu poate să-ţi spună că te-ai înţeles cu mine... Şi uşa de aici, o uiţi deschisă... Ce, nu ţi s'a mai întîmplat s'o uiţi deschisă?... Cum ar putea să-ţi dea în gînd că ar veni cineva, peste un gard cu atîţia ghimpi şi cu un aşa zăvod în curte, dacă nu m'ai vedea... Ia banii şi nu fii proastă...

Femeia făcu o mişcare pe loc şi dispăru. Manaru şueră o înjurătură de ciudă... Ah, în casa asta, ferecată, până şi slugile sînt de fier!

Dar după o clipă servitoarea apăru cu coşniţa la braţ; cinele care-şi încovoiase iarăşi autoritar şira spinării, se lăsă jos, gudurîndu-şi ciotul scurt.

Femeia îi făcu semn să intre.

Manaru îi aruncă banii în coşniţă... O mai întrebă: „Ce face stăpîna ta?"

— Doarme, doarme, nu ti teme... Şi până acolo nu-i cheie...

Va să zică şi'n casa asta, coada dracului poate găsi o gaură pe unde să se strecoare! Va să zică nu-i chiar aşa de ermetic închis cuibul Morarilor!

Curios! Un presentiment vag şi trecător, că şi sufletul Morăriţei ar putea să aibă vre-o portiţă deschisă, îl întristă la început. Dar se miră singur de acest simţimînt neaşteptat şi atît de absurd în împrejurarea în care se găsea. Iar cînd se află dinaintea canaturilor albe şi înalte ale uşii cu îngeraşi, ce varsă coşuri de flori roze, plutind pe nori albaştri deschis, redeveni complect *el*. O dori ca şi pe celelalte, la fel de prefăcută şi de perfidă. O dori uimită în faţa îndrăznelii lui, căzînd fulgerată de teamă şi de admiraţie; o dori strigînd de patimă cu gîndul gol de orice imagine a Morarului, dacă nu, cu imaginea unui Morar înşelat, nepricepînd nimic, caraghios.

Şi Manaru rînjea gîndind astfel; în vreme ce cu nespusă atenţie examina clanţa uşii şi gaura cheii.

Cu mare migăială izbuti să clintească fără zgomot astupuşul încleiat de vopsea al broaştei; cînd îl dădu într'o parte, cheia înfiptă pe dinăuntru îşi arată călcîiaşul picnit de rugină, oprind orice vedere şi tăind nădejdea oricărei strategii.

Dar Manaru nu disperă. Era ca într'o inerţie de acţiune, aşa că ideile noi îi veneau în creer ca verigile unui lanţ învîrtit de scripet; şi veneau deacolo din fîntîna gîndului prefăcute gata în fapt.

Începu să bată uşor tăblia canatului, subţiindu-şi vocea: —Cucoană! Cuconiţă!... Se auzi dinăuntru ceva, o mişcare a patului şi apoi un cuvînt neînţeles, bolborosit. Manaru îşi cîntări iarăşi mişcările şi începu: toc! toc! —Cucoană, cuconiţă!

Acuma se auzi distinct: —Tu eşti, Dumitro?

— Eu cuconiţă.

— Cine e? Ce vrei frate, ce te-a găsit?... Hai intră odată...

A, va să zică uşa nu era încuiată! Manaru o şi repezi înlături şi pentru a nu da nici o secundă de reculegere celei culcate, nu mai stătu să contemple efectul negîndîtei lui apariţii. Dintr'o dublă săritură fu lîngă pat şi în clipa ce urmă, bustul se ridicase instantaneu, într'o simplă cămaşă al Morăriţei, spăimîntate, se frînse subt greutatea vijelioasă a pieptului său. Lupta corp la corp, se încinse din nou şi deveni din ce în ce mai violentă din amîndouă părţile.

O greșală a ei, încercînd o mișcare disperată—fu pentru dînsul un punct cîștigat. Atunci ea gemu :—Lasă-mă .. Altădată... Singură te voiu chema... acuma nu se poate...

Cînd se ridică triumfător, ea rămase în aceiași poziție lubrică, nerușinată. Părea că nu se mai sinchisește de nimic și chiar Manaru se miră de atîta nesimțire. Ea ținea ochii încleștați și tremura. El o acoperi. Ea izbucni atunci într'un plîns fără lacrimi, un șir de vaete lungi, zugrumate, care apoi încetară sau mai degrabă se'năbușiră în gîtul ce sforăia subt apăsarea lor.

Manaru o mîngîie; nu va ști nimeni! El a sărit prin dos și nimeni nu l-a văzut. A pîndit numai ca servitoarea să plece în piață, așa că nici ea nu știe nimic. Cînd va fi să se ducă și el, mai tîrziu,—căci acum putea bate la ochi,—îi va deschide singură. Însfîrșit nimeni nu știe și nu va ști nimic, afară de cine, cu care a dus o luptă strașnică, grozavă, corp la corp.. —*Aveți* un cine, Doamnă, scumpă doamnă, într'adevăr *că-ți* seamănă"... „Haide lasă, nu mai plînge, la toți s'a întîmplat... și mie... la pipăe-mă... am niște cornițe mici... înțelegi, mă durea să știu că mai există cineva în orășelul ăsta al nostru, lipsit de astfel de podoabă... Acum pot să dorm liniștit... Uite... Am să-mi chem nevasta... o iert... nu vezi... fapta dumitale de-acuma, are o înaltă semnificație morală: aduci pacea în familii... fiind, cu toții la fel, nu mai avem ce să invidiem .."

El trăncănea înainte jumătate glumeț, jumătate serios. Glumea ca s'o înbuneze pe ea și s'o potolească, dar singur se minuna de cît adevăr cuprindeau spusele lui. Ea continua să plîngă. Însă, din ce în ce mai tăcut, și din ce în ce mai dureros. Nu se mai împotrivi la nici una din mîngîierile lui, nici chiar cînd ele deveniră desgustător de îndrăznețe. I se lăsa ca o cîrpă pe care poți s'o întorci în toate chipurile. El înțelese că aceasta este începutul îmblînzirii. Plînge dar se lasă! Mîine se va lăsa zîmbind, iar poimîine rîzînd cu hohot. În sufletul lui coborîse acum o pace fără seamăn, ca un răsărit întîrziat de lună, pe întinderea demult adormită. Și îndată imaginea Frosicăi îi apăru în minte. Îl cuprinse un dor puternic de dînsa; o va chema! Chiar o și văzu în închipuire, apărînd dinainte-i înfricoșată și tremurătoare. Păstră mai mult subt pleoapele închise această imagine: înfricoșată și tremurătoare. Se închipui, vorbindu-i cu voce grea, chemînd-o mai aproape; și ea căscînd ochii mari—frumoșii ei ochi negri,—cînd în locul loviturii, mîna lui se va lăsa mîngîietoare pe frunte-i... Dorul abia răsărit se preschimbă în dorință aprigă, arzătoare. Femeia de alături nu-i mai spunea nimic. Ce poate să spună o femee, mai mult decît alta? Se ridică și politicos o sărută pe frunte. O întrebă dacă trebue să treacă în odaia cealaltă, cît timp ea va chema servitoarea, ca el să poată ieși, fără cumva s'o întîlnească. Dar Morărița nu-i răspunse nimic; ea plîngea necontenit, din ce în ce mai aspru și mai zugrumat.

Se întoarse cu capul în perini și acolo înăbușea sughițele care-i cutremurau tot corpul.

Manaru ridică din umeri, salută respectuos. Eși prin ușa cea mare dela stradă; de ce n'ar fi fost văzut.. de ce să nu se știe de toți că *totul e unul și același?*

Înainte de a deschide ușa, se gîndea: cu cine m'oi întîlni? De-ar fi Măruntache, el e gura cea mai spartă.. Dar nu era nimeni... Numai în zare, deasupra caselor, pe profilul abia desemnat al dealului albastru, înecat în nelămuritul depărtării însorite, îi apăru deodată mare cît luna la răsărit, chipul mustăcios și crispat, cu căciula cît un turn de biserică, al călărețului decapitat. Manaru se opri cu ochii măriți. Apoi rîse vesel și vedenia dispăru.— Hm ce-o vrea ăsta, de-a început să se țină după mine?—glumi, fără a putea alunga din urechi, gălgăitul monoton al plînsului Morăriței. Dar îndată ridică din umeri ca dinaintea unei gîndiri absurde.

Fu o firavă și trecătoare închipuire.

Manaru umblă prin toate părțile, pretutindeni purtînd cu sine icoana Frosicăi. Degeaba, nici una din orașul ăsta nu făcea cît dînsa! Chiar astăzi trimete docarul s'o aducă...

Numai la bărbier văzu în ce dezordine se află. Fața galbenă, unsuroasă, ochii obosiți, părul încîrlionțat în inele mărunte, lipite de sudoare, hainele boțite, cu urme de noroi uscat. Se duse acasă și porunci să se ia așternutul din biurou și să se pregătească dormitorul, ca înainte. Spuse să i se scoată pijamaua și papucii, de care nu se mai servise de aproape un an. Dorea să primească pe Frosica, echipat complect de casă. Iar vizitiul primi ordin să pună îndată caii și să plece.

Până să se mai aerisească dormitorul, eși iar în oraș.

Locomotiva mai aruncă în aer trei țipete scurte; ajunsese în gară. Manaru se 'nveseli și mai mult; începu să bată darabana în fierul înflorat al porții și din gît, surd aproape în gînd, imitînd trompeta, intonă marșul de bună venire.

Dar mîna îi rămase deodată suspendată; i s'a părut sau parcă s'a zguduit ceva în aer, încă odată și încă odată... Dar de auzit, n'a auzit nimic; desigur vre-o părere; halucinații ale spiritului obosit! (Cași capul de pe cer, cu căciulă țurcănească). Lasă numai să treacă Moraru, numai o zdravănă strîngere de mînă... Și pe urmă se va întinde cît e de lung și cît e de lat în somn adînc, potolit, în somn grozav de adînc!...

Acolo în piață, parcă e ceva: lumea se agită. Iată-i cu toții se opresc în loc, se strigă, se adună și pornesc în grupe, dînd din mîini. Fluerături rupte și repezi de alarmă... Ce s'o fi întîmplat? A ha, trece Moraru! E pe jos și duce la subțioară pachetul de carton, *tîrgueli pentru ea.* Bată-te să te bată, Morarule!

— Hai noroc, Morarule!

— Noroc, Manarule!
— Venişi?
— Venii.
— Dela Bucureşti?
— Dela Bucureşti.
— Ese? Ai pregătit terenul?
— A ha! Chestia noastră? Cu vîrf...

Moraru se îndepărtează zîmbind fericit ca întotdeauna. E obosit săracul de-o noapte nedormită şi totuşi ce fericit se îndreaptă spre căsuţa lui. Săracul bietu' Moraru... E timpul să facem nani, boer Manarule...

Manaru se întinde şi cască şi totuşi nu se grăbeşte să între. Petrece cu ochii pe Moraru până coteşte în piaţă şi bate darabana pe gînduri în poartă. In gura pieţei apare acum moş Mitrică Dranovete; Manaru bate înainte darabana; se întrerupe să se întindă şi să caşte. Şi pe urmă iarăşi bate: marşul de bună venire.

— Să trăeşti, boer Manarule.
— Bună ziua, nea Mitrică.
— Ori auzişi ce se'ntîmplă?
— N'auzii nimic, nea Mitrică.
— Păi nevasta lui domnu' Moraru.
— Ei, ce-i cu ea?
— Se împuşcă adineaori.
— Ce spui dumneata?
— Se împuşcă adineaori... Cum? Serios, n'auzişi?
— S'a împuşcat?
— Păi cum săraca .. trei gloanţe.
— Ce vorbeşti, domnule.. cînd, nea Mitrică?
— Uite acum nu sînt nici cinci minute... Tocmai aştepta pe bărbatu-său, dela Bucureşti şi cînd flueră trenul în gară, haid şi ea: pac, pac, pac; trei glonţe... păi cum... Păi să trăeşti, cu bine... Dacă vrei du-te şi dumneata d'o vezi.

Şi moş Mitrică trecu înainte, făcînd semnul crucii şi minunîndu-se: ...Păi cum, trei gloanţe... Doamne păzeşte...

. . . .

In piaţă ferberea creştea. Aşa ceva nu se mai întîmplase de foarte multă vreme, dacă s'o fi întîmplat cumva vre-odată aici în orăşel.

Manaru trecea palid dela un grup la altul. Insă tot ce comentau oamenii ăştia strînşi în pîlcuri zgomotoase, nu i se putea de loc lega în cap. Se pare că unul vorbea de ceva analog, petrecut mai demult, iar altul pomenea de-o oarecare teorie, presărată cu nume străine, răsunătoare. Mai încolo, Zambiloiu se agăţă de el în treacăt, ca un bob de scaiu, rînjea cinic cu o nuanţă de necaz în glas. Asta ţi-a scăpat, Manarule! (Zambiloiu regreta sincer, într'adevăr, după cum sincer urmărise şi se bucurase de toate succesele lui Manaru, pe care le colporta prin ungherele tîrgului cu satisfacţie cepilărească). Il goni cu o încruntătură de ochi.

Dela un timp Manaru nu mai aude, nu mai vede şi nu mai înţelege decît un singur lucru: zbuciumul acela grozav şi plînsetul lugubru, fără sfîrşit, al moartei, acum cîteva ceasuri. Ce monoton şi groaznic! Şi uscat! Un plîns uscat! Parcă dăduse drum unui ocean ascuns, să curgă printr'o gaură de sfredel!

O moartă care plînge! Căci nu se poate să nu fi fost moartă chiar din momentul cînd o răzbise cu puterea lui. Intr'adevăr, ce era părăsirea acela de sine, cînd se bucurase pentru a doua oară şi pentru a treia oară de trupul ei! Avusese un cadavru! Nu avusese nimic!... Nimic, nimic... şi cuvîntul acesta îi bate în ureche ca un dăngăt interminabil de clopot dogit. Fără urcuş, fără scoborîre... şi la intervale largi... trist şi vechiu, şi pustiu... vechiu de cînd cu lumea: nimic... nimic...

Dar ce are Manaru.

Mut şi palid el trece ca o fantomă printre grupuri. Abia se opreşte lîngă unul şi îndată a şi pierit ca să răsară într'altul, de parcă-i reflexul unei oglinzi pe care un mucalit o smuceşte decolo, pănăcolo. Nu, nici nu vede pe unde merge; el s'a răzleţit de tot de lumea înconjurătoare, el merge în gîndul lui turbat, ca leul în colivie. Cei care şi-l mai aduc aminte, îl revăd în noaptea acela, la „Grandiflora", cu Ramură în faţă, subt lumina renciodelor. In cearcănul roş al ochilor scînteiază oţelul teribil. Da' ce l-a găsit?

— Regretă că i-a scăpat o frumuseţe, glumeşte unul, dar toţi întorc capetele, de parcă a căzut pe neaşteptate, ceva murdar între dînşii. Şi glumeţul retractează: „Morăriţa a fost *o femee!* Pe onoare că nu mai înţeleg nimic!"

Ramură apare de după colţul străzii... E ca în totdeauna pudrat şi elegant şi parcă aduce de departe mirosul acela al lui, de săpun, sau de om care a isprăvit să se spele. E schimbat la faţă: şi-a ras mustăţile lui galbene-roşioare ca două pitulici muiate în vin ruginiu. Ii stă de sigur mai bine aşa, cu faţa grasă, rasă din proaspăt. Dar nimeni nu observă nimic. El e puţin înţepat de această nebăgare de seamă. Toţi par preocupaţi, consternaţi dau din mîni violent, toţi deodată. Ce dracu' i-a apucat?

— Dar ce s'a întîmplat, frate?
— Uite, ăsta nu ştie...
— Cum, tu nu ştii, n'ai auzit?
— Nevasta lui Moraru...
— Morăriţa... de...
— Ei ce-i cu ea? A fugit?...
— Şi-a tras trei gloanţe.
— A murit?
— O, ho.
— Ce vorbiţi? Păi de ce, domnule?

Ramură respiră uşurat; acum putea şi el să-şi explice, cum nu se observase tăerea mustăţii. Pe urmă dădu din umeri şi ridică ochii în sus. Era un albastru atît de dulce subt soarele

acesta potolit, că simţi pacea lui îmbibindu-i-se în suflet, ca o tinctură în piele. El aspiră profund licoarea începutului de vară şi la senzaţia lui plăcută, domoli cu greu o mulţumire ascunsă, care-i gîdila buzele. Intr'adevăr, ce să nu dăm cărţile pe faţă; nenorociri de acestea rare, mai vin din cînd în cînd să-ţi mai arăte că viaţa de toate zilele, cu micile ei neajunsuri, nu-i chiar aşa de groaznică, precum se arată uneori. Poate fără întîmplarea asta, n'ar fi băgat de seamă cît de frumos e albastrul cerului astăzi, iar foamea care-l devorează, ar trece nepreţuită, ca o necesitate banală şi dobitocească. Biata Morăriţa! A încercat într'un rînd să-i facă puţină curte, dar a văzut că-şi pierde vremea de geaba. Ispititoare femee, cu adevărat! Incolo, ce-l priveşte pe el, ce poate să-l privească! Atît numai; păcat de ea, era frumoasă...

Şi se uită întrebător la Manaru, care se apropie dus de neîncetatul cuvînt din minte. „Ce ne priveşte..."

Manaru s'a oprit la cîţiva paşi şi-l ţinteşte cu ochii ficşi şi metalici: şi tace; şi e o ameninţare teribilă în tăcerea lui. Şi Ramură tace; el ar vrea să-i spună glumeţ: „Ce-i, măi, ce te uiţi aşa la mine, de parcă ai sta să mă mînînci?" Dar nu ştie de ce, i-e cu neputinţă să-şi compună o figură glumeaţă şi cuvintele i se topesc în gît.

In cele din urmă, în tăcerea ce se lăsase, vocea lui Manaru pronunţă clar şi cadenţat ca orologiile turnurilor în nopţi:

— Morăriţa s'a împuşcat; ai auzit?

— Da, am auzit, răspunde Ramură şi fereşte ochii de subt puterea ochilor lui Manaru. El ar mai adăuga: „Ei şi ce ne priveşte!"—însă fără să-şi dea seama cum, începe să simtă deodată că este o legătură strînsă între el şi moartă; deşi n'ar putea spune care.

— Cu trei gloanţe de revolver.

— Cu trei gloanţe...

Manaru priveşte tulbure la cei din jur şi i se apropie de ureche:

— Inţelegi atunci, unde am fost de dimineaţă?...

— Inţeleg, făcu Ramură maşinaliceşte, căscînd ochii mari.

Manaru se apropie şi mai mult de dînsul, îi trecu mîna pe după gît şi-l scoase afară din grup. Părea foarte încurcat.

— Uite ce... te rog... dar sincer...

Il ţinea de gît prieteneşte, caşi cum i-ar fi vorbit de-un lucru fără însemnătate sau cel mult de-o afacere oarecare.

— ...spune-mi: *ea* s'a... împotrivit...

— Cine?

Manaru ridică din umeri plictisit: „Frosica!" spuse el, cu un ton care adăuga dela sine: ce mai mă întrebi?...

Ramură îl cerceta lung şi timid. Şi nu ştia cum să înceapă. In orice caz situaţia era caraghioasă, îi venea să zîmbească, dar pe creer i se aşezase zăbranicul unei presimţiri.

— Din două vorbe!—reteză scurt aerul, Manaru.

Decă i-ar spune că nu s'a apărat de loc, cum a fost într'adevăr, l-ar jigni desigur. Şi nici nu l-ar crede... Afurisită împrejurare!

— De ce nu răspunzi?

Se hotărî:

— Ce întrebare? Desigur că s'a apărat... ca orice femee...

— Vasăzică nu s'a apărat?

— Ba s'a apărat, de, ce să zic...

— Mult, mult?

Pauză de scurtă, dar adîncă gîndire, de ochi care se întrestrăpung până 'n obscura vizuină a cugetului. E, cum ar putea să spună, că s'a împotrivit aşa de formă?... Odată ce-a apucat-o pe calea asta? In orice caz, asigurîndu-l, mîndria lui nu poate fi decît gîdilată... şi fără îndoială, împăcată...

— Auzi ce te întreb.

— Mult, desigur...

— S'a zbătut, a strigat, a ameninţat cu revolverul? Spune, ce stai?—răcni deodată Manaru, bătînd nervos din picior.

Ramură crezu că o eşire bruscă l-ar scoate mai deadreptul din penibila încurcătură şi ar aduce la realitate pe nebun. Incercă deci, fără a mai sta mult pe gînduri, dar glasul îi tremură.

— Ia lasă-mă în pace, măi. Ce te-a găsit? Astea sînt lucruri care nu se spun...

Făcuse chiar mişcarea de desprindere şi ochii lui fugiră după curaj, înapoi la grupul care-l privea nedumerit. Dar Manaru îl înşfăcă numaidecît de braţ şi dintr'o zmucitură îl aduse cu nasul drept în nas.

— Ai să-mi răspunzi, aici, pe loc!—mîrîi el cu vocea scăzută. *Ea*, de ce n'a tras?...

— Foarte simplu; pentrucă nu avea la îndemînă...

— De ce n'a tras pe urmă... pe urmă...—rînji Manaru, arătîndu-şi colţii.

— Ce vrei să-ţi răspund?...—ridică din umeri Ramură şi ridicatul acesta din umeri, de om gras şi satisfăcut de don Juan nepăsător şi fără răspundere, îi pecetlui osînda în ochii injectaţi ai celuilalt.

— Ah, ţi-ai ras şi mustăţile!—răgi el răguşit, ca şi cînd acest ultim amănunt ar fi fost hotărîtor.

Şi înainte ca Ramură să se desmeticească din stupoarea în care îl cufundase acest bizar dialog, mîna lui Manaru se înfipse în gîtul alb şi gras. Se clătinară şi se rostogoliră. Ramură bolborosea ajutor, astupat, cu ochii holbaţi, care păreau să spună: am minţit, nu s'a apărat de loc! Dar Manaru strîngea.

Ceilalţi se repeziră, îl apucară de subţiori, de mîni; era cu neputinţă să-l deslipească de corpul de care se încleştase; iar braţele învinsului se bălăbăneau în aer. Şi ochii bulbucaţi dădeau afară lacrimi mari, rotunde, opale, de parcă Manaru strîngea de-o beşică, pe care voia s'o stoarcă de ultimele picături.

— Puneţi mîna, domnilor, ce staţi?

Strigau astfel cei mai din urmă. Căci era într'adevăr curios cum o grămadă de oameni să nu poată să-l despartă. Şi cu toate

astea cei mai apropiaţi îşi dau zădarnic silinţa. Toate braţele apucaseră şi trăgeau vînjos de braţele lui Manaru. Dar, Doamne, parcă nu puneau prea mult suflet. După cum nici cei din urmă nu puneau parcă destul suflet în îndemnurile lor. Ei strigau, făceau gura mare şi gesturi largi, dar fiecare simţea că larma asta nu era decît de formă. Orăşenii ăştia tihniţi, excitaţi de cele trei gloanţe ale Morăriţei, vroiau în adîncul cugetului lor lucruri mari, evenimente catastrofale. Însă laolaltă, în văzul şi auzul general, ei se agitau şi se indignau:

— Dar ce fu astăzi, domnule?

— Puneţi mîna *domlor*, acum stăm de filozofie?

— L-a omorît?

— Mai gata... şi uite, domnule, cum stau...

Erau într'una cei din urmă, care stau ca pe spini; ei vreau să se termine odată.

Şi într'adevăr, se termină. Braţele lui Ramură se desfăcură cruce; figura umflată şi învineţită holbase ochi mari de spaimă şi de întrebare: cum, atîta lume în jur şi totuşi să fie omorît, aşa pe încetul... poate că era o înţelegere..

Manaru se ridică galben, zburlit...

— Ce, s'a terminat?—întrebă el uimit.

Şi se plecă iarăşi, punînd urechea pe pieptul întinsului la pămînt.

— Ei, asta-i bună... Puneţi mîna, domnilor... Ce staţi ca idioţii?... Respiraţie artificială... şi în glasul lui era ca o ciudă pe imbecilii ăştia, care-l lăsaseră să meargă aşa departe.

Singur îi luă mîinile şi începu să le ridice şi să i le lase în ritm, ca pe minerele unei pompe.

— Nu, figura asta era rezervată Frosicăi!—se scuza el celor de faţă, pompînd zadarnic viaţă în trupul stins pentru totdeauna.

Manaru mergea repede spre biroul poliţiei. Drumul duce pe şoseaua judeţeană, apoi coteşte spre biserică, pe strada Sfîntul Ilie. El venea ca o vijelie, în pas gimnastic, cu capul gol,—căci pălăria îi căzuse în luptă,—cu părul vîlvoiu. Lumea privea cu teamă această arătare grăbită, care creştea pas cu pas, dîrză şi ameninţătoare. Cravata într'o parte, hainele în dezordine, părul ridicat în coarne şi'n corniţe, răsucite de vînt lovindu-se unele de altele, albul ochiului stricat de firişoare sîngeroase, călcătura solidă, din plin, făcînd să dîrdîie tarabele cu căciuli întinse pe şanuri şi stacheţii orizontali bătuţi cu cue, încovoiaţi de greutatea cojoacelor atîrnate.

Cînd coti spre biserică, ţignalul energic al comisarului îl ajunse din urmă. Manaru văzu ţipetele ascuţite ale fluerului, întrecîndu-l, ca două ascuţişuri de suliţi de-oparte şi de-alta. Şi îndată, din toate părţile, ţîşniră sunete ascuţite de ţignale. Păreau că se întretae ca fulgerele, căutîndu-l prin cotloane şi prin văzduh. Erau atît de prelungi şi de sfîşietoare ţipetele acestea,

că Manaru simţi deodată vîntul hotărîrii, care-l ducea încoace, răscolindu-se pe loc, de parcă şi-ar fi schimbat brusc cursul. Cum, să fie adevărat că de-acum, din clipa asta, nu se va mai mişca aşa cum va vroi el, că alţii vor hotărî de drumurile lui? În inimă şi 'n tot corpul i se făcu deodată gol; picioarele continuau totuşi să-l ducă înainte. Şi aşa, fără să ştie singur cum, se trezi în grădina de cruci şi morminte a vechiului cimitir. N'a vrut să fugă, dar nici să se închine, cum a depus mai pe urmă la cercetări, neştiind ce altă explicaţie să dea acestei curioase abateri din drum. A vrut o clipă numai, o ultimă clipă de libertate, în amintirea trecutului fericit şi zburdalnic, care acum se închidea cu lacăt greu,—să revadă icoana aceia a iadului, ce-l uimise atît în copilărie, zugrăvită cu puţină ştiinţă şi cu multă fantezie pe păretele bisericii, dedesubtul edenului, cu coline până la glesne şi cu copaci pieptănaţi regulat, până la genunchi, de unde Adam şi Eva erau fugăriţi de paloşul Arhanghelului subt ochiul lui Dumnezeu, răsbătînd crunt şi fioros prin triunghiul infinitului. Cu svîcneli repezi de inimă, socotind după ureche timpul cît îi mai rămînea, din dreptul unde tropoteau acum cismele greoaie ale agenţilor, până la poarta cimitirului şi de acolo până în pridvorul, unde se găsea, al bisericii,—el împărţi în intervale egale, tot patratul, ocupat de infern pe zid, începînd dela mîna ce cumpăneşte balanţa cu suflete şi până 'n colţul opus unde un Scaraoschi de culoarea castanei tronează rîzînd de satisfacţie, pe falca de jos a unui monstru uriaş cu gura ferăstruită şi cu ochiu sîngeros, aducînd la seamăn cu capul de ştiucă.

Agenţii îl înconjoară, tocmai la imaginea din mijloc, pe care o căuta şi care-i tulbura odinioară mai mult, încropindu-i sîngele şi făcîndu-l să vijie, a unei femei, pe care doi draci o ţin chincită pe pirostii, astfel ca flăcările pedepsei să-i mîngîie cu limbile lor arzătoare, izvorul de plăceri şi de vreţi, al vieţii.

Agenţii dau semne de nerăbdare; văzînd că zăboveşte, îl invită politicos. El trebue să se urnească şi porneşte, ducînd cu sine, în creerul aprins, imaginea Frosicăi pe pirostiile infernului. Vai, dacă mai aştepta puţin, dacă mai avea cît de puţină răbdare, barem până după masă! Şi se închipue aşteptînd-o în antreu, ducînd-o în culcuşul pregătit din nou, desbrăcînd-o în mîngîieri şi cuvinte dulci şi obscene, ca pe-o mult aşteptată amantă şi zugrumînd-o în clipele plăcerii, încetul cu încetul, făcînd-o să expire în spasmul suprem. Dar nu e mulţumit nici de imaginea asta şi închipuirea lui scormoneşte acum alte născociri mai groaznice, cu pirostrii, cu foc, cu cleşte înroşite, în vreme ce înconjurat de agenţi urcă treptele şubrede, de scînduri roase cu noduri, ca bătăturile picioarelor bătrîneşti, ale secţiei.

Şi îndată totul se şterge dinainte-i, totul se umple de văzduhul gol, şi pe geana orizontului apare capul tăiat şi fioros, plutind încet şi galben ca un astru al iadului.

Gib. I. Mihăescu

Note pe marginea cărților

Dyrendal, sau Arivismul—temă literară

Există, în orișice amor, un fel de paratrăsnet împotriva tristeței. Cînd dragostea e împărtășită,—triumfurile se adună; cînd este nenorocită,—dezolarea unuia se soldează prin triumful celuilalt. Și rămîne, totdeauna, ceva „triumfal" într'o aventură de amor. Tristețea dragostei parcă, din toate, e cea mai puțin tristă.

Iohan Bojer a scris, acum în urmă, o poveste numai de tristeță și fără o singură vorbă de amor. Se numește *Dyrendal*. Și e sfîșietor ca o moarte...

Dealungul foilor, pîndim venirea unei idile, oricît de banală, de naivă sau de trivială. Ne-am mulțumi cu o simplă scrisoare, cu o simplă acuplare. „Cetitorul de romane" o reclamă: Este, la el, aceasta, o cută profesională. Dar în *Dyrendal*, femei și bărbați nu se iubesc destul pentru ca lucrul să merite osteneala de a fi notat. Căsătorii? Desigur, cîte vrem! Uniunea conjugală nu-i ea celula societății și fundamentul națiunilor? Nu poate deci lipsi de nicăieri. Dar dragostea e altceva, și—tocmai—*poate* lipsi. Cele trei-patru cuvinte cu pretenții de eternitate pe care le schimbă tinerii logodiți sînt uneori momente minoritare. Viața le îneacă. O „viață de om" e deajuns de vastă ca să acopere, ca pe niște detalii neglijabile, orele puține ale declarațiilor de amor..

Dyrendal—fără ezitare—e una din cele mai întunecate cărți din cîte au fost scrise vreodată. Desigur, Bojer nu a avut niciodată specialitatea veseliei. Dar de data aceasta, în ultimul său volum, parcă s'a depășit pe sine. Și n'ar fi prea greșit să credem că infinita tristeță din *Dyrendal* nu vine din aceia că poveștile de dragoste lipsesc, ci poate invers, poveștile de dragoste lipsesc

pentru că n'au ce căuta într'o carte atît de tristă... Aventurile de amor, acolo ca pretutindeni, au trebuit, desigur, să existe. Dar sînt așa de puțin „adaptate" atmosferei de generală deprimare și de dezolant marasm, încît, cu drept cuvînt s'a crezut nimerit ca ele să nici nu fie menționate...

Sînt romane—ca depildă acele ale lui Proust—unde ceaice numim „subiectul" nu are nici-o importanță. La altele, dimpotrivă, biografiile *integrale* ale personagiilor sînt limba principală a sentimentelor autorului. E cum se spune, genul: „obiectiv". Romanele scandinave, în genere, cele ale lui Iohan Bojer in special, și *Dyrendal* mai cu deosebire,—sînt dintre acestea.

* * *

Marta Ersland, fiică de țăran chiabur din Lafoten, trebuia să se mărite cu nu mai puțin decît însuși inginerul silvic dela Myr. Dar tatăl ei murind, și frații săi intervenind, se alese doar cu vre-o sută de galbeni. Și atunci, „bun înțeles, domnul Inginer se gîndi la o situație ceva mai solidă".

„Cînd se rupse logodna, oamenii de acolo avură de ce să facă haz! Se isprăvea, acum, cu saluturile și temeneliile cînd trecea Marta pe șosea. In fața fetei de sătean care voise să se sue în lumea-mare, se putea căsca gura, atîta vreme cît totul părea că merge bine. Dar cînd lucrurile se stricară, o! ce s'a mai rîs pe socoteala ei!"

Și Marta, acum, păstra în ea veninul acestei înfrîngeri. Purta cu dînsa această explozie a sufletului mulțimii triumfătoare, rînjetul mulțumit al Leviathanului care pedepsise pe transfugă.

O! Marta nu visa amoruri! Dar aspira, confuz și concentrat, să evadeze din condiția ei socială. Nu totuși așa departe pentru ca cei astfel depășiți să nu o vadă depășindu-i. Intr'un cuvînt, îi trebuia un tovarăș de viață care să fie echivalentul inginerului forestier perdut...

Intr'o zi, Marta văzu pe Hans Lia, ultimul din secăturile satului, geambaș, pescar, pungaș, bețiv, certat veșnic cu poliția și cu morala publică. Il văzu furînd, înșelînd, apoi fugind, scăpat ca printre degete, grație îndrăznelii lui și poltroneriei celorlalți.

Acesta era omul care îi trebuia.

Destul de decăzut pentru a avea, ea, fiică de oameni așezați, un mare ascendent asupră-i. Destul de cutezător pentru a se putea ridica până acolo unde să egaleze în rang pe „burghezi", pe institutor, pe jude, pe preot, pe ofițer.

Așa, Hans și Marta se căsătoriră. Și începu viața lor, munca ei, și desigur munca lui, dar mai cu samă „*loviturile*" lui. Cea mai senzațională și mai decisivă în cumpărarea, aproape pe nimica, a fermei dela *Dyrendal*. Incarcată în ipoteci, concesiuni și

privilegii nenumărate, această fermă descuraja pe licitatori. Hans, el, o cumpără. Şi în cîţiva ani toate sarcinile erau plătite, făcînd din Marta patroana celui mai mare domeniu din localitate.

Atîta vreme cît datoriile erau nepłătite încă, nici nu îndrăsneau să se uite cu priviri prea „proprietare" la grădină, la parc, la pădure, la... faeton (mai ales faetonul nu fu întrebuinţat decît după ce avură şi ceva bani depuşi la Bancă). Şi totul mergea de minune.

Dar, asemenea împăraţilor din poveşti, nu aveau copii. O! Nu era vorba numai de a se găsi, „aposteriori", un debuşeu pentru averea strînsă. Faptul că riscau să muncească „pentru nimeni" era, deocamdată, doar o amărăciune mai mult. Lipsa de copii era veche, şi demult simţită. Nevoia unui *fiu* făcea, la Marta, parte integrantă din răzbunarea ei împotriva societăţii care nu-i îngăduise întîia ei ascensiune. Dar întreprinderea aceasta, o va realiza băiatul ei. El va fi un „domn". Hans şi cu Marta, se vor ridica destul de sus pentru a-i permite lui să se ridice complect...

Copilul, însă, întîrzia să vină. Ba nu: mai rău încă: la un moment dat fu angajat, ca văcar, un băetan care şi mai tare le amintea de durerea lor. Knut—aşa se chema băiatul—decum intră, umplu casa întreagă cu parfumul vrăjit al adolescenţei. Era nu un copil oarecare, ci Copilul-în-sine, Copilul cu C mare. Existenţa lui îi tulbura pe Hans şi pe Marta, îi seducea şi totodată îi exaspera. Visele şi rugăciunile Martei, acum, căpătau corp material. Şi cei doi soţi trăiau subt farmecul acelui lucru totdeauna miraculos care este „lucrul pe care nu-l avem"...

Desigur, nu-l adoptară pe micul văcar, deşi acesta promitea să ajungă (şi chiar trebuia să ajungă) departe. Nu. Mijloacele cele mai simple de realizare a dorinţelor noastre nu sînt şi cele dintâiu percepute. Nimănui nu-i venea în gînd să-l înbească durabil pe Knut. Şi totuşi, Knut era tocmai ce le trebuia Martei şi lui Hans. Deştept, avid de instrucţiune, cu capul plin de aventurile napoleoniene pe care le cetea la păscut, şi pe care adeseori le şi „juca", atunci cînd, călare pe taurul cel mare, şarja cu bietele vaci transformate astfel în aprigii dragoni ai lui Murat, ai lui Murat care şi el, ca şi Knut, începuse prin a fi rîndaş de fermă... Se ştie ce vrea să zică a ceti Istoria Imperiului la o anumită vîrstă. Insamnă credinţa că orice Oarecare poate ajunge orice. Knut avea, irevocabil, această convingere. Era încarnarea Arivismului. Era omul visat de soţii *Dyrendal*.

Decît Hans şi Marta nu erau cetitori de romane... Erau numai oameni.. Viaţa pe care ei o trăiau era viaţa *lor*, şi nu alta. Trebuiau deci să o trăiască cu acea caracteristică stîngăcie şi nepricepere de care dăm dovada oridecîteori e vorba nu de alţii ci de noi înşine...

In schimb, prezenţa lui Knut avu cel puţin un rezultat. Ea

învederă necesitatea urgentă a unui copil, fie chiar adoptiv. Şi aşa, Marta plecă cu Hans la o soră a ei, să-i ceară unul.

Tîrgul se făcu repede. După cîteva ezitări, fu cooptat Nils, cel mai mare dintre fraţi. Nici nu s'ar fi putut altfel. Nils era doară cel mai aproape de vîrsta majorităţii, adică de momentul culegerii efective a eritajului.

Din prima clipă, copilul avu impresia că se vinde. De afecţiune pentru noii săi părinţi,—nu putea fi vorba. Totul la *Dyrendal* îi era nesuferit. In acest naufragiu moral al tuturor valorilor, căuta cu desperare una, una singură, de care să se cramponeze. Dar care? Imensitatea pagubelor sale sufleteşti îl făcu să supraestimeze echivalentul pentru care ele fuseseră consimţite: *Dyrendal*. Acesta era „preţul". Şi fiindcă ce se cumpărase cu el fusese enorm—căci era sufletul lui întreg—*Dyrendal* căpătă în ochii săi o valoare exagerată. Şi iată-l pe Nils devenind, din ură şi dezorientare, modelul bunului gospodar! Nici-un cap de aţă nu mai putea fi risipit, nici-o scapare din vedere nu o mai putea tolera. Bunul mers al economiei era acum pentru el singura comoară... sufletească.

Bun înţeles, în toate acestea, inima Martei era sfîşiată. Ofertele de afecţiune, cînd nu-s primite, se prefac automat în ură reciprocă. Ani dearîndul au trăit Hans, Nils şi Marta într'o asemenea încordată atmosferă. La care se mai adaogă încă un motiv de discordie: situaţia încă neprecizată a lui Nils. Desigur, el era, în ochii tuturora, *Moştenitorul*. Dar lucrul nu fusese scris nicăerea. Şi nimeni, demult, nu mai deschisese vorba despre asta. Aşa dar,—s'ar fi putut ca el să fi muncit, să se fi vîndut degeaba?

Intre timp, prosperitatea materială crescîndă a *Dyrendal*-ului ridică pe Hans la cele mai înalte demnităţi regionale. Preşedinte al societăţii de abstinenţă, secretar al societăţii de Asigurare contra incendiului, elector cantonal,—la ce poziţii politice şi sociale nu avea el acum dreptul să aspire? Insuşi judecătorul, şi însuşi Medicul nu veniseră ei oare în vizită la *Dyrendal*, cu ocazia întoarcerii lui Hans şi Marta dintr'o călătorie epocală la Christiania?

Intr'o zi, ura dintre ei şi Nils izbucneşte. Nils pleacă, pe jumătate dat afară. Dar e prea tîrziu. De 15 ani *Dyrendal* avea un *Moştenitor*. Iubit sau nu, el făcea acum parte integrantă din destinele—aproape din inventarul—fermei. Nu se mai putea trăi fără el. Pentru a doua oară, Hans se duce la cumnata sa să-i cerşească copilul.

I se promite atunci formal lui Nils proprietatea *Dyrendal*-ului. Cum băiatul trebuia să se însoare, va fi cadoul său de nuntă. Dar până ce lucrul fu iscălit în faţa judecătorului, cîte emoţii şi cîte certuri! Cîte tîrgueli şi cîte tocmeli! Desigur, *tîrgueli*, cînd e vorba de *cadouri*,—iată ce sîntem tentaţi a numi: „ţigănie". Dar nu. Este de o concepţie cu totul factice şi teatrală să credem că un dar se face aşa, fără nici-o vorbă, cu „nobleţă" şi

fără comentarii. Şi, la urma urmei, aici era vorba de un act mult mai complicat ca un cadou. Nu era nici chiar simpla achitare a angajamentului tacit al Martei, prețul cumpărării lui Nils. O! cît îi păsa de puțin Martei de o asemenea datorie! Ş'apoi nu fusese şi ea oarecum „furată"? Avusese ea parte de cîtuşi de puțin din sufletul lui Nils?

Era altceva la mijloc.

Patruzeci de ani au muncit Hans şi Marta la *Dyrendal*. Mai întâiu ca să-l plătească. Odată ajunşi proprietari veritabili, au ridicat capul sus. Acum erau şi ei „cineva". Apoi bogăția strînsă după aceia îi sui pe scara socială la nişte inălțimi incalculabile. In ziua cînd, în portul dela Lofoten, toată populația marcantă se adunase pentru a saluta pe cei ce veneau din Christiania,—n'aveau ei dreptul să se creadă un fel de împărați ai regiunei? Şi-atunci, dacă ei ar închide ochii de veci, toată această cucerire să se reducă în praf? Cu neputință! Viața e puțin lucru pe lîngă o asemenea comoară. A o perde, ar însemna a muri încă odată, şi mult mai dureros, a muri încă din viață, anticipat şi continuu, în fiecare zi... Nu. Moştenitorul *Dyrendal*-ului există. Oricine ar fi, mai bine lui decît nimănui.

S'ar fi putut, desigur, recurge la o altă soluție. S'ar fi putut alege din sat un om de treabă, căruia i s'ar fi donat totul. Nu era imposibil ca un asemenea om să le păstreze chiar recunoştință. In tot cazul, acest necunoscut avea asupra lui Nils cel puțin un avantaj: nu-şi ura donatorii. Dar nu. Logica Martei era alta, şi nespus de mult mai adincă. *Dyrendal* nu era o simplă *avere*. Era o *instituție publică*; era indisolubil legată de rangul social pe care îl procurase şi cu care sfîrşise prin a se identifica. *Dyrendal* era o bucată din *Societate*,—zeul cel mare al oamenilor. Moştenitorul nu putea fi primul venit, ci un moştenitor *legal*. Pentru ca adopția să aibă de la început ceva *juridic*, Marta se dusese la sora ei, şi nu la un ospiciu de copii-găsiți, cum s'ar fi gîndit poate cetitorul, obiectivul cetitor... Nu, Nils, cu nimeni nu putea fi înlocuit.

Iată toată adevărata dramă. Dezbrăcîndu-se de proprietatea *Dyrendal*-ului, şi îmbrăcîndu-l pe Nils cu această înaltă demnitate, Hans şi Marta recădeau în rîndul simplilor muritori! Ceiace voiau ei să nu se piardă, tot perdut trebuia să fie! Aci era adevărata „problemă". Aci trebuia o soluție. Cum putea-vor oare Hans şi Marta să asigure totodată continuitatea, după moarte, a operei lor sociale, şi în acelaşi timp păstrarea propriei lor situații? Dacă nu-i mai dădeau nimic lui Nils, Nils pleca, şi cu el singurul moştenitor *legitim*. Dacă, pedealtă parte, îi dădeau tot, ei, bătrînii cădeau într'un anonimat mai insuportabil decît orice. Intre cele două arivisme antagoniste, nu există oare o cale mijlocie?

Ii vedem atunci pe Hans şi Marta, în preajma semnării actului, transportînd toată ziua, în căsuța roşă care le era rezervată, tot ce era mobilier mai „chic" din casa mare. Subt privirile furibunde ale lui Nils, avea loc această ciudată deposedare. Hans părea că-şi fură propriile sale lucruri. Apoi, numărul obiectelor caprinse în actul de donație fu strict limitat. Restul se vîndu la licitație, iar banii îi încasară cei doi bătrîni.

Semnificație adincă avea această aparentă meschinărie. Ea era tocmai *soluția* căutată. Cu noul capital, cei doi soți nu voiau să se retragă, ci să muncească, să muncească din greu, mai greu decît făcuseră vreodată. Viața trebuia reluată da capo, căci, fie ce-o fi, trebuiau cu orice preț să inventeze un al doilea *Dyrendal*...

Soluția era impecabilă. Dar bătrinețea e bătrinețe. Hans obosise. Nu mai indrăznea ca altădată: La o licitație, ştiu el bine să urce mult mai mult decît îi ținea punga. Dar ciocanul comisarului mai căzu odată; şi atunci Hans tăcu. Amîndoi bătrînii se întoarseră fără nici-o vorbă acasă...

Nu mai aveau ochi să privească înainte. Capul li se întorcea fără voe înapoi... spre *Dyrendal*. După ce schimbară mai multe locuri, se fixară pe un plaiu, drept în fața casei lor de altă dată... „Tot n'am scăpat de ei?"—striga atunci Nils. Intr'o noapte de Crăciun, singură prin zăpadă, Marta se avîntă până în ograda dela *Dyrendal*. Pe fereastră, Nils o vede. „Nu o să se mai s f r şească oare niciodată?"...

Un moment, gîndurile celor doi bătrîni prinseră din nou a căta înainte, în spre viitor. Intr'o zi, poştarul le aduse un plic enorm, cu, înăuntru, o fotografie. Era dela... un fiu al lui Hans, făcut cu prima lui logodnică. Abandonată, ea fugise în America, unde murise. Şi acum, copilul ajunsese primar şi milionar de dolari. Scria că are de gînd să vină prin Norvegia, să-şi cunoască tatăl.

Nu trebui să treacă multă vreme, pentru ca Marta să nu mai zică „fiul tău", ci „fiul nostru". Incepură a se îmbrăca mai curat... Dacă ar intra acum pe uşă? Ingrijiră de mobilier, bătură fotografia în părete, spoiră casa, sădiră flori... Şi munceau... munceau ca nişte posedați. Căci vroiau şi ei să lase ceva băiatului lor, acela care îi va reabilita în fața oamenilor din Lofoten, care din nou vor începe a-şi scoate căciulile la trecerea lor...

„Pentru întâia oară, de ani de zile, Marta se arătă din nou în public, în ziua de Crăciun. Mergea, alături de Hans, în trăsură, la biserică. O! desigur, nu se găsi nimeni care să se descopere în fața lor. Dar Hans îşi pusese încă odată redingota sa fanată. Puteau oamenii să se mire cît ar fi poftit, şi să se întrebe dece cei doi săracuți se puneau din nou să facă pe importanții. Treaba lor. Dacă ar fi ştiut ei ce perspective li se deschideau celor doui bătrîni! Stați puțin şi aşteptați numai până la anul. Poate că atunci, în trăsură, se va mai găsi încă cineva..."

Veni şi ziua aceia. Decepția reciprocă e lesne de închipuit. Era un dobitoc de american, care avea pretenția să şi-l fi „re-

prezentat pe tatăl său ca pe un șef așa cum îi descrie bătrînul Snorre, aproape cu platoșă pe piept și scut în mîna stîngă... Dar țăranul ăsta jerpelit, cu gura murdară de tutun prost... și femeia asta stafidită, adevarată piesă de muzeu etnografic... Un vis, care se sparge ca o beșică de săpun, și din el nu mai rămîn decît doi gnomi..." „Ce idee, la el, să-și fi dat întîlnire cu oamenii aceștia?" Pe dealtă parte, stînd de vorbă, cei doi bătrîni aflară că fiul „lor" întrebuința, în fabricele sale, în total 5000 de lucrători, ceiace, în monedă norvegiană, însamnă un debuрs zilnic de 200.000 de coroane!... „Toate astea îi depășa cu atîția coți, în cît se simțiră reduși la situația socială de cerșetori... Și cele cîteva mii de coroane economisite.. pentru a-i lăsa ceva, și lui..." „Fiul lor? Dar în condițiile acestea ar fi putut tot atît de bine cere și Regelui David să le fie fiu". „—Ei, noroc. Sper că o să ne mai scriem din cînd în cînd?" Și se despărțiră. Cei doi, nu știau cum să se întoarcă mai repede acasă. „Și cînd, în fine, fură înapoi—la poartă, în umbră, parcă se codeau să intre. Hans își întoarse capul, și privi *Dyrendal*-ul, colo, strălucind în întunerec, cu toată lumina lui albă. Și Marta, rezemată de umărul lui pentru a se ține dreaptă, își fixă și ea, tot într'acolo ochii..."

* * *

Și totuși, omul din America nu era așa de străin pe cît părea. Nu era—desigur—un *fiu*, în înțelesurile convenționale ale cuvîntului. Dar era poate mai mult chiar decît atîta. Era—cine nu vede?—ultima nădejde a unor vieți de cumplită tristeță. Toată psihologia Martei și-a lui Hans sta suspendată de un fir, de unul singur, care mai ținea intact echilibrul. Fără acest American, toată economia lor mentală devenea absurdă, și se risipea în țăndări. Ce este un simplu părinte comparat cu toate acestea? El era cheia de boltă care menținea unite piesele cherestelei lor interne, oxigenul lor sufletesc. Era totul. Cum putem spune, fără a greși, că bogatul cetățean din Statele-Unite era un „străin"?

„Fără a greși..."

Decît, nici Hans, nici Marta nu se puteau împedeca de a „greși". Și eroarea lor era foarte simplă. Judecaseră după aparențe și după prejudecăți. Se încăpățînau a privi pe fiul lor ca pe... fiul lor. In realitate, el era cu totul altceva. Numit pe numele lui, era... ce spuneam adineaori: *Mîntuitorul*. Acela care din nou va face ca pălăriile oamenilor din fyord să se ridice iară într'un anumit fel... Iată ce trebuiau să-i explice ei Salvatorului. Și Salvatorul ar fi priceput, și-ar fi aprobat. Căci și el—deopotrivă cu ei—a trebuit să fie, și trebuia să mai fie și acuma, ca orice om, turmentat de șarpele orgoliului social. In fața setei de considerație, toți oamenii sînt deopotrivă și aproape frați. Era singurul teren de antantă între aceste două categorii așa de diferite de oameni. Pe această „terra cognita" trebuiau să se așeze. Vorbindu-i de ambițiile lor politico-morale, îi vorbeau într'o limbă care îi era familiară,—singura. Familia cealaltă—perise demult, și fără întoarcere. Era o mare greșală a se mai gîndi la ea...

Dacă i-ar fi destăinuit Americanului nețărmurita și adevărata lor durere, Americanul ar fi deschis, larg, brațele sale, și ar fi plecat pe dată să-și plimbe... protejații în cel mai luxuos landou prin străzile din Lofoten. Induioșarea lui ar fi fost instantanee, căci imensă și etern-umană era și drama care i s'ar fi spovedit.

Dar Hans și Marta nu-i puteau vorbi astfel. Ei-înșiși nu-și percepeau decît confuz propria lor tragedie. E soarta nefericită a celor ce n'au trăit decît o singură viață. Hans și Marta erau săraci sufletește, căci niciodată nu le venise în gînd să privească cum și alții trăesc, poate altfel decît ei. Ca să poți să „te povestești", trebue ca în prealabil să te fi încercat a povesti pe alții. Ultima operație, care e mai ușoară, e condiția celei dintăiu, căci nu se începe decît dela mai lesne la mai greu. De șaptezeci de ani, trăiau ei cu privirile întoarse asupra propriilor lor preocupări, „Păsul" altora nu-i interesase niciodată. Și fără ironie, putem să spunem că ceiace, în ultimul moment, le dădea lovitura de grație era... lipsa lor de simț literar... Erau prea încuiați în propria lor viață, ca să mai poată ieși afară, să o descrie. Contururile ei nu le puteau percepe, din lipsă de termeni exteriori de comparație. Există oameni simpli, aproape de animalitate în unele privințe, care totuși pot trăi viața altora, ba chiar și viața lucrurilor. Cîți țărani nu știu a da suflet pîraelor, vîntului, pădurilor! Care e satul care să n'aibă cîte un specimen de poet, înțelegător al durerii aproapelui mai bine chiar decît a lui proprie.

Incurabila melancolie a povestei *„Dyrendal"*-ului stă nu atît în absența aventurilor de amor, ci în faptul că nimeni, dar absolut nimeni nu se gîndește să pună cîtuși de puțină literatură în viață... Și e mortal de trist...

* * *

Dacă ar fi să luăm tonul—la urma urmei respectabil—al profesorului de sociologie, am adăoga așa:

Amestecul literaturii în viața reală este de bună samă adesea pernicios și inducător în eroare. Nu-i însă mai puțin adevărat că—la fel cu muzica despre care știm că „îndulcește moravurile"—deprinderile literare și ele, sînt de natură a înlesni iubirea dintre oameni, gustul de a observa conduita altuia pentru simplă plăcere de a o observa, la prima vedere inutilă moralmente, poate avea importante foloase practice. Cînd—din im-

prejurări intodeauna posibile—legăturile noastre oficiale: familia, patria, religia—se ofilesc, o ultimă resursă se oferă: este înglobarea în acea comunitate vastă (desigur slabă, dar în schimb nestinsă) care se numeşte *Umanitatea*.

Să ne amintim puţin de ceiace se petrece în curţile cu juri. Două Societăţi stau faţă în faţă. Deoparte, *Statul*, cu reprezentantul său cel mai autorizat: Codul Penal. Pe dealtă parte, Umanitatea, care e cîrmuită de legi mai largi. Procurorul public cată să reţină atenţia juraţilor în cadrele Statului, pentru a putea dintrînsul expulza pe acuzat. Avocatul apărării, dimpotrivă, se sileşte a atrage toată asistenţa inlăuntrul celeilalte comunităţi, în domeniul moralei umanitare, pentru a dovedi că clientul său nu s'a abătut dela legile acesteia din urmă. Intre aceste două „cercuri sociale" se dă duelul, care seamănă cu o neincetată încercare de a—cum să zic?—de a *„schimba de macaz"*, de a schimba direcţia punctului de vedere. Iar cînd funcţionarul judecătoresc vede că partida riscă să fie perdută, ca o supremă resursă, sare şi el pe tărîmul adversarului. Cine nu cunoaşte celebra frază a acelui procuror care, într'un ultim efort de a recîştiga favoarea juraţilor gata să-i scape, le spunea: „Et maintenant, messieurs, celui qui vous parle ce n'est plus le magistrat, mais l'honnête homme"..?

In orele de grea cumpănă, cum e cazul pe banca acuzaţilor —sau cum era în micul salonaş de Hotel unde fiul din America lua contact cu foştii proprietari dela *Dyrendal*—ceiace mai poate aduce o ultimă salvare e numai simţul literar al interesaţilor. O ştiu prea bine avocaţii care pledează „în penal", şi nu se feresc a face uzul cel mai larg de acele detalii novelistice—singure în stare să amintească oamenilor că, în afară de familie şi ţară, mai este un teren de antantă şi o sursă de înrudire: Umanitatea pură şi simplă. Şi niciodată nu sînt iremediabil perduţi acei care ştiu a trezi interesul aproapelui, graţie acelei limbi elocvente care este literatura.

Fericiţi cei ce fac literatură...

* * *

Dar să mai vorbim puţin de *Dyrendal*.

Subiectul acestei cărţi este, la urma urmei, povestea unui salut perdut şi epopeea recuceririi lui.

Pe vremea cînd Marta Ersland era logodită cu inginerul dela Myr, toate capetele se descopereau la trecerea ei pe uliţi. Odată cu ruptura căsătoriei, din nou mîinile satului s'au imobilizat în buzunare. Cînd cumparase Hans Dyrendal-ul plin de datorii, îi venea parcă să-şi scoată căciula în faţa pomilor majestuoşi ai parcului. După achitarea sarcinilor, situaţia se schimbă. Aleele acum salută, ele întâiu pe noii lor patroni, şi aceştia

numai le răspund. Incetul cu încetul, şi culminînd în momentul întoarcerii triumfale din voiajul lor „politic" la Christiania, pălăriile iar încep să se ridice. Veni apoi declinul. Şi, la sfîrşitul vieţii, Hans şi Marta puteau fi siguri că nimeni din lume nu se mai găsea să-i observe cînd treceau pe drumurile societăţii definitiv perdute...

Romanul lor n'are dragoste, ci numai o sete nestinsă de ascensiune în stima oamenilor dimprejur...

* * *

Mi-am zis de multă vreme că cele două valori fundamentale ale vieţii în genere şi ale literaturii în specie sînt amorul şi ambiţia socială. Incep însă din ce în ce a crede că cel dintăiu sentiment nu-i în ultimă analiză decît o variantă a celui d'al doilea. A „face curte" nu-i oare, de cele mai multe ori, arta de a obţine prestigiu dela partea adversă şi în general dela toţi cei ce ţin mai puţin sau mai mult de această dulce parte adversă? Nu numai pe iubită, dar pe toţi cei ce trăesc în jurul ei vrem noi să-i convingem că dispunem de toate valorile pe care le stimează societatea respectivă. Nu degeaba i se spune acestei operaţiuni o „cucerire". Şi cucerirea are totdeauna ceva militar. Niciodată nu lucrăm singuri. Este o întreagă armată aceia a persoanelor pe care le însărcinăm cu diverse misiuni pe lîngă deţinătoarea inimii noastre. Iar argumentele—îmbrăcăminte, cultură, sensibilitate artistică, bune maniere, curaj, avere—sînt, toate, pur-sociale.

S'a spus că Napoleon n'avea succes pe lîngă femei pentrucă avusese prea mult pe lîngă Istorie. S'a mai spus că anumiţi indivizi degradaţi, peşti, proxeneţi, apaşi, excroci, sînt iubiţi tocmai pentrucă sînt certaţi cu opinia publică. Se poate. Dar cine nu vede că a lua societatea în răspăr este încă un fel de a ţine cont de ea? Barierele pe care le ridică viaţa în comun nu ne impacientează decît întrucît le preferăm altele. Singurul lucru, în amor, care nu-i propriu zis social, e partea sa fiziologică, adică, prea puţin lucru. Privit mai bine, amorul nu-i decît un caz privilegiat de arivism social.

Dar nu e singurul.

Există un alt roman al lui Iohan Bojer unde avem pictura, dacă se poate spune, a Arivismului-în-sine.—Este *Cameleonul*. E vorba de un tînăr tot timpul ocupat să-şi schimbe starea civilă. Dacă stă prea mult într'o singură piele, se înăduşe, şi-l obsedează gîndul să evadeze din personajul pe care îl trăeşte până atunci. Această nevoe îl împinge, la început, să se facă actor dramatic. Astfel va putea el, cel puţin cîteva ceasuri pe seară, să fie azi Impărat, adouazi bandit, a treia predicator. Dar în curînd nu-i mai ajunge. Ficţiunea „planşelor" îl

lasă nesatisfăcut. Vrea să „joace" în viaţa reală. Şi iată-l acum schimbînd „cercurile sociale" odată cu costumele. Se costumează cîteva luni în cerşetor, apoi în încasator de bancă, pe urmă în profesor, în gentleman-dandy, în mare industriaş, în pastor predicant. La un moment dat, poliţia pune mîna pe el. Şi e interesant de spus dece. Se îndrăgostise de o fată, care şi ea îl iubea. Nimic nu se opunea căsătoriei lor. Dar personajului pe care îl încarna îi lipsea un singur lucru : hîrtii de identitate! Şi atunci trebui să-şi omoare personajul, într'un simulacru de înec. Dar cu cît regret! Costumat în cerşetor, primea pomană dela fosta lui logodnică, care nici ea nu-l recunoştea, şi care totuşi, se ofilea şi trebuia să şi moară de dorul lui. După aceia, a îmbrăcat multe haine din garderoba aşa de bogată a societăţii. Dar gîndul lui şi inima toată rămăsese prizonieră în hainele pe care le aruncase odată în mare. Acum, pentru diversele sale travestiri, nu mai avea convingere proaspătă. Rolurile cele nouă erau jucate din ce în ce mai prost. Şi nu întîrzie mult ca mistificatorul să fie demascat. Zece ani, în închisoare, ispăşi el acest păcat de a fi trădat, pentru altele, o lume care îl primise. Zece ani, în închisoare, nu-l auzi nimeni scoţînd o vorbă. Cînd însă sorocul pedepsei în sfîrşit, prinse din nou a surîde. Cu picior sprinten şi ochiu vioiu, păşea el acum pe străzile oraşului. Contempla din nou diversele „cercuri sociale" din lăuntrul societăţii celei mari, şi semăna cu clientul care, în faţa galantarului, încearcă să se hotărască ce pălărie să-şi aleagă...

Cameleonul e un fel de schemă rezumativă a Romanului-Tip. Este exagerarea, până la absurd, a celei mai dramatice dintre nevoile oamenilor: aceia de a schimba de stare civilă şi de cerc moral...

* * *

Spuneam adineaori că a lua societatea în răspăr e încă un fel de a ţinea cont de ea.

Intr'un alt mare roman de Iohan Bojer în „La Grande faim", eroul străbate absolut toate categoriile sociale. Fiu de ţăran, ajunge inginer intercontinental, mare inventator; în viaţa domestică, găseşte o nevastă frumoasă şi iubitoare, copii mulţi şi încîntători. Vine apoi ruina, uitarea, dispreţul oamenilor... Retras pe un colţ de stîncă, într'un sat obscur, face meşteşugul de fierar. In aceiaşi localitate, un fierar mai bătrîn, pe care îl „concurează" este expropriat de noul venit în vechea lui clientelă... Şi ca să se răzbune, asmuţă cînele împotriva lui. El, scapă; dar cînele, intr'o zi îi sfîşie în bucăţele copilul, o fetiţă de patru ani, ultimul copil care mai rămăsese pe lîngă el. Atunci, dimpreună cu soţia lui, intr'o seară, pe lună, se duc tiptil în curtea duşmanului. Şi toată noaptea munciră să samene ogorul acestuia. „Et j'ai semé—spune el atunci—le champ de mon voisin, et j'ai semé le champs de mon ennemi, afin que Dieu soit..."

Este aici cel mai înălţător exemplu de turbare. Omul, de care societatea îşi bătuse joc înălţîndu-l pentru perversa plăcere de a-l prăbuşi din nou,—acum, la rîndul lui, îşi bate joc de societate, calcă în picioare tot ceiace moravurile oamenilor prescriu de veacuri, adică: răzbunarea împotriva celui ce ne-a făcut rău. El, îi va face bine, ucigaşului copilei sale. E mijlocul cel mai diabolic (sau, dacă vreţi—căci e acelaşi lucru) cel mai dumnezeesc de a rînji spre ceiace „toată lumea" crede.

La *Dyrendal*, Martha Ersland, şi ea e apucată ades de o asemenea sfîntă turbare. „Intr'un sertar, bine încuiat, pe care nu-l deschide decît dupăce s'a asigurat că uşa e bine zăvorită şi perdelele lăsate,—ce nu se putea vedea, în acest sertar!... Argintărie, vesselă, 12 coroane puse într'un plic (cele 12 coroane care i-au dispărut lui Nils, şi de furtul cărora fusese acuzat Knut, gonit pentru aceasta. Knut pe care ea, totuşi îl privea cu simpatie!...), linguriţe, furculiţe, pahare, bani. Furturi, păcate. Păcate strălucitoare. Păcate de bani. Dar ce deşarte sînt toate aceste încercări de a trage puţin funia de cealaltă parte! O sfidare... O grimasă către Cer... Ei, da! Dar numai o grimasă! Şi toate astea sînt aşa de zadarnice, că-ţi vine să te tîrîi cu pieptul de pămînt, şi să urli de durere!".

O biată femee, încuiată în odae se luptă, singură, împotriva zeului celui mare: societatea, codul penal, opinia, morala. Lupta e—cum spune ea însăşi—zadarnică. Dar tot luptă este. Şi, în cămăruţa din bordeiul cel de pămînt galben, ţăranca ratatinată care „urlă de durere",—e asemenea lui Prometeu, care ca şi dînsa, furase odată, ceva din averea zeilor...

D. I. Suchianu

Drum de sară

— Din carnetul unei doctorese —

Trăsura merge fără zgomot pe şoseaua stropită de ploaie. Las hăţurile în voie şi-mi scot mănuşile, să prind în pumnii goi vînt călduţ şi înţepător de primăvară. Căluţul îşi schimbă pasul după plac. Cîte odată se opreşte, se uită în jos cu luare-aminte pe lîngă ochelarii lui pătraţi de lac şi ridică un picior,— parcă se teme să nu strivească subt copită o gînganie proaspătă şi fragilă. Pe urmă-şi scutură coama tunsă, cu un fel de cochetărie, şi porneşte repede, în galop slobod, să recîştige vremea pierdută.

Iarba cu firul cît un vîrf de ac se pierde în cafeniul cîmpiilor, într'o nuanţă nedesluşită şi caldă, de catifea. Subt deal, la umbră, un pîlc de omăt cu albul străveziu, se piteşte tot mai aproape de pămînt. Între zările de abur, apropiate şi nesigure, subt cerul adînc de piatră albastră, sîntem singuri, ca de atîtea ori, căluţul meu şi cu mine.

De departe se aude vuiet tare de fierărie şi de scînduri izbite. Şi la o cotitură ne întîmpină, zdruncinîndu-se cumplit, o căruţă verde ferecată, smuncită de un cal bălţat şi şchiop.

Omul opreşte calul şi sare jos. E lat în spete, are capul mare, picioarele scurte cu genunchii depărtaţi şi opincile cît palma.

— Săru' mîna, doamnă doftor... Eu îs Panaite Ciuntu din Muncel. Am mai fost eu pe la dumneavoastră. V'aştept la spital de la amiază. Gîndeam c'aţi putea să veniţi pân' la noi.

— Ţi-i bolnav vre-un copil?

— Nu, duduiţă, mulţămesc lui Dumnezeu copiii îs sănătoşi... Tata-i bolnav.

— Şi ce are?

Omul ridică din umeri. Fruntea lui, încreţită'n lung şi'n lat, se strînge şi se destinde.

— D'apoi cine, Doamne iartă-mă, îi mai ştie ce are? Gogeşte de la'nceputul postului. Cică-l doare subt coaste... Tocmai acù, în toiul trebii! C'aşa le dă Dumnezeu uneori, parcă 'nadins. Toată iarna n'o putut să zacă...

Drumul spre Muncel suie uşor la stînga. Satul e după culme. Deacolo, dacă o iau deadreptul peste lunca tăiată, ajung acasă pe lumină.

— Bine, Panaite, merg. Numai să mă laşi să trec eu înainte, că prea multă larmă face căruţa dumitale.

Pe drumul neted şi moale, harabaua lui Panaite Ciuntu vuieşte din ferărie de parcă saltă pe bolovani, şi zgomotul răsună şi creşte în cutia de scîndură ca într'un piept de vioară veche. Căluţul meu întoarce capul cu mirare, să vadă ce furtună se ţine după noi. Omul vorbeşte cu glas ridicat, ca să-l aud.

— L'o mai apucat aşa şi altădată, da' pe atunci trăia baba Ursuleasa din Cotul-Vameşului. Cum îi venea, trimeteam după babă. Era tare meşteră. Îi făcea „de strînsură", îi da să beie nişte buruene 'n spirt—şi până'n trei zile se 'ndrepta moşneagu'..

Încep să se arăte casele satului în găteală nouă de primăvară,—toate la fel, albăstrii şi încrestate. Stau cu faţa ori cu spatele la drum, risipite la întîmplare, cum le-a prins vremea.

În poarta jităriei, un cîne roş ne priveşte cu indiferenţă, fără să latre. Pe cărarea sbicită ce se deşiră pe dîmbul înalt, alăturî cu drumul, doi copii desculţi şi'n cojocele fără mîneci se iau la întrecere cu trăsura. Fata rămîne degrabă în urmă, cu fuga încurcată în fusta prea lungă. Băeţelul aleargă gîfîind, cu coatele lipite de trup, cu bărbia în piept, ca un căluţ. Şi se ţine bine cîtăva vreme, până-i iese 'n cale o grindă de podeţ. Atunci se'mpiedică şi cade pe palme,—şi rămîne aşa, la pămînt, cu chipul roşu şi încreţit de plîns înălţat în sus, spre cer.

Prin ogrăzi, femeile aleargă grăbite între case şi cuptoarele mari de lut, văruite şi ele. Prin porţi nu ies decît copiii. Dintr'o tindă s'a ivit o fată cu mînecile suflecate până'n umeri, plină de aluat până'n coate. A ridicat o mînă în sus, şi-a trecut, cu o mişcare de pisică, obrajii aprinşi dealungul braţului rotund... Miroase până'n drum a cozonac cald şi a lapte dulce.

Într'o ogradă se joacă un stol de copii. Sînt şi mai mici şi mai mărişori, şi mai bălai şi mai smoliţi,—de tot neamul. Ne oprim în poartă. Într'o clipă copiii se mistue pe după coşere şi pe subt garduri, ca grămăgioarele de pui în buruene cînd s'arată uliul.

Un căţelandru care samănă mai mult a vulpe decît a cîne, se zbate în lanţ. De furie şi de supărare, nici nu mai are glas: se îneacă şi tuşeşte. Din şură a ieşit o femee, trăgînd de funie

un viţel roşcat cu muguri de cornițe pe fruntea îndărătnică şi cu botul aburind de lapte.

— Asta-i fimeia mea, zice Panaite Ciuntu.

Nevasta are ochii vineţi şi obrazul lipsit de tinereţă. Vorbeşte moale şi-şi şterge mereu colţurile gurii cu degetul cel mare şi cu arătătorul mînii stîngi, de parcă vorbele-i îndulcite l-au încleiat buzele. Nu mi se uită deadreptul în faţă, ci într'un punct aşezat undeva în dreptul umerilor mei, ca şi cum o streaşină invizibilă pentru ceilalţi ar împiedeca-o să-şi ridice ochii mai sus.

— Ia năcazuri, duduiţă. De Crăciun ni-o murit o giuncă, acu' s'o îmbolnăvit bătrînu'... Parcă-i un făcut să nu ne tihnească şi nouă sărbătorile ca la alţi oameni!

Şi, fără legătură se întoarce spre barbatul ei, cu alt glas, înăbuşit şi aspru, cu altă căutătură:

— O fost cumnatu' Vangheli... zice că dacă moare bătrînu', s'aţine şi văru-tău Stroe la pămînt...

Omul mestecă între dinţi o vorbă rea, dar nu răspunde.

Trecem prin tinda în care se aude, din umbră, foşnet potolit de pasări aciuate şi ţiriit mărunt de pui. În odaie e aproape întuneric. Ferestruica, cu patru ochiuri vinete cît palma de mari, lasă să treacă o lumină rară, ca cernută. Subt grinzile joase stăpîneşte miros greu de gaz ars, de lulea rece şi de piele dubită. Femeia aprinde o lampă cu sticla ştirbă şi o anină în părete. Flacăra piele, înalţă un colţ şi toarce pe sticlă fir subţire şi răsucit de funingine. Subt pat, o cloşcă speriată începe să cîrîie, trezită din somn.

— Nu te-apropia, duduiţă, că ciupeşte...

Pe mindirul acoperit c'un covoraş de cînepă, bolnavul stă pe spate, subt pătura ruptă. Pe perna roşie de cit, se răsfiră şuviţe rare de păr uscat, cu albul cenuşiu şi învechit.

Moşneagul abia-şi întoarce spre mine fruntea lucie, barba încîlcită şi ochii fără culoare. Îmi răspunde scurt la întrebări, de mîntuială, în batjocură parcă. Îi iau pulsul—şi-i simt mîna încordată şi duşmănoasă subt degetele mele. Feciorul-său îi descheie mai mult cu sila tunica veche, militărească. Acolo, după zăbrelele coastelor, inima bate vizibil, inegal, ca o vietate străină şi ostenită de zbucium. Şi'n vreme ce-i ciocănesc pieptul care sună a gol, bătrînul mă priveşte stăruitor, fără să clipească, cu un fel de curiozitate şi de ironie. Subt privirea tulbure şi neclintită, mă simt stingherită, mică, fără rost.

— Mai bine ar fi să mi-l aduceţi la spital. Aici e greu...

Cu o elasticitate nebănuită în trupul numai oase şi tendoane care parcă scîrţie din încheieturi la orice mişcare, moşneagul s'a ridicat într'un cot. Gîtul subţire şi cu noduri îi iese, ca o tulpină uscată dintr'un ghiveciu de flori, din gulerul prea larg al tunicii. Se uită cînd la mine, cînd la noră-sa, cuprinzîndu-ne laolaltă în aceeaşi privire neagră şi bănuitoare. Buzele întinse pe dinţi galbeni parcă

rîd uscat. Rosteşte rar, apăsat, cu răsuflarea tăiată de ace de durere.

— ...Că doar n'am trăit o viaţă de om în casa mea, ca să mor prin spitaluri cum ar vra *unii*... De-a hi să trăesc, aici am să trăesc, şi de-a hi să mor, aici am să mor,—nu la spital ca nevolnicii şi calicii..."

Am eşit pe prispă, în înserarea uşoară. Femeia şi-a dus mîna dreaptă la obraz, şi-a sprijinit cotul în palma stîngă şi s'a uitat mult într'un singur loc, drept înainte.

— Îi rău, duduiţă... Cu nimica nu-i mai poţi intra în voie. Dacă-i iei cu binişorul, ci-că te pui bine cu el pentru pustia ceia de pămînt. Dacă-i iei mai răpede, ci-că eşti păgîn. Cum ai da-o, tot n'o scoţi la nici un capăt cu el. Suduie şi blastămă...

Femeia s'a dus să scoată o găleată de apă pentru căluţul meu. Am rămas singură. Un copil zburlit şi-a arătat la colţul casei ochii neastîmpăraţi, dar s'a tras răpede înapoi, parcă s'a f.ipt.

Din casă vine glas domol: Panaite Ciuntu caută să împace pe bătrîn.

— Lasă, tată, ce te superi şi dumneata aşa... doar n'avem să te ducem cu sila la spital.

Moşneagul tace. Pe urmă, omul întreabă.

— Ei... cum ţi-i acuma?

Bolnavul nu răspunde. Mormăie numai, întărîtat, pe urmă tuşeşte.

— Las' că oiu ruga-o pe doamna doftor să vie şi mîne şi să-ţi deie nişte prafuri...

Glasul moşneagului tresare, cu vrăjmăşie:

— Ba să vă cătaţi de treabă şi să mă lăsaţi în plata Domnului cu doftoriţa voastră cu tot, că doar n'am mîncat măsălariţă să mă dau pe mîna *copchiilor*... Ce poate să ştie una ca asta? Îţi bagă stecla ceia subsuoară—şi gata: te-o lecuit. N'ai văzut-o cum m'o 'ntors şi m'o sucit—pe mine, om bătrîn de-aşi putea să-i fiu bunic! O fi 'nvăţat ea carte de-aceia de-a lor, de la tîrg, nu zic... Da' ori cu aceia, ori făr' aceia... Eh, saraca baba Ursuleasa...

* * *

Am plecat, prin pînza subţire a înserării. Satul a rămas în urmă, cu mireazma lui de cozonac cald şi cu agonia lungă şi cicălitoare a moşneagului.

În largul şesului, soarele pe jumătate înfige tăişuri neclintite în tipsiile bălţilor. Departe, Ceahlăul se desprinde abia, vioriu şi transparent, din Apusul de aramă nouă. În lunca tăiată stăruie parfum cald de toporaşi bătuţi de soare. Într'un tufiş cu ramuri fragile de brumă, o pasăre invizibilă cheamă prelung şi grav.

S'aude toaca de denie. S'aude,—din satul de unde am plecat, ori din satul spre care mă îndrept,—nu știu. Poate din amîndouă. Și sunetele se întîlnesc în văzduh și de acolo cad, mărunte, peste mine. Fără voie ridic privirile în sus—să văd cine toacă. Deasupra mea svîcnește viu o stea. Clipesc. Și cînd deschid ochii, n'o mai pot găsi nicăeri. S'a topit, scînteie de omăt într'o apă albastră... Pe urmă vine glas rar de clopot, risipind în tăcerea compactă sunete egale, străvezii și fără ecou, ca niște balonașe de cristal subțire.

Otilia Cazimir

Proclamație

Viața-i rîul acesta cu ceru 'ntors pe dos
Pe care îl beau boii blajini, cu gîtul gros,
Unde noaptea se scaldă stelele și strigoii
(Și cerul nu-i cel răsfrînt pe care-l beau boii).

Cerul de sus? Poveste care-o spui cînd te culci.
Viața-i făcută din fulgere și cenușă
Și, cînd o muști, cu gust sălciu ca o scorușă
Pe care o mînînci putredă, cu viermi dulci.

Vremea nu are-odihnă, ca o cumpănă șchioapă.
Veșnicia? N'o știi, ori merge cu tine 'mpreună.
Alungă vracii de ieri cu ochii în lună...
Viața-i cu drumuri și gropi, cu pîne și apă.

Suflete pline de plopi, prietini de mîne,
E turbure cintecul meu, ca vinul nou.
Ziua de azi e ca o dumbravă de mesteceni,
Soarele-i lingă voi, aur şi pîne..

Clipele sînt seminţe şi flori. Ochii sînt noi
Lăsaţi-le să moară, florile. Semănaţi.
Fără grijă. Lumina trăeşte cît şi voi.
Moartea-i poarta închisă la care nu mai baţi...

Viaţa-i rîul acesta cu ceru 'ntors pe dos
Pe care îl beau boii blajini, cu gîtul gros,
Unde noaptea se scaldă stelele şi strigoii...

Beţi din cerul de jos, din care beau boii...

Al. A. Philippide

Despre metoda şi stilul lui Proust

Una din schimbările cele mai caracteristice în istoria stilului de vre-o şaizeci de ani,—să zicem: dela simbolişti încoace, a fost aceia care în scurt s'ar putea numi criza elocvenţei. Arta literară europeană a trecut dela stilul discursului şi al conversaţiei la stilul meditaţiei şi al visării solitare. Literatura clasică veche, cea clasică nouă (clasicismul francez şi imitaţiile lui în celelalte ţări), literatura romantică şi prelungirile ei „realiste", sînt, în general vorbind, elocvente: stilul lor, în oricare gen, este supus trebuinţei de a comunica cu un public—public din faţa unei tribuni, sau public din salon, unde fiecare e pe rînd orator şi ascultător. De aici rezulta aceiace străbunii şi părinţii noştri numeau stil curgător,—şi acest stil ei îl admirau absolut. Pentru dînşii era dela sine înţeles, că vorbirea literară trebuia să se poarte după obiceiurile şi legile comunicării cu glas tare, după norme specific oratorice sau după normele conversaţiei între oameni bine crescuţi, cu educaţie clasică. În acest punct tocmai, s'a întîmplat revoluţia literară de care vorbesc. Artistul european s'a dezbinat de public, adeseori în formă ostilă şi provocătoare, a început să-l dispreţuiască pe faţă, şi s'a făcut om singuratic, uneori foarte hapsîn, s'a dedat fără rezervă meditaţiei şi visării independente de public, a început să fie foarte învăţat şi misterios. Atunci s'a isprăvit cu stilul vorbit, elocvent sau amabil de dragul publicului. Artistul scrie pentru dînsul, ori pentru alţi artişti,—publicul va înţelege dac'o putea, şi-i va plăcea ori nu... De altfel acum ajunge a fi semn rău să placi publicului.

Fără îndoială aceste trebue înţelese în general: e vorba de direcţia unei mişcări foarte largi şi foarte adînci în viaţa literară; în detalii, excepţii se găsesc destule. E sigur, de pildă, că Anatole France reprezintă cu perfectă îndărătnicie stilul vechiu, cu

toate că în jurul lui mişcarea de care vorbim se revărsa în forme violente; dar el părea că nu vede nimic, şi-i sigur că n'a înţeles cît de puţin noutăţile poeziei moderne. De aceia e foarte plăcut de cetit cu glas tare din Anatole France, dar e ingrat, inutil şi dăunător înţelegerii literare recitarea din autori specific moderni. De cîte ori am auzit pe vre-un iubitor al stilului vechiu spunînd că nu înţelege stilul nou, am putut observa că neînţelegerea, şi prin urmare antipatia, venea tocmai dela această profundă schimbare în orientarea expresiei. Artistul vorbeşte singur sau, mai exact gîndeşte în vorbe; el îşi urmează firul gîndului şi al visului, şi mersul lui e subtil, minuţios, ciudat, e, în sfîrşit, aşa cum e gîndul şi visarea în adevăr, nedichisite de dragul publicului.

După ce lungă vreme artiştii au procedat în felul arătat, a venit un filozof care, cu un mare lux de dezvoltări elegante, a ajutat să discrediteze ideile, adică „prejudecăţile" pe care se întemeia stilul clasic. Filozofia lui Bergson este o polemică împotriva intelectului discursiv, o propagandă în favoarea instinctelor şi a sentimentului; şi una din concluziile perpetue ale acestei filozofări este prestigiul suprem pe care ea îl dă meditaţiei individuale, adîncirii în visarea radical subiectivă. Astfel ea consacră revolta artistului, emanciparea lui de constringerea socială, şi a vorbirii artistice de normele elocvenţei şi ale conversaţiei. D. Ralea a scris odată că filozofia lui Bergson este, în fond, o pornire spre cinism. Această diagnoză, cu deosebire subtilă şi profundă, găseşte interesantă confirmare în paralelele pur literare ale bergsonismului. Dacă lăsăm cuvîntului cinism un înţeles mai popular, şi dacă judecăm lucrul din punct de vedere al ideilor şi al stilului pe care l-am numit vechiu, vom putea zice că e lipsă de ruşine şi obrăznicie să-ţi dai drumul, fie măcar, cum se zice, adînc sufleteşte, în faţa oamenilor, aşa cum face artistul modern. Dar, în revolta aceasta a artistului, tot publicul a fost învins; el se lasă luat peste picior sau dispreţuit, şi află plăcere ca artistul să se dezbrace în faţa lui fără jenă, ca o „grande dame" americană înaintea negrului rob.

Rudă şi prieten cu Bergson a fost Marcel Proust, şi Proust e, într'un fel, cel mai „cinic" dintre artiştii stilului modern, fără ca de altminteri să fie atît de consecvent bergsonian cum ar fi dorit ortodoxii.

*

„La persistance en moi d'une velléité ancienne de travailler, de réparer le temps perdu, de changer de vie ou plutôt de commencer de vivre me donnait l'illusion que j'étais toujours aussi jeune; pourtant le souvenir de tous les événements qui s'étaient succédés dans ma vie (et aussi de ceux qui s'étaient succédés dans mon coeur, car lorsqu'on a beaucoup changé, on est induit à supposer qu'on a plus longtemps vécu) au cours de ces derniers mois de l'existence d'Albertine, me les avait fait paraître beaucoup plus longs qu'une année, et maintenant cet oubli de tant de choses me séparant par des espaces vides, d'événements tout récents qu'ils me faisaient paraître anciens, puisque j'avais eu ce qu'on appelle *le temps* de les oublier, par son interpolation fragmentée, irrégulière, au milieu de ma mémoire — comme une brume épaisse sur l'océan qui supprime les points de repère des choses — détraquait, disloquait mon sentiment des distances dans le temps, là rétrécies, ici distendues, et me faisait me croire tantôt beaucoups plus loin, tantôt beaucoup plus près des choses que je ne l'étais en réalité" (Albertine disparue, II, 64—65).—

Structura perioadei citate, pe care o socotesc cu deosebire tipică pentru metoda lui Proust, arată că nu avem aface cu „fraza lungă" franceză din veacul al 17-lea, şi Pierre-Quint greşeşte, mi se pare, cînd spune: „le style de Proust qui reprend—en le récréant—le style traditionnel des 17-e et 18-e siècle, nous surprend parce qu'il est si différent de la forme impressionniste de nos jours". Din contra, metoda scrisului lui Proust e impresionistă, şi cu multă dreptate l-a asemănat Thibaudet, din acest punct de vedere, cu Saint-Simon, dar mai ales cu Montaigne, surprinzătorul „impresionist" din secolul al 16-lea. „Fraza lungă" a prozatorilor francezi din secolul 17, oricît de mulţi *qui* şi *que* ar avea, e totdeauna construită după o simetrie elementară şi uşor vizibilă; membrele ei îşi fac echilibru simplu şi evident. Fraza lui Proust merge în sinuozităţi cu totul libere, vrea să modeleze cît se poate capriciile şi surprizele gîndirii imediate. Nu e decît o singură formă de construcţie care seamănă, uneori până la identitate, cu forma lui Proust: e fraza germană a lui Kant şi a lui Hegel,—fraza despre care un prieten al lui Kant spunea acestuia că pentru a o ceti, trebue să aplice cîte un deget pe subiectele şi verbele principale, şi că de multe ori desperează fiindcă degetele sînt numai zece şi membrele monstrului sintactic întrec adeseori cu mult acest număr. Desigur acea proză germană se făcuse pe calapodul latin; dar sistemul concentric, care e caracteristica perioadei antice e, în fraza germană, atît de exagerat, încît paralelismul dispare; cercurile sînt prea multe; nu le mai distingem ca atare, şi în loc să avem în faţă figura simetrică a perioadei, rămînem în mijlocul unei ceţe difuze. Perioada antică era compusă din membre paralele, a căror înţeles deplin rămînea suspendat până ce propoziţia cea din urmă le aducea soluţia. În fiecare din aceste membre se putea, şi se considera chiar ca elegant, să se introducă aşa numite *incize*, dezvoltări scurte de trei-patru cuvinte (Cicero socotea că *inciza* nu trebue să fie mai lungă de trei picioare ritmice) care veneau să tae în două membrul perioadei şi să mărească variaţia construcţiei; dar *incizele* lui Proust, caşi ale Germanilor,

sînt adeseori lungi de trei sau patru rînduri!—Intr'o scrisoare adresată criticului german Curtius, Proust spune că limba germană este, între limbile moderne, acea care a păstrat sintaxa cea mai bogată şi mai apropiată de sintaxa greacă. Cred că această constatare implică o aprobare şi, conştient ori ba, Proust a scris după sintaxa filozofilor germani. Astfel, cu dînsul trebue să învăţăm o construcţie nepomenită încă în proza literară franţuzească, şi pentruca acest fenomen, care constitue din punct de vedere al tradiţiei un exces scandalos, să fi fost posibil, a trebuit ca artistul francez, după înverşunate lupte, să smulgă publicului dreptul de a fi subiectiv la culme, de a fi savant şi obscur, a trebuit ca publicul să se lase cu desăvîrşire silnit de voinţa artistului.

Perioada oratorică a celor vechi putea fi ascultată, mulţumită unei simetrii clare şi mulţumită unui element muzical, a unui ritm prescris de reguli precise, cu deosebire pentru sfîrşitul frazelor; pe cînd construcţia lui Proust şi cea germană sînt libere din acest punct de vedere, şi nu se supun nici clarităţii geometrice care simplifică fără discreţie cuprinsul intelectual dat, şi nici eleganţelor sonore proprii discursului oratoric. De aceia fraza lui Proust pare, celor nedeprinşi, încîlcită şi greoae. Cetitorului francez, şi oricărui cetitor deprins numai cu proza curentă a limbilor neolatine, cu proza ziarelor adică şi a romanelor obişnuite, perioadele lungi şi liber construite îi opresc atenţia în chip foarte supărător, şi acest cetitor nu mai e în stare să ia seama cît de variate sînt, şi ca lungime, construcţiile lui Proust. Perioadele de care vorbesc sînt cele mai caracteristice pentru inovaţia stilistică pe care el a adus-o, dar nu sînt absolut cele mai numeroase. Cred că statistica ar arăta că propoziţia care predomină la Proust nu e mai lungă de cinci sau şase rînduri. Se găseşte (în *Le Côté de Guermantes*, II, 268—270) o perioadă care se întinde pe două pagini întregi şi are şaptezeci şi patru de rînduri; e compusă din cincisprezece membre care cuprind nouăsprezece părţi, fie incize, fie simple subordonate explicative; membrele perioadei sînt de lungimi diverse, de la un rînd până la paisprezece rînduri, şi nu sînt supuse nici unei norme de ritm. Perioada începe cu: „Sans honneur que précaire, sans liberté que provisoire...", se desfăşură mai cu seamă prin propoziţii participiale *(exclus—se fuyant—recherchant—pardonnant—s'enivrant—trouvant—allant chercher—ayant plaisir—formant—tous obligès—comptant—vivant—provoquant)*, ajunge abia la al zecelea membru să aibă subiect precizat printr'un substantiv *(partie réprouvée de la collectivité humaine)* şi se închee, la al şaizeci şi optulea rînd, cu formula rezumativă a întregului şir de lămuriri: „obligés de cacher leur vie...",—căci e vorba de homosexuali, numiţi o singură dată, şi indirect, prin cuvintele „partie réprouvée de la collectivité humaine". De sigur asemenea coloşi sintactici sînt rari; nu ştiu dacă acel citat mai are păreche în toată opera, şi îmi dă impresia unei curiozităţi voite.

Această metodă de a supune expresia meditaţiei şi formelor imediate ale gîndirii este esenţial insociabilă; ea se orientează după conturele neprevăzute ale subiectivităţii celei mai libere, şi puţin îi pasă de obligaţiile comunicării în afară. Este forma monologului cu totul intim, întrucît acesta poate avea formă, e vorbire tăcută, deopotrivă independentă de practicismul adeseori simplist caşi de frumuseţile rigide şi monotone ale stilului vorbit. La cetire cu glas tare, textul lui Proust ajunge cuthe rînd să supere fizic pe oamenii în stare să simtă, dindărătul notării scrise, deosebirea între vorbirea *elocventă* şi cea *tăcută*. Proust vorbeşte undeva de *desgustul* pentru vorba cu glas tare. Cînd cetea cu glas tare prietinilor, el exagera caracterul „tăcut" al textului său, introducînd incidente şi paranteze explicative cu aşa exces, încît biograful său spune că era cu neputinţă să mai înţelegi ceva (Pierre-Quint, pag. 65—66). Şi adeseori Proust întrerupea lectura, apucat de un violent rîs nervos (op. cit., 297).

În exemplul citat mai sus care începe cu „la persistance en moi d'une velléité ancienne..." (Albertine disparue, II, 64—65), chiar în prima parte a acestei voluminoase construcţii, cetitorul deprins cu propoziţia franceză comună, *à la Voltaire*, se loveşte de mulţimea atributelor ideii de „velléité": acumularea aceasta de dependinţe explicative, de precizări sau restricţii meticulos nuanţate, potrivită, poate, meditării filozofice sau autoanalizei intime, este cu totul străină povestirii franceze obişnuite. Enunţarea principală („la persistance en moi d'une velléité") e despărţită prin punct şi virgulă, deci printr'o pauză de durată mijlocie, de obiecţia conturnată şi difuză care urmează; pe cînd stilul narativ obişnuit ar fi însemnat o pauză mare, tăind firul gîndirii numai pentru comoditatea externă şi aproape materială a cetitorului. Proust însă vrea să se simtă cît se poate o legătură incontinuă, şi astfel la subiectul „le souvenir de tous les événements" verbul nu se găseşte decît în al şaselea rînd, şi e despărţit de subiect printr'o paranteză care rupe unul de altul cele două circumstanţiale, „dans ma vie" şi „au cours de ces derniers mois de l'existence d'Albertine"; iar cuprinsul parantezei însăşi e împărţit prin „car" în două membre: constatarea unui fapt, şi explicarea lui printr'o formulă cu aspect ştiinţific. În sfîrşit după virgulă, ultimul subiect, „cet oubli de tant de choses", se îneacă într'o masă de determinări concentrice, unde cele două circumstanţiale principale: „(me séparant) par des espaces vides... par son interpolation fragmentée...", strîns legate prin înţelesul lor, sînt iarăşi rupte printr'o explicaţie cauzală, „puisque j'avais eu ce qu'on appelle le temps..."—; şi aici, pe cînd atenţia este încă dispusă pentru determinări abstracte, tocmai înainte de a se îndura să ne dea verbul principal, Proust ne opreşte în loc cu o imagine vizuală, „comme une brume épaisse...", care ilustrează

nu numai explicaţia teoretică asupra jocurilor memoriei, ci concentrează plastic caracterul frazei însăşi, tocmai în momentul cînd ea sta să se isprăvească. In clipa cînd dăm cu ochii de „comme une brume épaisse sur l'océan qui supprime les points de repère des choses", spiritul nostru se simte deodată absorbit armonic în întreg cuprinsul, intelectual şi afectiv, al labirintului verbal în care a fost atras şi prin care a fost plimbat printr'o siluire tainică şi fermecătoare.

Spun toţi care l-au cunoscut, că Proust era un prietin acaparator până la exasperare; dar cele mai deseori cramponul izbutea să-şi captiveze victima şi s'o încinte. In scrisul lui se repetă întocmai acest caracter; dar în scris, ca şi în viaţă, încintarea nu vine totdeauna.—Tehnica lui Proust e riguros sistematică: el urmăreşte fără abatere un naturalism psihologic, o decalcare riguroasă a vieţii psihice imediate, şi rezultatul artistic este, inevitabil, adeseori tern şi obositor, cum era şi în arta naturalistă din anii 70 care urmărea să copieze, fără distingere, viaţa exterioară, tot atît de implacabil cum Proust vrea să modeleze pe cea sufletească.

Intr'o înşirare ca aceasta: „auprès de ces idées (sur les jeunnes filles de Balbec) le souvenir de Madame de Guermantes à l'Opéra Comique était bien peu de chose, une petite étoile à côté de la longue queue de sa comète flamboyante; de plus je connaissais ces idées longtemps avant de connaître Madame de Guermantes, **le souvenir**, lui, au contraire, je *le* possédais imparfaitement; *il* m'échappait par moments; ce fut pendant les heures où, de flottant en moi au même titre que les images d'autres femmes jolies, *il* passa peu à peu à une association unique et définitive—exclusive de toute autre image féminine—avec mes idées romanesques si antérieures à *lui*, ce fut pendant ces quelques heures où je me le rappelais le mieux que j'aurais dû m'aviser de savoir exactement quel *il* était; mais je ne savais pas alors l'importance qu'*il* allait prendre pour moi; *il* était doux seulement comme un premier rendez-vous de Madame de Guermantes en moi-même, *il* était la première esquisse, la seule vraie, la seule faite d'après la vie, la seule qui fût réellement Madame de Guermantes; comme seulement durant les quelques heures où j'eus le bonheur de *le* détenir sans savoir faire attention à *lui*, *il* devait être bien charmant portant **le souvenir**, puisque c'est toujours à *lui*, librement encore, à ce moments-là, sans hâte, sans fatigue, sans rien de nécessaire ni d'anxieux, que mes idées *le* fixèrent plus définitivement, *il* acquit d'elles une plus grande force, mais devint *lui-même* plus vague; bientôt je ne sus plus *le* retrouver; et dans mes rêveries, je *le* déformais sans doute complètement, car chaque fois que je voyais Madame de Guermantes, je constatais un écart, d'ailleurs toujours différent, entre ce que j'avais imaginé et ce que je voyais" (Le Côté de Guermantes, I, 54-55),—legătura se face printr'un abuz sistematic de pronume, aşa încît, în această frază de douăzeci şi şase de rînduri, Proust însuşi nu se poate opri de a veni odată în ajutorul atenţiei noastre surmenate repetînd, în rîndul al optsprezecelea, subiectul *(le souvenir)* în primejdie să dispară subt cei şaptesprezece *il, le, lui* care-l tot readuc subt o mască cu atît mai vagă cu cît ne îndepărtăm de substantivul în jurul căruia se grupează cele douăzeci şi şase de rînduri pline de determinări minuţios diversificate. Acest abuz de pronume se întîlneşte şi în proza germană. De exemplu Kant (în Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, I, Abschnitt, alineatul al cincilea, propoziţia care începe cu „Denn alle Handlungen die es..") abuzează uneori astfel de pronume încît rămîi nedumerit cîteva clipe la ce substantiv se referă (în exemplul citat cetitorul trebue să stea la îndoială între *Vernunft* şi *Natur)*; sau lasă prea mare depărtare între substantiv şi pronume, ca, de ex. în *Kritik de Urteilskraft*, prefaţa la ediţia întâia, alineatul al şaselea, unde femininul plural *sie* e atît de tare despărţit de substantivul său „diejenigen Beurteilungen die man aesthetisch nennt", încît acesta trebue căutat pentruca să putem fi siguri de înţeles. Dar se poate că în scrisul filozofilor germani acest abuz de pronume e adeseori numai un expedient, puţin practic de altfel, pentru a scurta vorba; la Proust însă procedarea pare a fi un efect al tendinţei de a urmări cît mai deaproape conturul gîndirii imediate: pronumele, în care trăeşte încă latent ceva din gestul şi mimica primitivă, este expresia cea mai potrivită a blocului intuitiv care se şi arată, la sfîrşitul frazei citate, suggerat prin vorbele „un écart, d'ailleurs toujours différent, entre ce que j'avais imaginé et ce que je voyais".—Imprecizia pronumelui dă spiritului putinţa de a reţine întru cîtva complexul intim de dispoziţii şi tendinţe pe care substantivul îl deformează stringîndu-l în cadru simplu şi, prin urmare, neadequat formei difuze a datelor sufleteşti imediate. In exemplul citat Proust ar vrea parcă să personifice cuprinsul subiectului („le souvenir") şi să facă din el ca o fantomă care să obsedeze pe cetitor tot timpul cît ţine fraza.

Cînd Proust arată pe Madame Swann *(Du côté de chez* Swann, I, 183, frază de optsprezece rînduri „Il faut d'ailleurs dire que le visage d'Odette..."), procedările verbale rămîn aceleaşi ca în descrierea sau explicarea stărilor psihice: detaliile persoanei fizice se înşiră în lunecare înceată, cu înconjururi, abateri şi întreruperi, întocmai ca în împletitura tablourilor psihologice. Ca şi în aceste din urmă faptele—aici, amănuntele figurii şi ale îmbrăcămintei—sînt întretăiate de comentarii, aşa încît nu ajung să se organizeze în imagini unitare, ci se preling în grămezi mobile care umplu cînd mai tare cînd mai slab atenţia, fără s'o fixeze, după regulile literare tradiţionale, prin vre-o culminaţie care să se ridice eruptiv peste nivelul egal al acestei curgeri continue, fiindcă metoda adoptată vrea tocmai să neutralizeze

deopotrivă și neincetat toate datele și să excludă absolut orice combinații dramatice.

Cîteodată însă impresia sensibilă se eliberează mai mult din lanțul analizelor infinite, și atunci se produce un pitoresc sensual, — o intimplare rară și splendidă în țesutul total, dens și opac, al operei. Dar obișnuit, impresia sensibilă servește ca exemplu sau punct de plecare pentru dezvoltări cu tendință științifică. Zgomotul și mișcările focului, schițate cu atita grijă artistică, în *Le Côté de Guermantes* (I, 67), servesc ca introducere unui studiu asupra sunetelor, și studiul nu mai are caracter pur artistic, ci e compus din impresii care sint imediat prinse în generalități explicatoare, analizate, transformate în exemple și în „cazuri" utilizabile științific. Impresiilor provocate de zgomotul focului Proust lasă să urmeze imediat bătăile unui ceasornic, și numai decit observă că „sunetele nu au loc", ci noi le punem în legătură cu anume mișcări și le localizăm pentru trebuințele noastre practice. Astfel, *explicația* incepe, și se intinde pe mai bine de două pagini, stăruind asupra rolului sunetelor pentru bolnavul care zace în pat, cu intreruperi neașteptate, cum e aplicația curioază dela pagina 68: à ce propos on peut se demander si pour l'Amour... on ne devrait pas agir comme ceux qui contre le bruit se bouchent les oreilles..." — ! In capul paragrafului următor stă formula, scandalos didactică: „pour revenir au son...", și cu aceasta intrăm în ton de lecție, atit de frecvent la Proust. Dar la inceputul celui de al doilea paragraf despre sunet, stilul de lecție e iarăși intrerupt printr'o strălucită schiță impresionistă despre laptele care fierbe. Asemenea prelucrări magistrale a pitorescului pur sensual sint, cum am spus, rare, și trebue notate ca domeniu al unei bogății particulare în tehnica lui Proust. Imaginea laptelui care se revarsă e lucrată, evident, în maniera lui Huysmans, dar ca de un elev vrednic de maistrul său. Și pentru că am pomenit pe acest artist destul de uitat astăzi, iată un fel de a vorbi despre fapte sufletești care anticipează ciudat metoda lui Proust, mai ales în privința caracterizării stărilor de sentiment prin metafore spațiale și a legării lor subtile cu grupul de percepții care solicită în momentul dat sensibilitatea subiectului. Huysmans scria dar, acum vre-o patruzeci de ani, astfel: „Une alanguissante tristesse l'accablait, une tristesse autre que celle qui l'avait poigné pendant la route. La personalité de ses angoisses avait disparu; elles s'étaient élargies, dilatées, avaient perdu leur essence propre, étaient sorties, en quelque sorte, de lui-même pour se combiner avec cette indicible mélancolie qu'exhalent les paysages assoupis sous le pesant repos des soirs; cette détresse vague et noyée, excluant la réflexion, détergeant l'âme de ses transes précises, endormant les points douloureux, lénifiant la certitude des exactes souffrances par son mystère, le soulagea... Puis ses pensées diluées dans la masse de mélancolie qui l'enveloppait, s'atteignirent et, redevenues par cohésion actives, le frappèrent en plein coeur d'un coup brusque". (En rade, pag. 7—8).

Interiorul otelului din Doncières, marea și oamenii la Balbec, zgomotele orașelor dimineața, jocul de imagini în clipele inainte de adormire și îndată după deșteptare, sint, la Proust, exemple semnificative pentru acea procedare pitorească de care vorbeam. Dar artistul vieții interioare nu se oprește la această virtuozitate. Vizualul e pentru el numai pretext și punct de plecare, și nici așa nu-l intrebuințează prea mult. Apariția turnurilor din Martinville, și acea a grupului de arbori în apropierea Balbecului, sint cele două exemple memorabile care arată cum, la Proust, atenția nu se lasă captivată de vizualitate, cași de orice altă solicitare pur sensibilă, decit numai dacă ea poate stirni un joc bogat de ecouri interioare. Vorbind de detalii pur vizuale, Proust face următoarea mărturie hotăritoare despre dinsul: „de sigur nu impresii de felul acesta mi-ar fi putut reda speranța, pe care o perdusem, de a fi vre-odată scriitor și poet, fiindcă ele erau totdeauna legate de un obiect particular lipsit de valoare intelectuală și fără legătură cu vre-un adevăr abstract". (Du Côté de chez Swann, I, 165); iar intr'o scrisoare către Louis de Robert spune precis: „je ne m'attache qu'à ce qui me semble déceler quelques lois générales" (citat de Pierre-Quint, 141). Și i se intimplă să nu ție minte culoarea ochilor unei femei iubite, celace el explică astfel: ingrijorarea cercetătoare și exagerată, așteptarea cuvintului care ne va acorda ori ne va refuza o intilnire pentru adouazi, clătinarea fantaziei intre bucurie și desperare - toate aceste fac să ne tremure prea tare atenția în fața ființei dragi, pentru ca să putem păstra o imagine clară". (A l'ombre des jeunnes filles en fleurs, I, 59). Comparindu-se cu Swann și cu Saint-Loup își mărturisește inferioritatea vizuală față de cei doi pe care îi arată inzestrați cu ochi de artiști... Odată Proust dorește să vadă pe Gilberta pentrucă nu-și mai aducea aminte figura ei, deși era indrăgostit groaznic de dinsa și această stranie uitare vizuală lămurește înțelesul vorbelor de mai tirziu: le bonheur, le bonheur par Gilberte... c'était une chose toute en pensées" (vol. cit., 69); —sau cu o precizare mai subtilă: „dintre ideile care ne dau cea mai mare fericire, nu e nici una care se nu fi luat dela o altă idee străină sau vecină puterea esențială care-i lipsea" (tot acolo, pag. 51-52), și exemplele pe care le dă aici arată că, pentru dinsul, fericire e sinonim cu amăgire..., până intr'atit era lipsit de darul divin de a simți, tare și simplu, impresiile și deci plăcerile directe. Calea optimismului sensual, prin urmare și a celui estetic, îi era fatal inchisă.

Astfel era hotărit, in natura lui, ca generalitatea abstractă să primeze. Elementul psihologic în artă e, de altfel, dela sine aducător de abstracție. Proust văzuse dela inceput care e problema cea grea pentru o artă ca acea de care se simțea capabil,

şi încă din 1905 scria lui Fernand Gregh: tu sais comme moi tout ce que la fusion des émotions morales aux sensations naturelles qui est la seule grande poésie, tend toujours à donner au style de trop abstrait" (Pierre-Quint, 270).

În *A la recherche du temps perdu*, abstractul progresează volum cu volum: autorul, sacrificînd din ce în ce mai hotărît „senzaţiile naturale" „emoţiilor morale", a lăsat ca ştiinţa să înăduşe povestirea: povestitorul face loc docentului psiholog şi sociolog. Prin natura lui, Proust nu se putea ţine consecvent de „cunoaşterea imediată", care totuşi era problema proprie spiritului şi artei lui. Marea lui inovaţie ar fi fost, cred, mult mai deplină, efectele ei mult mai hotărîte, dacă ar fi renunţat cu desăvîrşire la generalizări. „Les actions déconcertantes de nos semblables, nous en découvrons rarement les mobiles". (La Prisonnière, II, 155),—şi cum, privite de aproape, foarte multe fapte sînt „deconcertante", se poate zice că acest elementar adevăr, mărturisit de Proust, implică evident condamnarea generalizărilor asupra vieţii sufleteşti adînci. Proust însă a dat loc din ce în ce mai mare generalizărilor psihologice, cîteodată şi celor istorice, şi, prin aceasta, a introdus un disparat fundamental în opera lui. Explicaţii psihologice şi sociale ca acela care porneşte în *Jeunnes filles en fleurs*, volumul II, la pagina 40 sus, şi se lungeşte până la mijlocul paginii 43, pe o sută douăzeci şi patru de rînduri, dau pe faţă celace, pentru mine, este viciul fundamental al operei. Asemene explicaţii, combinate din maxime ca aceste: dans l'humanité la fréquence des vertus identiques pour tous n'est pas plus merveilleuse que la multiplicité des défauts particuliers à chacun—la variété des défauts n'est pas moins admirable que la similitude des vertus—la personne la plus parfaite a un certain défaut qui choque ou qui met en rage, nu sînt poate totdeauna atît de perfect inutile şi plicticoase ca acea pe care o dau eu aici ca exemplu; totuşi procedarea e tipică şi revine aproape la fiecare pagină. În acest fel de explicări apare cu deosebire clar dezacordul între impresie şi reflecţie; abstracţia şi generalizarea formează atunci blocuri care se lovesc indiscret de amănunţimile artistic fixate ale impresiilor imediate.

„Nous sentons dans un monde, nous pensons, nous nommons dans un autre; nous pouvons entre les deux établir une concordance, mais non combler l'intervalle" (Le Côté de Guermantes, I, 44—45),—şi, descurajat poate de această neputinţă de a umple intervalul, Proust întinde peste lumea impresiilor o perdea de gîndire abstractă din ce în ce mai deasă. Aşa se naşte acea terminologie de catedră unde se vorbeşte de „factori", de „legi", de atracţiune şi repulsiune, unde se explică lucrurile sufleteşti prin comparaţii directe cu fizica, terminologie presărată cu formule de prelegere sau de tratat ştiinţific: „disons, en effet—pour en revenir à—pour anticiper sur—pour donner une idée—comme on le verra dans les derniers volumes de cet ouvrage—il est nécessaire de relater à cause des conséquences qu'il devait avoir beaucoup plus tard et qu'on suivra dans le détail, quand le moment sera venu".— Acestui didactism al formei atribui eu acele ornamente retorice cu care Proust îşi variază stilul servindu-se pe cît cred, fără justificare estetică, de fantazii mitologice pe jumătate glumeţe. Acolo unde, cu o insistenţă peste măsură obositoare, aseamănă o sală de teatru şi lumea din loji cu divinităţi marine (blanches déités qui habitent ce sombre séjour, monstres de l'orchestre, radieuses filles de la mer, canapé rouge comme un rocher de corail, floraisons marines, mosaïque marine à peine sortie des vagues, radieuses filles de la mer, demi-dieu aquatique), procedeul ajunge a fi o farsă plictisitoare. Benjamin Crémieux (Le XX-e siècle, I-re série, pag. 89) afirmă despre Proust, „qu'il se divertit quelquefois à chercher des effets littéraires, et ce n'est jamais, semble-t-il, sans ironie". Poate că retorica mitologică pomenită e o încercare de ironie literară în felul celei pe care o admite Crémieux fără să precizeze,—: e vorba acolo de lumea mare, şi snobul Proust o persifla tot atît de bucuros cît de robit îi era. Glume sînt desigur epitetele „Vierges vigilantes, Toutes-puissantes, Danaïdes de l'Invisible, Ironiques furies", acumulate pe capul telefonistelor; dar nu mai ştiu dacă e glumă atunci cînd bunica lui Proust e bolnavă de moarte şi el ne serveşte, despre febră şi mercurul din termometru, variaţii ca acestea: la petite sorcière—la petite sibylle dépourvue de raison—la petite prophétesse—Parque momentanément vaincue—la fèvre, Python écrasé. În sfîrşit, în jocuri de stil banale peste orice măsură, ca, de ex., „la fée du château, la fée de l'hôtel nobiliaire, la fée du palais fameux" (adică M-me de Guermantes); sau comparaţia, cînd a unei pălării de cucoană, cînd a sprincenelor Albertinei cu „un doux nid d'alcyon (figură de care se feresc astăzi poate şi antologiile); sau cînd vorbeşte de „ce petit organe que nous appelons coeur, ce petit coeur qu'on devrait pouvoir nous retirer chirurgicalement"—atunci cred că nu se mai poate vedea nici presupune intenţie ironică. Proust pare să adopte, în cazuri ca aceste, vorbirea figurată a ridicolului său personaj Legrandin. Îmi închipui că aceste ciudate suplemente de frumuseţe stilistică vor fi avut, în gîndul autorului, funcţiune didactic lămuritoare, vor fi fost destinate să formeze stil de prelegere populară, ca să se odihnească ascultătorul diletant de abstracţiile materiei tratate.

Pierre-Quint (pag. 89) spune că Proust se temea de critica oamenilor „qui mettent le goût avant tout",—şi că aştepta, fără prea mari speranţe, ca publicul să se deprindă pe încetul cu scrisul lui. Cred mai degrabă că, pe încetul, s'a deprins el să nu-i mai pese de stil—stilul lui adică a ajuns „cinic". Expunerea ia caracter de memorii din ce în ce mai intime: omul spune tot ce-i vine, şi aşa cum îi vine, absolut fără grijă de a *aranja* cît de puţin în vederea atenţiei şi a fantaziei altcuiva. Numai

fraza a continuat să modeleze cît de aproape sinuozităţile capricioase ale meditaţiei celei mai spontane; şi cu cît mai subiectivă se face viaţa autorului, cu atît fraza devine mai tiritoare, până ajunge a fi un polip care atacă atenţia pe mulţime de puncte, lovite fără plan nici gradaţie.—Proust a cunoscut adînc „le dégoût du langage parlé". In această situaţie, scrisul e un fel de contradicţie intimă,—o sfişiere de sine şi o funcţiune absurdă. In primele patru volume impresiile imediate şi reflecţia abstractă armonizează şi rezultatul e o lucrare de incomparabilă noutate. Pe urmă însă generalizările şi explicaţiile se lăţesc şi înăbuşe tot mai mult impresiile; elementul artistic piere pe încetul, mîncat de un psihologism didactic hipertrofiat. Rememorările atît de infinit variate care se ridicau ca nişte flori imense şi stranii din amurgul somnolenţei sau al deşteptării, din capriciile misterioase ale visului, din aureola tainică a senzaţiilor, s'au istovit, iar analize fastidioase şi comentarii îndărătnice le iau locul.

Cînd *Du côté de chez Swann* fusese depus la editor, Proust scria (1913) lui Pierre-Quint: c'est un livre extrêmement réel, mais supporté en quelques sorte, pour imiter la mémoire involontaire, par des réminiscences brusques. Caracterizarea aceasta se aplică minunat primelor patru volume, şi mai cu seamă celor două dintâiu. Incercarea de a întreţine legătura cu originile cărţii, reamintind, la mari depărtări, ceaiul cu prăjitura, turnurile din Martinville, imaginea odăiei în momentul deşteptării şi luminile sau zgomotele dimineţii, nu reuşeşte: legătura e exterioară şi artificială, şi nu poate transfuza analizelor şi generalizărilor, care umplu volumele de mai tîrziu, nimic din viaţa evocărilor saturate de impresii din cele dela început. Citarea temelor vechi au comparat-o criticii numai decît cu leitmotivul lui Wagner. Cred că această citare n'are avantajul leitmotivului muzical, fiindcă figura muzicală păstrează oricînd ceva din valoarea ei fizică de evocare; dar citarea are neajunsul de a fi cu totul mecanizată şi moartă, pe cînd motivul muzical nu e mecanizat şi devalorat prin repetare decît în parte. Insăşi amănunţimea incomparabilă în care se rezumă noutatea uimitoare a artei lui Proust îşi perde treptat relieful, culoarea şi mişcarea de pe la sfirşitul cărţilor *Le côté de Guermantes* încolo. Introducerea la *Sodome et Gomorrhe* este o lecţie de deschidere în care termenul abstract, explicaţia doctorală, stăpînesc aproape absolut. Minuţiozitatea artistică se preface tot mai mult în simplă relatare cancanieră.

Desigur poziţia literară dela care a plecat scriitorul a fost acea a memorialistului artist; dar omul a dat la o parte pe artist, şi materialul s'a redus la cele cîteva puncte—snobism, homosexualitate, gelozie—asupra căror se fixase, în viaţă, atenţia şi interesele individului Marcel Proust. Astfel s'a realizat una din cele mai radicale lovituri naturaliste în artă: orice convenţie literară dispare; nici un fel de cadru, nici vre-o altă ficţiune nu vine să despartă iluzionistic pe autor de cetitor; nici o urmă de

încercare din partea artistului de a se ascunde în operă, cum prescria legislaţia estetică dela anii 50—: cetitorul se află faţă în faţă cu Mr. Marcel Proust, care-i spune, cît poate mai adequat, ce-i trece prin gînd, şi prin gîndul lui Marcel Proust trece mai cu seamă psihologie literară, încadrată cînd mai tare, cînd mai slab în psihologie ştiinţifică; uneori şi în istorie socială. Porţiunea de „natură" a lui Proust este, după termenul ales de dînsul, „memoria involuntară"; ceiace însemnează libertate fără margini în înşirarea celor ce trec prin capul omului. Asemene înşirare începe la întîmplare, se continuă imprevizibil şi poate fi întreruptă după voe. Cînd dăduse spre publicare primele volume, Proust explica unui prietin: „cît priveşte compoziţia, ea e aşa de complexă încît nu apare decît foarte tîrziu, cînd toate temele vor fi început să se combine" (Pierre-Quint, 283). Nu vom putea judeca această afirmaţie decît după publicarea întregei opere. Eu însă cred, provizoriu, că Proust s'a preocupat numai momentan de „compoziţie", şi numai din grija pe care o inspiră, oricît, şi editorul şi publicul, cînd începe tipăritul, cînd adică expresia e pe cale să se materializeze în formă publică. Originea şi natura operei exclud compoziţia. Viaţa interioară *imediată* e curgere fără capăt, care nu se opreşte pentru a lua conture precise. Procedarea lui Proust tinde, din principiu, la descompunerea oricărei forme, şi nu-i indiferent că el avusese intenţia să publice toată opera fără capitole şi fără alineate. Compoziţia e împărţire şi organizare; dar aceste operaţii sînt incompatibile cu noutatea esenţială a artei lui Proust, ele neagă posibilitatea naturalismului psihologic. Ceiace în volumele apărute se găseşte ca împărţire şi subtitluri e aşa de capricios, încît nu poate decît să confirme observaţiile de mai sus.

„Poeţii pretind, zice Proust, că ne regăsim pentru o clipă fiinţa noastră de altădată, cînd pătrundem iarăşi în anume casă, în anume grădină unde am trăit în tinereţe. Dar aceste pelerinaje sînt foarte hazardate şi pe urma lor aflăm mai mult decepţii. Legăturile fixe, contimporane din diferiţi ani e mai bine să le aflăm în noi înşine",—şi recomandă „să ne cufundăm în galeriile cele mai subterane ale somnului, unde nu pătrunde nici o răsfrîngere din trezie, unde nici o rază din memorie nu luminează monologul interior". Dar mai ales ne sfătuieşte să aşteptăm anume impresii fugare şi întîmplătoare care ne poartă mai precis şi mai sigur spre trecut decît acele „dislocări organice" (Le côté de Guermantes, I, 82). Astfel arată Proust metoda de a întrebuinţa „memoria involuntară". Regimul cel mai favorabil acestei memorii îl poate da numai singurătatea. „Je n'éprouvais à me trouver, à causer avec Saint-Loup—et sans doute ç'eût été de même avec tout autre—rien de ce bonheur qu'il m'était au contraire possible de ressentir quand j'étais sans compagnon. Seul, quelquefois, je sentais affluer du fond de moi quelqu'une de ces impressions qui me donnaient un bien-être délicieux". (A

l'ombre des jeunes filles en fleurs, II, 35). Încă din primul volum Proust observă că reale şi serioase sînt numai lucrurile cuprinse în amintirile din copilărie, şi că „*realitatea* nu se formează poate decît în memorie" (Du côté de chez Swann, I, 170—171).

Viaţa lui Proust a fost o pendulare, adeseori dureroasă, între singurătate şi lume. Avea geniul vieţii interioare şi era dela natură chemat să simtă neobişnuit binele adînc şi subtil al gîndirii şi visării singuratice; însă un dor desperat de oameni l-a chinuit veşnic. A avut suflet de copil răsfăţat şi de bolnav. Geloziile şi setea lui nepotolită de a captiva şi fixa sînt semnele evidente ale celui care tremură de frică să nu rămîie singur, — sînt pasiuni de copil înfăşat în dragoste şi mîngieri necurmate, de bolnav speriat să nu rămîie uitat în casă, ţintuit în pat, gîtuit de spaimele amurgului, vestitoare fioroase ale chinurilor nopţii. Amintirea serilor în care „maman" nu venea să-l sărute, pentrucă uita sau era supărată, nu-l poate peri din suflet; şi mai tîrziu, în suferinţele lui de dragoste, stăpîneşte tocmai această amintire a unei dureri din copilărie de care omul matur nu se poate consola. „Les sanglots que j'eus la force de contenir devant mon père et qui n'éclatèrent que quand je me retrouvai seul avec maman, n'ont en réalité jamais cessé; et c'est seulement par ce que la vie se tait maintenant davantage autour de moi que je les entends de nouveau..." Om matur—e numai o formulă practică: Proust a trăit şi a murit copil. Spiritul minuţios care-l deosebeşte atît de extraordinar nu-i decît felul de a ţine minte al copiilor, cîteodată şi al femeilor, multiplicat printr'o putere de pătrundere şi o inventivitate psihologică supranormală. Capacitatea lui de a face ipoteze asupra realităţilor ascunse ale sufletului, cînd mai ales e stimulată de gelozie, ajunge la o cazuistică ameţitoare.

În memoria involuntară elementele nu sînt legate cronologic, dupăcum în general această memorie nu-i stăpînită de nici un principiu care s'o organizeze unitar. Proust semnalează categoric acest caracter al memoriei de care vorbim (A l'ombre des jeunnes filles en fleurs, I, 138, 195). De aceia la intervale de cîteva pagini (de ex. în volumul citat, pag. 52, 56, 61) povestitorul e cînd băiat mare, cînd copil mic pe care-l duce servitoarea la plimbare. Cine ceteşte Proust în credinţa prealabilă că orice povestire e ordonată cronologic cade într'o penibilă dezorientare. Tot ce se cuprinde în întreaga operă formează un ghem de trecut care se desfiră în direcţii variate, în voia impresiilor şi imaginilor care răsar întîmplător şi schimbă cursul asociaţiilor. Există în total o ordine cronologică sumară, dar ea aproape nu apare în amănunţimi; ci fiecare grupă de imagini stă liberă din acest punct de vedere, şi pare indiferentă oricărei succesiuni riguroase în timp. De aceia poate un bergsonian ortodox (Ramon Fernandez în Nouvelle Revue Française, 1 April, 1926, pag. 400) se crede în drept să bănuiască lui Proust că dă timpului valori spaţiale, cînd vorbeşte de serii cronologice paralele şi afirmă că deosebitele părţi ale timpului se exclud reciproc şi rămîn exterioare una alteia, pe cînd, după dreapta învăţătură a lui Bergson, noi stringem toate momentele timpului în momentele actuale ale duratei noastre. E mai exact, cred, să zicem, că în procedarea lui Proust timpul este indiferent; cuprinsul memoriei e distribuit în blocuri de imagini, şi aceste blocuri aparţin toate, aproape în acelaşi grad, unui trecut definitiv închis. Pentru exprimarea unor raporturi între aceste blocuri de imagini, Proust întrebuinţează uneori termeni referitori la timpul spaţializat, şi nu putea face altfel cînd era vorba de trecutul considerat ca definitiv închis prin ipoteza pe care se sprijină toată opera. Timpul lui Proust e mort prin definiţie; pentru dînsul problema timpului actual, a duratei cum se zice, nici nu se pune, deşi în treacăt el vorbeşte interesant de timpul-durată. De ideia acelui timp mort Proust însă nu se putea lipsi, din moment ce opera exclusiv cu memoria, şi dacă admitem că noţiunea de trecut mai poate fi, în general, valabilă. „De obiceiu memoria nu prezintă amintirile în ordine cronologică, ci ca un reflex, în care ordinea părţilor e răsturnată" (A l'ombre des jeunnes filles en fleurs, I, 138); şi Proust adaogă că „viaţa chiar e foarte puţin cronologică", că sînt „multe anahronisme în seria zilelor",—păn' într'atît la dînsul viaţa ajunge să se confunde cu memoria.

De altfel o împrejurare însemnată contribue a face ca timpul să fie indiferent în expunerea lui Proust: întreg materialul acesta de memorie el nu ni-l arată decît pentru a-l interpreta ştiinţific. Mulţimea de lucruri păstrate de o memorie copilărească sau feminină care se agaţă de orice nimicuri şi face din ele oarecum jucării serioase, este, pentru Proust, un material de exemple pentru stabilirea unor adevăruri generale. Detaliile sînt cazuri pentru care se caută explicări, şi localizarea lor în timp este irelevantă. Impresiile sînt mai întâiu uscate şi presate în erbarul memoriei, şi apoi degradate la rangul de exemple prin exploatarea lor ca material pentru clasificări şi generalizări explicative. La Proust, o impresie, oricît de puternic ar părea să fi fost accentuată la origine, e totdeauna prezentată numai după ce i s'a scos tot sucul actualităţii; şi Proust singur observă că legile memoriei se supun legilor mai generale ale obişnuinţei, şi de aceia memoria stinge oarecum tot ce cade în ea. Pe cînd în arta tradiţională a povestirii, actualizarea şi dramatizarea formau un postulat principal, la Proust, dimpotrivă, ele sînt sistematic evitate. Aici, tot ce a fost viu în impresia originară dispare: obiecte, persoane, situaţii, sînt desfăcute în infinite detalii şi risipite la mari depărtări în masa totală; nimic nu rămîne întreg, contururile pier prin mulţimea şi împrăştierea detaliilor, şi detaliile însăşi ajung să se anuleze, absorbite în generalizări şi în comentarii. Povestire propriu zisă rareori se produce; crize, scene, gradaţii pregătitoare abia se întîlnesc: totul se imobi-

zează în memorie, se nivelează prin descompunere în vederea unei explicaţii care intervine, pentru a împiedica la timp formarea figurii, a grupei, a scenei vii unitar organizate. Regulat se toarnă cenuşa abstracţiei peste culorile impresiei. Impresia e prefăcută în conservă, şi nu pentru consumaţia estetică, ci pentru ilustrarea unei metode de a conserva. Şi negreşit: cu cît scriitorul se confundă tot mai mult cu omul Proust, cu cît materialul operei se confundă cu interesele acestui om, cu atît mai uniform şi neutru se face efectul literar. In unul din ultimele volume, Proust roagă pe cetitor să-l erte că nu poate cita „aici" o scrisoare a unei femei către pederastul Morel, fiindcă e prea „inconvenante": moartea *romanului* este acum îndeplinită, şi confesiunea directă dela cetăţean la cetăţean i-a moştenit locul.

*

...Ainsi se déroulait dans notre salle à manger, sous la lumière de la lampe dont elles sont amies, une de ces causeries [mahalagisme despre Gilberta Swann-Forcheville, despre Saint-Loup şi alţii] où la sagesse non des nations mais des familles s'emparant de quelques événements, mort, fiançailles, et le glissant sous le verre grossissant de la mémoire, lui donne tout son relief..., et situe en perspective à différents points de l'espace et du temps... les noms des décédés, les adresses successives, les origines de la fortune, les mutations de propriété. Cette sagesse-là n'est elle pas inspirée par la Muse qu'il convient de méconnaitre le plus longtemps possible, si l'on veut garder quelque fraicheur d'impression et quelque vertu créatrice...? La Muse qui a recueilli tout ce que les muses plus hautes de la philosophie et de l'Art ont rejeté, tout ce qui n'est pas fondé en verité, tout ce qui n'est que contingent, mais révèle aussi d'autres lois, c'est l'Histoire" (Albertine disparue, II, 63(4). — De sigur istoria coincide, pe unelocuri, cu înţelepciunea familială din sofragerie, unde se dezbat logodnele, adulterele şi înaintările în slujbă. Opera lui Proust îşi are în parte originea în acea înţelepciune familială, înălţată, prin analiză psihologică, uneori şi prin consideraţii istorice şi sociale, la o treaptă mai aproape de acea a Muzelor celor de sus, ale filozofiei şi artei. Proust dă o informaţie încă mai precisă despre participarea familiei la formarea sa literară. „Dans l'inertie absolue où elle vivait, tante Léonie prêtait à ses moindres sensations une importance extraordinaire; elle les douait d'une motilité qui lui rendait difficile de les garder pour elle, et à défaut de confident à qui les communiquer, elle se les annonçait à elle-même, en un perpétuel monologue, qui était sa seule forme d'activité" (Du Côté de chez Swann, I, 51). Tante Léonie zăcea în pat şi vorbea mult; ea pare a fi fost o stranie anticipaţie a nepotului său... Nepotul a rămas toată

viaţa copilul gingaş care priveşte lumea din colţul de după sobă; se teme de ea şi o doreşte cu egală violenţă; ar vrea să o cîştige, să o ţie lîngă dînsul, să fie oricînd sigur de ajutorul şi de mîngîierile ei... „La vie de ces jolies filles (à causes de mes longues périodes de réclusion, j'en rencontrais si rarement) me paraissait ainsi qu'à tous ceux chez qui la facilité de réalisations n'a pas amorti la puissance de concevoir, quelque chose d'aussi différent de ce que je connaissais, d'aussi désirable que les villes les plus merveilleuses que promet le voyage" (La Prisonnière, I, 232-233). In alt loc le numeşte pe fete „les Déesses qui ne se laissent pas approcher..." Dacă autorul se confundă cu omul Marcel Proust, atunci cartea reprezintă silinţele lui supreme de a zmomi lumea să se intereseze de amănunţimile ingenioase, adînci, dar mai ales amare şi dureroase ale unui suflet de copil bolnav şi răsfăţat.

A venit acum, în literatură, vremea copiilor şi a băeţilor; sotiile lui Gide, romanele lui Cocteau reprezintă spiritul de farsă, de nepăsare, de inteligenţă drăcoasă, iar meditaţia genială a lui Proust a dat glas durerilor disproporţionate, mîngîios exigente, dar şi miorlăitoare ale copilăriei. La Proust copilăria pare cea mai completă: pentru dînsul asprimea luptei mature nu există. El n'a eşit din odaia copiilor,—un copil chinuit de boală, ce-i dreptul, şi experienţa intimă a unei asemene fiinţe nu e desigur mai săracă decît cea mai dramatică viaţă a unui bărbat matur; mai degrabă din contra. Deprinşi cum sîntem cu formele de gîndire şi expresie ale unei arte născute din spirit bărbătesc, şi mai cu seamă bătrînesc, ne trebue deosebită învăţătură pentru a comunica cu estetica băeţilor şi a copiilor, reprezentată şi practicată, de altfel, mai ales de oameni maturi care şi-au păstrat numai cu deosebită grijă experienţa copilăriei şi adolescenţei. Schimbarea e considerabilă şi, între toţi, Proust îmi pare să fi adus noutatea cea mai complexă şi mai profundă.

Paul Zarifopol

Ceasornicul de nisip

1.

Nietzsche, cu ampla cunoaştere de sine ce-l caracterizează, se socotea un muzician rătăcit în filozofie. A făcut şi muzică? Da, dar de-o calitate îndoielnică; o muzică ce nu trăda destinul de muzician, pe care totuşi l-a avut. In adevăr Nietzsche îşi scria gîndurile pe un fel de portative imaginare de pe care, cu oarecare îndeminare lirică, ai putea să cînţi... Gîndurile lui au clopote. In orice caz ceva din adîncul zvon păduratic al muzicei germane. Ar fi ajuns el vreodată să se încinte de beţia orfică a lui Dionysos, dacă n'ar fi fost sufleteşte înrudit cu ea, dacă n'ar fi fost un muzician? Pentru ca să prindă în mii de răsfrîngeri substanţa lui Zaratustra a fost nevoit să se retragă atîtea mii de urme deasupra tuturor lucrurilor omeneşti şi s'o—cînte. Toată originalitatea lui Nietzsche rezultă dintr'o rătăcire.—Schelling a fost un poet rătăcit în filozofie. A scris şi poezie? Da, dar de-o calitate destul de mediocră. Şi totuşi a fost un poet. Un poet al ultimelor abstracţiuni. Originalitatea gîndirii sale e rodul unei eroice rătăciri. La fel Leibniz era un diplomat rătăcit în filozofie. Voia să împace cele mai disparate sisteme, şi desigur pentru timpul său a izbutit mai bine decît oricare altul. Cu monumentale ficţiuni teoretice, cu îndrăzneli până în absurd, cu fine concesii diplomatice—se străduia să salveze şi determinismul şi liberul arbitru, şi cauzalitatea şi ocazionalismul, şi atomismul, şi finalismul. Nu şi-a dat chiar şi o întîlnire cu cel mai mare catolic al timpului ca să împace anume puncte dificile ale monadologiei sale cu anume dogme bisericeşti? Leibniz a fost atît de

diplomat, că isprăvile sale în diplomaţie cad pe al doilea plan faţă de diplomaţia sa în filozofie.—Şi oare Plato n'a fost un sculptor rătăcit în filozofie? El şi-a cioplit „ideile" cu acelaşi pasiune vizuală cu care Praxitel închega în modelul etern al Venerei frumuseţile de amforă ale femeilor din Atena.—Există deci o originalitate născută dintr'o rodnică rătăcire, şi unele din cele mai mari spirite ale micului nostru gen uman sînt nişte—rătăciţi.

2.

E poate o mare greşală să crezi că poeţii îşi trădează în operele lor ceva din ultima lor fiinţă. Din primăvară până acum pomii pe dealuri au făcut rod. Prin ceiace taina lor nu a devenit mai înţeleasă.

3.

Singura fiinţă pe care natura a creiat-o nedesăvîrşită în *felul său* pare a fi omul. Toate celelalte fiinţe, animale şi plante sînt desăvîrşite. De aceia omul a creiat istoria, pentru a se desăvîrşi singur prin propriile puteri. De aceia animalele nu au istorie.

4.

Satan nu e ateist. El e antiteist. El crede în existenţa lui Dumnezeu, dar luptă împotriva lui. Tragedia oricărui satanism.

5.

Olandejii sînt mari maeştri şi iubitori ai peisagiului, fiindcă peisagiul ţării şi l-au creiat ei înşăşi ca nici un alt popor, din *nimic*, ca o operă de artă—pe nisipul aruncat în mare de rîurile continentului.

6.

Ceiace e puternic „elementar" nu face niciodată impresia de „personal". Manifestările elementare în artă şi în viaţă au ceva adînc impersonal. Nu dă lucrul acesta de gîndit celor ce fug după originalitate cu orice preţ?

7.

Trupul meu nu e mai aproape de mine decît sînt stelele. Şi zodiile, care învîrtindu-se cad în apus, nu sînt mai departe de mine decît propriul meu sînge.

8.

La Baia Mare Dumnezeu a imitat pe Gauguin. La Balcic pe Cézanne. In alte părţi pe alţi pictori.

9.

Religia e mai mult anticipaţie ipotetică asupra morţii decît asupra dumnezeirii.

10.

Intr'un anumit înţeles—un sculptor bun îşi *ucide* modelul. Căci sufletul modelului nu se mai simte bine în vechiul trup, ci se doreşte în cel nou făcut de sculptor. Cel nou i se pare un lăcaş mai potrivit, un mai propriu organ al existenţei sale.

11.

Prin aceia că opera, oricît de iscălită, a unui artist—se încadrează inevitabil într'un stil (gotic, baroc, rococo, clasic, etc.), orice operă împrumută ceva dintr'un vast, divin, impresionant şi fatal anonimat.

12.

Spaima metafizică te reduce la anonimat, arătîndu-ţi micimea şi neputinţa. Rostul metafizicei e poate tocmai acesta: să te facă să-ţi uiţi numele.

Lucian Blaga

C. Rădulescu-Motru *

Poate că nu a sosit încă momentul unui studiu de ansamblu al operei filozofice a d-lui C. Rădulescu-Motru. Gîndirea sa, deşi aşternută în numeroase volume, este în curs. D-sa nu este dintre acei cugetători care să-şi fi dobîndit deodată, printr'un fel de intuiţie bruscă, conturul definitiv al concepţiunii sale. Nu este cazul lui Schopenhauer bunăoară, care şi-a terminat din tinereţe construcţia sa filozofică, căreia n'a mai avut să-i adauge pe urmă, decît unele anexe şi dependinţi.

Construcţia d-lui C. Rădulescu-Motru urmează—ca să zicem astfel—sistemul *pavilionar*. Avem o construire lentă, în care se adaogă succesiv clădire la clădire, avansîndu-se către un ansamblu care deşi se poate bănui de pe acuma, nu este încă isprăvit.

O scurtă caracterizare a locului pe care d. C. Rădulescu-Motru îl ocupă în cultura romînească—independent de aspectele viitoare ale operei lui—aceasta, se poate mai lesne face şi vom şi încerca în rîndurile ce urmează.

In deobşte, în orice cultură, filozofia ocupă un rol aparte. Ea nu este un simplu mădular, care la nevoe ar putea să şi lipsească. Dînsa are repercusiuni în toate ramurile vieţii culturale, fiindcă ea este aceia care dă directivele ferme, aceia care autoriză şi fundamentează. Chiar dacă o cultură se elaborează şi fără amestecul făţiş al filozofiei, aceasta din urmă se găseşte totuşi latentă subt formă de procesus instinctiv, şi în orice caz ea trebue să pună mai tîrziu sigilul care dă culturii în chestiune autoritatea necesară.

Filozofia, pe lîngă valoarea ei directă, are astfel o imensă

* Articol scris în vederea unui volum omagial, care s'a amînat pe mai tîrziu.

valoare instrumentală, și un filozof—demn de acest nume—nu este numai un meditativ singuratic, ispitit de anume probleme speciale, ci un îndrumător în toate regiunile culturii. Emerson spunea în formă lapidară, că mai sus de fîntînă trebuește căutat și găsit izvorul. Este o admirabilă caracterizare a poziției ce o are filozofia—știința principiilor față de ansamblul vieții culturale, pe care o domină—adesea invizibilă—alimentînd-o și cîrmuind-o.

Din cauza acestui rol social al filozofiei, un gînditor își poate sluji cultura patriei sale chiar dacă nu este original. Lipsa de originalitate este o mare lacună pentru cine năzuește să împingă mai departe progresul intrinsec al cugetării filozofice. Poate însă și fără o vădită originalitate, cu principii împrumutate de aiurea, să dirijeze viața intelectuală a țării lui,—mai ales cînd aceasta e rămasă înapoi.

Este cazul elocvent al lui Titu Maiorescu, care a executat o operă critică ce totdeauna va fi pomenită cu recunoștință, fără ca dînsul să fi fost propriu vorbind un creator în sfera ideilor filozofice.

Firește nu voiu spune că opera d-lui Rădulescu-Motru va fi în totul asemănătoare aceleia a lui Maiorescu și că nu ne-a dăruit nici dînsul scrieri de creație proprie. Voiu sublinia numai, în conformitate cu ceiace mi-am propus în aceste rînduri, că și d. C. Rădulescu-Motru a avut în țara noastră un rol cultural, independent de forma în care tinde să se închege partea personală a meditațiilor lui. Ca și profesorul său Maiorescu, și dînsul a pus umărul la înfiriparea culturii romînești și este *reprezentantul filozofic* al unui moment important al evoluției noastre culturale,—bine înțeles al altui moment decît acela pe care îl înfățișează Maiorescu.

Titu Maiorescu reprezintă faza inițială, cea dintăiu așternere de temelii, mai precis, dînsul reprezintă implîntarea—în mijlocul unei confuzii generale—a unor criterii sigure de judecată, a unor regulii clasice, ca bază de cultură serioasă. A fost cea dintăiu rază de îndrumare sănătoasă, în ceața care amenința să dureze și se complăcea în ea însăși. Un popor pentru a se înălța la o cultură proprie, trebue să se înarmeze cu mijloace de lucru și printre acestea, mai înainte de orice, cu posibilitatea de a distinge adevărul de eroare. Însă de aci nu se poate trece în genere deadreptul la opere de creațiune trainică. Între prima fază—de care se leagă numele lui Maiorescu—și aceasta din urmă, trebuește să se insereze la mijloc o altă etapă necesară, pe care o socot că o reprezintă, cu autoritate filozofică, d. C. Rădulescu-Motru,—cu toate că după cum am lăsat a se înțelege, d-sa nu se oprește în pragul fazei finale, ca în fața unui pămînt al făgăduinții în care nu pune piciorul.

Deși încredințat că o cultură romînească trebue să-și aibă rădăcinile în fondul nostru specific național—ceiace l-a și făcut în politică să fie apologistul tradițiilor și adept al ideilor conservatoare—D. C. Rădulescu-Motru a înțeles totuși foarte bine că un popor nu trăește izolat, că trebue să intre în vasta cooperație a tuturor neamurilor și să-și însușească în primul rînd tezaurul de învățătură al popoarelor care au avut norocul să pășească mai repede pe calea culturii. Ar fi să pierdem vremea căutînd să găsim noi înșine, lucruri care demult au fost găsite și trebue să folosim cultura altora, sorbind cu lăcomie la toate izvoarele. Se impune deci o vastă pregătire făcută prin asimilarea neobosită a științei universale, cu bogăția ei de fapte, de teorii și de controverse. Se cere o perioadă de mare elasticitate receptivă, mai înainte de a trece la atitudinea proprie, care totdeauna implică o simplificare, o reducere, o eliminare.

Opera lui Maiorescu era cu altă menire. Avînd pur și simplu să deprindă cu severitatea metodică a gîndirii, și constrîns de necesitățile primei inițieri, nu punea în destulă evidență nevoia erudiției vaste, trebuința informațiunii cît mai întinse și mai largi. Opera lui Maiorescu este o operă de selecție și de înlănțuire strictă,—nu una de cunoaștere bogată. Atunci era vorba de norme generale de valorificare, iar materialul științii europene se dădea mai mult subt formă de exemple, nu ca repertoriu ce trebuește însușit. Dar odată această operă inițială săvîrșită, venea cu necesitate cealaltă, care reclama să ne ridicăm la nivelul popoarelor avansate, nu numai prin criteriile de judecată ci și prin conținutul cunoștinței. *Această a doua etapă culturală este strălucit reprezentată de d. Rădulescu-Motru, care a și exercitat una dintre cele mai frumoase influențe în această direcțiune.*

Cine vrea să-și dea seamă—in concreto—de deosebirea dintre cele două momente culturale, poate să compare manualul de Logică al lui Maiorescu, cu tratatul de Psihologie al d-lui C. R.-Motru. Cea dintăiu scriere, care a adus de altfel servicii eminente culturii romînești, este o lucrare de minunată concizie, claritate și rînduială. Model de cugetare strînsă, canon de regulii de orientare, e totuși descărcată de bogăția controverselor care există chiar în această materie, așa încît cetind-o dobîndești fără îndoială un instrument de cugetare precisă, dar nu te pui la nivelul științii europene în această ramură. Cu totul altfel e Psihologia d-lui C. Rădulescu-Motru, și aceasta nu se datorește numai faptului, că scrierea aceasta e de curînd apărută, pe cînd Logica lui Maiorescu a avut tot timpul să se învechească. Între ele este o deosebire de natură. În cartea d-lui Motru—celace lipsește în tratatul lui Maiorescu—se vede preocuparea constantă și categorică de-a îmbrățișa într'un tablou complect toată literatura chestiilor care formează capitalele lucrări, de a se înfățișa cu întreg aparatul operelor similare din străinătate.

Această factură savantă a Psihologiei d-lui Motru, o găsim de altfel în toate lucrările sale. Subt raportul erudiției și al in-

formațiunii, ele ar putea servi nu numai la inițierea compatrioților autorului, dar chiar și străinilor. Și dacă a fost de sigur o șansă, este însă și un lucru simpatic pentru faza europeană pe care o reprezintă d. Motru, faptul că într'o chestiune determinată, una din lucrările d-sale—acela care fusese scrisă într'o limbă mondială—a fost folosită și citată de Bergson, in celebrul său articol: „*Introduction à la métaphysique*".

Dacă scrierile sale—de n'ar exista bariera unei limbi puțin cunoscute—ar putea perfect să fie utilizate de știința străină, pentru țara sa ele au pe de-asupra valoarea unui exemplu, *de cum trebuește făcută știința*. Ele sint îndemnul autorizat către o vastă și nepărtinitoare informațiune, *în contra căreia mai a-les sînt dispuși să păcătuiască acei care se ocupă cu „idei generale", cu speculații care îți dau iluzia periculoasă că propria reflecție ajunge.*

Această ținută larg-receptivă a d-lui C. Rădulescu-Motru, lipsită de idei preconcepute și de îngrădiri apriorice, lăsînd ca adevărul să se aleagă oarecum la urmă, d-sa a avut-o chiar ca director de revistă. Organul cultural pe care l-a dirijat pe vremuri: „Noua Revistă Romînă" și care a fost o adevărată binefacere pentru toate curentele de idei, nu reprezenta fanatismul unei direcții exclusive, primind în coloanele ei ospitaliere, tot felul de convingeri și credinți, polemici bilaterale, uneori chiar împotriva directorului revistei. Organul Junimei, „Convorbirile literare", avînd a reacționa în vremea lui, în contra unei rătăciri a gustului public și-a unei lipse complecte de busolă, a reprezentat o direcție fermă de la care nu se abătea. „Noua Revistă Romînă", care venea în altă epocă, în care se consolidaseră unele principii dirigultoare, se putea pune în serviciul altei necesități: de-a deschide larg porțile tuturor ideilor, pentru o cît mai fecundă fermentațiune. Pildele istorice sînt adeseori edificatoare și de-aceia e bine să ne amintim bunăoară că splendida izbucnire a filozofiei moderne în Apus, a fost precedată de-o destul de lungă perioadă de pregătire în care se încrucișau haotic toate concepțiunile reînviate ale cugetării antice.

E momentul acuma să remarc—întorcîndu-mă la lucrările științifice ale d-lui Motru—că bogăția lor de fapte și cunoștințe nu se etalează în paguba sistematizării și înlănțuirii. Dacă subt raportul mulțimii cunoștințelor constatăm un pas înainte față de faza Maiorescu, nu putem cituși de puțin să zicem că subt raportul consecvenții și coordonării logice ar reprezenta un pas înapoi. Scrierile d-lui Motru au toate coloană vertebrală, massa enormă a faptelor și teoriilor este pusă în rubrici comode, în sfîrșit tot materialul acesta nu este asvîrlit de-avalma ci așezat cu metodă și apreciat c'o judecată sănătoasă. Neapărat că atunci cînd îmbrățișezi atîtea teorii și controverse, cînd aduni atîtea comori și cauți să nu ignorezi nimica din celace s'a spus într'o

chestiune, e mai greu să faci impresia unității de gîndire, ca atuncea cînd mînuești un material mai redus. O sinteză care caută să echilibreze numeroase teorii divergente și să facă dreptate tuturor punctelor de vedere, va avea fatal puțină imprecizune și această impresie o culegi cîteodată și din opera d-lui Motru.

Dar în schimb, cîtă desfătare și cîtă liniște sufletească să te instruești cu călăuza unui spirit lipsit de „parti pris". Neapărat că și d-sa, după ce face mențiune de toate teoriile, până la urmă înlătură hotărît pe unele din ele. Nici nu s'ar putea altfel, căci altminteri cartea n'ar mai fi un sistem, ci un bazar. Așa de pildă, pentru a cita un exemplu, în tratatul său de Psihologie, dă la o parte și conceperea sufletului ca o substanță—cum voiau vechii spiritualiști—și conceperea lui subt formă de mozaic,—așa cum pretindeau asociaționiștii—autorul punînd cu vigoare în lumină caracterul unitar și funcțional al sufletului, caracterizat prin ideia de eu. Dar pe de altă parte, de cîte ori nu caută să concilieze opiniunile adverse în sinteza unei concepții mai nepărtinitoare! Să deschidem iarăși tratatul de Psihologie, de unde putem culege la fiecare pas încercările sale de împăciuire. La pag. 33, vorbind de cele două tabere care preconizează în studiul vieții sufletești, una introspecțiunea, alta metoda observării exterioare, d. Motru ne spune: „Cartea de față evită ambele extreme". La pag. 18 și următoarele se ia de-asemeni o atitudine intermediară între concepția care face din procesele sufletești realități asemănătoare cu obiectele fizice și între teoria lui Wundt care opune faptele sufletești lucrurilor materiale, așa precum trebue să se opue intuiția imediată, abstracțiunilor intelectuale. D. Motru se separă—fără a cădea în extrema contrară—de profesorul său Wundt, arătînd cu multă pătrundere și dibăcie că și în psihologie, realitatea concretă și imediată se poate înlocui cu abstracții tipice, fără ca acestea să fie absolut identice cu acele făurite în lumea fizică.—La pag. 93 și 94, ne întîmpină o altă atitudine conciliatorie față de teoriile lui Helmholtz și Wundt cu privire la problema energiei specifice a simțurilor. „Ambele interpretări însă, ne spune d. Motru, în lumina faptelor nouă, se întregesc una pe alta, iar nu se opun".—La pag. 184 și următoarele, după ce se discută atît teoria dualistă care face din sensibilitate și rațiune două funcțiuni radical deosebite, precum și teoria care voește să facă din rațiune un simplu rezumat al experienții sensibile,—d. Motru își fixează poziția sa proprie, dînd oarecare dreptate fiecăreia din cele două teorii. Și așa mai departe, opera de conciliație merge cu multe alte exemple până la sfîrșitul cărții.

E momentul să menționăm că aceste concilieri nu se mărginesc pur și simplu să satisfacă cumpătarea unui bun simț sănătos și cu repulzie firească de exagerații, prin formule tranzacționale care rămîn mai departe infecunde. Avem impresia dimpotrivă că din aceste concilieri se desenează schița unei con-

cepţii filozofice unitare şi personale, în concordanţă cu concluziile altor scrieri ale acestui autor, aşa că opera de psihologie a d-lui Motru nu rămîne numai o excelentă lucrare de informaţie, ci alcătueşte şi o treaptă în ascensiunea unei cugetări care se degajează din ceţurile dimineţii, tot mai limpede şi mai triumfătoare...

Fiindcă am vorbit toată vremea de influenţa d-lui Motru asupra vieţii noastre intelectuale, nu putem încheia fără a aminti, că'n afară de opera lui scrisă, d-sa fiind profesor la Universitate, şi-a mai exercitat înrîurirea şi subt forma prelegerilor orale. Lecţiunile sale au aceiaşi structură şi-aceiaşi fizionomie ca şi scrierile lui, aşa că şi-au produs influenţa cam în aceiaşi direcţiune. Aceiaşi bogăţie de fapte, aceiaşi amplă informaţiune, înfăţişată într'o solidă coordonare, cu toate că într'o formă plină de modestie. Cunoştinţele nu ni se servesc la d. Motru nici pe tipsii de aur, nici pe tăvi de argint, dar ai însă impresia binefăcătoare că sînt lucruri proaspete întotdeauna.

Lecţiunile sale sînt şi dînsele un viu îndemn la muncă şi documentare, pentru oricine năzueşte să cugete temeinic şi cu rod. Dar nu numai atita,—fiindcă îţi mai lasă ş'o altă impresie încurajantă. Văzind cum din belşugul faptelor se degajează adeseori ideia, ca parfumul care se exală din flori, ţi se strecoară o credinţă optimistă: că, oricare ar fi aptitudinile speciale care deosebesc pe om de om şi avantajează pe unii mai mult de cît pe alţii, geniul filozofic este totuşi şi dînsul, măcar în bună parte, o chestie de stăruinţă şi de muncă.

I. Petrovici

Viaţa, Dreptul, Libertatea*

Problema fundamentului primordial al dreptului ca şi viaţa, faţă de care dreptul nu este decît un reflex, pare a fi un subiect de nesfîrşite meditaţii. Pe măsură ce intri mai adînc în această chestie, îţi dai mai bine samă de infinita sa complexitate. De aceia, cînd de bună voe am hotărît să încerc a spune celace alţii au spus, şi au spus mai bine înaintea mea, mi se pare util ca în prealabil să revin şi să caut care sînt elementele esenţiale de armonie ale Dreptului în afară şi mai presus de orice preocupare tehnică, şi care este locul pe care această ştiinţă îl ocupă în ansamblul cunoştinţelor şi a credinţelor dela care omul încearcă să smulgă secretul vieţii şi să împrumute lumina, care-i va putea călăuzi prin labirintul nevoilor, dorinţilor şi necazurilor sale.

Şi această punere la punct ni se pare cu atît mai fo-

---

* Dedic această mică lucrare memoriei fiului meu, şi fiicelor mele.

Este fructul dragostei lor pentru mine, de oarece n'am izbutit să pricep viaţa, atît cît am putut s'o pricep, decît din privirea lor plină de duioşie, de reflecţie şi din sufletele lor avide de adevăr.

Am scris-o în limba franceză fiindcă avînd motive excelente să cred că această lucrare va fi poate cea din urmă, am dorit să las modesta mărturie a comuniunii, fireşte nu exclusivă, dar totuşi aşa de intimă, dintre spiritul romînesc şi cel francez.

Am datoria să previn pe acei cîţiva cetitori în mînile cărora vor cădea aceste pagini că nu vor găsi într'însele aici o preocupare doctrinară.

Ajuns la această fază a vieţii mele, închizînd toate cărţile şi sintetizînd puţinul pe care am fost capabil să-l dobîndesc şi să-l meditez, m'am mulţumit să privesc viaţa omenească mai degrabă în realitatea sa decît la lumina dogmelor pe care nu încetează să le creeze —şi aşi dori ca impresia ce se degajă din lectura acestor rînduri să fie aceia că au fost scrise cu sinceritate, cu respect, cu dragoste.

lositoare cu cit lumea de azi manifestă, ca o urmare a deformării și dezorientării gîndirii, provenită din cauza războiului, pe de o parte o tendință prea pronunțată de a considera știința numai din punctul de vedere al aplicațiilor sale practice, imediate și concrete, iar pe de altă parte o reacțiune a cercetărilor teoretice care se întunecă adesea în indefinitul abstracțiilor metafizice sau religioase.

Fără îndoială că scopul final și esențial al oricărei opere științifice este și trebue să fie acela de a procura omului mijloacele cele mai ușoare de a se adapta la constringerile pe care i le impun forțele oarbe ale naturii și condițiile sociale. Desigur iarăși că nici o gîndire omenească nu va putea avea un răsunet adevărat și eficace, dacă nu se poate sprijini pe un puternic contingent de credință. Dar după cum practica riscă să meargă la infinit pe același loc dacă nu este supusă la controlul teoriei, tot astfel teoria nu pătrunde și nu luminează util nevoile vieții decît cu condiția de a proceda direct din practică, degajată de orice „parti-pris" doctrinar și cu o obiectivitate intelectuală și afectivă superioară și exclusiv umană.

Numai îndeplinind aceste condiții, știința va putea orienta acea veșnică nevoe de „renouveau", care este sensul profund al vieții, și realiza absorbțiunea cazului special, concret și trecător în mișcarea universală și permanentă.

In domeniul dreptului, acest elan de „renouveau", această mișcare universală și permanentă se cheamă „justiție", iar ceiace numim legalitate nu este decît forma pe care o îmbracă, pasageră în timp și infinit de variată în spațiu, un ideal permanent fără ajutorul căruia, elaborarea și aplicarea legilor de drept, oricît de exacte ar fi din punct de vedere tehnic, n'ar putea răspunde la scopul ce și l-au propus.

Opera doctrinarului sau a practicianului este deci o operă incompletă care se mulțumește să elaboreze și să aplice normele dreptului pozitiv și să-i rostească sancțiunile, conform procedeelor tehnice întrebuințate de știința juridică și neținînd samă decît de nevoile concrete actuale.

Mai trebue deci, și aceasta mai presus de orice, ca aceste norme și soluții să fie în armonie cu un principiu superior de justiție, care să le inspire și să le lumineze, nu numai în vederea nevoilor actuale și concrete, dar mai cu samă în vederea unei orientări a vieții sociale, ceiace înseamnă că în afară de rolul său imediat, un rol de „poliție", dreptul mai are un rol mai îndepărtat, și acest din urmă este un rol educativ.

Tehnica juridică, oricît de mult am aprofunda-o, nu ne poate oferi decît procedee, a căror aplicare va trebui în mod necesar să se adapteze la contingențele vieții reale, din mijlocul cărora, preotul sanctuarului dreptului va avea datoria să descopere ideia de justiție, care-i va apărea ca o rază de lumină, cînd

mai slabă cînd mai puternică, cîteodată turbure și cîteodată senină, dar întotdeauna permanentă.

Dacă ne întrebăm de unde procede această lumină și dacă această întrebare ne-o punem interzicîndu-ne de a pătrunde în misterele religiei sau ale metafizicei, vom răspunde că această lumină există în noi, dar nu ca un principiu transcendent de rațiune imuabilă, ci ca o străduință neîncetată de descoperire și de cucerire, la care ne invită necesitățile vieții sociale cu cortegiul lor de datorii, de sacrificii reciproce, de comunități de credințe, de interes și de acțiune, de sentimente afective și generoase a căror necesitate o trezesc în noi și care, devenind comune la un mare număr de oameni, se transformă în norme de conduită, până atunci cînd subt influența unor suferinți generale și viclente, viața va scoate la iveală puncte de vedere și principii nouă, care corespunzînd noilor condiții de existență, tind la rîndul lor să devie norme de drept.

Din punct de vedere științific, ne ferim de a spune ca evanghelistul Ioan „la început era verbul". La început sînt nevoile vitale, iar verbul nu s'a elaborat și nu se elaborează decît subt presiunea continuă a acestor nevoi.

Această elaborare este rezultatul unui echilibru, instabil între două elemente veșnic opuse dar totuși convergente: unul tradițional, care consistă din instinctul natural al omului de a atribui o putere normativă și obligatorie faptelor ereditar repetate și general acceptate, altul doctrinar, izvorît dintr'o stare de suferinți sociale cristalizate în opera cîtorva gînditori, care tind să modifice normele tradiționale și să creeze stări de fapt nouă, care la rîndul lor pe cale de evoluție sau de revoluție, devin și ele normative.

Primul element, conservator, regulator suprem și necesar al veșnicului chin al omului în căutarea unei existențe mai bune, degenerează din lipsa temperamentului justiției critice și doctrinare în egoism de rasă, de clasă sau de sex și în spirit de dominație. Cel de-al doilea, motorul vieții și al reînoirii, devine lipsit de caracterul tradiției, adesea distrugător prin faptul că doctrinarul, îmbătat de farmecul concepțiilor abstracte și de sonoritatea generoasă a cuvintelor, pierzînd din vedere infinita complexitate a vieții și înlănțuirea sa istorică, precum și sensul său exclusiv uman, înalță în mod artificial ideia de care este stăpînit și care în realitate nu corespunde decît la unul din multiplele aspecte ale vieții sociale, la rangul unui principiu universal și dominant, a cărui seducțiune, în aparență generoasă, împinge masele către noi suferințe.

Și subt adăpostul, de cele mai multe ori tragic, al acestor două tendinți paralele străbătînd toate zguduirile și transformările istorice, omul conștient de demnitatea și de autonomia sa caută să se dezrobească de tiraniile sociale și să dobîndească puterea de a dispune în mod liber de energia sa individuală în

serviciul cooperaţiei sociale şi astfel să creeze un nou echilibru, tot aşa de puţin stabil, între principiul libertăţii individuale şi acel al constringerii sociale, echilibru în care găsim, în ultimă analiză, ideia de justiţie.

Pentru a ocoli pericolul de a rătăci în cercetarea fenomenelor psihice menţinute într'o stare de perpetuă agitaţie de luptele vieţii sociale, vom lua ca punct de plecare, ideia puţin cam simplistă care consideră dreptul în afară de orice element formal de procedură şi de constringere exterioară, ca o autoreglementare necesară şi reciprocă a acţiunilor omeneşti, în măsura în care aceste acţiuni privesc în mod direct sau indirect raporturile individului cu alţi indivizi şi cu grupul social, sau mai degrabă cu una din multiplele grupări sociale din care face parte, fie că acţiunea dă naştere unui raport, fie că procede dintr'un raport preexistent.

Necesitatea permanentă a acestei reglementări nu are nevoe de a fi demonstrată. Ea reese în mod vădit, din examenul cel mai superficial al istoriei şi a celor ce se petrec în noi şi în jurul nostru. Orice individ, care trăeşte în societate, sfirşeşte prin a avea conştiinţă pe de o parte, de facultatea sa de a-şi reglementa în mod liber o parte din acţiunile sale, şi aceasta cu asentimentul tuturor, iar pe de altă parte, de limitele acestei facultăţi, impuse de faptul că viaţa îl menţine într'un ţesut complex de raporturi multiple între el şi semenii săi cu care formează un corp social mai general, corespunzind ideii de popor sau de naţiune şi alte corpuri sociale mai speciale răspunzind la trebuinţele sale vitale, intelectuale sau afective, la predilecţiile sale, la activitatea sa, la scopurile ce şi-a propus, la plăcerile sale, la suferinţele sale.

Această stare conştientă este rezultatul vieţii în societate şi este oarecum agentul de poliţie intern al raporturilor sociale omeneşti. El derivă din instinctul de conservare şi se foloseşte ca de doi intermediari, de instinctul de imitaţie şi de instinctul de pace. Orice nevoe, orice aspiraţie omenească, tinde în mod firesc către realizarea ei, care odată înfăptuită dă naştere la alte năzuinţi îndreptate la rindul lor tot către dorinţa de a se vedea împlinite. Pentru ca această nevoe de a limita aceste dorinţi să nu ne apară împovărată de o contradicţie, nu avem decit să privim viaţa în realitatea ei. Fichte n'a spus, oare, că omul nu devine om decit prin contactul cu semenii săi? Aceasta înseamnează că un Robinson nu este om decit în măsura în care subzistă în el amintirea contactului său cu ceilalţi oameni şi în speranţă de a-i regăsi vre-odată. Dar aceasta mai înseamnă totodată că omul nu are conştiinţă de propria sa esenţă şi de nevoile care rezultă decit în mod experimental, prin comparaţia cu ceilalţi oameni. Ca şi copilul, omul tinde să-şi atribue aptitudini şi drepturi descoperite la cei ce-l înconjoară şi să recunoască acestora drepturi pe care o comparaţie imitativă l-a făcut să le descopere la el.

Şi toate aceste drepturi ce şi le apropie, pentru că le exercită şi le vede exercitate de ceilalţi, în mod permanent şi nestinjenit, devin norme de conduită, reguli de drept şi aceasta nu în virtutea unor consideraţiuni de ordin raţional, fenomen ce apare mult mai tirziu, ci în virtutea instinctului care împinge pe om să săvirşească actele pe care le face sau le descopere la semenii săi. S'a observat cu multă dreptate că geneza dreptului, a modei şi a moralei convenţionale este aceiaşi şi că ele izvorăsc mai degrabă din felul de a fi a unui popor sau mai exact a unei clase sociale, decit dintr'un principiu raţional.

Conflictele ce se nasc în mod necesar din contactul aspiraţiilor şi dreptul indivizilor, crează subt influenţa instinctului de pace, o nevoe reciprocă de toleranţă între acei pe care hazardul îi uneşte într'o viaţă comună, toleranţă care implică o stăpînire a tendinţilor şi drepturilor individuale în vederea celor sociale.

Vedem dar că rudimentul oricărei organizaţii juridice rezultă din nevoile vieţii sociale iar dreptul, deopotrivă cu limbagiul, ne apare ca fenomenul social prin excelenţă. De bună seamă că această nevoe de toleranţă, implică o dominaţie aproape exclusivă la început, şi permanentă în tot lungul istoriei, a celor mai puternici; pe măsură însă ce viaţa socială face din omul primitiv o fiinţă conştientă de propriile sale scopuri, forţele la început brutale tind să se intelectualizeze şi să se umanizeze subt influenţa nevoii de simpatie şi de protecţie pe care instinctul sexual, instinctul matern, jocurile în comun, solidaritatea în faţa pericolului, în faţa luptei, în faţa intereselor, în faţa raţiunii, în faţa suferinţelor, precum şi multiplele contingenţe ale vieţii ori spectacolul deconcertant sau calm, infim sau grandios al naturii le-au trezit şi le-au dezvoltat până la exaltare.

Pe aceste tendinţe şi impresii, se altoesc credinţe şi superstiţii religioase care înlesnesc şi îndulcesc, procesul diferenţierii mereu crescinde; de aici noţiunea de drept se amplifică şi se înobilează: din simplă toleranţă rezultată din necesităţile în comun, ele se transformă într'un efort, la început spontan, din ce în ce mai concret de colaborare socială.

O sinteză armonioasă a forţelor individuale prin însăşi diferenţiarea lor, şi prin diviziunea travaliului manual şi intelectual care rezultă, precum şi printr'o justă repartiţie a produselor acestui travaliu: acesta este scopul suprem al ordinei juridice. Orice regulă de drept comportă, subt forme şi la grade infinit de variate, o reglementare a colaborării sociale, iar ceiace noi numim libertate nu este şi nu poate fi decit lenta şi continua individualizare şi întărirea personalităţii umane, degajată de constringerile sociale ce o absorb, şi cucerirea putinţii de a-şi folosi în mod liber energia proprie în serviciul cauzelor sociale şi de a deveni un simplu mecanism, de a deveni din ce în ce mai mult un agent conştient al travaliului colectiv.

Credinţele religioase ce şi le făureşte omul fiind o mărturie a neputinţii sale în faţa suferinţelor trimise de forţele oarbe ale naturii sau derivate din luptele sociale, ele nasc dintr'o nevoe de ordinaţiune supremă şi misericordioasă a tot ce are contact cu viaţa omenească.

De la fetişismul şi animismul cel mai primitiv şi până la religiile care caută în cunoaştere, distrugerea dorinţelor omeneşti, religiile organizate au fost şi sînt întotdeauna întrebuinţate ca un suport puternic al forţelor tradiţionale de ordine şi de dominaţiune, avînd totuşi prin însăşi raţiunea lor de a fi germenii nouătăţii şi a eliberării. Orice descoperire ştiinţifică, orice evoluţie sau revoluţie socială, orice eveniment important în viaţa popoarelor sau a indivizilor, orice afecţiune sinceră şi adîncă conţine aportul sau revizuirea unei credinţi religioase, şi descoperim, mai puternice sau mai slabe, dealungul peregrinaţiilor, semnele unei noi orientaţii a credinţii spre noi orizonturi de eliberare.

Credinţele religioase, în care găsim la început normele primitive ale dreptului, au această superioritate, că omul găseşte în ele un refugiu, o speranţă, care-i ajută să înfrunte suferinţele înaintea cărora ordinul juridic cel mai perfect rămîne dezarmat. Morala, dimpotrivă, se deosebeşte de drept prin aceasta că într'o măsură oarecare şi orice s'ar zice, este de natură religioasă. Fie că e de natură divină sau umană, aspirînd către cer sau îmbrăţişînd pămîntul, morala cu toate pretenţiile sale ştiinţifice, comportă o eternă rugăciune şi aceasta fiindcă procede direct din sentimente pe care sufletul omenesc nu parvine niciodată să le mulţumească şi din riscuri intelectuale şi afective care depăşesc graniţile vieţii.

Fără îndoială că obiceiurile şi legile care conferă normelor dreptului caracterul lor specific pozitiv sînt influenţate de concepţiile morale ale unui loc şi timp anumit. De asemeni aceste două discipline convergente, dreptul şi morala, derivă şi una şi alta din acelaşi reacţiune a conştiinţei individuale subt influenţa vieţii sociale. Această reacţiune însă, mai uniformă, mai universalizată şi mai reflexă în domeniul dreptului devine mai individuală, mai conştientă şi deci mai pătrunzătoare în domeniul moralei. Dacă facem abstracţie de valoarea sa dogmatică, formula evanghelică: „Daţi Cezarului ceiace este a Cezarului şi lui Dumnezeu ceiace este a lui Dumnezeu" arată că distanţa, permanent variabilă, dintre disciplina juridică şi cea morală provine din faptul că prima consideră raporturile dintre oameni în cadrul multiplelor corpuri sociale în sînul cărora se produc şi în vederea organizaţiei acestor corpuri, pe cînd cea de a doua consideră aceste raporturi din punctul de vedere al contactului dintre semeni în calitatea lor de creaturi umane.

Pentru această cauză principiile de egalitate şi de umanitate, nu-şi pot găsi deplina lor realizare decît în domeniul moralei. Şi tot pentru acelaşi cauză, criteriul de apreciere, care conţine de altfel sancţiunea care necesar rezultă, mai formal, mai pozitiv şi mai exterior în materie de drept, este în materie de morală mai scrupulos şi mai interior, caractere pe care aceasta le conservă cu toată influenţa judecăţilor ades ca nedrepte ale opiniei publice. Pătrunderea sentimentelor care determină acţiunea şi de care ordinea juridică nu ţine seamă decît într'o măsură determinată, alcătueşte însăşi baza judecăţii morale.

Dar Dreptatea şi Binele nu sînt altceva decît două aspecte ale unui aceluiaşi ideal care, izvorît din nevoile vieţii sociale, alimentat şi inobilat prin multiplele manifestaţii ale inteligenţei umane pătrund din parte în parte străbătînd şi ele avînturile, hopurile şi regresele istoriei, organismele sociale, cu credinţele şi situaţiile lor. Trebue să veghem cu toată luarea aminte ca toate tristeţele actuale să nu altereze încrederea care alcătueşte legea indispensabilă a vieţii. A o pierde înseamnă a renunţa de a trăi.

Caracterul mai formal şi mai pozitiv al normelor propriu zis juridice se afirmă prin forţa coercitivă a contractului şi prin pedepsele la care sînt supuşi toţi acei care nesocotesc ordinea socială şi aceasta chiar în cazul cînd din cauza uniformităţii şi dependenţii vieţii individuale, dreptul se confundă încă cu morala religioasă şi nu se manifestă decît ca obiceiuri ori credinţe, la care însăşi uniformitatea lor, ereditară sau datorită imitaţiei, le dă un caracter normativ, la început independent de orice voinţă conştientă şi raţională din partea acelora care li se supun.

Acest caracter se accentuează pe măsură ce subt influenţa veşnic crescîndă a diferenţierii dorinţilor, drepturilor, aspiraţiilor, cugetărilor, aptitudinilor şi credinţelor, personalitatea umană, conştientă de demnitatea sa, încearcă să se libereze de tirania legăturilor sociale care o încătuşază şi o absorb şi să ofere în mod liber şi spontan iniţiativa sa pentru cauza binelui social. Trebue însă să spunem dela început că această sforţare de eliberare nu se poate realiza decît prin colaborarea dorinţilor aptitudinilor şi credinţelor individuale unite într'un acelaşi scop şi prin formaţiunea unor multiple corpuri sociale speciale în lupta constantă cu tendinţele absorbante ale corpului social general, adică ale statului.

Atunci obiceiurile şi credinţele, fiind din ce în ce mai variate şi tot mai difuze, nu vor mai putea pretinde să constitue izvorul formal al dreptului pentru motivul că rămîn subt controlul critic şi reformator al gîndirii individuale, care, prin intermediul instituţiilor private, al reuniunilor, al şcoilor, al presei, al operelor industriale, ştiinţifice, literare, filozofice, religioase ori artistice, precum şi din aportul inventiv al fiecăruia la opera comună, determină caracterul obiceiurilor şi al credinţelor şi provoacă orientarea lor către noi armonii. De aceia pentru a face o operă durabilă şi constructivă, acel ce se specializează în materia dreptului, fie el legist, jurist ori legislator, trebue să se inspire din toate aceste manifestaţii ale conştiinţei individuale în misiunea

grea și primejdioasă pe care și-a asumat-o, adică în acela de a confecționa legile și de a le aplica.

Dreptul scris consacră o stare de dominațiune fără bază juridică cind nu ține seamă de o stare persistentă de moravuri și de credințe, precum și de forțele sociale care tind să modifice dreptul posedat. Opera sa arbitrară, a cărei eficacitate o extrage dintr'o ficțiune mincinoasă devine atunci tot așa de nefastă și distrugătoare ca cele mai teribile speculații doctrinare. Jellinek are dreptate să spună că istoria dreptului conține astfel de transgresiuni și are mai cu seamă dreptate să adauge, că prin aceste transgresiuni forțele constituite sfirșesc mai degrabă ori mai tirziu prin a nu mai putea fi reprimate. Tot din aceste transgresiuni izvorăște credința într'un drept care, considerindu-se superior dreptului pozitiv, se intitulează *„natural"* și care la drept vorbind nu este alt decit expresiunea revendicărilor unui popor împotriva arbitrariului sau insuficienței legilor care-l conduc. Din punctul de vedere al fundamentului dreptului și al transformărilor sale, ar fi tot atit de oțios de a contesta existența unui drept natural ca de a nega adevărul unei credinți religioase. Ceiace importă este de a recunoaște elementul de credință, care corespunzind unor dorinți și aspirații pe care viața însăși le creiază, se manifestă cu o intensitate adesea superioară în perioadele de „malaise" social și este tradus în doctrine precise în opera cîtorva ginditori, unde tinde să făurească noi reguli de drept pozitiv și să facă un pas către o timidă realizare a aspirațiilor noi; timidă prin faptul că aceste imboldurí de renovare, cind sint prea violente, declasează în general o reacțiune a forțelor tradiționale. Dar pecetea elementelor doctrinare rămine totuși profund marcată, pregătind epurațiuni mai perfecte și adaptări mai fecunde. In concepția istorică a elaborării dreptului, care singură poate pretinde a reflecta realitatea vieții sociale nu poate fi vorba de un drept natural, a priori, rațional și imuabil. Dogmatismul său, oricum ar vrea să se numească, teologic, metafizic, sau contractual corespunde întotdeauna unei mai mari puteri absolutiste a forțelor statului, considerate ca o personificare a Rațiunii, distribuitoarea supremă a tot ce este libertate sau progres.

Totuși nu este mai puțin adevărat că acest raționalism clasic, care subt efortul gindirii umane se transformă cind în naturalism romantic, cind în socialism științific, cu prețul unor mari dibuiri, erori și dureri, însemnează o etapă importantă în căutarea ideii de justiție, care după formula atit de adevărată și elocventă a lui Guyau „n'etant que l'expression de la jeunnesse eternellement en lutte avec la vieillesse du fait accompli, se manifeste dès que la conscience conçoit des doutes concernant les règles du droit positif et constitue par cela même, le problème sans cesse renouvelé du droit". Dar mai este ceva adevărat, că orice produs al muncii, al experienței și al gindirii este și el supus unei legi de expansiune și de schimb internațional subt influența

căreia, obiceiurile și modurile diverse de a trăi, de a gindi și de a simți al diferitelor popoare tind în ceiace privește anumite raporturi să se uniformizeze, să dea naștere unor noțiuni și instituții oarecum universale dar în același timp destul de largi pentru a îngădui conservarea pecetei lăsată de caracterul etnic și de dezvoltarea istorică a fiecărei națiuni.—Prin „jus gentium"-ul sau mai mult chiar decit prin perfecțiunea tehnică a conceptelor juridice, prin lenta adaptare a normelor dreptului roman la moravurile și nevoile diferitelor popoare asupra cărora Roma și-a întins dominația, moștenirea eminamente socială pe care ne-a transmis-o, a putut să exercite influența sa civilizatoare peste organizația juridică a lumii moderne.—Și universalizindu-se, dreptul se umanizează și accentuiază avintul său către idealul de justiție, către respectul demnității vieții în fiecare creatură umană. Opera de analiză și de sinteză pe care o implică cunoașterea și aplicarea normelor dreptului prin ele înșile corpuri compuse, consistă tocmai în a le reduce în corpuri simple și în a grupa noțiunile astfel dobindite în concepte juridice înrudite, ținind seamă de raporturile de ascendență sau de descendență care raliază noțiunile unele la celelalte, edificind cu ajutorul conceptelor principiile generale de drept.

Ajungem astfel să distingem și să clasăm elementele care constituesc raporturile multiple, complexe și infinit de variate la care viața a dat naștere și a elaborat, după fericita expresie a lui Ihering, un alfabet juridic, cu ajutorul căruia, doctrina și jurisprudența devenind oarecum creatoare, parvin să multiplice la infinit regulele juridice, să le adapteze, în limita principiilor generale de drept, la noi aspecte de viață socială.—Dar pentru ca acest travaliu științific să nu riște de a da naștere unor concepte apriorice, prea abstracte și prea doctrinare, este nevoe ca să fie supus dublului control al istoriei și al realității concrete, sau mai bine zis trebue, ca orice noțiune, orice concept, orice principiu să fie elucidat la lumina originei și a transformărilor sale succesive, iar verificarea trebue făcută subt reflexele raporturilor trăite și din care au izvorit instituțiile juridice.—Dreptul, fără îndoială, consistă în esența sa dintr'o relație abstractă pe care conștiința o stabilește între o realitate de ordin exterior și o apreciere interioară. Trebue însă ca această relație să se stabilească în mod spontan, direct și imediat fără ca să poată interveni între fișia de viață trăită și norma care o stăpinește, o creațiune artificială doctrinară sau legislativă; cu alte cuvinte, nu trebue ca haina de împrumut pe care o îmbracă tehnica juridică ca o manifestare a vieții reale să constitue o piedică la deplina sa realizare, în limitele în care ceiace urmărește nu este contrariu preceptelor legii. — Căci conceptele juridice nu sint, la drept vorbind, decit procedee de exteriorizare simbolică și de clasare a impulsiilor psihice afective și intelectuale

din care izvorăşte orice acţiune umană, procedee la care recurge ştiinţa juridică spre a grupa acţiunile şi a le traduce în formule generale şi normative.—Ele sint în domeniul acţiunilor şi al raporturilor, celace sint cuvintele în domeniul ideilor. Şi după cum vorba poate altera gindirea pe care trebue s'o exprime, de asemeni conceptul prea mecanic întrebuinţat, poate deforma, acţiunea faţă de care ar trebui să fie ca o imagine juridică sau îi poate stinjeni avîntul către un scop superior de justiţie.

Doctrina observă, cu bună dreptate, forţa conservatoare a conceptelor juridice; dar celace nu se spune îndeajuns este că pentru a nu fi observat complect aceste concepte în lumina învăţăturilor realităţii, ele ajung în confecţionarea şi aplicarea legilor la o rigiditate, la o inerţie aproape îndeajuns de străină vieţii.

Ca să ne mărginim numai la citeva exemple: la cite rătăciri n'a dat naştere în guvernarea neamurilor, conceptul doctrinar şi legislativ al Statului? Ce desminţire puternică găsim în istoria dreptului, la pretinsul exclusivism al dreptului de proprietar? Cite restricţii arbitrare puse liberului avînt al energiilor individuale şi a travaliului colectiv, provenite din neînţelegerea caracterului adevărat al conceptului de personalitate şi al desvoltării lui în decursul secolilor! Ce sărăcie şi ce insuficienţă, faţă de nevoia vieţii sociale în accepţia tradiţională a conceptelor de greşală şi de responsabilitate curbă? Şi la ce soluţii nedrepte nu conduce conceptul de contract! Şi acestea, pentru a nu fi ştiut să se recunoască că forţa sa nu provine decît dintr'o relaţie de echivalenţă între elementele reale pe care părţile contractante le au în vedere sau pe care au putut sau au trebuit să le prevadă în mod normal. Iar că această forţă nu subsistă decît atita timp cît subzistă această echivalenţă, nimic nu poate pune mai bine în relief această observaţie ca răspunsul atit de cunoscut şi de elocvent al economistului american Seligman către secretarul Hoover în chestia datoriilor interaliate, sau preciziile pe care acele legi zise de imprevizîune caută să le stabilească, pentru a putea astfel corecta inerţia ori timiditatea jurisprudenţei, relative la raporturile contractuale, în cursul cărora consecinţele războiului au modificat în mod profund şi anormal valorile a căror relaţie de echivalenţă, a fost în comuna intenţiune a părţilor, adevărata raţiune de a fi a contractului.

Pentru legislator, pentru jurist ca şi pentru judecător, celace importă întotdeauna şi înainte de toate este de a nu creia ficţiuni, dînd conceptelor o rigiditate doctrinară, desminţită de viaţă şi de a nu recurge la procedeele tehnice decît cu cel mai scrupulos descernămînt şi cu o constantă penetraţiune a contingenţelor vieţii reale. Intr'un domeniu ca acel al dreptului, care-şi propune să găsească modul de a permite şi de a asigura o realizare armonică nevoilor vieţii psihice, nimic nu conduce la soluţii mai

false şi mai periculoase decît un dogmatism exagerat şi exclusiv. Această tendinţă dogmatică nu se exercită nicăieri mai bine ca în jurul dreptului considerat dintr'un punct de vedere subiectiv şi al conceptului de personalitate, şi aceasta pentru simplul motiv că acolo probabil găsim punctul cel mai sensibil de echilibru între principiul de libertate şi principiul de socialitate.

Inainte chiar de a avea conştiinţa unui sistem juridic pozitiv, omul se simte împins de însuşi nevoile vieţii sociale către prescripţii imperative ori prohibitive care înfruntă arbitrarul sau subiectivul. Dar de îndată ce este capabil să perceapă limitele acestei constringeri, omul păstrează faţă de el însuşi o spontaneitate de atitudine, o „zonă de autonomie" pe care i-o garantează ordinea juridică şi în raza căreia el poate trăi în mod liber iar cînd acţiunea sa se vede stinjenită poate să ridice pretenţie faţă de ceilalţi ori de societate. Aşa dar ne este uşor să constatăm că fundamentul dreptului, considerat din punctul de vedere subiectiv, este într'un raport direct şi constant cu ideile, tendinţele şi regulele, care la fiece moment al dezvoltării istorice a unui popor determină intensitatea constringerii sociale. Celace desigur a contribuit să întunece această noţiune a fost ideia eronată de a considera ca drepturi subiective, puterea şi forţele Statului. In realitate, ne aflăm aici în faţa a două noţiuni, care din punctul de vedere al fundamentului dreptului se opun una celeilalte. Forţele publice ca şi aptitudinile individuale sint supuse la constringerea regulei de drept.

Dar aceste forţe ale statului nu sint decît pe deoparte traducerea în norme pozitive şi în sancţiuni concrete a stavilei pe care regula dreptului o impune autonomiei individuale, iar pe de alta, însăşi garanţia acestei autonomii în limitele în care regula dreptului îi permite să subziste şi să se manifeste. Dacă voim deci să rămînem în domeniul realităţii, vom putea filozofa oricît de mult, nu vom ajunge însă niciodată să vedem în forţele statului altceva decît nişte servicii publice destinate să asigure drepturile individuale şi să asigure din punctul de vedere al ordinei sociale, elaborarea şi funcţionarea regulei de drept.

Raţiunea de a fi a statului precum şi rolul său de paznic obiectiv al ordinei publice şi de garant al drepturilor individuale exclude orice element de autonomie, căci oricîtă iniţiativă le-am recunoaşte şi oricît de absolute le-am considera, aceste forţe constau, în mod unic şi exclusiv, din servicii. Chiar în cazul cînd statul este, în unul din organele sale, considerat de doctrine sau de lege ca un subiect de drept privat, chiar atunci, acest mod de a vorbi nu se referă decît la anumite servicii, pentru săvirşirea cărora legea recunoaşte organelor respective, drepturi care prezintă o oarecare analogie cu unele prerogative ale dreptului patrimonial.—In nici un caz statul n'ar putea fi subiect de drepturi; el nu poate fi întotdeauna şi exclusiv decît organ de funcţiuni şi de datorii. — Noţiune de drept subiectiv, conceptul de

personalitate nu corespunde unei realităţi, decît în domeniul drepturilor individuale sau al instituţiilor de interes colectiv, de iniţiativă privată.

In domeniul forţelor statului, acest concept constitue, orice s'ar zice, o pură ficţiune, care ajunge destul de des, subt cuvînt de dogmă teologică, de revelaţie divină ori metafizică, de raţiune abstractă ori contractuală, de delegaţie abdicativă a libertăţii individuale, să sustragă exerciţiul puterii publice, constrîntăţii individuale, să sustragă exercitată de regula de drept sau cenzurei puterei judigerei exercitată de regula de drept sau cenzurei puterei judiciare. Intre serviciul cerut şi puterea necesară pentru săvîrşirea lui, nu poate fi loc în mod normal decît pentru regula de drept, care constitue sigurul fundament real al noţiunii de stat şi al necesităţii sale permanente, singura sursă a puterii şi a iniţiativelor sale.

(*Sfîrşitul în numărul viitor*).

Matei B. Cantacuzino*

---

* Acest articol a fost scris în franţuzeşte pentru o revistă juridică franceză, versiunea romînească fiind destinată însă „Vieţii Romîneşti".

La Mînăstire

Vecerne

Femei, îndoliate şi acum
După Isus care-a murit
De două mii de ani,
Aşteaptă prin cerdacurile scunde
De lîngă drum,
Să vie Dumnezeu de nu ştiu unde.

Tăcerea,
Ca o mînă nevăzută-a Lui
Stă peste fruntea noastră...
Ca ruga pămîntului,
Albastră,
Tăcerea urcă drept la Dumnezeu,

Un înger poate a făcut un semn;
Cu ciocănelele mărunte
O maică toacă 'n liniştea de lemn
Şi toacă cineva şi 'n munte.

Pe văi chemarea a pornit apoi
Să caute pe Domnul,
Dar, ca 'ntr'un trap grăbit și mic,
Se 'ntoarce singură 'napoi
Subt ziduri la arhondaric.

Și 'n fiecare dimineață
Și sară,
Chemarea toacăi caută din nou
Silabisind ecou după ecou,
Zădarnică și tremurată,
Căci Dumnezeu nu vine niciodată.
Iar în cerdacuri, maicile bătrîne
L'au așteptat o viață
Privind poteca muntelui din față...

Tîrziu, cînd înserarea vine
Și soarele-i pe munți ca un mănunchi
Și cînd un clopot a 'nceput
In tot pustiu-acesta mut
Chemarea-i stranie,
Toți munții lasă umbrele 'n genunchi
Să se închine
Ca 'ntr'o mătanie.

Căci Dumnezeu, se vede, a trecut,
Pe-aici,
Subt forma unei păsări mici,
Și numai munții l-au recunoscut.

Utrenie

Lumini bolnave pîlpîe în fund;
In strane maici sfioase se ascund.
S'aude-abia din cînd în cînd un glas,
Și cineva timid mai face-un pas.
Vorbește-o maică singură. (Cu Dumnezeu ?)
Iși spune 'ncet păcatul ei mai greu.
Tăcut s'așteaptă parcă un mister
In mînăstirea albă de subt cer.
E ca o veghe pentr'un mort mai sfînt,
De parcă în altar e un mormînt,
La care umbrele adînc se 'nchină
Eșind o clipă, negre, în lumină.
(Ce-or fi spunînd aceste umbre 'n șoapte,
Cînd ies puțin și iar dispar în noapte?).
Prin întuneric parcă gîndul lor
Se furișează numai, din pridvor.
Și negru 'ndoliatelor sutane
Sporește întunericul din strane.
Un sfeșnic prelungește pe părete
Tot trupul unei maici îngenunchete
Ce 'n mijloc stă căzut și nemișcat:
Un bulgăr aspru de 'ntuneric mat.
In semnul crucii mîneci largi se sbat,
De parcă întunericu-a visat.
Lumina unei luminări, tăcută,
Purtată de-o suflare nevăzută
Invie 'n umbră cu mișcări bronzate
Milosul chip al Maicei Preacurate.

Din turn un clopot a 'nceput, și sună.
De sus chemarea-i cade ca din lună.
Pe munte brazii toți se înfioară
Sbîrlind o coamă aspră ca de fiară.

Ca într'o vale,—adîncă fără seamă
Sonor cad bolovanii de aramă,
Și sunetul acum e o cascadă,
Acum se 'nalță ca o colonadă...

In strane mînecile iar se sbat
De parcă întunericu-a visat.

Pe cînd pe coama muntelui, de sus,
O lună plină, palidă și clară,
Insamnă-aureola lui Isus
Ce va veni pe-acolo 'n astă sară.

Demostene Botez

Disociații

I. Celace e nobil.—Se afirmă curent că celace caracterizează nobleța e dezinteresarea. A trece prin viață animat de gînduri superbe fără de realizare practică, a da tot ce se poate fără să ceri celace ți se cuvine, a putea să renunți nu numai la satisfacerea poftelor pămintești, dar și la ambiție, glorie ori triumf, a trece peste toate acestea cu un calm dulos, nici măcar disprețuit, cu atît mai puțin acrit ori rancunos, iată ce se prețueşte în colectiv consens ca suprema nobleţe.

Dar lucrurile trebuesc împinse mai departe și distincțiunea căutată mai adînc. Dezinteresarea e o facultate care se poate învăța. Prin educație ori prin benevolă imitație. Ea e o valoare socială care plutește mai mult ori mai puțin vag în atmosfera mediilor alese. A o învăța nu e mare lucru, căci atunci mimetismul ar avea altă valoare decît are. Această aptitudine trebue căutată în ce are omul mai ireductibil individual, mai neinfluențabil din afară. Caracterul nobleței trebue să fie înăscut, psihologic, nu social; aşi zice, mai mult, biologic.

Acest stigmat mi se pare a fi *distracția*. Distracția e dezinteresarea fiziologică. Intr'un om distraț, dezinteresarea e așa de adînc înfiptă, încît devine o particularitate nervoasă, cu alte cuvinte e așa de asimilată, încît ajunge o funcțiune a organismului.

Dacă, atunci cînd cele mai adînci, mai vitale din nevoile

noastre sînt în joc, ne gîndim fără finalitate, fără senz, adesea complect inutil, la cu totul altceva decît la celace trebue, fără, măcar să ne dăm sama cît riscăm, poate însemna aceasta altceva decît o eroică dispreţuire a celor mai urgente interese? Omul vulgar e veşnic la pîndă, nu-i scapă nimic, e veşnic adaptat, mereu *atent*, cu o lăcomie încordată, cu o pîndire precisă a fiecărui moment avantajos. Nici o ocazie, nici o circumstanţă nu e trecută cu vederea de omul de rînd. Vigilenţa perfectă e poate cea mai profundă vulgaritate. Distracţia e cu mult superioară dezinteresării. In orice caz e cu mult mai adîncă decît aceasta, fiindcă înseamnă transformarea unei reguli morale moarte în sîngele şi nervii noştri. Dintr'un postulat de etică am făcut un capitol de ştiinţă naturală. Omul *nobil e omul distrat*. Şi acum verificaţi afirmaţia la toţi marii artişti, marii gînditori ori filantropi. Veţi găsi puţine spirite atente.

2. **Artă şi politeţe.**—Artistul cel mare trebue să menţie faţă de personagiile pe care le creiază în romanele sale aceiaşi ţinută, aceiaşi perfectă politeţe ca şi faţă de persoanele din societatea sa. Trebue să le respecte dacă sînt stimabile, dar mai ales să nu-şi permită, pentru motivul că sînt create de el, că sînt ale sale, o anumită familiaritate cu ele. Sînt romancieri *indiscreţi*,—aceasta a fost poate unul din cele mai grave defecte ale naturalismului,—care, de îndată ce intră într'o casă pe care-şi propun s'o descrie, sparg saltarele ca să surprindă o intimitate, controlează calitatea lengeriei prin dulapuri, situaţia vaselor la bucătărie, pîndesc oamenii cînd mănîncă, cînd fac dragoste, deschid ochii în patru să descopere vre-o boală ori vre-un detaliu de mizerie. In această atitudine se vede lipsa de fineţă morală a scriitorului. Cu atît mai mult, cu cît, dacă în societate nepoliteţa e sancţionată prin aceia că oamenii îţi întorc spatele, în roman, bieţii eroi sînt neputincioşi s'o facă, nu pot reacţiona, sînt inofensivi din acest punct de vedere. Şi e necavaleresc să te porţi astfel cu sărmane fiinţe fără de apărare!... Tocmai fiindcă e mai greu să fii nepoliticos în viaţă şi aşa de uşor în literatură, arta e o cursă în care cad sistematic toate spiritele vulgare.

3. **Teoriile în faţa faptelor.**—Un psiholog contemporan defineşte arta: „une jouissance sans convoitise". Celelalte desfătări ar presupune toate lăcomie, dorinţă, nevoe de posesiune. Singură plăcerea artistică se caracterizează prin aceasta că e indiferentă oricărei pofte. Oricine vede o natură moartă reprezentînd un paner cu fructe, nu-i vine în minte să le mănînce.

Dar Lucian ne povesteşte despre un străin că intrînd în templul lui Venus din Cnidos ca să admire statuia, a rămas toată noaptea acolo, pîngărind-o cu o dragoste efectivă. Celace a făcut ca municipalitatea să înconjure incomparabilul obiect de artă cu garduri protectoare...

4. **Imoralitatea recunoştinţei.**—Pentru cine gîndeşte bine, puţine virtuţi omeneşti înseamnă o aşa de flagrantă negare a dreptăţii ca recunoştinţa. Te-ai întîmplat într'o zi fatală a vieţii pe bordul unui vas care a naufragiat. Cineva te-a scăpat. Trebue după aceia, în tot restul vieţii să te faci că nu-i vezi defectele morale, prostia, vulgaritatea, trebue să-l recunoşti ca perfect, să-i aduci laude, să-i faci servicii, să nedreptăţeşti pe alţii, să calci în picioare meritul, adevărul, talentul.

Un şir nesfîrşit de incorectitudini, de grosolănii, de minciuni, de platitudini toate scuzate fiindcă sînt făcute în numele sfînt şi prea respectabil al recunoştinţei. De aici avantajul de a plasa binele cu deasila, de a „servi", de a impune oamenilor cu ameninţare şi violenţă filantropia ta, ca să poţi recruta atîţia clienţi, care, sărmanii, n'au de ales: ori oprobiul public datorit ingraţilor, ori, atunci o viaţă de servitudine.

In societăţile primitive recunoştinţa a trebuit să apară ca un derivativ al răzbunării, din aceiaşi familie cu ea. După cum, cînd mi-ai făcut un rău trebue să-ţi răspund cu un altul, tot aşa cînd îmi faci un bine trebue să ţi-l răsplătesc echivalent: acelaşi principiu primitiv, simplist de compensaţie oarbă. Cu timpul s'a experimentat însă că e mai comod să faci binele cu forţa, decît răul. E un plasament cu mai puţin risc, pe care l-a adus îmblînzirea moravurilor. Feudalismul cu obsesia lui de dependenţă, de servaj şi de clientelă a accentuat şi mai mult această pornire către recunoştinţă, care s'a consolidat într'un principiu juridic pe viaţă.

Această morală ne domină încă şi azi din belşug. Ingratul e odios fiindcă e un om liber, un revoluţionar. Conservatorismului ipocrit care se ascunde în fiecare din noi, îi repugnă un om pe care nu-l poţi avea la îndămînă cu un serviciu făcut şi caruia în orice moment poate să-i vie în minte să ia şi alte criterii decît îndatorirea oarbă la un trecut pe care nu l-a vrut.

Toată această indignare e însă de prisos. Evoluţia recunoştinţei se îndreaptă dela trecut la viitor. Swift a spus: „recunoştinţa e sentimentul avantagiilor pe care le aştepţi". Ceiace înseamnă că de îndată ce nu mai ai nimic de aşteptat dela cineva, nu mai are senz nici să fii recunoscător.

Deci, singurul mijloc de a evita nerecunoştinţa e să faci bine mereu, cronic, până la sfîrşitul vieţii. Adică dacă vrei să salvezi morala recunoştinţei şi să eviţi oamenilor odiosul păcat al ingratitudinii, să devii sclavul lor servindu-i fără încetare. O clipă de repaus şi imediat le-ai cauzat ocazia unei ingratitudini!

5. **Cehov.** — Ori de cîte ori cetesc ceva de Cehov îmi aduc aminte de butada unui franţuz pesimist: „la vie c'est la poursuite de l'impossible à travers l'inutile". Intocmai aceasta e şi concepţia scriitorului rus. Materia artistică care-i serveşte de pretext, evidenţiază şi ea aceiaşi concluzie. Cehov e cel mai pesimist spirit pe care-l cunosc, opera lui e epopeea inutilului. Au mai fost şi alţi pesimişti şi încă cu mai mult brio. De pildă Schopenhauer ori Leopardi. Dar aceştia şi-au făcut din negarea fericirii o credinţă. Şi oamenii care cred sînt oarecum mulţumiţi. Pesimismul lor şi-l formulau în imprecaţii violente, în acuzaţii cosmice absurde, şi aceasta îi uşura. Aceşti dogmatici ai negaţiei aveau în însăşi indignarea lor o consolare. Dar Rusul e calm până la exasperare. Viaţa i se pare o lungă corvadă, o plictiseală fără început şi fără sfîrşit. O constată aşa cum e, cu desăvîrşit realism şi atîta tot.

Impresia de monotonie e întărită prin detaliile banale, absolut fireşti, cotidiane care complectează această frescă a spleenului. Cehov *e desăvîrşit pesimist fiindcă nu exagerează nimic niciodată.* Dar un om care nu exagerează nici în rău, nici în bine înseamnă că n'a mîngîiat niciodată vre-o iluzie, n'a a-

doptat nici o poză, nu s'a lăsat atras de nici-o speranţă. Sinceritatea, luciditatea lui Cehov sînt iremediabile, absolute. Nu-i poţi descoperi nici un artificiu, nici o grimasă, nici o cochetărie, nici o strîmbătură. Nu crede în lucruri excepţionale, originale, caracteristice. Pentru el viaţa e un sistem de echivalenţe. Nimic nu e colosal, romantic, extraordinar cînd e văzut de la distanţă.

Chiar cînd se întîmplă ceva excepţional, urmează apoi un corelat de banalitate care anihilează revoluţia de o clipă. Totul se compensează, iar ceiace domină e mijlocul. Invîrtit cu oarecare iuţeală, discul lui Newton dă o culoare albă. Nu există individualităţi; oamenii sînt toţi la fel. Un statistician, Quetelet, şi-a închipuit, printr'o abstracţie matematică un „homme moyen", medie a tuturor oamenilor. Acesta e omul lui Cehov. Fireşte, el se plictiseşte. Fiindcă nici evenimentele nu aduc, prin acelaşi sistem de echivalenţă, nimic nou. Exuberanţei şi tinereţei, dragostii şi entuziasmului îi urmează, inexorabil, domesticirea energiilor prin oboseală şi vrîstă. Ne plictisim şi pe urmă murim: iată bilanţul. Se zice că arta e realizarea specificului. Cehov contrazice estetica: nimic specific decît doar specificul neutralizării, dacă există şi acela. Scriitorul rus e duşmanul ireductibil al reliefului. Bucuria de a trăi o dă însă contrastul, jocul de umbră şi lumină, de linie dreaptă şi frîntă, bucuria care se afirmă stri-dent ca un triumf peste durerea învinsă. Ce voluptate poate să mai existe acolo unde nu e relief, deosebire, unde totul se anihilează printr'un etern ritm de compensaţie?

Cehov n'are scepticismul mefient în felul francez, vreau să zic în felul Renan ori France, aşa de „dupes par la peur de ne pas être dupe". El nu are nici surîsul lor şmecher care parcă spune veşnic: „pe mine nu mă prinzi!" sau inevitabilul: „à d'autres, mon ami". Rusul nu e mefient fiindcă nu mai aşteaptă nici-o surpriză, nu mai are de ce să se teamă. El ştie dinainte tot ce o să se întîmple: repetiţia unui mecanism veşnic şi evident acelaşi.

Arta sa e cea mai sever simplă, cea mai puţin cochetă, cea mai fără de podoabă din cîte există. El nu face „frais"-uri pentru nimeni. Nu-şi compune niciodată bucăţile care n'au „pointe", şi se termină cînd crezi mai puţin, cum se zice „en queue de poisson",

aşa cum se termină şi fenomenele vieţii, fără aranjament şi, de cele mai multe ori, fără desnodămînt, pe nesimţite, inconştient, fără să lase măcar urme în memorie. Nimeni şi nimic nu-l scoate din naturaleţa lui, făcută din comprehenziunea genială, formidabilă a lucrurilor fără semnificaţie. *Cehov are perversitatea insignifienţei*. Nu ştiu însă dacă tocmai în aceasta nu se ascunde cel mai înalt pisc al rafinării.

6. **Invenţie şi justiţie.**—Invenţia e justiţia aplicată în ordinea ştiinţifică. Aspectele neglijate ale fenomenelor, aceste cenuşerese ale adevărului, merită totdeauna o soartă mai bună. Atunci inventatorul, ca un Făt-frumos, le face dreptate şi le scoate la lumină. Invenţia e procesul care aduce un verdict în favoarea faptelor năpăstuite.

7. **Pesimism şi complexitate.**—E greu de conceput pesimismul la un spirit simplu. Acesta nu e altceva decît conştiinţa insecurităţii. O concepţie unică şi rectilinie nu poate fi decît optimistă, fiindcă acolo nu se aşteaptă surprize. Din contra, într'o structură complexă încolţeşte adesea ideia că oricînd se poate întîmpla ceva care poate dărîma ordinea stabilită a lucrurilor. Omul complex întrezăreşte infinitatea posibilităţilor şi *fi e veşnic frică*. Destinul e sentimentul hazardului adică al contingenţei, al libertăţii, care reese din ciocnirea multiplicităţii factorilor. Această nesiguranţă veşnică a temperamentelor complexe aduce nervozitatea specială care se cheamă pesimism.

8. **Timbrul stilului.**—Stilul fiecărui autor ca şi diferitele instrumente muzicale, are un anumit timbru. Unii au langoarea dureroasă a violoncelului, alţii senzualitatea viorii, alţii complexul vag şi turburător al pianului, în fine unii stridenţa piculinei, răguşeala fagotului ori scandalul surd al tobei. Acest timbru, care e acela al sufletului scriitorului, îl simt de la începutul lecturii. El îmi face, antipatic ori simpatic autorul după misterioase legi inconştiente pe care nu le cunosc. Poate fi cineva genial. Ce pot face însă dacă mi-e nesuferit timbrul piculinei ?

9. **Intimitate şi familiaritate.**—Nu trebue confundată

intimitatea cu familiaritatea, cea dintâiu e expresia unei comuniuni respectuoase, cea de-a doua e o profanare. Poţi ajunge la cea mai adîncă intimitate fără să fii o clipă familiar.

Primul gest familiar însă exclude orice intimitate. Intre doi amanţi care se iubesc cu adevărat, a căror suflete şi corpuri nu-şi cunosc nici un secret nu poate fi nici o familiaritate. Cu toată contopirea lor desăvîrşită, există între ei acel „vous" moral care nu poate dispare niciodată. Intimitatea măreşte dragostea, familiaritatea o ucide.

10. **Nebunia şi teoria cunoaşterii.**—Cu toate variaţiile dintre noi, dela original la banal, cu toate transformările secolilor, dela antic la modern, adevărul e că nu putem eşi din noi. Conştiinţa noastră despre lumea exterioară e rezultatul unei medii organice cuprinsă între un prag maximum şi unul minimum. Celace trece deasupra sau celace rămîne dedesubtul unui număr de vibraţii pe secundă ne va fi necunoscut în veci. Avem însă cîteodată deosebitul noroc să avem între noi cîţiva semeni care din diferite împrejurări se nasc sau devin altfel constituiţi. Apare atunci o variabilă în constanta care sîntem. Cu ajutorul lor am putea fura o parcelă din necunoscutul care ne înconjoară, am putea auzi şi un *alt adevăr* decît al nostru. Aceşti preţioşi indivizi sînt nebunii. Şi noi, în loc să-i ascultăm, să le înţelegem secretul furat naturii, îi închidem ca pe criminali în celule păzite şi îi paralizăm în cămăşi de forţă!

11. **Utilizarea sinuciderilor.**—Celace ne împiedică de a comite acte de curaj sublim e frica de moarte. Dacă acei care se decid să se sinucidă ar fi mai puţin egoişti, ei ar putea efectua gesturi de o importanţă covîrşitoare pentru binele umanităţii. Nimeni n'ar fi îndrăznit, de pildă, să asasineze un personaj nefast cum a fost Neron şi să evite, poate, creştinismului teribilele persecuţii. Dar un om dispus să se sinucidă ar fi putut s'o facă. Nu s'ar putea oare capta, comercializa energia imensă a sinucigaşilor ? Foloasele ei ar întrece cu mult pe acelea ale aburului ori electricităţii.

12. **Discurs de ateu.** —Am auzit odată un ateu vorbind așa: „Luați la intimplare pe cel mai scelerat dintre criminalii istoriei. De pildă pe Cezar Borgia. Oricit de sadic, de sanguinar a fost el n'a putut ucide decit citeva zeci de persoane și tortura citeva sute. Comparați-l acum pe acesta cu blîndul Crist care a introdus în religie ideia unui iad cu chinuri nesfirșite. Cit de mediocru în sadism apare Borgia pe lingă acela care a putut concepe o tortură în eternitate, un chin care nu sfirșește intr'un an, nici intr'o sută, nici intr'o mie, care ține în eternitate, fără mintuire, fără expiație posibilă în vecii vecilor. Se poate mai rafinată perversitate decit acest infinit al torturei? Bietul Borgia! Un modest burghez".

Mihai D. Ralea

Cronica științifică

Noțiuni asupra eredității

Problema eredității este una din problemele biologiei care a pus la încercare cum nu se poate mai mult sagacitatea a o mulțime de cercetători: medici, biologiști, psihologi, naturaliști. Astfel, va fi suficient să amintim pe Darwin, Haeckel, Weismann, Mendel, Lucas.

Insuși Montaigne își pune această dificilă întrebare: „Quel monstre est-ce que cette goutte de semence de quoi nous sommes produicts, porte en soy les impressions, non de la forme corporelle seulement, mais les pensements et inclinations de nos pères?". Deși în secolul XVI, genialul Montaigne intrezărise, că alături de ereditatea fizică, corporală cum o numește el, trebue să deosebim ereditatea psihologică.

Ca și la celelalte fenomene din biologie, vom spune că și aici se aplică mecanismul legilor generale fizico-chimice. Dutrochet, care a studiat așa de bine fenomenele osmotice, scrie: Dacă fenomenele vieții nu sint astăzi toate explicabile prin mijloacele fizice, e din cauză că aceste mijloace fizice nu sint toate cunoscute.

S'au dat multe definiții eredității. Una nu diferă prea mult de alta. Astfel Ribot spune, că ereditatea este legea biologică în virtutea căreia toate ființele vii înzestrate cu viață tind să se repete în descendenții lor; ea este pentru speță ceiace identitatea personală este pentru individ. Prin ea, în mijlocul variațiilor neîncetate, există un fond care rămine; prin ea natura se copiază și se imită neîncetat. Considerată subt forma sa ideală, ereditatea ar fi pur și simplu reproducerea asemănătorului prin asemănător. Dar această concepție este pur teo-

retică, căci fenomenele vieţii nu se pleacă acestei regularităţi matematice, condiţiile de existenţă complicîndu-se din ce în ce pe măsură ce ne ridicăm dela vegetal la animalele superioare şi dela acestea la om. Iar Henri Roger o defineşte ca legea biologică conform căreia fiinţele vii tind să se repete în descendenţii lor şi să le transmită acestora proprietăţile pe care le-au primit sau le-au cîştigat. Cum remarcă acest autor, două mari legi par a domina şi a explica hereditatea: legea *conservării tipului ancestral* şi legea *evoluţiei*.

Conform primei legi, oamenii din toate timpurile şi locurile se aseamănă. Conform legii de-a doua, asemănarea nu e perfectă, căci omul din secolul al douăzecilea nu e acelaşi cu omul primitiv.

Evoluţia este evidentă. Speţa este supusă aceloraşi legi ca şi individul. Nu sîntem aceiaşi în copilărie şi în vîrsta mai înaintată. Dar în mijlocul transformărilor succesive găsim fondul imuabil, care asigură pesonalitatea individului.

Teoriile date de Darwin şi Haeckel, pentru a explica fenomenele de hereditate n'au putut rezista criticilor mai noi. Teoria lui Weissmann, aşa de combătută de unii, face o deosebire între celulele reproducătoare şi celulele celelalte ale corpului. După el, primele sînt eterne, asigurînd permanenţa speţei. Cu drept cuvînt, Roger spune, că la prima vedere această aserţiune a lui Weissmann ne pare bizară. Dar ea găseşte un sprijin puternic în studiul fiinţelor monocelulare. O amoebă se înmulţeşte prin scizíparitate. Nu există celulă mamă şi fiică,—există celule surori, fiinţe colaterale.

Dacă amoeba moare, aceasta e un accident. Nimic în evoluţia acestui protozoar nu indică, că el trebue să moară de moarte naturală.

Această teorie a lui Weissmann se poate aplica şi la celulele generatoare ale fiinţelor superioare. Aici, acestea dau naştere la două feluri de celule: somatice şi celule care asigură menţinerea speţei. Dar Weissmann greşeşte cînd spune, că există o barieră izolatoare între celulele somatice şi celulele generatoare. Astfel în teoria lui primele nu pot influenţa pe cele de-al doilea şi de aici rezultă o negare a posibilităţii transmiterii caracterelor cîştigate. Aici, după cum observă Roger, trebue să facem o deosebire între caracterele cîştigate, datorite unui accident şi cele datorite unei modificări funcţionale. Primele nu sînt transmisibile, celelalte sînt hereditare. Exemplu clasic de caracter cîştigat prin accident şi netransmisibil e practica circumciziei la Evrei, cu persistenţa totuşi a prepuţului la noii născuţi. Exemplu de tulburare funcţională transmisibilă, e celebra experienţă a lui Brown-Séquard. Se tae sciaticul unui iepure, animalul devine epileptic. Dacă îl împerechem cu o femelă, descendenţii vor fi epileptici. În această experienţă, ceiace s'a transmis nu e mutilaţia, căci la noul născut nervul sciatic e normal, ci tulburarea funcţională fixată prin hereditate (Roger)

În scurt, putem spune, că prima lege a conservării tipului ancestral, se explică prin persistenţa plasmei germinative, iar legea cea de-a doua, a evoluţiei se explică prin modificarea celulelor somatice.

Fiziologistul Gley leagă secretul herediţăţii de complexitatea moleculară a materiilor proteice. Această complexitate, de care s'au lovit toţi biochimiştii, explică în parte diversitatea operaţiilor chimice, care se petrec în celule. Aceasta aduce după sine diversitatea reacţiunilor chimice, care se petrec în celule. Diferenţele specifice care există între organisme şi chiar diferenţele individuale sînt explicate tot pe această cale. Putem face împreună cu Gley ipoteze, că hereditatea consistă tocmai în menţinerea proprietăţilor chimice specifice. Armand Gautier a arătat prin lungi cercetări asupra variaţiilor pe care le prezintă speţa *Vitis vinifera*, că fiecare variaţie de rasă este însoţită de o variaţie în natura principiilor imediate, care intră în structura noii varietăţi. Fiecare din schimbările morfologice este corelativul unei modificări profunde a moleculelor chimice, care constitue elementele fiinţii. Astfel, modificînd pe cale experimentală principiile imediate ale unei plante, vom modifica fără îndoială speţa. Putem deci spune cu Prenant că, „specificitatea fiinţelor vii este chimică".

Charles Robin atribue, ca şi Gley, asimilării substanţelor proteice caracteristica vieţii şi a herediţăţii. Astfel după aceştia, glicogenul depus în ficat ori muşchi nu este decît un material din care organismul îşi trage energia necesară vieţii,—un material de rezervă.

Grăsimile, nici ele, chiar grăsimile zise fixe, nu aparţin protoplasmei vii. Dintre grăsimi fac excepţie lecitinele. Nu putem aplica cuvîntul de asimilare decît la schimbările proteice, căci asimilarea este, cum o defineşte Robin, producerea unei fiinţe vii dintr'o substanţă identică cu substanţa sa. Aici e caracteristica vieţii şi în consecinţă secretul herediţăţii.

Cu toată identitatea fundamentală a proceselor de reproducţie, ca rezultat avem fiinţe foarte diverse şi într'o fiinţă oarecare elementele celulare sînt foarte diferite unele de altele. În mod necesar, trebue deci să admitem, că structura şi compoziţia chimică a fiecărei protoplasme originale nu e aceiaşi. Există cauze de variaţie. Care sînt aceste cauze? Fără îndoială, trebue să le vedem în influenţele mediului asupra celulelor şi în aplicarea diferiţilor iritanţi: acestea sînt cauze *intrinsece* de diferenţiere, mecanice sau chimice. Printre acestea, multe s'au fixat cu încetul prin acţiunea lor asupra constituţiei proprii a fiecărei celule. Acest rezultat e un caracter ori un ansamblu de caractere cîştigate definitiv şi transmiţîndu-se descendenţilor celulei sau

individului. Această transmisiune integrală este hereditatea, cauză *intrinsecă* a diferenţelor care există între celule ca şi între speţe (Gley).

Darwin a formulat patru legi, în care a căutat să sintetizeze cunoştiinţele sale despre hereditate. Le redăm în scurt după Roger.

I) Ascendenţii au tendinţa de a transmite descendenţilor caracterele lor generale şi individuale, vechi sau recent cîştigate.

II) Unul din părinţi are o influenţă mai marcată ca celălalt.

III) Caracterele ancestrale se transmit descendenţilor sărind una sau mai multe generaţii.

IV) Unele caractere fizice sau psihice apar la copii la aceiaşi perioadă de evoluţie, adică în vîrsta în care a apărut la părinţi.

Prima lege, numită şi *legea hereditâţii directe sau imediate*, e legea fundamentală a lui Darwin. La ea se aplică toate cele expuse mai sus. O mai putem numi şi marea lege a hereditâţii.

A doua lege, numită şi *legea preponderenţei*, pare a cuprinde în sine ceva neînţeles, căci teoreticeşte cele două celule generatoare care se conjugă cuprind aceiaşi cantitate de cromatină nucleară. Dar şi aici ca şi în alte părţi ale biologiei, realitatea nu se petrece decît în parte după prevederile teoretice. Orchansky spune că generatorul mai matur impune sexul şi asemănarea. Billon susţine din contra. Dar aceste vederi nu corespund datelor experienţei zilnice. Sînt ascendenţi care posedă o mare putere de influenţă asupra descendenţilor. Astfel se poate spune de prognatismul Habsburgilor ori de nasul Bourbon-ilor.

Sînt stări patologice care nu se transmit decît prin femei. Astfel ce citează hemofilia, exostoza osteogenetică, atrofia papilară familială etc. Aici, de cele mai multe ori bărbaţii sînt atinşi. Dar aceştia dau naştere la descendenţi sănătoşi. Din contra femeile deşi sănătoase—sănătoase în sensul că starea patologică pe care o transmit nu se manifestă la ele prin nici un semn—dau naştere la descendenţi bolnavi.

A treia lege, pe care o mai cunoaştem şi subt denumirea de *atavism* sau reversibilitatea autorilor englezi, este ilustrată cum nu se poate mai bine de experienţele făcute cu vegetale de călugărul Gregor Mendel. El a luat două varietăţi de boabe de mazăre: galbene şi verzi. A fecondat florile varietăţii verzi cu staminele varietăţii galbene. La prima generaţie toate boabele de mazăre sînt galbene. Acesta (galben) e *caracterul dominant*. La a doua generaţie florile galbene, hermafrodite, se fecundează între ele. Ca rezultat avem trei pătrimi de boabe galbene şi o pătrime verzi. Verdele formează aici *caracterul recesiv*.

In formule algebrice, legile lui Mendel iau o claritate şi o eleganţă surprinzătoare.

Fie D caracterul dominant, R caracterul recesiv, iar $D+D$ şi $R+R$ două tipuri pure. Vom avea:

$$D+D\times R+R=DR+DR+DR+DR$$

Aici hibrizii se aseamănă, căci caracterul dominant D învinge. Boabele vor fi toate galbene.

Să luăm două tipuri hibride, pe care să le împerechem:

$$D+R\times D+R=DD+DR+DR+RR$$

Vom avea un sfert tip pur cu caracter dominant şi un sfert tip pur cu caracter recesiv, iar cealaltă jumătate vor fi hibrizi cu caracter dominant.

Să luăm un hibrid şi un tip pur:

$$D+R\times R+R=DR+RR+DR+RR$$
$$D+R\times D+D=DD+DR+DD+DR$$

Conform formulei, cînd tipul pur e verde (recesiv) vom avea jumătate verde şi jumătate galben, iar cînd e galben (dominant) urmaşi vor fi toţi galbeni. La aceleaşi rezultate ca şi Mendel au ajuns pe urmă şi alţi experimentatori. Astfel unii au făcut experienţe cu şoareci albi şi şoareci cenuşii (cenuşiu e caracterul dominant).

Dar datele lui Mendel se aplică şi în patologie. Astfel, să împerechem şoareci normali cu *şoareci dansatori* de Japonia (aceştia în urma unei malformaţiuni ereditare labirintice se învîrtesc din cînd în cînd în cerc, timp de ore întregi). Prima generaţie sînt toţi şoareci normali, căci tara patologică e caracterul recesiv. A doua generaţie, caracterul recesiv apare în proporţie 25 la sută. Legile lui Mendel se aplică şi în multe părţi ale patologiei umane (heredo-ataxia cerebeloasă, coreea lui Huntigton, după unii chiar luxaţia congenitală a coapsei).

A patra lege, numită şi *hereditate prin hemocromie* a lui Haeckel se raportează, după cum observă Roger, la vîrsta în care apar unele manifestări hereditare. Acest autor citează observaţia lui Paul Raymond, care se raportează la o familie în care două persoane, aparţinînd la trei generaţii succesive, au avut aproape la aceiaşi vîrstă hemoragie cerebrală şi au sucombat la al doilea atac.

Un lucru care pare a surprinde în hereditate este contrazicerea teoretică dintre condiţiile în care se face fecundarea şi rezultatele ei. Astfel se ştie, că ovulul şi spermatozoidul posedă în nucleu o cantitate de cromatină riguros egală şi determinată de mecanismul precis al maturaţiei şi redusă la jumătate din celace posedă o celulă somatică a speţei considerate. Unirea cromatinei nucleului spermatic cu cromatina nucleului ovular este un fapt aproape absolut constant şi general. Se constată în toată seria

filogenetică şi formează o lege biologică fundamentală. După cum se exprimă Hertwig, sintem în drept să considerăm cromatina ca substanţa proprie a fecundaţiei şi baza fizică a proprietăţilor ereditare. Aceste proprietăţi nu pot fi puse pe seama citoplasmei, care e exclusiv proprie elementului femei, ori pe seama corpusculului central, exclusiv propriu elementului bărbătesc. Aceste fapte ne fac să considerăm calităţile ereditare ca fiind suportate în părţi egale de cei doi nuclei ai celulelor generatoare mature. Aceasta conform teoriei cromatinei nucleare. Dar realitatea, fără ca lucrul să fie explicat, ne arată că e adevărată de cele mai multe ori legea a doua a lui Darwin, legea preponderenţei, în virtutea căreia unul din părinţi are asupra descendenţilor o influenţă mai mare ca celălalt.

O chestiune care se leagă de problema eredităţii e aşa numita *consanguinitate*. Unii autori pretind, că descendenţii provenind din căsătoriile între rude prezintă diferite tare patologice (polidactilie, albinim, surdomutitate, retinită pigmentară) ori descendenţii lipsesc. Henri Roger explică efectele acestor căsătorii prin adiţiunea caracterelor asemănătoare. Soţii aparţinînd aceleiaşi familii aduc cu ei aceleaşi tare fizice şi morale. Acestea se adună şi se accentuiază la descendenţi. Dacă am alege soţii fără tare rezultatele s'ar schimba.

O altă chestiune deasemenea încă în litigiu e aşa numita *impregnare a mamei*. Se pretinde, că primul generator nu influenţează numai primul ovul. Astfel crescătorii ştiu, că o căţea fecundată de un cine de rasă diferită se resimte la viitoarele ei două fecundări cu un cine de acelaşi rasă cu ea, de caracterele primului generator. S'au citat cazuri şi în speţa umană (pete de pigment negru apărute la descendenţii ulteriori ai unei femei albe, fecundată pentru prima oară de un negru). Unii neputînd să explice aceste observaţii au negat faptele, alţii propun trei teorii: 1) fecundarea imperfectă a altor ovule din ovar la prima fecundare, 2) fecundarea perfectă a altor ovule din ovar la prima fecundare, dar rămînerea lor în stare de latenţă până la mai bune condiţii, 3) impregnarea mamei de primul făt.

Studiul eredităţii are o mare importanţă în patologie. Cînd e vorba să ne explicăm etiologia, cauzele bolii unui individ, vom căuta—bine înţeles—întâiu cauzele din afara organismului, dar modalităţile reacţionale ale acestuia rămîn legate de predispoziţiile, de aptitudinile, de rezistenţa pe care i-au dat-o genentorii. De exemplu în tuberculoză. Pentru a explica la cineva această maladie, ne vom gîndi întâiu la infecţia din afară, la factorii exteriori, apoi la *ereditatea terenului*, cum o numeşte Sabourin. Sînt excepţionale cazurile de transmiterea bacilului dela mamă la făt, de aceia ereditatea terenului, predispoziţia ereditară la tuberculoză ia o importanţă cu atît mai mare. Dar trebue să amintim, că în materie de tuberculoză teoria eredităţii nu înlătură

teoria contagiunii. Ereditatea singură nu e un factor suficient pentru a determina boala.

Astfel, printr'un abuz de limbagiu, cum se exprimă Roger, se zice că unele afecţiuni de organe (inimă, ficat, rinichiu, sist. nervos) sînt ereditare. In realitate ceiace se transmite e o turburare funcţională, făcută aparentă numai subt influenţa unei cauze intercurente.

Descendenţii unor generatori care sufăr de cord ori pulmon, sist. nervos etc. vor face mai uşor o boală de cord, pulmon, sist. nervos etc.. Până aici e rolul eredităţii. Dar pentru a se creia boala, va trebui un factor nou, o infecţie, o intoxicaţie etc.

Dar ceiace se transmite prin ereditate în maladiile organelor e predispoziţia, atunci se pune întrebarea, dacă această predispoziţie poate fi înlăturată. Aici intervin profilaxia şi educaţia. Dar, din nenorocire, de multe ori educaţia scoate şi mai mult în evidenţă tarele ereditare. Căci ce mediu familial găsesc descendenţii alcoolicilor ori nervopaţilor? De aceia educaţia şi profilaxia trebue să intervină din copilărie.

Se pare că selecţia socială contribue la supravieţuirea celor slabi, celor degeneraţi. Ea ar suplanta într'un oarecare grad selecţia naturală. Privind însă lucrul mai de aproape, observăm că fiinţele cu tare patologice se pierd cu timpul prin infecunditatea şi debilitatea lor crescîndă. Astfel, sintem din nou aduşi la marile legi ale evoluţiei şi siliţi a considera selecţia socială ca un simplu capitol al selecţiei naturale, iar sociologia ca un capitol al biologiei (Roger).

Evident, noţiunile de ereditate sînt bazate în parte pe ipoteze şi teorii. Şi era natural să se întîmple aşa într'o chestiune aşa de dificilă. Problema eredităţii se aseamănă cu multe alte probleme grele ale biologiei. S'a întîmplat ceiace, după cum observă Leclerc du Sablon, se întîmplă în genere cu acest fel de chestii.

Cînd savantul a ajuns prin observaţia directă a lumii exterioare să cunoască şi să claseze obiectele şi fenomenele, el nu e încă satisfăcut. Accidentele dela suprafaţă, pe care le desvăluie, nu-i sînt de ajuns. El vrea să ştie ceiace se petrece în profunzimile şi la origina curentului, căci are intuiţia vagă că toate se leagă în natură şi că ceiace vede este urmarea a ceiace nu vede. Renunţînd atunci la mijloacele sale obişnuite de observaţie, cere imaginaţiei să-i suggereze un sistem care să fie imaginea chiar a naturii. Astfel ipoteza ia locul experimentării, locul contactului direct cu realitatea.

In studiul eredităţii sînt însă date experimentale care rămîn. Astfel sînt experienţele lui Mendel şi ale celor care l-au verificat.

Dar ar fi greu să cerem ca legile fiziologiei şi ale biologiei în genere să fie exprimate în formule simple, aproape geo-

metrice, ca legile fizice. Odată cu progresul studiului proceselor intime de fecundaţie şi al mecanismului boalelor hereditare (de ex. in idioţia amaurotică, boală observată de obiceiu la rasa semită, se observă in celulele scoarţei cerebrale înlocuirea fermenţilor oxidanţi cu lipoizi) noţiunile de hereditate vor căpăta desigur o bază mult mai solidă. Nu e de neglijat deasemenea aportul mare pe care il poate aduce in studiul hereditāţii fizice şi chimia biologică. Acestea sint disciplinile pe care trebue să se bazeze in viitor cercetătorul. Până la acest dorit viitor, explicările date de diferiţi autori rămin invelite intr'un oarecare grad de obscuritate.

Doctor Tudor Dumitrescu

Cronica externă

Dela Locarno la Geneva

Cele două probleme pe care le-a lăsat direct războiul sint plata datoriilor şi organizarea unor garanţii care să împiedice reintoarcerea unui nou dezastru. Ţările invingătoare voiau desigur să păstreze o stare de lucruri consacrată prin tratate şi care le confirma o seamă de privilegii, dar, unele din ele cel puţin, se ingrijeau mai ales de garantarea existenţei lor naţionale: de problema securităţii.

Sistemul inscris in Tratatul dela Versailles rezolva aproape aceste chestii, însă condiţia lui esenţială era menţinerea solidarităţii intre invingători. Colaborarea vitală din timpul războiului trebuia să se prelungească subt forma multiplă a uşurării datoriilor dintre Aliaţi prin acceptarea unor clauze fraterne, a garantării mutuale a securităţii naţionale subt toată intinderea acordată de tratate şi a exercitării unei presiuni comune asupra invinşilor in scopul executării cit mai largi a îndatoririlor astfel contractate. Franţa, mai ales, cu destinele periclitate, işi pusese existenţa subt protecţia anglo-americană. Tratatul din Versailles a instituit Societatea Naţiunilor; însă, dindu-şi seamă că organizarea păcii este o operă de lungă durată, a oferit Franţei o garanţie imediată. Cu graniţile astfel ocrotite, aceasta avea să se consacre educaţiei pacifice şi propagandei democratice in Europa. Germania ar fi fost absorbită de reconstrucţia economiei naţionale şi ar fi căutat in înţelegerea internaţională mijlocul redobindirii unor colonii la care ii dau dreptul civilizaţia şi puternica sa dezvoltare etnică.

America n'a ratificat Tratatul. Anglia a fost deci liberată

de obligaţia de a garanta securitatea Franţei. Colaborarea aliaţilor s'a spulberat, egalitatea nu s'a mai putut menţine între naţiuni de puteri inegale şi de diferite tradiţii. Lichidarea războiului a dat beneficii deosebite, „afacerile" de după războiu au solicitat statele bogate într'o concurenţă permanentă, lupta pentru hegemonie a reînceput şi toate ţările au căutat în greutăţile altora izvorul binefacerilor proprii. Luptele din politica internă, stinse de sforţarea unanimă a victoriei, s'au redeşteptat şi şi au răzbunat sacrificiul într'o afirmare violentă a drepturilor diverse. Participarea la sacrificiile altora, îmbunătăţirea raporturilor internaţionale, acceptarea răspunderilor comune, ca şi negarea radicală a fiecăreia din aceste tendinţe şi-au găsit partizani în toate straturile sociale. Pretutindeni s'a crezut că neajunsurile războiului sînt vina vecinului şi că restaurarea naţională se face în afară de orice colaborare străină. In Europa, Anglia, marea învingătoare a războiului, şi-a pus în cumpănă bogăţia şi autoritatea ca să restabilească un echilibru „minor" între vechile antagoniste continentale. Situaţia sa financiară, marile întinderi ale imperiului colonial, lupta dintre statele continentale au contribuit la asigurarea unei neîndoioase hegemonii britanice. Astăzi, nimic nu se poate întreprinde în Europa în afară de auspiciile engleze. Franţa însă, tulburată în existenţa proprie, micşorată în viaţa sa actuală, părăsită de marii săi aliaţi, s'a revăzut în vechile momente istorice, unde o vecină în plină expansiune îi ameninţa nădejdile unei vieţi fermecătoare. Frica sa adîncă şi neîntreruptă căuta un adăpost în împrejurările excepţionale ale unei superiorităţi de ocazie. Executarea tratatului îi dădea teoretic orice putere. Imprejurările însă îi răpeau toate mijloacele. Politică de forţă la început, de alianţe particulare apoi, de colaborare pacifică în urmă, Franţa s'a adaptat tuturor metoadelor care o puteau duce la securitate. Nici ambiţii imperialiste, nici nevoi etnice sau economice de expansiune colonială, fiindcă Franţa nu poate nutri actualmente o doctrină dictatorială şi nu se frămîntă în greutăţile suprapopulaţiei sau ale supraproducţiei. Problema securităţii a fost şi rămîne preocuparea esenţială a politicii franceze. Europa a îmbrăţişat-o nu numai pentru valoarea ei morală, dar, mai ales, pentru raţiuni indiscutabile de conservare proprie. Pusă în cadrul mecanic al organizării de forţe, această problemă devenea periculoasă pentru Franţa şi orice aşezare momentană era aleatorie, orice echilibru era precar. De aceia a fost prezentată continentului în concordanţă cu psihologia actuală a poporului francez: în planul universal al tendinţelor pacifice.

La început, Franţa a căutat în înjghebarea alianţei engleze o realizare parţială a garanţiilor cuprinse în tratat. Mai redusă decît aceiea, dar destul de autoritară şi de palpabilă: Rhinul devenea o garanţie comună pentru apărarea Franţei şi a Angliei.

Apoi, consolidînd afinităţi de rasă, sentimente hrănite de colaborarea din timpul războiului sau apropierea unor interese comune, ea şi-a legat apărarea naţională de acea a micilor ţări create sau sporite de tratatele de pace. Europa rămînea astfel împărţită între învingători şi învinşi ascunzînd totdeauna o scînteie de conflict. Anglia vedea cu îngrijorare această rezistenţă comună la îndulcirea aplicării tratatelor, precum şi organizarea Europei subt hegemonia franţuzească. Astfel a început ea însăşi să caute o formulă de pace cu întindere generală în care prestigiul său ar fi fost fără îndoială precumpănitor. Lordul Cecil a lansat deci la Geneva bazele protocolului din 1924, al cărui mare popularizator a devenit Herriot. Refuzat de actualul guvern englez, acest protocol a rămas ca o formulă de neîncetată inspiraţie pacifică, cea mai bună formulă şi pentru organizarea păcii şi pentru consolidarea însăşi a Societăţii Naţiunilor.

Pactele dela Locarno sînt datorite deci nevoii franceze de a-şi garanta securitatea, voinţei engleze de a coopera la organizarea unui sistem de garanţii reduse şi tendinţei germane de a reintra în politica europeană.

Elementele esenţiale ale problemei păcii, în actualele împrejurări, sînt mi se pare, următoarele: a) Europa trebue organizată într'o colaborare unitară. Formula generală adoptată de protocolul din 1924 este singură capabilă să contribue la educaţia pacifică a popoarelor europene şi să înlocuiască diversitatea criteriilor naţionale sau regionale prin aprecierea unică a condiţiilor de pace. Pactele regionale sînt o aplicaţie rudimentară a formulei de pace nu numai din cauza limitelor geografice dar, mai ales, pentrucă întreţin existenţa deosebită a grupurilor şi intereselor şi dau senzaţia de forţă prin exaltarea însăşi a acelor alianţe. Ele nu au decît valoarea unei tendinţe: aceia de a reintegra pactul. b) Organizarea Europei într'un singur sistem de pace nu se poate face, actualmente, decît subt auspiciile Angliei, ţara cea mai puternică şi mai legată de preponderenţa acestui continent asupra celorlalte. Pacea nu se poate introna deodată; ea va fi, poate, o formă ultimă a unei mari întreprinderi de educaţie şi reorganizare, de pericole şi sacrificii. Ne dăm seama de obiecţiile ce se pot înfăţişa şi chiar de contradicţia reală dintre această hegemonie şi funcţionarea Societăţii Naţiunilor. Procedeul însă ni se pare neînlăturat. Opera de democratizare a dreptului internaţional va semăna celei de democratizare a statului însuşi. Ea va fi adică o tendinţă neîntreruptă către ameliorarea inegalităţilor, dar nu o pretenţie absurdă către eliminarea oricărei ierarhii. Va fi o doctrină reală—nu o utopie—sprijinită pe noţiunea de libertate, adică o egalitate care se face, nu pe o egalitate matematică. Contradicţia teoretică este nelipsită în existenţa şi funcţionarea celei mai perfecte democraţii.

Pactele dela Locarno fac în adevăr din Anglia un arbitru. Aceasta garantează pacea pe Rhin, promiţînd alianţa sa oricăreia dintre cele trei ţări (Franţa, Belgia şi Germania) victima unei agresiuni. Situaţia de fapt este consacrată printr'un text internaţional. Planul Dawes a făcut din America arbitrul regimului financiar dintre foştii beligeranţi, pactele dela Locarno au conferit Marei Britanii acelaşi rol pentru regimul teritorial şi securitatea contractanţilor.

Celace sînt pactele dela Locarno nu mai este momentul să explicăm acum. Comentariile nenumărate de pretutindeni le-au popularizat cuprinsul şi au făcut celebre numele şi „spiritul" lor. Ne mărginim numai să indicăm cîteva observaţii generale.

Marile foloase ale acestor pacte stau în garanţia pe care o oferă Franţei pentru întinderea sa teritorială precum şi în adoptarea exclusivă a mijloacelor pacifice în orice încercare de modificare a clauzelor tratatelor. Articolul 10 deci al „Covenentului" poate fi utilizat numai pe căile legale şi în faţa Societăţii Naţiunilor. Principiul arbitrajului obligator constitue axa însăşi a noilor dispoziţii internaţionale. Pe de altă parte, ele instituesc pentru prima oară egalitatea juridică şi politică între Franţa şi Germania, restabilind astfel o situaţie legitimă pe care o înlăturase trecător rezultatul războiului. Celace s'a chemat „spiritul" pactelor dela Locarno şi care va trebui să inspire de aici înainte politica europeană este aspiraţia permanentă şi nezdruncinată de a rezolva problemele politice într'o atmosferă de sinceritate şi subt inspiraţia păcii. O adevărată colaborare s'a pregătit acolo într'o împrejurare de concesii reciproce şi în afară de vanităţile şovine şi zădarnice. Politica internă şi campaniile de presă s'au înclinat în faţa unor oameni, care simţind mai bine ca oricine responsabilităţile, şi-au întins prieteneşte mîna. Exemplul tinde să devină un simbol. Franţa şi Anglia şi-au reînoit prietenia fortificată de interese coloniale comune. Germania a reintrat în viaţa europeană şi a revenit la axa occidentală păstrînd cu Rusia bolşevică legături care îi pot servi numai la unele manevre. Polonia şi Cehoslovacia şi-au confirmat alianţele cu Franţa, care garantează noile convenţii generale de arbitraj încheiate între aceste ţări şi Germania.

Pactele dela Locarno închid desigur clauze nedesluşite şi controverse. Nu le vom dezbate astăzi, fiindcă un tratat valorează numai prin spiritul său, nu prin text. Am vrea numai să atragem atenţia asupra unui singur lucru: Pactul rhenan crează un fel de nouă alianţă, unde statele mari pot decide suveran de soarta micilor popoare. Este desigur aceasta o formulă teoretică, dar ea poate găsi o aplicare sau alta. Iată de ce am preferat totdeauna expresia generală a pactului sau a protocolului dela Geneva. Noi înşine preconizăm o ierarhie în organizarea Europei; dar nu o dorim cristalizată subt această formă şi nici nu-i

acceptăm exagerările. In locul unui instrument necesar actualmente pentru întreprinderea şi garantarea utilă a păcii, nu vrem să obţinem un obstacol permanent în drumul democratizării progresive a vieţii internaţionale. Nu un privilegiu în dauna cuiva, ci un drept acordat conştient de toţi beneficiarii.

Ultima adunare dela Geneva a fost de altfel prima ciocnire dintre această societate dela Locarno şi Societatea Naţiunilor. Convocată pentru admiterea Germaniei în Societate şi în Consiliu, adunarea n'a ajuns la nici un rezultat din cauza opoziţiei Suediei şi a Braziliei. O ţară mică şi ferită în deosebi de războiu a afirmat imperativ şi cu o neînţeleasă rigiditate un principiu căruia n'a voit să-i facă nici o concesie. Suedia a pronunţat la sfîrşit un veto contra lărgirii Consiliului Societăţii Naţiunilor şi s'a legat mai strîns de o condiţie de procedură decît s'au legat statele cele mai periclitate de condiţiile păcii. In cele din urmă, Brazilia s'a opus la admiterea Germaniei dacă propria sa admitere nu e pronunţată şi a făcut astfel zădarnică orice soluţie provizorie înfăţişată de ceilalţi. Demisia Suediei şi a Cehoslovaciei din Consiliu, propusă ca o eşire trecătoare din situaţia încordată de mai înainte, a devenit astfel inutilă şi Societatea a trebuit să amîne chestia hotărînd constituirea unei Comisiuni de studiu, care să se pronunţe asupra principiului reorganizării Consiliului şi limitelor acestor eventuale modificări. Această comisiune a fost constituită şi Germania însăşi va delega un reprezentant ca să expună încă odată opinia restrictivă a Guvernului său. Ea va trebui să birue acest punct de vedere şi să pronunţe în principiu extensiunea Consiliului, dînd satisfacţie noilor candidaţi în ciuda condiţiilor tehnice ale deliberărilor care cer, desigur, o mai mare economie şi o înaltă autoritate. Refacerea grupurilor în sinul însăşi a Consiliului oglindeşte, poate, vechile alianţe şi actualele zone de influenţă, dar împiedică o adevărată democratizare a acestei instituţii internaţionale şi o colaborare şi răspundere directă la opera de pace. Statele mici şi mai dezinteresate pot considera fără umbră valoarea unor împrejurări îndoelnice şi pot accepta inspiraţiile justiţiei fără piedica vanităţii naţionale.

Problema întinderii Consiliului se loveşte desigur de obiecţii puternice privind sistemul de vot şi influenţa acestuia asupra adunării generale şi suferă de suspiciunea celor care văd în Societatea Naţiunilor un instrument pentru conservarea intactă a tratatelor de pace. Echilibrul pe care îl urmăreşte Franţa, vrînd să introducă Polonia odată cu admiterea Germaniei, dă această impresie, însă el se explică mai ales prin convingerea Franţei că deliberările asupra păcii nu pot fi utile şi fecunde decît în măsura în care sînt datorite statelor celor mai ameninţate de pericolul războiului. Nici Suedia, nici Brazilia, nu pot garanta utilitatea şi respectul unei obligaţii pacifice cu forţa cu care

ar face-o Polonia, care ar pune într'însa o nădejde de prosperitate şi grija însăşi a existenţei. Parţialitatea chiar a unei asemenea ţări tinde cel mult la conservarea actualei situaţii, ca nu aspiră la modificări şi la expansiuni.

Anglia, pe de altă parte, vrînd să obţină neapărat admiterea Germaniei în Consiliu pentru ca să-şi consolideze hegemonia prin stabilirea echilibrului franco-german, va accepta desigur candidatura Poloniei pentru ca să cimenteze politica dela Locarno în faţa bolşevismului.

Opinia profană a văzut în ultima adunare dela Geneva o criză a Societăţii Naţiunilor. Tergiversări obscure şi numeroase, lipsa unei hotărîri ca şi campaniile de presă au contribuit la aceasta. Deliberările dela Geneva ar trebui să păstreze autoritatea gravă şi aprobarea unanimă pe care o inspiră opera de pace. Tratativele premergătoare, manevrele ca şi transacţiile necesare ar cîştiga dacă ar fi mai discrete. Lumea se întreabă cu indoială cum se poate tulbura într'atîta hotărîrea reprezentanţilor săi cînd e vorba să asculte de poruncile simple ale unei aspiraţii elementare.

Cei care însă se ocupă de Societatea Naţiunilor, a cărei organizare este în curs, au simţit, cu acea ocazie, vitalitatea acestui organism. Ei şi-au întărit convingerea că o colaborare internaţională este posibilă, că întreprinderea păcii insuflă statelor o adevărată modestie, că suveranităţile naţionale tind spre o egalizare juridică pentru ca să asigure opera comună. Societatea Naţiunilor nu poate trăi decît ca o instituţie universală care să-şi absoarbă forţa din puterea naţiunilor şi prestigiul din colaborarea democratică a suveranităţilor. Gruparea dela Locarno trebue să se adăpostească în textele pactelor Societăţii şi să se inspire din atmosfera dela Geneva. Ultima adunare a Societăţii Naţiunilor a atras atenţia marilor aliaţi că toate statele îşi pun în joc destinele pentru ca să asigure opera de pace şi că pactele dela Locarno nu sînt decît realizări parţiale ale unei formule unice de pace.

Societatea Naţiunilor cere două condiţii pentru libera sa funcţionare: organizarea sa democratică şi autoritate de „suprastat".

Paris, April, 1926

Const. I. Vişoianu

Miscellanea

In loc de cronică politică

Dacă oamenii politici n'ar trebui să fie prin temperament şi profesie optimişti, s'ar putea găsi cu greu un domeniu mai susceptibil de zilnice deprimări, de concluzii disperate şi pesimiste ca tabloul pe care ni-l oferă politica lumii. Nu există nici un punct de pe această planetă, cu excepţia Americei poate, unde lucrurile să prospere sau măcar să se menţie într'o linişte conservatoare, unde cetăţeanul, rezumat măcar la o mulţumire mediocră şi cotidiană să-şi poată exercita paşnic profesia.

Telegraful ne aduce vestea unei teribile greve care paralizează Anglia; Franţa se zbate în cele mai teribile expediente financiare, iar regimul ei excesiv de parlamentar, liberiar până la anarhie, duce la un individualism de grupuri şi grupuleţe în veşnică rivalitate; subt un regim de dictatură, departe de a fi acceptată de majoritatea populaţiei, Italia ascunde latente, dar adinci conflicte de clasă. Nu mai vorbim de mizeria din Austria, sau de insecuritatea vieţii din ţările balcanice. Peste tot echilibru instabil. După cum o boală epidemică lasă adinci leziuni în organism care apar abia tîrziu, Europa secătuită de războiu îşi îngrijeşte cu greu convalescenţa. Crizele mari sînt acelea în care principiul solidarităţii e în disoluţie şi în care apare ca singură lege socială posibilă, individualismul. Cetiţi istoricii care au scris despre sfîrşitul lumii antice. Antichitatea a dispărut prin ipertrofia individului. Criza actuală e înainte de toate una de dezorientare. Vechile legături sociale au dispărut şi omul separat de mediu, se gîndeşte numai la interesele lui imediate. Şi e greu de întrezărit vre-o directivă sociologică mai sigură. De prosperitatea vechiului capitalism nu mai poate fi vorba. Crize peste crize, simptome descrise încă de Marx îl macină în fiecare zi. Capitalismul ca să fie puternic trebue să fie internaţional. Dar abrutizarea obscurantistă adusă de mizeriile războiului a făcut posibilă renaşterea unei mistici politice în care toate şovinismele, toate prejudecăţile quasi-religioase (şi unele direct dogmatice) se dezvoltă cu o amploare îngrijitoare. Superstructura morală şi intelectuală pe care Marx a neglijat-o considerînd-o exclusiv ca un „epifenomen" se răzbună acum. Capitalismul însuşi suferă de miturile pe care le-a încurajat, esenţa lui e atacată de atîtea forme de şovinism, reacţionarism, care aduc cu ele fărămiţarea producţiei pe regiuni locale, împiedicarea schimbului prin bariere vamale arbitrare, politică excesiv protecţionistă, inchiziţie poliţienească, intervenţia mereu crescîndă a sta-

tului în regularea prețurilor maximale etc., etc., etc... Așa dar capitalismul (și politica lui) e atacat de propria sa ideologie care tinde să devie o religie absurdă, meschină. Evoluția lui e întreruptă de factori de credință, mai tari decît credeau materialiștii istoriei.

Dar faptul că burghezimea e oprită să meargă pănă la capătul misiunii ei, nu e grav numai pentru politica liberală actuală, fatal nesigură și dezorientată dar e silită să devie reacționară. Oprirea în loc a capitalismului, întîrzie și poate compromite pe multă vreme însăși viitorul socialismului. Fără realizare capitalistă complectă, adică fără concentrare, fără acumularea întreprinderilor în mîni cît mai puține și fără corelatul ei, proletarizarea crescîndă, muncitorimea nu poate pretinde, în mod eficace, la reforma totală a societății. Și dovadă că lucrurile stau așa e slăbirea manifestă a partidelor socialiste din toată lumea. Se va zice această debilitate a politicei socialiste e datorită disensiunilor interne între dreapta și stînga socialistă, între social-democrați și comuniști, rivalitatea diferitelor internaționale dela bolșevism încoace. Dar disensiunile nu se produc decît acolo unde e criză, unde începe într'un fel sau altul descompunerea. „Lipsa de capital" de care se vorbește în toată Europa, reduce mereu întreprinderile. Aceasta înseamnă însă că producția e scăzută, fiind că numerarul e doar numai un regulator al acesteia; aceasta mai înseamnă însă că structura industrială a societăților stă pe loc, dacă nu regresează. Și cu dînsa stă pe loc și organizarea proletariatului. Crizele financiare în care se zbat absolut toate statele sînt crize de interdependență. Șovinismul a suprimat creditul și facilitățile de schimb interstatice. A urmat o paralizie a debușeurilor și ca urmare o enervare, o mefiență reciprocă. Intre societăți care nu tratează afaceri împreună, nu se pot realiza nici împrumuturi dela guvern la guvern. Nici o țară afară de Anglia și America nu mai poate obține astăzi împrumuturi externe de oarecare importanță. Egoismul național în supralicitație veșnică dela stat la stat, ruinează încetul cu încetul însuși organizația capitalistă.

Partidele liberale de pretutindeni, care, atîta vreme cît producția era prosperă erau partide progresiste, înaintate, evoluiază încetul cu încetul către reacțiunea conservatoare. Nu numai la noi, dar pretutindeni. Căci ce înseamnă altceva „blocul național" al marilor industriași francezi ori fascismul industriașilor italieni? Altădată cînd mașina capitalistă funcționa bine, liberalismul își dădea aere de revoluționarism; jenat, oprit astăzi de mistica naționalistă, liberalismul se îndreaptă către dreapta. Așa dar nici liberalism și în consecință nici socialism. Nimeni nu știe încotro mergem. Țările mici se resimt înainte de toate de această dezorientare. Ele reprezintă, mărite cu lupa, defectele crizei actuale. La noi industria, artificială și aceia, prin structura geografică și economică a țării noastre a fost pur și simplu desființată de un regim economic comprimant. Liberalismul de altădată a luat pur și simplu forma dictaturii. Mai ajutînd și moda se vorbește acum de desființarea parlamentarismului, uitîndu-se, că dacă aiurea parlamentarismul suferă de exagerație, la noi suferă de insuficiență și că situația e cu totul alta. Regimul vamal și politica financiară deflaționistă—simptom reacționar și aceia,—au ruinat producția și au adus balanța comercială deficitară. Căderea ultimă a leului va dezechilibra budgetul și conflicte sociale provocate de mizeria salariaților vor fi posibile. Și mai știu eu încă ce... Vedeți cît iremediabil optimism îi trebue unui om politic. —*M. R.*.

Cronica drumețiilor: I. Petrovici, Raite prin țară; M. Sadoveanu, Drumuri basarabene și I. Simionescu, Orașe din Romînia.

Intr'o istorie a călătoriilor, cum a 'ncercat-o cu multă vreme în urmă Laharpe, ar putea intra puține nume romînești. Un Enăchiță Văcărescu, Dinicu Golescu sau Spătarul Milescu și încă cîțiva, poate sînt paseri rare. Drept e că superstiții sau răzbunări, care la alte popoare au provocat multe pribegii și împrejurări naturale din acelea care hotărăsc pe om să-și părăsească țara pentru cîștiguri, n'am avut. Deaceia n'om fi fost un popor de călători, atrași ca Englezii sau Grecii bunăoară, de chemarea magică a depărtărilor. Inchipuirea Romînilor n'a fost ispitită de viziunea altor locuri și nu s'au simțit cuprinși de nevoia aceia vagă, dar irezistibilă a depășirii hotarelor și a lumii știute. In schimb au fost altfel de călători: păstori și bejenari în propria lor țară. Și nu-i de mirare că 'n această ipostază a luat ființă un alt soiu de călător, un alt suflet, înfrățit cu pămîntul și apele unei țări, pe care generații după generații au străbătut-o dela munte la liman. Legat de acest uriaș mormînt, în care dorm părinții noștri, cum spune d. Sadoveanu, călătorul acesta nu va mai auzi cîntecul sirenelor din mări depărtate. Dorul de aventură va tăcea și 'n clipele acelea de bucurie sau mihnire apăsătoare, cînd încă o picătură ar umplea paharul, cînd simte că „nu-i mai rabdă pămîntul", numai pe drumurile țării lui va porni.

Acesta e călătorul romîn, cu o psihologie aparte, pe care îl găsim în versurile populare:

Călătorule mihnit nu ți-i calul obosit?

cași în notele de călătorie ale d lor Petrovici, M. Sadoveanu și I. Simionescu, drumețind prin Moldova voevodului Cantemir, „țara cu văzduhul senin și vremea cumpănită". Și dacă numai d lui Sadoveanu îi spune deschis prietinul său „mazilul de pe Nestru (pg. 18)" că dragostea pentru pămîntul nostru la noi, Moldovenii, e o boală", nu înseamnă că nu-s străbătuți cu toții

de acelaşi cald şi duios simţimint. Aceasta-i nota care-i aseamănă şi-i inserează in psihologia drumeţului romin.

Realizarea artistică însă, in acest gen in care domină teribila maximă, où un homme d'esprit attrape un effet, un sot attrape froid, îi aruncă în mari deosebiri: d. Simionescu, didactic, cu fel de fel de informaţii bine legate in juste aprecieri de ansamblu. D. Petrovici îşi ajută cu eleganţă cetitorul in analiza impresiilor. Caută să explice farmecul unei poteci, măreţia unor ruini. Lămureşte stări sufleteşti semnalate, insinuind discrete considerații de critică. Wilde delimita literatura şi critica spunind că Hamlet a semnalat numai pesimismul, iar Schopenhauer l-a analizat. In d. Sadoveanu regăsim acelaşi neîntrecut evocator, care izbuteşte să spună tot ce are de spus, cum remarca d. Ibrăileanu.

* * *

Călătorii şi istorisirile lor s'au bucurat întotdeauna de stimă neprecupeţită. Homer laudă pe Ulysse tocmai pentrucă a călătorit şi a văzut multe cu ocii săi proprii. Apoi Montaigne, M-me de Sévigné, Montesquieu sau Wilde, ca să culegem numai citeva din numele celebre; iar in timpul din urmă s'a făcut observaţia că inşişi marii literaţi le cetesc cu predilecţie. Explicaţia nu poate fi numai utilitatea. Trecind peste greutatea genului şi peste aceia că istorisirile acestea întreţin atenţia intr'o nerăbdătoare aşteptare a intimplărilor, întocmai ca'n povestirile fantastice, ne oprim la alt motiv: Cetitorul se pasionează să controleze impresiile autorului, să le complecteze sau chiar să-şi l. se inchipuirea în toată voia ei, dacă paginile se mulţumesc numai să povestească şi să descrie.—*Sorin Pavel*

Dela Redacţie

Rugăm ca toate scrisorile şi manuscrisele să fie trimise pe adresa redacţiei, Str. Alecsandri 3, d. G. Ibrăileanu fiind în concediu dela revistă încă.

* * *

A apărut în editura „Cartea Romînească": „La Medeleni", vol. I, al prietinului nostru Ionel Teodoreanu.

Acestui eveniment îi vom consacra un studiu special. Deocamdată ne mulţumim să anunţăm apariţia.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

G. I. Brătianu, *Teorii nouă în învăţămîntul istoriei*, Iaşi, 1926.

Activitatea ştiinţifică a d-lui G. Brătianu, s'a desfăşurat până acum în lucrări de strictă specialitate. Despre valoarea acestora s'au pronunţat specialiştii în istorie. Tot ce puteau observa, acei care le ceteau sub prisma diletantului care din pură curiozitate îşi complectează cultura generală, era eleganţa compoziţiei şi a stilului, cum trebue remarcat pentru opera sa „Vicina". Ocupat cu prepararea unei lucrări de proporţii mari asupra „Comerţului genovez în Marea Neagră", d. G. Brătianu găseşte totuşi momente libere în care ne împărtăşeşte ideile sale asupra diferitelor concepţii istorice.

Broşura de faţă e o preţioasă punere la punct a teoriilor d-lui St. Zeletin. Se ştie că acesta concepe istoria ca alternarea a două forme: agrară şi plutocratică. Recunoscînd criteriul social ca util în istorie, d. Brătianu, cu o critică fină, ascuţită şi mult mai energică decît pare în aparenţă, retuşează pe unde trebue exagerările simpliste ale materialismului istoric.

D. Zeletin, afirmase de pildă că industrialismul aduce cu el ideile înaintate, iar agrarianismul pe cele romantic-feudale. Dar d. G. Brătianu, observă că această strictă corelaţie intre ideologie şi forma economică a societăţii nu e totdeauna exactă. De pildă în plină dezvoltare industrială, aşa cum a fost la începutul sec. XIX-lea, a apărut în toate părţile romantismul medieval.

Feudalismul e discutat în lumina teoriilor nouă, nu atît ca un principiu de dependenţă pur agrară, ci ca o legătură personală militară, ceiace infirmă iarăşi interpretările d-lui Zeletin. Fapte bine stabilite din lumea antică şi evul mediu, opun iarăşi realitatea fenomenală construcţiilor filozofice.

In rezumat d. G. Brătianu, pledează punctul de vedere istoric autonom, menţinîndu-se în domeniul strict al faptelor. Fustel de Coulanges avea obiceiul să spună: „Pentru o viaţă de analiză e deajuns o oră de sinteză". Specialistul care cunoaşte responsabilitatea generalizărilor temerare înaintează cu precauţie. Realitatea îi opune o rezistenţă pe care nu-şi permite s'o neglijeze.

Aceasta nu înseamnează că d. G. Brătianu e unul din acei istorici miopi pe care-i domină materialul, care consideră detaliile informației individual, fără să le lege între ele, făcînd din erudiție, un scop în sine, o manie de colecționar. Din această lucrare critică talentul său istoric se arată plin de perspective, de largi orizonturi sintetice.

Spirit modern, el pricepe perfect promisiunile istoriei sociologizate. Însă spiritul critic nu-i dă voe să utilizeze din aceste concepții decît ceiace e logic și rezonabil.

Această broșură a fost o revelație nu numai pentru meritele de specialist ale d-lui Brătianu, dar și pentru acelea de om de cultură, în senzul larg al cuvîntului.

M. Ralea

* * *

I. Petrovici, *Cercetări filozofice*, ed. „Casei Școalelor", ediția II-a, 1926.

Subt acest titlu distinsul scriitor și profesor ieșan ne dă o nouă ediție a două volume „Cercetări filozofice" și „Noi cercetări filozofice" pe care le contopește într'un singur volum.

„Cercetările" conțin un număr de douăsprezece studii, tratînd chestiuni generale relativ la filozofie, la raporturile ei cu religia și psihologia, chestiuni relativ la logică și teoria cunoașterei.

Vechea și dezbătuta problemă a raporturilor dintre filozofie și religie e analizată cu deosebită perspicacitate. După d. Petrovici filozofia și religia nu se exclud, pot coexista în cadrul unui același sistem de gîndire. Raportul între teologie și metafizică e raportul dela o metafizică mai primitivă la una mai perfecționată, nu e heterogeneitate de natură. „Metafizica procură autorizarea rațională religiei". „Religia ar fi practica metafizicei".

În „psihologie și filozofie", d-sa critică tendințele unui panpsihologism, care ar căuta să încorporeze metafizica și logica în psihologie. „Psihologia nu poate să fie baza sintezei totale fiindcă sînt realități efective care o depășesc". „Psihologia fără a fi baza filozofiei e știința auxiliară a ei".

Alături de direcția logicistă d-sa susține autonomia logicei: „Logica cercetează valoarea obiectivă a operațiilor gîndirii, psihologia geneza lor în conștiinți".

Cu deosebită pătrundere d-sa arată importanța studiului istoriei filozofiei nu numai pentru istoria științei sau a culturii, ci pentru a cunoaște acele constante ale sistemelor care formează partea permanentă a oricărei ipoteze asupra existenței.

În „Monismul experienței pure", d. Petrovici analizează cu multă finețe bazele așa numitului empirio criticism contemporan, reprezentat prin Mach și Avenarius. „Afară de primejdioasele consecinți morale la care ar duce dezvoltarea lui consecventă, acest sistem e inadmisibil și teoreticește". „Monismul experienței pure nu constitue o dezlegare a problemei ci renunțarea la orice dezlegare". „Unificarea punctelor de vedere izolate nu se poate face decît tot subt un punct de vedere, subt un punct de vedere mai general, subt o noțiune largă și supremă care să le cuprindă, și niciodată subt noțiunea experiența pură". Și următorul pasaj, semnificativ pentru atitudinea autorului în teoria cunoștinței: „Pretinzînd că pentru exacta înțelegere a existenței trebue să ne întoarcem la datele experienței pure, ale intuiției imediate, aruncînd tot balastul de noțiuni ajutătoare făurite de intelectualitate, nu înseamnă altceva decît a răsturna scara obișnuită de valori, și încă intinînd cu consecvență a răsturna chiar scara zoologică în cîteva din treptele ei".

Împotriva concepției idealismului subiectiv d-sa mai utilizează și un fenomen crucial: audiția colorată (e vorba de un fenomen excepțional care poate răsturna deducții apriori). Acest fenomen e oarecum realizarea experimentală a ceiace idealismul subiectiv consideră ca definiția legilor fizice (legile fizice sînt acele care leagă senzațiile între ele). „Audiția colorată deschide un fel de perspectivă asupra direcției stranii și neașteptate pe care ar avea-o înlănțuirea cauzală a senzațiilor între ele, în cazul cînd această cauzalitate cu adevărat psihică ar fi ceva obișnuit". „Niciodată nu va fi posibil ca senzațiile legate prin audiție colorată să fie atribuite unui corp".

În cele două studii referitoare la logică, d. Petrovici arată cum logica, formulînd explicit ceiace era numai cuprins în mod implicit și potențial în mecanismul cugetării, pe lîngă că facilitează controlul oricărei argumentații, dar produce pasiunea pentru logică, pentru frumusețea sobră și severă a acestei discipline, sentiment care contribue la raționalizarea cugetării.

În studiul „asupra somnambulismului" se explică actele îndeplinite în stare de somnambulism, care uneori dau dovadă de o abilitate superioară acelei a individului în stare normală, prin falsificarea mecanismului reprezentărilor. Odată realitatea înlocuită cu iluzia, conduita somnambulilor e perfect logică și consecventă. Suggerează ideia paradoxală că uneori o cunoaștere deformată a realității e mai utilă pentru o anumită activitate practică decît cunoașterea exactă.

În „Filozofia naționalismului", se caracterizează naționalismul ca fiind concepția spiritualistă a statului, față de cea domenială, materialistă.

Volumul se închee cu un essai filozofico-estetic, „cîteva reflecții despre număr" în care cu multă ingeniozitate, d. Petrovici caută să arăte că nu există antagonism între număr și poezie, și că numărul e unul din procedeele plastice cele mai nimerite pentru a da impresia de grandoare.

„Cercetările filozofice" constituesc o valoroasă contribuție la studiul unor probleme capitale ale filozofiei.

Aceste studii sînt impregnate de un pătrunzător spirit de analiză, argumentațiile sînt făcute cu o impecabilă stringență logică.

Adversar al curentelor dominante astăzi: intuiționism, iraționalism, antiintelectualism, d. Petrovici e reprezentantul tradiției clasice a unui raționalism moderat și critic.

Scrise într'un stil sobru și fluid, aceste studii pline de măsură logică și claritate, sînt de o clasică linie de cugetare. În tînăra noastră mișcare filozofică studiile d-lui Petrovici au o deosebită valoare; ele înseamnă față de multitudinea operelor de vulgarizare sau de speculațiile pedante, o înaltă și veritabilă ținută filozofică.

C. I. Botez

* * *

Eug. Herovanu, *Tratat teoretic și practic de Procedură Civilă, organizare judecătorească și competința*, vol. I, 470 pag., Tip. „Viața Romînească", Iași, Prețul 300 lei.

Procedura civilă, considerată în genere și pe nedrept ca o ramură secundară a dreptului, nu s'a bucurat niciodată de o atenție mai deosebită din partea juriștilor. La noi, în afară de tratatele cunoscute: Tocilescu, Șendrea, Chebapce și Săndulescu-Nanoveanu scrise înainte de modificarea codului de procedură civilă (1900) nu mai putem însemna, după

această dată, decît studii fragmentare de critică şi doctrină cum sînt ale d-lor Mironescu, Luca, Negulescu şi adnotările d-lui Dan. In asemenea împrejurări, apariţia celui dintâiu volum din studiul d-lui Herovanu constitue un eveniment de o deosebită importanţă pentru literatura juridică a ţării noastre.

Inceput cu o fascicolă tipărită în 1915 şi întregit abia după zece ani, cu jertfe intelectuale şi materiale desigur, acest volum aduce, subt înfăţişarea-i sobră, o operă conştiincioasă până la minuţiozitate şi gîndită cu fiecare cuvînt aşternut pe hîrtie. Prin metoda adoptată de autor, prin preciziunea şi limpezimea gîndirii şi prin preocuparea constantă de armonie socială de care e însufleţită, opera de faţă se impune dela început cu autoritatea oricărui bun tratat occidental.

D. Eugen Herovanu avocat şi profesor la Universitatea din Iaşi —considerînd procedura civilă pe acelaşi picior de egalitate ca celelalte ramuri ale dreptului—îşi ia sarcina să scoată în evidenţă marele ei folos în lupta pentru dreptate. Principii statornice — spune d-sa —cîrmuesc procedura civilă. Numai cunoaşterea lor adîncă îi poate garanta aplicarea fără ca formele ei să devie tiranice; căci „nicio dispoziţie de lege nu trebuie, nu poate fi cauza unei nedreptăţi şi o bună metodă în interpretarea legii, nu poate duce decît la o soluţie logică şi socialmente utilă".

Insemnătatea pe care autorul o acordă principiilor explică şi întinderea *Părţii introductive* care ocupă aproape ³/₄ din volum, în patru capitole. Aici d-sa explică pe larg, cu belşug de note şi trimiteri la autorii romîni şi streini, toate principiile care cîrmuesc procedura civilă, cu exemple din legiuirile vechiului regat, ale provinciilor alipite şi ale celorlalte ţări din Europa.

Cap. I cuprinde: *Noţiuni şi principii* de drept şi lege: dreptul; neretroactivitatea legilor; legile speciale derogă dela cele generale; personalitatea şi teritorialitatea legilor; şi legile de ordine publică. Autorul precizează întinderea materiei pe care o va studia dînd dela începutul capitolului următoarea definiţie:

Legile de procedură civilă (legile de organizare judecătorească, regulele de competinţă şi regulele de formă sau procedura propriu zisă) *constitue dreptul de procedură civilă* care este o *delimitare formală a libertăţii de a lucra în toate cazurile în care ar fi vorba de afirmarea, constatarea sau realizarea unui drept.* (Pag. 4)

Cap. II cuprinde *Ideile diriguitoare în procedura civilă:* Egalitatea în faţa justiţiei; Justiţia e gratuită; Principiul a două grade de jurisdicţie; Tribunalele nu pot delega justiţia; Dezbaterile sînt orale şi publice; Dezbaterile sînt contradictorii; *Hotărîri motivate*; Principiul neintervenirii judecătorului; şi Legile de procedură aparţin dreptului public sau privat?

In acest capitol cînd este vorba de gratuitatea justiţiei d. Herovanu se gîndeşte la justiţiabilii săraci care nu-şi pot cere şi apăra drepturile din cauza lipsei şi atunci vorbeşte de asistenţa judiciară arătînd că la noi nu este organizată, cum ar trebui prin o anume lege. Legiuitorul romîn se ocupă parţial în art. 40 din legea timbrului, unde e vorba de acte de paupertate, în art. 98 şi urm. din legea pentru organizarea corpului de avocaţi, în art. 319-320 din proc. penală şi 103-104 codul just. militare. Legea austriacă care se aplică în Bucovina şi codul ungar care se aplică în Transilvania reglează cu multă grijă asistenţa judiciară constituind un model de imitat.

In cap. III în succesiune logică vin: *Sancţiunile legilor de procedură:* Nulităţile actelor de procedură; Penalităţi şi despăgubiri.

Cap. IV. cuprinde *Formele de procedură şi sancţiunile lor.* Termene şi Decădere.

In dezvoltarea ideilor, enunţate mai sus, întîlnim de altfel mai la fiecare pagină reflecţii şi concluzii originale pe care cadrul strîmt al acestei recenzii nu ne permite să le relevăm.

Odată principiile generale lămurite d. Herovanu intră în tratarea materiei de procedură civilă începînd partea I a studiului cu *Teoria acţiunii*. In principiu nu există drept fără o acţiune prin care dreptul se poate constata, realiza sau păstra. Dacă acţiunea e mijlocul legal de a obţinea realizarea unui drept, spune d-sa, acest mijloc e o facultate garantată de lege, idee la fel cu substanţa dreptului subiectiv, şi acţiunea e un *drept* indisolubil legat de dreptul pe care-l ocroteşte. Acţiunea e un drept de acelaşi natură cu dreptul subiectiv, distinct totuşi, dar mereu în dependenţă faţă de el, ca o coajă faţă de fructul pe care-l protejează. Combate teoria italiană după care acţiunea e un drept subiectiv privat autonom şi teoria germană după care acţiunea e un drept subiectiv public. In concepţia acţiunii d. Herovanu aduce contribuţiuni pe care nu le găsim aiurea în tratatele similare.

Condiţiile cerute pentru exercitarea acţiunii sînt: *Dreptul, interesul, calitatea* şi *capacitatea*. In acest volum se explică pe larg prima condiţie, dreptul, subt toate formele subt care se poate înfăţişa: drept condiţional, cu termen, eventual.

Volumul se încheie cu un *Apendice* în care după ce dă Expunerea de motive asupra Legii de Procedură accelerată din 19 Mart 1925 şi textul ei—d. Herovanu face o judicioasă analiză a principiilor de care se călăuzeşte legiuitorul pentru a realiza un început de unificare legislativă în Romînia Mare. In afară de cîteva neajunsuri d. Herovanu găseşte, cu drept cuvînt, că legea este bună în principiile şi tendinţele sale. Dar cetitorul adaogă la sfîrşitul acestor comentarii fără să vrea rîndurile d-lui Herovanu dela pag. 175: „Iar înlăturarea cauzelor de prelungire a proceselor, mai ales a cauzelor provenind din exagerarea incidentelor strict procedurale şi a nulităţilor, nu trebue aşteptată atît dela reforma procedurii cît dela prefacerea moravurilor palatului de justiţie, dela o cît mai disciplinată educaţie socială, dela cultivarea cît mai intinsă a sentimentului de respect pentru celace prescrie legea. Cum s'ar putea ajunge la toate acestea? E greu de răspuns... etc."

Cît adevăr cuprind aceste rînduri! Şi gîndindu-ne la instituţiile noastre, la întreg aparatul statului greoiu, la moravurile noastre, se naşte o altă întrebare: legiuitorul romîn a ţinut seamă măcar într'o mică măsură, de cele spuse de d. Herovanu încă din 1915, cînd a realizat legea procedurii accelerate?

Pentru valoarea netăgăduită atît teoretică cît şi practică, studiul d-lui Eug. Herovanu care se va întregi şi cu celelalte volume (cinci sau şase) este indispensabil oricărui împărţitor sau apărător al dreptăţii.

G. Bărgăuanu

* * *

Augustin Bena, *Limba romînă la Saşii din Ardeal*, studiu filologic, Biblioteca Dacoromaniei condusă de Sextil Puşcariu, No. 2, Cluj, 1925, 42 pp., in 8°.

Cu elementele romîneşti pătrunse în limba Saşilor din Transilvania s'au ocupat—mărginindu-se la punctul de vedere lexicografic—Em. Grigorovitza, Dialectul aşa numit săsesc al Germanilor din Transilvania, Bucureşti, 1900, şi Rumänische Elemente und Einflüsse in der Sprache der Siebenbürger Deutschen in Zeitschr. f. hochdeutsche Mundarten, Bd. II, Heidelberg, 1901, şi I. Brenndörfer, Román (Oláh) elemek az erdélyi szász nyelvben [Cuvinte romîneşti în limba Saşilor din Ardeal], Budapest, 1902.

Iar decurînd chestia raporturilor linguistice romîno-săseşti a că-

pătat un interes deosebit pentru studiul limbii din textele vechi romînești, în care C. Lacea, Copiștii Psaltirii Scheiene, Dacoromania, III. 461—471 și N. Drăganu, Manuscrisul liceului grăniceresc „G. Coșbuc" din Năsăud și săsismele celor mai vechi manuscrise romînești, ibidem, 472—508, au găsit particularități pe care le au și Sașii, cînd vorbesc romînește. Obsedat de problema săsismelor, N. Drăganu a ajuns să creadă că „nici unul din textele noastre cele mai vechi nu este lipsit de ele" (ibidem, 922).

D. A. Bena, studiind în teza sa de doctorat transformările fonetice, morfologice și sintactice suferite de elementele romînești intrate în vocabularul săsesc, ori de limba romînească vorbită de Sași (fapt frecvent, relatat și de autor în introducere, pg. 6), ar fi putut contribui la lămurirea problemei. Pentru aceasta însă se impunea autorului să cunoască bine ambele limbi, pentru a distinge ceiace e săsesc de ceiace e romînesc, să utilizeze cît mai mult material, pentru a-și sprijini concluziile pe cît mai multe fapte, să posedă cunoștințele filologice necesare pentru o astfel de cercetare, să pășească la generalizări cu precauție severă, să procedeze cu metodă și cu sistemă.

Cetirea lucrării d-lui A. Bena trezește însă obiecțiuni din toate aceste puncte de vedere.

Că nu e tocmai „un bun cunoscător" al limbii săsești, cum îl consideră C. Lacea, Dacorom., III, 467, o dovedesc greșelile de felul celei dela pg. 8: Ech *dan ə spetezə* an də tielər = Ich *tuh' eine* Leiste an die (Wagen) Leiter, eu pun o spetează la loitră. În *dan ə* = tuh' eine, *ə* pus ca făcînd parte din verb, aparține în realitate articolului *eine*, pe care d. Bena rupînd din el începutul, pe care l-a încorporat în cuvîntul precedent, l-a redus la *ə*.

Vom vedea mai la vale că și în cunoașterea limbii romînești are lacune, care dau naștere la greșeli regretabile.

Numărul restrîns al izvoarelor pe care avea să-și întemeeze concluziile, reclama din partea autorului o cercetare intensivă și minuțioasă a lor, pentru a extrage din ele maximum de material. Procedînd grăbit și superficial, i-au scăpat atenției numeroase cuvinte romînești din limba Sașilor, din care unele ar fi confirmat rezultatele autorului, altele însă l-ar fi făcut poate să renunțe la unele generalizări, pe care a încercat pripit să le stabilească. Astfel din șapte exemple citate incidental de N. Drăganu, Dacorom., III, 501, după Brenndörfer (autor utilizat și de d. Bena), pentru a arăta că în cuvintele romînești Sașii schimbă consonantele fonice cu cele afone, cinci lipsesc la d. Bena, cînd vorbește de același fenomen, pg. 26—27 (*Kolip* < colibă, *nekoj* < negoț, *puppes* < pupăză, *roșkof* < roșcov, *țigoti* < jigodie). Iar la prefacerea lui *ă* > *o* după labiale (semnalată de A. Procopovici, Despre nazalizare și rotacism, p. 33, pe care d. Bena nu-l citează) lipsesc, de exemplu: *borebot-barăbot* (formă care l-ar fi pus în încurcătură, de oarece nu prezintă fenomenul în chestie), *boțjată*, *pomotuf*, *poragine*, *pondră-ponură*, *postramă* (Dacorom., III. 480).

Dar nu numai atît. D. A. Bena nu înregistrează nici toate locurile unde e atestat un cuvînt, ceiace e necesar pentru a da cuvîntului și fenomenelor pe care le prezintă, cît mai multă autoritate. O singură dovadă (pg. 17), între altele: cuvintele *genekeilt*, *keltun*, *keluşar*, *kepeține*, *piecinte*, *teu*, *zer*, *brecinar*, citate după Brenndörfer, pentru *ă* preced. de cons. > *e*, se găsesc și la G. Kisch, Nösner Wörter und Wendungen, Bistritz, 1900.

Apoi nici n'au fost utilizate toate izvoarele. Au fost lăsate la o parte, de exemplu, versurile romînești ale Sasului Valentinus Franck von Franckenstein din 1679, reproduse de N. Iorga, Studii și documente, XIII, pg. 6—8 și de dr. Eugen Hajek, Die Hecatombe sententiarum ovidianarum des Valentin Franck von Franckenstein, Hermanstadt, 1923.

Cu toate acestea unele constatări formulate de d. Bena s'ar fi bucurat poate de mai multă justeță, dacă în decursul pregătirii sale de filolog, n'ar fi desconsiderat cunoștințile de fonetică. Căci iată: diftongul *ŭa* este socotit ca avînd *u* sonant și *a* consonant, ceiace e o imposibilitate fiziologică. D. A. Bena transcrie totuși: *uᵃrecum* (pg. 15), *kămuᵃră* (pp. 15 și 22). — Greșala o repetă N. Drăganu, Dacorom., III, 482, transcriind și el: *kămuᵃră*. — Autorul nu deosebește apoi sunetele fonice de cele afone. Pentru d. A. Bena africatele *č* și *ț* sînt sunete fonice! Consecvent acestei păreri înregistrează cuvintele *muci*, *păcinog*, *stîngaciu* pronunțate de Sași *muș*, *stinkaș*, *poșinok*, (pg. 27) ca exemple la fenomenul transformării consonantelor fonice în afone. Adică, după d. Bena, *č* fonic > *š* afon! Fenomenul constă în realitate în reducerea africatei *tš* la elementul spirant (*š*) prin pierderea elementului exploziv (*t*). Subt același rubrică înregistrează săs. *Țerăței* = sărățel, în care *ț*- = *s*- se datorește influenței celui de-al doilea *ț*. — Dar d. A. Bena inventează și sunete inexistente. Astfel menționează trei explozive velare: *g*, *k*, *c* (pg. 16). Ce sunet va fi reprezentînd acel *c*, nu putem ști, nici deduce, de oarece în lucrarea d-lui Bena varietatea și neprecizia se vădește la fiecare sunet.

La acestea se mai adaugă și improprietatea terminologiei. Vocalele consonante le numește „sunete semivocalice" (pg. 16), prefacerea lui *d*, *t* > *r* e o formă de „rotacism" (pg. 25. — Prin rotacism se înțelege numai *n* interv. > *r*), iar pronumele expletiv (de exemplu: *l*-am văzut pe el) în terminologia autorului devine „pronume explicativ"! (pg. 37).

Echivocitatea terminologiei își dă mîna cu neprecizia transcrierii fonetice. D. A. Bena nu transcrie, urmînd unui sistem unitar, mostrele de limbă citate, ci păstrează notația foarte variată și de multe ori neprecisă a izvoarelor. Pe *č*, de exemplu, îl transcrie în cinci feluri: *tsch*, *tš*, *č*, *tch*, *cs*. Încearcă, ce e dreptul, să stabilească echivalentele reale fonetice ale diferitelor notații (pg. 14 urm.) dar în așa fel, încît, dacă cetitorul se conduce după indicațiile sale, mai tare se încurcă. Anunță de pildă că *z* e redat prin *s* și *s* nemțesc, iar *ț* prin *z*, *ts*, *tz*. Potrivit acestor indicații, cuvinte scrise *zebun* (17), *zer* (17), *kukeruz* (20), ar fi reprezentînd pronunțările *țebun*, *țer*, *kukeruț*, ceiace greu am putea crede. Poate în aceste cuvinte *z* reprezintă pronunțarea *z*, dar autorul ne spune precis că „*z* romînesc se află scris cu *s* sau cu *s* nemțesc" (pg. 16)! Procedarea de recomandat ar fi fost transcrierea fonetică a pronunțării care credea autorul că se ascunde subt cutare scriere și redarea în notă a cuvîntului așa cum l-a găsit scris, pentruca cetitorul să poată controla veracitatea interpretării.

Pentru observațiile pe care le vom mai face, e necesar să menționăm că schimbările fonetice, morfologice și sintactice, care au loc la elementele împrumutate de o limbă oarecare dintr'o limbă străină, sînt provocate cele fonetice și în parte cele morfologice în primul loc de deosebiri fiziologice ale organelor articulatorii, la cele două neamuri de oameni, cele sintactice de conformații psihice deosebite și toate trei categoriile de fenomene sînt influențate de analogia materialului apercepător din limba împrumutătoare, care imprimă elementelor împrumutate aspecte cît mai apropiate de cele proprii ale sale.

Aceste principii trebue să constitue baza metodei oricărei cercetări de natura aceleia pe care a încercat-o d. A. Bena. Numeroase fenomene, înregistrate fără metodă în teza sa, se reduc la cele spuse mai sus. Astfel diferite reduceri a diftongilor romînești la vocale simple trebuiau raportate la imposibilitatea fiziologică a Sașilor de a rosti acei diftongi, de exemplu -*ău* > -*o*, *îu* > -*u* în cuvinte ca *mutălău* > *mutalo*, *brîu* > *bru*, -*eu* > -*e*: *uleiu* > *ule* (pg. 23, unde trebuesc adăugate, fiindcă autorul nu le menționează: *holteiu* > *holt'e*, *coșteiu* > *kost'e* [Grigorovitza, Dial. așa numit săsesc, 32 și 35]).

Alte fenomene se datoresc analogiei. Așa după analogia cuvintelor germane, în care grupul cons + *er (ăr)* e frecvent, Sașii au transformat și cuvinte romînești: *mîndru* > *muăndăr*, *patruzeci* > *patărzet*, *unsprăzece* > *unspărzece* (31), *înlăuntru* > *înlontăr* (40), înregistrate de d. A. Bena ca „metateze" (pg. 31).

Analogia fondului german a operat și la schimbarea genului unor substantive romînești. Ușor în adevăr vine în minte asemănarea de gen între: *der hora* și der Tanz, *der brînse* și der Käse, *die lapte* și die Milch, *die mare lucru* și die schwere Arbeit (pg. 32). Dar autorului nu i-a venit în minte această explicație.

Tot adaptarea analogică a dat naștere și altor fenomene, nementionate de loc în lucrarea d-lui A. Bena. Terminația *-ich* < *-ig* de exemplu, obișnuită la adjectivele germane, o capătă și unele adjective romînești în gura Sașilor. Din Grigorovitza, op. cit., am putut extrage următoarele: *avamich* (avan), *blestămatich*, *bugatich*, *burduhosich*, *buzatich*, *iutich* (iute), *kuratich*, *natinghich*, *peritich* (pierit, kränklich), *poganich*, *puhavich*, la care se mai pot adăuga *sfetosich* (Dacorom., III, 476), *kokeșatich* (cocoșat), *posmoritich* (posomorît), la Bena, pg. 22, 24. Haină germană îmbracă și adjectivele participiale, cărora Sașii le propun forma verbală *ge-*: *genekejit*, *ge ropedit* (pp. 17, 19) și infinitivele, care capătă *-n* și astfel verbele de conjugarea I devin terminate în *-an*, iar cele de conj. IV în *-in*: *ferlepadan*, *spurkan*; *betin*, *murtin*, *propedin*, *svurtin* (Grigorovitza, op. cit.). In *ferlepadan* (a lepăda), *fer-* e datorit analogiei germ. *verschleudern*.

Substantive rom. cu pl. *-e* capătă *-n*: *schismen* (cizme), pg. 34.

Interpretînd superficial fenomenele și procedînd fără metodă, autorul crează numeroase rubrice, în care clasează uneori fenomene deosebite subt aceiași rubrică, alteori fenomene asemănătoare subt rubrici diferite. Astfel bazîndu-se pe *trei* cuvinte: *kokestirk*, *kokeșat*, *kămuară* crează (pg. 22 fenomenul: „*o* neacc. uneori > *e* sau *ă*", care in realitate formează două fenomene deosebite: *o* neacc. > e (kokestirk, kokeșat) și *o* neacc. > *ă* (kămuară). Fiindcă nu cercetează cu toată amănunțimea necesară împrejurările în care o schimbare are loc, face iarăși grupe unitare din fenomene eterogene. Așa la pg. 21 găsim regula: „*i* neacc. > uneori e", bazată pe următoarele cuvinte: *ghecit*, *et* (it), *en* (în. In 4 exemple) *es* (is). In toate aceste cuvinte, cu excepția celui dintâiu, avem *e* inițial în monosilabe neaccentuate, nu simplu *e* neacc., iar *ghecit* reprezintă desigur pronunțarea *ghicit* < *gicit* și trebue prin urmare înglobat subt alt fenomen: *i* după cons. > *i* (pg. 19 urm.).

Alteori d. A. Bena greșește, pentrucă pune prea mare preț pe scrisoare. In cuvintele *stîrpu* și *jischne*, care reprezintă fără îndoială rostirile *stîrpu* și *jișfne* transcrise defectuos, vede autorul sincoparea lui *î* și clasează cuvintele la „sincopări" (pg. 24). Sincopa e de fapt numai grafică, căci Sașii, neavînd în limba și scrierea lor sunetul *î*, nu l-au redat în scris în aceste cuvinte.

Fiindcă se mărginește la înregistrare și clasificare, fără să caute explicări cauzale, autorul face altă serie de erori: In exclamația *uiu iu, bea rociŭ*, cuvîntul *rociŭ* = *rachiu* nu prezintă reducerea dift. *iu* > *ŭ*, cum vrea d. Bena (pg. 24), ci numai o schimbare de accent *iu* > *iŭ*, provocată de rimă. De aceiași natură e de bună samă pl. *papúcele* = papucii, citat ca „plural interesant" în fraza *Sasul vinde holdele și cumpere papucele* (pg. 33), care, după izvor (Haltrich Zur Volkskunde der Siebenb. Sachsen) și după conținut, e o strigătură la joc. Modificări asemănătoare, datorite rimei, au loc și în romînește, de exemplu în unele cimilituri (vezi Pascu, Despre cimilituri, I, Iași, 1909, pg. 19 urm.).

In capitolul V (Sintaxa), d. A. Bena citează printre construcții fără predicat: *kite ćas* și *pune lume* (cît e ceasul, până-i lumea, pg. 38). In realitate *kite ćas* = *kit e (ĭi) ćas* și *pune lume* < *pune-i lume*.

Pentru *-ei* > *-e* cf. *iarbe rîndunelie* (rîndunelei), *plaiu Dreghenisse* (Drăgănesei), pg. 37.

Avid să-și îmbogățească conținutul lucrării, autorul pune pe sama Sașilor numeroase fenomene, care aparțin de fapt limbii romînești din Ardeal, dela care Sașii au luat, odată cu cuvintele, și pronunțările respective.

Regula dela pg. 25: „*ŭ*, *ĭ*, *iŭ* final cade aproape întotdeauna" a putut-o născoci autorul numai din nepriceperea completă a lucrurilor. Dispariția lui *-ŭ* e un răspîndit fenomen romînesc și *ćoban*, *bostan*, *udăm*, *sepuăn* n'au pierdut pe *-ŭ* în gura Sașilor. In *krișmar*, *mogar*, *pokurar*, *kelindar*, *șerpar* vede d. Bena căderea lui *-iŭ*: *crîșmariŭ*, etc.. In realitate cuvintele romînești corespunzătoare se termină în *r* muiat rotunzit, nu în *-riŭ*, căci *-iŭ* a dispărut, lăsînd numai urme de înmuiare și rotunzire asupra lui *r* precedent. (Pentru Ardeal vezi exemple la J. Popovici, Muntenī und Pădurenī, 111 și la Weigand, IV Jahresb., 314). Sașii, neputînd pronunța *-r* muiat rotunzit, pronunță și scriu *r* simplu.—Pentru căderea lui *-i* invoacă autorul cuvintele citate mai sus (afară de *udăm* și *sepuăn*), pe care Sașii le întrebuințează și ca plurale în locul romîneștilor *ciobanī*, *crîșmarī*, etc.. In rom. însă *-i* a dispărut în aceste cuvinte, lăsînd numai urme de înmuiare asupra lui *n*, *r* precedenți (*ciobaǹ*, *crîșmaŕ*; cf. exemple la Weigand, IV, Jahresb., 316 317, 321, 322 ș. a.), pe care Sașii i-au redat prin *n*, *r* simpli: *ćoban*, *krișmar*. La aceasta se adaugă argumentul că străinii confundă formele de plural cu cele de singular, mai ales cînd deosebirile constau în subtilități de pronunție de felul celor discutate. Pentru amestecul singularului cu pluralul, cf. *bureț*, *buć*, *nuć*, *papuć* (pg. 32 urm.), plurale romînești, pe care Sașii le iau ca singulare.

La pg. 22 găsim regula „*o*, *ă* și *ą* în unele cazuri > *ę* (ă)", bazată pe cuvintele *kokățe*, *șărpi*, *ră* (coacăză, șarpe, ră). Mai întâiu în aceste trei cuvinte n'avem niciun caz de *o* > *ę*. Apoi *e* din *kokățe* trebue înglobat la fenomenul mai general *ă* > *e* după consonante (pg. 16). Iar *ę* din *șęrpi*, *rę* reprezintă pronunțările romînești. Tot de origine romînească sînt diftongii din cuvintele *bruaske*, *nuapte*, pe care d. Bena îi pune în sarcina Sașilor. Că există în Ardeal dift. *ŏă* redus la *ŏ* (*brŏscă*) e adevărat. Dar nu e mai puțin adevărat că există destul de răspîndit și diftongul *ŏă*. Sînt silit să fac citații elementare: *mŏară*, *plŏaie* („cuvinte normale" la J. Popovici, Muntenī und Pădurenī, 107), *zbŏară*, *sŏare* („cuvinte normale" la Weigand, IV, Jahresb., 258, 273 și Pușcariu, V, Jahresb., 162, 169).

Asimilațiile *ă—a* > *a—a* în *naraf-narabu*, *lasaț*, *kalană*, *kalkat'ar* (pg. 17), *balauăr*, *kepatat* (pg. 18) aparțin iarăși limbii romîne.—In *sfetos* = rom. *sfătos*, care după norma propusă de autor (*ă* după labiale > *o*) trebuia să devie la Sași *sfotos*, nu e o disimilație *o—o* > *e o* (*sfotos* > *sfetos*) datorită Sașilor, căci *a sfetui* se găsește la Romînii din Ardeal (J. Popovici, op. cit., 117, în 30 localități din 43 cercetate).—In săs. *busiok* = rom. *busuioc* d. Bena vede reducerea diftongului *ui* (pg. 24). In *busuioc* *i* nu formează diftong cu *u* precedent ci cu *o* următor (*io*), iar pronunțarea *bosiok* se întîlnește în Ardeal la Romîni (V, Jahresb., 179, 184), dela care au luat-o Sașii.

Am văzut mai sus cît de șubrede sînt generalizările d-lui Bena, bazate pe exemple reduse la număr și adesea fals interpretate. Dar nici regulele confirmate prin exemple mai numeroase nu-s invulnerabile, de oarece autorul a procedat „diplomatic", alegînd cuvintele care-i conveneau și omițîndu-le pe cele care i-ar fi infirmat valabilitatea generalizărilor sale.—Un fenomen răspîndit la Sași, constatat de d. Bena, este *ă* precedat de cons. > *e* (pg. 16 17). Cum rămîn însă *kalugăr*, *karuț*, *kalțun*, *kaput* (Dacorom., III, 481), care, conform regulii, ar fi trebuit să devie la Sași *kelugăr*, *keruț*, etc.? Alt fenomen răspîndit: *ă* după labiale > *o* (pg. 17—18). Trece cu vederea însă cercetătorul peste *pelrii* (pălării, pg. 24), *papărară* (păparadă, pg. 26), *ba-*

răbol, belană (Dacorom., III, 480) care ne arată că legile stabilite de d. A. Bena, chiar atunci cînd sînt verificate prin cazuri numeroase, trebuesc primite cu rezervă pentru cazurile care n'au fost luate în considerare la formularea regulii.

Pronunţarea limbii romîneşti de către străinii conlocuitori n'a format până acum un obiect deosebit de cercetare pentru filologi. Am fi dorit ca studiile de acest fel să fi fost inaugurate mai onorabil.

Teodor Roşculeţ

* *

Michel Eliesco, docteur en droit de la Faculté de Droit de Paris, *Essai sur les conflits des lois, dans l'espace, sans conflit de souveraineté* (Les conflits d'annexion); avant-propos par *Antoine Pillet*, professeur à la Faculté de Droit de Paris, Paris, 1925, 448 pag..

Această lucrare a d-lui M. Eliesco prezentată ca teză de doctorat înaintea Facultăţii Juridice din Paris—care, în urma strălucitei susţineri, a reţinut-o pentru premiare—se ocupă cu dificila problemă a conflictelor de legi, conflicte ce rezultă din anexiunea unor teritorii cu legislaţie diferită de cea a statului anexant, adică înlăuntrul uneia şi aceleeaşi suveranităţi; problemă iarăşi actuală în urma ultimului războiu şi la a cărui studiu şi soluţionare Romînia este mai interesată ca orice altă ţară până cînd îşi va vedea înfăptuită, în mod complect, unificarea desăvîrşită a celor patru regiuni juridice deosebite existente astăzi pe teritoriul întregii ţări.

D. M. Eliesco studiază dreptul interprovincial sau, cum a mai fost denumit, interlocal, punînd în relief, cu mult succes, caracterele proprii ce-l deosebesc de dreptul internaţional. Lucrarea d-lui M. Eliesco *„c'est l'oeuvre d'un esprit fait pour les speculations philosophiques et juridiques, le discours inaugural d'un futur professeur, j'en suis sûr"*, spune, fără nici o reticenţă, d. profesor Pillet, în prefaţa acestui volum, care, incontestabil, ridică simţitor prestigiul ştiinţei romîneşti în străinătate; iar d. profesor R. Demogue (în *Revue Trimestrielle de Droit civil*, 1926, No. 1, pag. 76) recunoaşte, dela început, că *„tous ceux qui utiliseront ce livre seront frappés des qualités qu'il présente: méthode, clarté, solidité du raisonnement, documentation extrêmement large, goût de voir les sujets dans leur ensemble"*.

Ce am putea adăuga la aceste elogii—aduse lucrării compatriotului şi distinsului nostru coleg de către maeştri, ca d-nii Pillet şi Demogue—decît că, în materia dreptului interprovincial, lucrarea d-lui M. Eliesco alături de cea a d-lui Prof. Niboyet (*conflits entre les lois françaises et les lois locales d'Alsace et de Lorraine*) constituesc întreaga literatură modernă, cu adevărat ştiinţifică, asupra subiectului, atît de actual şi dificil.

Nu e locul ca, în cadrul acestei reviste, să intru în expunerea excelentelor rezultate obţinute de d. M. Eliesco în veritabilul său *tratat*, rămînîndu-mi de a indica—celor ce se interesează de ştiinţa juridică—ideia centrală a lucrării eminentului nostru coleg cît şi diversitatea chestiunilor discutate şi soluţionate de d-sa. Stabilind că legile locale, în urma anexiunii, devin legi naţionale ale statului anexant, d. M. Eliesco precizează că—în asemenea situaţie—nu mai există noţiunea de străin în raport cu naţional, apoi că ordinea publică internaţională şi ordinea publică interlocală diferă enorm una de alta şi că, în definitiv, normele de soluţionare a conflictelor internaţionale de legi nu pot să intervină în materia conflictelor interlocale decît cu anumite temperamente şi cu modificări organice importante, toate necesitate de natura juridică *diferită şi specială* a acestor conflicte interlocale.

Mai mult, conflictele interlocale pot interveni pe deoparte între legi de civilizaţie *egală sau inegală*, iar de altă parte între legi permanente şi legi provizorii şi de aici decurg o serie întreagă de consecinţe. Infine ideia directoare a apreciatului nostru coleg este că menţinerea dreptului local nu-i adesea decît un provizorat menit să asigure tranziţia către unificarea interioară a dreptului. Degajînd, cu multă îndemînare, aceste principii generale, d. M. Eliesco trece la soluţionarea—adeseori foarte convingătoare—a tuturor problemelor speciale ce se pun pe terenul conflictelor de legi interlocale; statutul personal, teritorialitatea legilor de garanţie socială, principiul autonomiei voinţei, teoria ordinei publice (ordinea publică abrogativă; ordinea publică de asimilare), conflictul calificărilor şi în fine teoria retrimeterei, într'un cuvînt întreaga teorie generală a conflictelor de legi interlocale. Tratatul d-lui M. Eliesco—actualmente unul din cei mai distinşi referenţi titulari ai Consiliului superior Legislativ—va rămînea desigur ca fundamental în specialitatea respectivă, şi aceasta, fiindcă, spune d. Prof. Pillet (în prefaţă), *„on ne trouve pas tous les jours un jeune candidat qui découvre des aspects nouveaux dans un pays déjà bien exploré et qui ne craint pas pour les décrire de tenter l'ascension des pics les plus abrupts de la science, il a réussi du reste"*.

Traian R. Ionaşcu

* * *

Tenney Frank, *Storia economica di Roma dalle origini alla fine della repubblica*, tradalla da Bruno Lavagnini, Vallecchi editore, Firenze, 1924, 274 pag..

Cartea aceasta a fost publicată întâiu în englezeşte în anul 1920, la Baltimore, unde Tenney Frank e profesor de limba latină la Johns Hopkins University; neobosit cercetător al antichităţii, autorul s'a făcut cunoscut atît prin articolele ce publică în marile reviste: *Classical Philology* şi *American historical Review*, cît mai ales prin operele sale capitale: *Roman Imperialism* şi *An economic history of Rome*, dintre care, aceasta din urmă a fost tradusă în italieneşte de Lavagnini.

In ultimul timp, Frank a fost director al şcolii americane din Roma. In această calitate a prins legături de amiciţie cu şcoala romînă din Roma, la care a ţinut şi o conferenţă: *L'Archeologia e la storia romana*, publicată apoi în Analele Academiei romîne, Tom. XLV, şedinţa din 5 Mart 1925.

Revenind la *Istoria economică a Romei*, socotim interesant să observăm, că aproape toţi istoricii moderni ai antichităţii au trecut cu vederea punctul de vedere economic şi social, sau, dacă nu, l-au luat prea puţin în consideraţie şi ni-au dat astfel mai mult istorii *politice*.

Acum aproape un sfert de veac, istoricul german *Robert Poehlmann* a deschis calea, în această direcţie nouă,* cu opera sa: *Geschichte des antiken Kommunismus und Sozialismus*, vol. I: 1893, vol. II: 1901, în ediţia II-a, la 1912, cu titlul puţin schimbat: Geschichte der sozialen Frage im Altertum.

* Vezi şi *Arthur Rosenberg*, Geschichte der römischen Republik, 1921. *Block*, Soziale Kämpfe im alten Rom., ed. IV, 1920, ambele în colecţia Aus Natur u. Geisteswelt.

Pentru Poehlmann, omul nu-i numai un ζῶον πολιτικόν cum spunea Aristoteles, ci şi un ζῶον οἰκονομικόν, încît, în opera sa, priveşte istoria antică subt acest punct de vedere.

In volumul II, însă, cînd ajunge la Romani (pag. 474, ed. I-a) Poehlmann arată de ce mari greutăţi e silit să se lovească scriitorul unei istorii sociale şi economice a Romei, din pricina lipsei aproape complecte a izvoarelor. Vechii istorici ai Romei erau nobili, care dispreţuiau clasele banausice ale comercianţilor şi industriaşilor; dispreţul acesta îşi avea o•iginea în concepţia deosebită a omului antic despre munca fizică, demnă, după ei, numai de sclavi.

Nici filozofi ca Platon şi Aristoteles n'au scăpat de acest prejudiţiu! Deabia prin influenţa eticei stoicismului şi pe urmă prin aceia a creştinismului s'a reabilitat conceptul de muncă.

Dacă, în ce priveşte viaţa economică a Romei, ne lipsesc izvoarele istorice, avem în schimb pe cele arheologice din belşug, care ne sînt de foarte mare folos, deşi nu toate pot primi o interpretare precisă.

Tenney Frank a pus la contribuţie atît foarte puţinele izvoare istorice cît şi pe-acele arheologice, pentru ca din abila lor interpretare să ne dea o icoană cît mai complectă a vieţii economice romane până la imperiu.

Bogăţia cea mai de samă a Italiei a fost, precum se ştie, agricultura. Acei mici cultivatori de pămînt, acei răzăşi latini, au alcătuit legiunile, au unificat Italia, au cucerit lumea; distrugerea acestei clase sociale a adus mai tîrziu decadenţa şi sfîrşitul civilizaţiei antice (pag. 9). T. Frank afirmă că Laţiul a fost cultivat intensiv, încă din secolul VI şi că organizaţia socială din acel secol nu era cu mult deosebită de sistemul feudal englez din sec XII (pag. 15).

Inceputul dezvoltării economice a Romei îu datorit nu atît poziţiei sale aproape de mare, cît stăpînirii peste bariera Tibrului, în punctul în care drumurile etrusce de uscat dinspre Tarquinii, Cere şi Veii treceau mai uşor prin Tivoli, Praeneste şi prin cetăţile latine (pag. 27).

Totuşi, Roma şi Laţiul au fost în strîns contact şi cu comerţul mediteranean în decursul ocupaţiei etrusce.

La sfîrşitul secolului VI, Roma alungă pe tiranii etrusci. Aceasta, după părerea lui Frank, n'a fost o revoluţie pornită din motive politice (pag. 42), ci în mare parte din motive economice.

Autocraţii etrusci duceau o politică împotriva latifundiarilor latini (patricienii) şi favorizau în interesul lor pe ţărani.

De aici conflictul între *rege* şi *patricieni*, terminat cu instituirea republicei romane aristocratice, care, propriu zis, era o oligarhie.

Alungarea regilor a avut consecinţe economice şi sociale foarte importante: regii încurajaseră industria etruscă şi atrăseseră la Roma mulţi lucrători. Prin alungarea regilor activitatea industrială a încetat, iar foştii lucrători, rămaşi fără lucru, au devenit primii *proletari* ai Romei.

S'au făcut încercări de a se împăca această clasă prin împroprietăriri. Cei dintăiu patru *tribuni* ai plebei creaţi în anul 494, erau destinaţi să fie patronii oficiali ai acelor proletari lipsiţi de protecţie.

După cucerirea cetăţii Veii (393) s'au împărţit teritoriile de prin prejur şi astfel Roma şi-a format o clasă de mici proprietari patrioţi şi harnici, care au fost temelia statului: pentru ei apărarea republicii era o chestie de interes personal (pag. 50) şi 'n felul acesta, Roma au-şi putea alcătui o armată puternică decît din acei mici proprietari.

Introducerea monetei pela mijlocul sec. IV complică problemele economice, ducînd la crize financiare, agravate şi de-o cauză de alt ordin: epuizarea solului din Laţiu. Terenul, aici, e de origină vulcanică; pătura subţire de pămînt cultivabil s'a secătuit repede iar despăduririle au făcut ca ploile să nu mai cadă la timp.

Urmarea: foştii agricultori care au avut *capital* şi-au transformat cîmpurile în păşuni, iar majoritatea populaţiei rurale s'a proletarizat. La proletarizarea ei a contribuit mult şi faptul că proprietarii de pămînturi mai bogaţi au întrebuinţat pe *sclavi* în noua ocupaţie a creşterii vitelor, fiindcă... îi costa mult mai ettin.

Deci, după Frank, Laţiul, pe la jumătatea sec. III nu mai era ţară producătoare de grîu şi astfel, epuizarea solului a făcut să se nască proletariatul agricol.

In Grecia, epuizarea solului împinsese masele proletare prin sec. VIII—VII la colonizări în ţinuturi depărtate; pe Romani însă i-a îndreptat spre expansiune teritorială: de aici războaele pentru cucerirea Italiei şi războaele punice.

Aşa dar, nu setea de glorie i-a împins pe Romani spre războae, ci necesităţile economice ale unui popor de agricultori, care nu aveau altă nevoe, decît aceia de pămînt rodltor (pag. 59—60).

Războaele îndelungate, însă, în special cele punice, au împuţinat populaţia latină, au îmbogăţit pe generali şi au ruinat agricultura. Pămînturile cucerite - ager publicus erau arendate marilor proprietari, în timp ce foştii luptători, reduşi să trăiască din caritatea statului, se grămădiră prin oraşe, în special la Roma şi alcătuiră masele de proletari, de care aveau să se folosească apoi diferiţii oameni politici pentru a-şi realiza ambiţiile lor lacome.

Grachii au încercat să refacă clasa micilor agricultori prin împroprietărire, dar s'au izbit violent de rezistenţa senatorilor şi şi-au găsit moartea în lupta lor generoasă.

Prăpastia dintre bogăţie şi mizerie a crescut tot mai mult, până ce, după un secol de lupte civile, s'a ajuns la guvernarea absolutistă (pag. 153—200).

Am încercat să arăt în aceste cîteva rînduri numai modul cum priveşte Frank evoluţia economică a Romei din punctul de vedere al agriculturii. Cartea lui mai cuprinde însă şi importante capitole despre *industrie şi comerţ* (VII), *finanţe publice* (IX) şi mai ales două capitole foarte interesante despre *industria dela finele republicii* (XI şi XII). Tratează apoi despre *capital* (XIII), *comerţ* (XIV) şi *lucrători* (XV) încheind cu diferite consideraţii asupra epuizării solului italian (XVI).

Astfel, *Istoria economică a Romei* e o operă bogată în informaţii nouă, scrisă de un istoric dublat de un arheolog, în care, dacă nu lipsesc, pe alocuri, afirmaţii cam exagerate, cum e aceia din cap. X, unde arată că în epoca imperială 90 la sută din populaţia din Roma purta marca originei străine, totuşi se lămuresc o mulţime de probleme necercetate şi se dau variate suggestii celor ce vor voi să lucreze în acest domeniu, atît de important şi atît de neglijat până acum.

Const. I. Balmuş

* * *

Ephemeris Dacoromana, *Annuario della Scuola romena di Roma*, vol. I, 1923, 412 pag., vol II, 1924, 500 pag., Roma, Libreria di scienze e lettere.

Şcoala romînă din Roma fondată în anul 1921, pentru studii de filologie clasică, istorie, arheologie şi arte frumoase, a început să funcţioneze încă din toamna anului 1922, atunci numai cu patru membri, iar acum, ajungînd să aibă zece, dintre care doi sînt arhitecţi.

In curînd, prin ajutorul Băncii naţionale se va construi şi palatul propriu, în Valle Giulia, unde Roma ne-a dăruit un mare teren. Graţie numeroaselor legături ale directorului, d. Vasile Pîrvan, cu di-

feriți savanți italieni și străini din Roma, se poate ținea în fiecare an un ciclu de conferențe, la care, pe lîngă membrii școlii, iau parte cu simpatie membrii celorlalte institute străine, precum și diferite personalități științifice cu vază.

Cît și cum se lucrează la școala romînă din Roma, se poate vedea din rezultatele a doi ani de muncă, cuprinse în cele două mari volume apărute în vara trecută.

Fiindcă studiile apărute sînt de mare interes pentru cercetătorii romîni din domeniul filologic clasic, istoric și arheologic și nu pot fi discutate aici în întregime, mă voiu mărgini numai să le înșir, în ordinea din volumele respective.

In volumul I, pe lîngă introducerea directorului, sînt următoarele studii:

Paul Nicorescu, La tomba degli Scipioni; *G. G. Mateescu*, I Traci nelle epigrafi di Roma (pag. 57 290); *St. Bezdeki*, Ioannes Chrysostomus et Plato (pag 291—337) scris într'o elegantă limbă latină; *Alexandru Marcu*, Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV (pag. 338 386) și *Em. Panaitescu*, Il ritratto di Decebalo (pag. 387 413).

In volumul al II lea apar: *Alex. Busuioceanu*, Un ciclo di affreschi del secolo XI (pag. 1 65); *Alex. Marcu*, La Spagna ed il Portogallo nella visione dei romantici italiani (pag. 66—222); *G. G. Mateescu*, Nomi Traci nel territoris scito-sarmatico (pag. 223 238); *St. Bezdeki*, Nicephori Gregorae epistulae XC (pag. 239—277); *Paul Nicorescu*, Scavi e scoperte a Tyras (p. 378 415); *Em. Panaitescu*, Fidenae (pag. 416 459) și *Claudia Isopescu*, Alcuni documenti inediti della fine del cinquecento (pag. 460—500).

Ambele volume au fost primite foarte călduros de străinătate și de aceia voiu reproduce comentariile din două mari reviste de specialitate unde e vorba de școala romînă.

Intr'una *Rivista di filologia e di istruzione classica*, fascic. 3 din Octombre 1925, pag 425) istoricul Gaetano de Sanctis scrie: „I due volumi, pregevoli anche per decoro di veste tipografica, onorano la scuola romena e il suo direttore, il dotto ed operoso collaboratore nostro Vasile Pârvan. E nossi può senza commozione profonda constatare la attrazione che la gran madre Roma esercita tuttora su questi Romani del Danubio e rilevare il fervore di studi con cui si volgono ad illustrare i documenti della sua antica civiltà".

Intr'alta (*Revue des études anciennes*, tome XXVIII, Janvièr—Mars, 1926, pag. 92) găsim aceste aprecieri semnate de M. *Besnier*: „La jeune Ecole roumaine de Rome, fondée en 1921 et dirigée avec compétence et autorité par M. Vasile Pîrvan, n'a pas voulu tarder à suivre l'exemple de ses aînées en publiant, elle aussi, des mélanges d'archéologie, d'histoire, de lettres et d'art. Deux beaux et forts volumes de l'Ephemeris Dacoromana ont déjà paru et permettent de bien augurer de ce nouveau recueil. On ne peut que féliciter les membres de l'Ecole roumaine de leur grande activité, de l'heureuse variété des questions qu'ils abordent et de la méthode rigoureusement scientifique avec laquelle ils les traitent".

Numele celor doi savanți sînt o garanție suficientă pentru obiectivitatea aprecierilor de mai sus, încît nu putem privi decît cu satisfacție seriozitatea preocupărilor științifice de până acum ale Școlii romîne din Roma.

C. B.

* * *

Albéric Cahuet, *Moussia où la vie de Marie Baskirtseff*, Paris, 1926, pag. 231.

Apreciatul romancier reînviază în pagini duioase personalitatea eminentă a micii rusce, moartă la 24 de ani. Din viața ei zbuciumată, retrasată după scrisori intime, după comunicări ale cunoscuților, după jurnalul lăsat, se desprinde portretul moral (pg. 179-199). Dominanta afectivă, resortul inepuisabil al acestei ființe care iubea cu patimă viața, căutînd s'o simtă și s'o înțeleagă cu neînchipuit nesațiu, pare să fie orgoliul imens. Nu sentimentul acela steril, spune Cahuet, care se învîrte'n vid, ci forța care însuflețește ființele pentru realizarea lucrurilor mari. Și cei 24 de ani ai Moussiei au fost un necontenit „marche vers l'étoile".

Povestea acestei vieți poate fi citită ca un roman excelent. E o monografie literară frumoasă, care amintește fraza lui Nietzsche: „Din trei Anekdote se poate face portretul unui om".

Sorin Pavel

* * *

Th. Zielinski, *Cicero în istoria culturii europene*, trad. F. de B. Grecina și A. Berar.

Urmărește pas cu pas, cursiv și erudit, aproape două mii de ani soarta ideilor și ecoul activității publice unei energii romane, Marcus Tullius.

E un sistem atrăgător și pitoresc de a face cercetări istorice, analog cu acela întrebuințat în istoria filozofiei, a politicii sau chiar în istoria știinților exacte, deplin constituite.

Utilitatea lui e didactică pentrucă filiețiunea ideilor și continuitatea tratării problemelor e mai vizibilă. Ni se pare însă că'n monografii, de felul lucrării lui Zielinski, sistemul acesta, care observă *longitudinal* desfășurarea influenții unei *personalități*, are un defect pe care tratatele nu-l au. Vrem să spunem anume, că'n tratate prezentîndu-se o serie întreagă de personalități și de doctrine expuse complect, legătura dintre ele e mai amănunțită și mulțumește mai deplin nevoia explicării cauzale. Așa se lămurește că influențele lui Cicero asupra posterității sînt deseori numai atinse sau anunțate în lucrarea lui Zielinski,—...tradusă într'o limbă romînească îndoelnică.

Sorin Pavel

* * *

Em. M. Brandza, *Filozofia educației estetice*, Ed. „Cartea Romînească", București.

E un lucru aproape axiomatic pentru cel care se ocupă cu studiile filozofice, că fenomenul estetic, prin complexitatea și specificul lui, prezintă atunci cînd e vorba de sezisarea și formularea lui o mulțime de piedici. Obstacolele sporesc în bună parte și din pricina metodelor variate de care s'au servit esteticianii. Avem astfel o teorie metafizică a frumosului, una descriptivă și 'n sfîrșit una psihologică.

D. Brandza, în studiul d-sale, pare să ia o atitudine șovăitoare între teoria metafizică și psihologică. Planul lucrării cuprinde cele două probleme fundamentale ale esteticei—contemplație și creație—precum și aplicațiile lor pedagogice, învederate în formularea scopurilor și mijloacelor disponibile. Că autorul ține mai mult la doctrină se poate observa din enunțul titlului: e vorba de filozofia educației estetice, iar nicidecum de o înșirare pedagogică a unui plan de luptă herbartian menit să capaciteze în tainele frumosului. Rămîne de văzut dacă d. Brandza dă destulă temeinicie teoriei, garantînd prin aceasta

însăşi valabilitatea practicei. In primul rînd reducerea actului de contemplaţie numai la intenţiunile de văz şi auz, postulînd prin aceasta un frumos extern, izvorît din armonia pură a formelor şi sunetelor, aminteşte mai mult o estetică matematică (cum e cazul lui Zeissing) decît o estetică menită să fie întemeiată pe urzeala bogată, alineară am putea spune, a spiritului omenesc. Un frumos pur obiectiv, dincolo de sfera de împietare a conştiinţei, pare astăzi, după cercetările lui Lipps şi Volkelt, de necrezut.

Inlăturarea elementelor volitive, fie chiar tendinţa de transpunere în obiect, nu respectă nici una din psihologiile cunoscute. La fel, nesocotirea aportului asociativ dovedeşte mai mult spirit de sistem decît analiză serioasă. De altfel, emoţia estetică, sîmburele şi rădăcina contemplaţiei, nu e discutată de loc. Toată literatura germană dezbătută cu atita pasiune în jurul lui „Einfühlung" nici nu e pomenită. Spiritul în care e scris studiul aminteşte mai lesne mentalitatea secolului al XIV-lea în materie de estetică decît veacul în care trăim (Dealtminteri, chiar bibliografia respiră parfumul poveştei „a fost odată"). Problema creaţiei, deşi tratată simplist şi fără profunzime de analiză, pare mai justificată decît prima. Considerată numai ea însăşi, rolul ei se reduce la funcţia unei cantităţi neglijabile,—nici nu scade şi nici nu măreşte. Cît priveşte gustul şi stilul autorului nu vorbim, fiindcă asemenea chestii nu-l preocupă.

Se pare că 'n trilogia titlului, pedagogia a impus atît filozofiei cît şi esteticei gusturile ei. Cartea d-lui Brandza, e un omagiu postum adus lui Herbart. O traducere în germană s'ar impune cu necesitate.

Ştefan George

Revista Revistelor

Arhiva pentru ştiinţa socială, No. 1-2, 1926.

Din cauza enormelor dificultăţi materiale, revista aceasta s'a transformat din bilunară în anuală. Regretăm, pentrucă în superficialitatea eseistă a momentului, această serioasă publicaţie periodică, organizată prin eroismul d-lui Prof. D. Gusti, aduce totdeauna contribuţii serioase la problemele noastre sociale.

Un articol despre Th. Massaryk, care e în acelaşi timp o biografie şi o caracterizare critică e scris de d. D. Gusti. Personalitatea complexă de filozof, istoric, critic şi politician a preşedintelui republicii cehoslovace, e comprehensiv redată.

D. C. Garoflid studiază, utilizînd fapte româneşti, „Rolul social al proprietăţii mijlocii". Punctul de vedere e conservator, şi e opus concepţiilor d-lor Zeletin şi Madgearu. Multe observaţii interesante pot totuşi fi opuse, prin bunul lor simţ realist construcţiilor d-lui St. Zeletin.

D. M. Manoilescu publică un interesant studiu despre „Criterii sociale în finanţele publice".

D. Lotar Rădulescu, din punctul de vedere socialist, polemizază pe chestia „oligarhiei romîne" şi „formaţiei burgheziei naţionale".

Recenzii bogate şi variate încheie numărul.

Independenţa economică, No. 3—4.

Intr'un articol substanţial d. V. N. Madgearu, arată, după informaţii recente, transformarea economiei ruseşti, dela bolşevismul industrial la ţărănism. Economia ţărănească, adică expresia realităţii geografice şi sociale înseamnă în momentul de faţă în Rusia victoria clasei rurale asupra celei orăşeneşti.

Aceiaşi chestie, plină de învăţăminte pentru noi e tratată altfel şi în acelaşi număr de d. G. Maniu: „Problema ţărănească în Rusia".

„Independenţa economică" ar fi o preţioasă revistă socială şi economică, dacă ne-ar da la sfîrşit, prin recenzii de cărţi şi reviste, un material informativ mai bogat.

Manuscrisele lui Zola

Cu excepţia cîtorva donate la alte biblioteci, aproape toate manuscrisele marelui scriitor Emile Zola, au fost oferite de către soţia lui, Bibliotecei naţionale din Paris.

Imediat după căsătoria sa care avu loc în anul 1870, doamna Alexandrine Emile Zola, conştientă de valoarea soţului ei şi mai ales de locul pe care-l va ocupa în lumea literilor, a veghiat cu o neîncetată luare aminte asupra tuturor ma-

nuscriselor pe care până atunci autorul lor le nesocotea.

Cu toate acestea însă unul din ele scăpă vigilenței sale și anume acel a lui „Nana" pe care Zola îl oferi lui Iules Lafitte, directorul jurnalului „le Voltaire" în semn de recunoștință pentru că avusese curajul de a publica în jurnalul său romanul „Nana" cu tot recentul scandal stîrnit de publicația anterioară a lui „Madeleine Ferrat", La „Currée" și „L'Assomoir" apărute primul în „l'Evenement", care a fost nevoit să-și suspende apariția după cererea abonaților, al doilea în „La Cloche" unde indignarea publicului ofensat în sentimentul lui de moralitate îl obligă să-l retragă și să-l editeze la „Librairie internationale" a lui Lacroix. Cît despre al treilea roman, Yves Guyot, avu curajul să-l accepte pentru foiletonul jurnalului său „Le Bien Public".

Era deci o mare dovadă de independență din partea lui Iules Lafitte cînd intreprinse, în urma acestor scandaluri, publicarea lui Nana. Stiu de altfel să facă reclama necesară pentru a-și asigura succesul, fiind de altmintrelea admirabil secondat de Albert Wolf dela Figaro.

In numărul din 14 Octombre 1879 Wolf scrie un articol în care lăuda cu mult entuziazm și pricepere romanul a cărei publicare urma să înceapă două zile mai tîrziu.

Reclama Figaro-ului fu complect dezinteresată și articolul lui Wolf dictat numai de sincera sa admiratie pentru opera lui Zola.

Cînd însă ultimul foileton din „Le Voltaire" anunță sfîrșitul lui Nana despre care conform obiceiului d-na Zola se prezintă la redacția jurnalului spre a capata manuscrisul, Iules Lafitte îi spuse că în urma rugămintelor sale îl lăsase lui.

După cîtva timp Lafitte îl oferi însă lui Zola indignat în schimbul sumei de 700 de franci. — Autorul refuză natural să plătească o sumă așa de importantă pentru un lucru căruia personal nu-i recunoștea nici o valoare. Astfel că manuscrisul a fost vîndut marelui francofil american, Pierpont Morgan, pentru 12500 franci iar fiul și moștenitorul acestuia îl donase deja bibliotecii orașului New-York, cînd imediat după războiu d-na Zola întreprinse să-l ceară, pentru a complecta colecția manuscriselor dela biblioteca națională din Paris.

Franța va trebui să se mulțumească deci cu noul manuscris lăsat tot de Zola, care a decupat foiletoane apărute în Le Voltaire la care de altfel a adăugat numeroase adnotări.

(Colonel Godchot, *La Revue Mondiale*, 15 April, 1926).

Dela „Statele unite ale imperiului Austriac" la „Statele unite ale Europei"

Cu două luni înaintea hidoasei și absurdei crime dela Serajevo, arhiducele Franz Ferdinand, prințul moștenitor al coroanei Habsburgilor era pregătit să primească succesiunea la tronul unchiului său Franz-Iosef I, în monarh conștient de datoriile sale, conștient de drumul pe care trebuia să-l urmeze, de răspunderea pe care o are, și de misiunea sa, care consta din sacrificiul vieții sale pe altarul fericirii și prosperității poporului său.

In colaborare cu sfetnicul său Andrei de Eichhoff, arhiducele redactase manifestul care ar fi urmat să fie publicat în momentul cînd ar fi succedat la tron.

Ideia principală care-l insuflețea era aceia de a asigura interdependența economică și independența politică a Statelor. Populația vechei monarhii Austro-Ungare se împărțea în nouă grupuri, diferențiate prin limba pe care o vorbeau mai degrabă decît prin rasele lor în mare parte asimilate. In proectul prințului moștenitor, toate teritoriile unde aceste națiuni constituiau o populație compactă, autohtonă și sedentară ar fi fost perfect delimitate; granițele ar fi fost verificate și rectificate după un sistem simplu și imparțial de consultații populare. Locuitorii acestor teritorii s'ar fi bucurat de ceamai deplină autonomie. Libertatea naturală n'ar fi suficient o restricțiune decît în favoarea libertății oricărui individ de a-și vinde orice produs manufacturat și de a se aproviziona cu materiile prime necesare în interiorul monarhiei. Prin urmare suprimarea granițelor și vămii între state pentru comerț și unitatea în fața străinilor adică unitatea militară.

Pentru motive tehnice și materiale, legile fundamentale austriace precum și cele constituționale maghiare presentau unele față de celelalte grave și ireductibile contradicții și nu puteau deci fi simultan garantate de jurămîntul la coroană. Revizuirea constituțiilor care în consecință se impunea, ar fi trebuit, pentru motive politice și economice, să se întindă până la o complectă reorganizare și până la o stabilire a statelor unite ale Austriei.

Dacă aceste proecte s'ar fi realizat, am fi ajuns la rezultatul pe care toată Europa l-a plătit cu atîtea jertfe, timp de cinci ani.

Iar pacea ar fi fost asigurată în sînul unor popoare care toate aveau nevoe de liniște și de colaborare.

Aceste procese generoase pe care forța brutală a evenimentelor le-a distrus nu rămîn însă zădarnice.

Celace a fost irealizabil în monarhia Austro-Ungară se va realiza desigur într'un proect de proporții și mai mare, în crearea unor State Unite ale întregii Europe, și astfel ideile atît de sănătoase și de lucide ale arhiducelui Franz Ferdinand vor fi răsplătite.

(Jean André D'Eichhoff. *La Revue Hebdomadaire*, 27 Mars. 1926).

Povești fantastice

Abundența poveștilor și a romanelor fantastice în ultimul secol este așa de mare încît un volum întreg ar fi de abia suficient pentru a formula diagnostice în celace privește literatura generală precum și psihologia lectorului. Și natural în acel volum vor reveni mereu două nume, unul al lui Hoffmann și al doilea al lui Poë, care amîndoi au avut o mare influență, primul asupra romantismului, cel de al doilea asupra simbolismului francez. La tot ce s'a scris deja în Franța despre Edgar Poë, se adaugă acum, ca o foarte meritoasă contribuție, opera d-lui Camille Mauclair, autorul lui „Eleusis" al „Couronne de clarté" sau „Sonatinnes d'automne", opera intitulată „Genie d'Edgar Poë".

D. Mauclair, nu scrie numai o carte de critică dar și un fel de „plaidoyer", menit să distrugă legenda dezonorantă creată de biograful său american Griswold. Este interesant de remarcat că mai toate biografiile lui Poë, cele americane ca și cele franceze, se pasionează mai cu seamă pentru sau contra moralității autorului poveștilor extraordinare, cînd în realitate, oamenii de geniu ar trebui să aibă și ei dreptul la analize psihologice pure și în afară de categoriile de bine sau de rău.

Dar fantasticul în literatură n'a murit. El trăește în opera cîtorva autori moderni foarte mult apreciați.

Este cazul d-lui Pierre Mac Orlan. D-sa nu merită desigur calificativul de autor vesel, deși fantasticul la el are un fel de bonomie, pe care n'o găsim în fantasticul lui Poë care este sugerat lent și sigur lectorului — și pentru care autorul își dă toată osteneala ca să-l facă verosimil. Mac Orlau procedează altfel. Aventurile din bucățile sale, par a fi concepute subt influența cinematografului. Este cazul ultimelor două nuvele publicate subt titlul celei dintăiu „Marguerite de la nuit". — Avem aventura lui Faust transportată cu multă fantezie în Montmartre. Faust, venerabil profesor de liceu, iar Mefisto unul din acei numeroși cămătari și negustori frauduloși de cocaină, iar Margareta, o midinetă care găsește în Faust întinerit un gigolo adorat. Văzîndu-și însă amantul plictisit de contractul pe care-l iscălise lui Mefisto, Margareta ia biletul semnat și pleacă în America unde va găsi un bătrîn romantic căruia îl va trece la rîndul său. — Faust încîntat o lasă să plece vesel că dintr'o

singură lovitură scapă și de Margareta și de Mefisto.

A doua nuvelă „A l'hôpital Marie Madeleine" este mai puțin reușită și nu este o măsură exactă a talentului lui Mac Orlan. — Nu regăsim aici autorul lui „Chant de l'equipage". Il vom regăsi însă desigur în alte bucăți pe care le va scri de aici înainte.

(Albert Thibaudet. *Europe Nouvelle*, 27 Mars, 1926).

Roman și politică

Nu de multă vreme au apărut în Franța două romane, unul opera d-lui Giraudoux intitulat „Bella"; celalalt: „Mars", opera d-lui Sindral.

In amîndouă aceste romane găsim viața politică contemporană.

Fără să se ocupe în mod special de aceste două foarte interesante lucrări, d. Thibaudet este interesat de genul literar pe care-l reprezintă și anume de romanul politic și într'o măsură de romanul „marilor existențe" sau romanul istoric.

Romanul clasic n'a fost niciodată atras de viața politică, ci dimpotrivă a fost atras de viața privată, de viața burgheză, lăsînd pe cea dintâiu istoriei. Se poate spune că istoria este romanul vieții publice după cum romanul este istoria vieții private.

Două romane scrise la sfîrșitul veacului trecut: „Les morts qui parlent" de Melchior de Voguë și „Leurs Figures" de Maurice Barrès sînt operele a doi oameni amestecați în viața politică și parlamentară a timpurilor în care au trăit.

In afară de inegalitatea acestor doi scriitori, faptul că opera lui Barrès trăește încă, în timp ce acea a lui Voguë este uitată, se datorește procedeului mai bun întrebuințat de Barrès.

Autorul caută aici cît mai puțin să fie romancier. El se inspiră mai degrabă dela Saint-Simon sau Michelet. Personagiilor sale nu le caută pseudonimuri, iar afacerea Panama o redă așa cum a văzut-o — nimic factice, nimic exagerat. — De asemeni în Războiu și Pace, capodoperă a romanului, Tolstoi a știut să amestece personagiile fictive cu figurile istorice ale unui Alexandru, Napoleon, Kutusoff, etc..

Ceiace interesează este că pe lîngă personagiile secundare care n'au decît o valoare reprezentativă romancierul face să trăiască individual personagiile principale.

Istoria nu are ce căuta în roman. Aceleași legi nu trebuesc însă aplicate și la teatru. Dacă romanul nu se acomodează cu istoria decît în mod imperfect, în schimb teatrul nu se poate lipsi de ea. De asemeni politica oferă comediei acea hrană pe care tocmai o refuză romanului. Nu există un roman politic, în schimb există o comedie politică. Aristophane cel mai mare comic al antichității era un comic politic.

Secolul al XIX-lea în Franța sau mai precis a treia republică, care ridică tabou-urile monarhice, permite să se reprezinte pe scenă miniștri și parlamentari, la care dacă mai adăugăm cîteva cuvinte de spirit și o suficientă mișcare dramatică avem explicația succesului pieselor lui Brieux, Bernstein, Fabre, Flers et Caillavet etc..

(A. Thibaudet. *Nouvelle Revue Française*, April).

Banca Madagascar

Ținînd seamă că în Madagascar comerțul atinge 650 de milioane, că exploatările miniere se înmulțesc pe fiecare zi, că biletele „Banque de France" ating 200 de milioane, parlamentul prin legea din 22 Decembre 1925 a creat o nouă bancă de emisiune *Banque de Madagascar*. Ea nu-i autonomă ci subt tutela instituției de credit „Banque de Paris et de Pays Bas" — Organizarea ei satisface condiții politice, financiare și economice. Cît privește condițiile politice se observă că Statul exercită un control continuu asupra acestei bănci de emisiune. Cu avizul miniștrilor de finanțe și de Colonii, președintele Republicei „are dreptul să numească și să revoace pe directorul băncii. Aceiași miniștri sînt

împuterniciți să desemneze un număr hotărît de membri în consiliul de administrație.

Statul participă la cîștigurile financiare pe două căi — 1) în calitate de autoritate care concedează privilegiul emisiunei și 2) în calitate de acționar.

E o formulă elegantă de regie interesată în această participare dintre Stat și *Banca Madagascar*.

Pentru a nu se abate dela scopul pentru care a fost creată, Banca are anumite obligații care formează tocmai condițiile economice. Acestea sînt: 1) operațiile cu care se poate îndeletnici 2) dobînda scontului și 3) rolul monetar pe care-l are în relațiile exterioare ale coloniei. Mai originală dintre aceste condiții este acea referitoare la schimb, la rolul monetar. Prin noul regim se suprimă schimbul dintre particulari între insulă și metropolă.

„En resumé, instruit par les expériences des années écoulées, désireux d'éviter certains inconvenients d'un trop grande liberté laissée à une banque d'émission de devenir en même temps une banque d'affaires, le législateur a tenté l'essai d'une formule nouvelle suffisamment souple pour tenir un compte égal des besoins du crédit et de stabilité monétaire de la colonie, des intérêts des capitalistes fondateurs de la Banque et du droit éminent de l'Etat au contrôle et aux profits".

(William Oualid. *Revue d'Economie politique*, Ianuar-Februar, 1926).

Viața în aspectul său finalist

Disputa dintre vitaliști și mecaniciști nu se poate rezolva decît relefind cu tărie aspectul teleologic în toate manifestările vieții. Pentru aceasta trebue să trecem în revistă manifestările vitaliste tipice, începînd cela fenomenele biologice până la cele mai complexe grupîndu-le în nouă categorii distincte.

In primul rînd, finalismul se manifestă în fenomenele biologice cele mai elementare, în asimilație și'n metabolism. Substanța vie distrusă prin activitatea ei funcțională se reconstituește prin asimilare. Această asimilare contrară celei mecanice din cristale, presupune un proces de alegere, proces activ de sinteză tinzînd spre o anumită reconstrucție de calitate și cantitate. Echilibrul stabilit de asimilație se evidențiază în metabolism, caracterizat tocmai prin auto-conservarea ființei, care tinde să cumpănească în mod staționar dinamismul forțelor în lucru. Diferența dintre organic și anorganic e vădită în comportismul pe care-l oferă organismul viu și același organism devenit cadavru.

In cel dintâiu se stabilește un echilibru dinamic staționar, care în timpul maturității poate dura chiar 30 de ani, pe cînd în al doilea echilibrul se distruge uneori în 24 de ore. O teorie științifică, îngustată la mecanicism neținînd seamă de surplusul învederat în fenomenul vital de asimilație și metabolism ar dovedi inerția intelectuală a cercetătorului față de unele fapte concludente.

In al doilea rînd, fenomenele de generație și regenerare nu pot fi explicate fără ajutorul teoriei finaliste, deoarece oricît ai considera organismul o mașină fizico-chimică ar rămîne să arăți cum s'a construit ea însăși. Dezvoltarea ontogenică mărturisește ocult că organismul își fabrică de mai înainte instrumente, de care se va folosi mai tîrziu. Prevăzînd nevoile viitoare, rezultă că în mod tacit organismul urmărește un anumit plan, un scop hotărît. Alături și'n strînsă legătură cu finalismul ontogenetic avem finalismul fenomenelor morfologice și fiziologice de adaptare prestabilită, care constă în faptul că organismul, înainte de a lua contact cu mediul extern este dotat cu toate organele și e capabil de toate funcțiunile necesare adaptării sale la mediu. Incercarea mecaniciștilor de a explica în mod nonfinalist aceste fenomene de preadaptare finalistă, — folosindu-se de selecția naturală a lui *Darwin*, dă greș atunci cînd problema se referă la transmisibilitatea caracterelor cîștigate. In

al patrulea rînd nu se poate vorbi de readaptare atît timp cît nu se admite că ea este o reproducere a adaptării filogenetice. Finalismul acestei categorii e evident. Fenomenul de metabolism manifestat prin stabilirea spontană a unui echilibru staționar, se străvede în orice celulă, țesut și organ în momentul în care elementul vital se apără împotriva agentului perturbant. Fenomenul cel mai caracteristic în această privință constă în aceia că orice toxină este neutralizată spontan de organism printr'o anti-toxină. Cu finalismul rezultat din comportismul organismelor inferioare, alcătuind categoria a cincea din studiu, ne depărtăm de fenomenele fiziologice și ne apropiem de cele psihice. Organismul are puterea de a se mișca, pe cînd materia brută e inertă. Dealtfel animalul tinde să se comporte în așa chip încît să se mențină într'un optimimum de ambianță. Infuzorul *Parmecium* se menține în orice variație de temperatură. In categoria a șasea, finalismul domnește în lumea reflexelor și a instinctelor. Ele sînt experiențe trecute, încercate și reușite, care printr'o acumulare de memorie biologică au fost fixate în structura morfologică și transmise generațiilor următoare.

In categoria tendințelor organice, manifestate prin nevoi, apetituri și dorinți, cărora le-am putea da numele de tendinți afective, unicul și supremul scop este conservarea unei constante fiziologice.

In sfîrșit în viața mentală și'n manifestările sociale (mai ales de justiție și morală) mecaniciștii nu pot da nici o explicație, întrucît aceste domenii sînt cîrmuite numai și numai de finalism. Acest finalism ultim izvorăște din concertul scopurilor individuale. Deosebirea dintre justiție și morală ar consta în aceia că la prima, adaptarea către un singur țel se face pe cale exterioară, pe cînd la a doua rezultă dintr'o armonie internă.

(Eugenio Rignano. *Revue philosophique*, Mart-April, 1926).

Insemnare în jurul lui Pascal

Sînt fraze devenite celebre, pe care le debităm cu ușurință fără să le pătrundem adevărata semnificație. Pagina lui *Pascal* din *Pensées* referitoare la pariul asupra existenței lui D-zeu face parte din această categorie. O explicație nouă e binevenită, mai ales că s'au dat atîtea interpretări antitetice. Se știe că scopul demonstrației constă în a dovedi necredincioșilor cîștigul pe care ei îl realizează într'o viață viitoare admițînd existența lui D-zeu. Pariul avea în vedere raportul dintre sacrificiu, reprezentînd minimum de perdere din această lume și beatitudine, învederată în răsplata divină. Raportul menționat pare cu atît mai atrăgător cu cît el cuprinde în osatura lui un calcul matematic, de probabilități bineînțeles, foarte meșteșugit alcătuit.

Valabilitatea demonstrației presupune două condiții : 1) indiferența rațiunii față de D-zeu, și 2) participarea la rămășag. Cea dintăiu condiție se poate realiza întrucît oamenii în calitatea lor de ființe mărginite, nu pot determina dacă D-zeu există sau nu. Din punctul de vedere al rațiunii, afirmația nu înlătură negația ci ele sînt veșnic în echilibru. Rămîne a doua condiție, anume participarea la pariu. In această alternativă este silit să susțină una din părți, fiindcă în chip inevitabil dacă negi o parte admiți alta. Astfel, odată ce nu pariezi că D-zeu există urmează că pariezi tocmai neexistența lui. Intre cele două posibilități își face joc însăși fericirea noastră. Primul motiv care poate grăbi hotărîrea noastră se înfățișează în faptul că noi riscăm o viață (în caz de pierdere) și ne bucurăm de două, viața pămîntească și viitoare, în caz de cîștig. Siliți să participăm la un joc în care miza este de 1 contra 2, evident că vom fi înclinați să admitem existența lui D-zeu. Dacă prima parte a demonstrației e clară în schimb partea doua, unde se pomenește de vieți infinite, n'a fost pe deplin elucidată.

Lachelier în interpretarea lui crede că „jocul e, ca și mai înainte, de unul pentru doi într'un caz, de unul pentru trei în altul — noi putem juca în primul și'n al doilea ținînd seamă de număr și nu de valoarea unităților angajate". *Lachelier* greșește cînd socoate că *Pascal* ar fi putut aduna viața cu fericirea, fericirea cu durata, violînd astfel regula elementară care nu permite decît adiționarea cantităților de aceiași natură. Pentru a înțelege pariul trebue să facem o distincție între probabilitatea că D-zeu există și probabilitatea cîștigului. Pentru adeverirea existenței, pariul este de unul pentru doi, dar cîștigul nu se realizează decît atunci cînd jucăm unul pentru infinit. In limbaj evanghelic s'ar putea spune că prima alternativă echivalează cu „mulți sînt chemați" și a doua cu „puțini sînt cei aleși".

(Robert Aron. *Revue de Métaphysique et de Morale*, Ianuar-Mart, 1926).

Mişcarea intelectuală în străinătate

Literatură

Leon Treich, *L'espirt d'Alfred Capus*, Edition de la Nouvelle Revue Française.

Amicii săi spuneau vorbind de dînsul: „Capus este Rivarol-ul nostru". Din cartea d-lui Leon Treich, unde sînt strînse numeroase anecdote, şi cuvinte de spirit ale autorului piesei „La Veine" sau al cronicelor atît de plăcute din le Gaulois sau Echo de Paris, ne putem da seamă că prietinii n'au exagerat.

Maurice Soulié, *La Mort et la Resurrection de Mr. de la Pivardière*, Ed. Perrin et C-ie.

O foarte interesantă carte în care citâm descrierea vieţii aventuroase a d-lui de la Pivardière, senior de Bouchet, locotenent în armatele Regelui care devine circiumar şi camatar. Apoi este crezut mort, asasinat şi ca să poată fi crezut din nou viu, îşi dă toată osteneala ca să poată fi arestat şi svîrlit în închisoare.

Antologie des ecrivains morts à la guerre 1914–1918, publicat subt îngrijirea d-lui Thyerry Sandre, Ed. Edgard Malfère.

Această carte publicată de d. Thyerry Sandre, se bucură de colaborarea celor mai de seamă scriitori moderni.

Brillat-Savarin, *Physiologie du goût, Meditations de gastronomie transcendante*, Ed. Les Arts et le livre.

Consilier la curtea de apel din Paris, Brillat Savarin era şi un epicureu rafinat, care ştia să aprecieze la justa sa valoare plăcerea unei mese bune. Această carte e indispensabilă orecărui om rafinat, artist şi filozof. Acum ni se dă o nouă ediţie.

Claude Farrère, *Mes voyages en Mediteranée*, Ed. Flammarion.

D. Claude Farrère are darul atît de preţios pentru un scriitor de a ne comunica sentimentele şi entuziasmurile sale. De data aceasta avem iluzia de a vedea peisagiile mediteraniene pe care d-sa le-a admirat şi pe care, odată cartea cetită, ardem de nerăbdarea de a le vedea şi noi.

C. Richard, *L'enseignement en France*, Ed. Arman Colin.

Acest volum publicat subt egida oficiului naţional al universităţilor şi şcoalelor franceze expune în chipul cel mai complect organizaţia administrativă şi pedagogică a învăţămîntului francez.

O carte care, pentru publicul

francez precum şi pentru studenţii străini veniţi în Franţa din toate părţile globului, constitue o sursă preţioasă de informaţiuni.

Henriette Celarié, *M-me de Sevigné, sa famille et ses amis*, Ed. Arman Colin.

Tablou exact şi încîntător al d-nei de Sevigné şi a timpului său. Autoarea a ales o cantitate de anecdote caracteristice şi pline de specificul secolului al XVIII-lea care contribue la agrementul lecturii.

Romane

H. G. Wells, *Christina Alberta's Father*, Jonathan Cape Ltd London.

Eroul cărţii, d. Preemby a dus timp de douăzeci de ani, până la moartea soţiei sale, viaţa paşnică şi liniştită a unui patron de spălătorie dintr'un mic oraşel de provincie.

Nevasta sa se căsătorise cu el pentru a da explicaţia onorabilă venirii pe lume a tinerei Christina Alberta.

Tatăl copilului, un student rus, dispare din oraşul unde şi petrecea vacanţele, lăsînd totul pe seama d-lui Preemby care va adora veşnic copila pe care o crede a sa.

După moartea d-nei Preemby, tatăl şi fiica se mută la Londra, şi trăesc într'un mediu foarte special de distracţii, care nu face decît să dezvolte germenul de nebunie care se găsea în mintea bolnavei Christina Alberta. Studentă, se amorezează de diferiţi dansatori şi duce o viaţa liberă de fată modernă.

Nebunia d-lui Preemby face progrese până cînd subt influenţa unui spiritist ajunge la convingerea că el este regele Sargon, regele regilor, venit din nou pe pămînt ca să aducă ordinea. In acest scop acordă o audienţă regelui Angliei, vasalul său, şi sfîrşeşte prin a fi arestat într'un restaurant.

Romanul d-lui Wells este amuzant şi plin de viaţă în prezentarea vieţii bohemei londoneze, a vieţii pensiunilor de familie, a martejului d-lui Preemby, a Cristinei Alberta. D-sa însă se lasă antrenat de nevoia de a satiriza societatea, moravurile, legile. Şi transformă romanul său într'o mai puţină reuşită libelă.

John Galsworty, *Fraternité*, roman tradus în franţuzeşte de „Paulette Michel Côte", (Calman Levy).

O bună traducere a unuia din cele mai bune romane ale scriitorului englez John Galsworty. Acţiunea se petrece la anul 1900. Personagiile principale sînt Hilary Dalison, scriitor şi soţia sa Bianca, pictor. Un alt ucenic al fratelui lui Hilary joacă rolul utilităţii şi a muncii. Tatăl Bianchii d. Stone, bătrîn original, scrie o lucrare despre fraternitatea universală. Bianca şi Hilary sînt căsătoriţi de optsprezece ani—în care timp, amorul lor moare încet fără scene, fără explicaţii. Se găsesc străini unul faţă de celalalt.

Totuşi Bianca n'are nici un amant, iar Hilary nu se lasă antrenat de sentimentul care începe să-l aibă pentru o tînără fată care servise ca model Bianchii.

Asistăm în cursul acestui roman la tragedia destul de frecventă a două suflete care rămîn impenetrabile unul pentru celalalt şi a cărui divorţ să intăreşte pe măsură ce caută să-l înlăture.

Colette, *La fin de Chers*, Ed. Flammarion.

Studiu nou şi îndrăzneţ a sufletului omenesc şi a slăbăciunilor unor bărbaţi care adăpostesc în corpuri masculine suflete femenine.—Calităţi de compoziţie şi de stil pe care am avut prilejul să le admirăm deja şi în alte romane de Colette, denotă un mare scriitor.

Sociologie

W. Sombart, *Le bourgeois*, ed. Payot.

Se arată psihologia şi mentalitatea capitalistului burghez. Pagini de fină analiză alternează cu erudiţia istorică.

COMPILATOR

Bibliografie

In editura „Cartea Romînească", Bucureşti:

V. Militaru, *Stropi de rouă,* Ed. II, Preţul 35 lei.
Liviu Rebreanu, *Apostolii,* Comedie in 2 acte, Preţul 30 lei.
Pantelimon Diaconescu, *Dialoguri poporane pentru serbări şcolare şi şezători,* Preţul 25 lei.
Dr. V. Teodoru, *Primul ajutor medical în accidente, boli repezi şi boli molipsitoare,* Ediţia V, Preţul 40 lei.
Eugeniu Sperantia, *Casa cu nalbă,* (1915–1916), Roman, Preţul 45 lei.
Pietari Paivarinta, *Nuvele finlandeze,* Biblioteca Minerva, Preţul 9 lei.
Voltaire, *Prinţesa din Babilon,* Biblioteca Minerva, Preţul 9 lei.
Stelian C. Ionescu, *Instalarea unei sonerii electrice,* Cunoştinţe folositoare, Preţul 4 lei.

In diferite edituri şi tipografii:

Ştefan Tătărescu, *O ţară însîngerată,* Craiova, ed. „Scrisul romînesc".
N. Popovschi, *Mişcarea dela Balta sau Inochentismul în Basarabia,* Chişinău, 1926.
Dr. N. Tcaciuc, *H. Heine in der rumänischen literatur,* Cernăuţi, 1926.
Dem. Theodorescu, *Sub flamura roşie,* roman, ed. Adevărul, Preţul 100 lei.
P. P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Milescu,* Paris, 1925, Gamber.
Calendarul asistenţei sociale, Tip. Răsăritul, 1926.

Reviste primite la redacţie

La Revue Mondiale, No. 7; *Favonius,* No. 1–2; *Graiul nostru,* No. 4; *Transilvania,* No. 3; *Viaţa literară,* No. 7–11; *Convorbiri literare,* No. 1–2; *Societatea de mîne,* No. 14–18; *Cîmpul,* No. 8; *Cosînzeana,* No. 16–17; *Ideia Europeană,* No. 187; *Viaţa agricolă,* No. 6–7; *Democraţia,* No. 3–4; *Revista Generală a Invăţămîntului,* No. 4; *Gîndirea* No. 2; *Năzuinţa romînească,* No. 3; *Biserica ortodoxă,* No. 3; *Ţara de jos,* No. 4; *Mercure de France,* No. 667; *La Nouvelle Revue Française,* No. 151; *Pagini agrare şi sociale*; *Pasul Vremii,* No. 15; *Viaţa cooperatistă,* No. 1–2; *Revista soc. Tinerimea romînă,* No. 7; *Munca intelectuală,* No. 1–2; *Banatul,* No. 3–4; *Vlastarul,* No. 8–9; *Arhiva,* No. 2; *Le federation balcanique,* No. 41; *Romînia militară,* No. 2; *Noua revistă bisericească,* No. 10–12; *Revista funcţionarilor publici,* No. 4; *Gîndul nostru,* No. 1–3; *Orpheus,* No. 2; *Independenţa economică,* No. 3–4; *Arhiva pentru ştiinţa socială,* No. 1–2; *Cooperaţia,* No. 2–3; *Dunărea,* An. II, 1925; *Universul literar,* No. 18; *Sburătorul,* No. 3; *Cartea,* No. 2; *Făt frumos,* No. 3.

PENTRU AUTORI

Se aduce la cunoştinţa autorilor că manuscrisele primite la redacţie, nu se înapoează; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înştiinţaţi, despre aceasta, cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacţia îşi rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviinţă, conducîndu-se numai după consideraţii tehnice şi editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugaţi să ne comunice şi onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcţiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iaşi nu li se pot trimite corecturile şi prin urmare sînt rugaţi să-şi redacteze manuscrisele definitiv şi citeţ.

Pentru tot ceiace priveşte redacţia: manuscrise, reviste, ziare, cărţi etc., a se adresa la **Redacţia Revistei „Viaţa Romînească", strada Alecsandri, Iaşi.**

1926. ANUL XVIII — MAI, IUNIE. No. 5 şi 6.

Viaţa Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ŞI ŞTIINŢIFICĂ

SUMAR:

IAŞI

Redacţia şi Administraţia: Strada Alecsandri No 3
1926

VIAŢA ROMINEASCA apare lunar cu cel puţin 160 pagini.—Abonamentul în ţară un an 400 lei.—jumătate an 200 lei. Numărul 40 lei.—Pentru străinătate: un an 600 lei; jumătate de an 300 lei. Numărul 60 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare

VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARA

Iași, Strada Alecsandri No. 10—12,

ANUL XVIII

CONDIȚIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale și anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimițind suma *prin mandat poștal.*

Reînoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Prețul abonamentului pe anul 1926 este:

IN ȚARĂ:

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți și întreprinderi comerciale, financiare și industriale, pe an . 500 lei

Pentru particulari:

Pe un an	400 lei
Pe jumătate an	200 „
Un număr	40 „

IN STRĂINĂTATE:

Pe un an	600 lei
Pe jumătate an	300 „
Un număr	60 „

Abonaților li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

Pentru siguranța primirii regulate a Revistei D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul și 72 lei anual costul recomandării pentru țară și 180 lei pentru străinătate.

Colecții complecte pe anii 1920, 1921, 1922 și 1923, se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu preț de 200 lei colecția, iar 1924 și 1925 cu lei 300 colecția.—

Administrația.

Viața, Dreptul, Libertatea

(Urmare și sfîrșit)

Opera d-lui Duguit reprezintă fără îndoială încercarea cea mai considerabilă întreprinsă în domeniul propriu zis al dreptului, cu scopul de a elibera noțiunea de stat de veșmintele de împrumut care o stinjeneau și o desfigurau. Și nu se va putea tăgădui că scrierile juristului francez n'au contribuit la determinarea unei orientări a legislației și a jurisprudenței în sensul unui control judiciar, care fără să se oprească la distincția subtilă și arbitrară între actele zise de gestiune și cele zise de autoritate, tinde să cuprindă orice exercițiu al forțelor publice. Această mișcare nu prezintă însă un caracter îngrijitor, căci după cum am mai spus în altă parte, a fonda necesitatea organizării sociale pe instincte și idealuri, care deși veșnic transformate rămîn totuși permanente, pentru motivul că se traduc în stări de conștiință izvorite necesar din însăși viața socială—și a asigura respectul forțelor publice prin asigurarea legalității constante a exercițiului său, înseamnă desigur să construești statul pe baze mult mai reale și solide decît pe acele stabilite pe terenul veșnic fugitiv al ficțiunilor religioase, metafizice sau pretins raționale. Anarhia se alimentează nu din controlul sever al acțiunii statului ci din arbitrarul lor. Dar ne va fi îngăduit să ne întrebăm dacă d. Duguit, combătînd victorios dogmatismul etatist nu s'a lăsat antrenat de seducțiile unui dogmatism pozitivist, atunci cînd călăuzit de un principiu științific de unitate, pe care viața nu-l comportă, s'a crezut îndreptățit să nege legitimitatea

noțiunii de drept subiectiv și acea a conceptului de personalitate pe terenul dreptului individual.

Dacă proclamăm solidaritatea sau „interdependența" necesară și constantă a intereselor individuale și colective, aceasta rezultă din însăși noțiunea de raport, raport de coexistență și de colaborare fără de care nu poate fi concepută ideia de drept. Cînd proclamăm că forțele individuale nu sînt drepturi decît în limita în care ele sînt creatoare de armonie și de funcții sociale, sîntem perfect de acord cu fundamentul „regulei de drept". Dar între forța individuală, oricît ar fi ea de limitată și funcția socială cerută de regula de drept rămîne totuși o mare parte de creație originală, de autonomie inventivă, cu alte cuvinte, de *personalitate* pe care raportul necesar de interdependență nu-l absoarbe. Căci acest raport nu este numai instinctiv și nici nu este reflexul exclusiv, a celace școala lui Durkheim numește „conștiință colectivă", el mai este încă sau mai bine zis, el este mai ales produsul unei reacțiuni a conștiinței individuale care se traduce prin acte raționale și voite. Determinismul conduitei umane nu se explică numai prin forțele naturii sau prin constringerile sociale ereditare și inconștiente. De altfel el nu exclude ideia de libertate, căci omul social, devenind conștient, dobîndește forță, și-și recunoaște misiunea de a infrina și de a-și orienta poftele și instinctele, de a le inobila și de a le rafina și această forță devenind obișnuință, constitue și ea o călăuză importantă capabilă să îndrumeze conduita și acțiunile sale pe calea cea adevărată. Fie aceasta iluzie sau realitate, omul apare ca un suveran și ca un cuceritor, și el înțelege să aibă acest rol în societate ca și în natură. Titlul său de noblețã este de a fi meșteșugarul propriilor sale interese și aspirații.

Dar să ne înțelegem bine: noțiunea de interes și de interdependență, care nu are nici un conținut de autonomie individuală sau, celace revine la același lucru, solidaritatea de interese, lipsită de orice penetrațiune a conștiinței individuale care pătrunzînd-o o fasonează, o perfecționează și o realizează, traducînd-o în acte libere de voință, nu poate avea alt sprijin decît acela al unei forțe de constringere exterioară, anarhică sau organizată, a cărei sursă va trebui să o găsim într'un principiu apriori de rațiune doctrinară în afară și mai presus de învățătura istoriei; și acest principiu, orice am face, conduce în mod necesar la o formă de tiranie pe care o putem numi dictatură monarhică, militară sau economică, socialism de stat sau comunism. Nu se va spune niciodată îndeajuns, și astăzi trebue poate să se spună mai mult ca oricînd, că istoria dreptului în societățile civilizate n'a fost decît cucerirea lentă și o diferențiere crescîndă a forțelor individuale, sinteza lor tot mai conștientă, mai liberă, mai inventivă și mai comprehensivă în realizarea scopurilor sociale. Și subt acțiunea acestei nobile și supreme sforțăr

„regula de drept" îndulcind puterea ei inconștientă de constringere tinde să se transforme într'un principiu de liberă colaborare și justiție. Inițiativa privată, libera dezvoltare a energiilor individuale în toate domeniile activității sociale constitue singură adevărata școală de solidaritate și cea mai sigură garanție de progres. Intr'o epocă cum este a noastră unde constringerea subt toate formele, amenință de a distruge beneficiile unei civilizații seculare, nu trebue să perdem din vedere învățăturile istoriei. Găsim totdeauna exclusivismul noțiunilor de interes și neînțelegerea autonomiei individuale în erorile dogmei utilitariste care proclamă egoismul ca singur sentiment primitiv și natural din care ulterior viața socială desprinde pe celelalte, iar legea concurenței vitale singura condiție a progresului. Ribot (La psichologie des sentiments) este unul din cei care a combătut cel mai bine aceste erori evidențiind instinctele de simpatie care coexistă în sufletul omului primitiv cu instinctul egoist, și multe lucrări de o mare însemnătate au demonstrat că legea concurenței vitale este în ce privește omul subordonată exigențelor sociale, care transformînd instinctele în stare de conștiință îi îngădue, dezvoltînd pe cele mai nobile dintre ele, să-și cucerească personalitatea și s'o pue în mod liber în serviciul cooperației sociale. Mă grăbesc să citez studiul d-lui Tanon (L'évolution du droit et la conscience sociale) în care lenta și progresiva transformare a cooperației „constrînse" în cooperație „liberă" este expusă cu o deosebită pătrundere și să reproduc această observație în același timp atît de adevărată și de sintetică: „Societățile cele mai perfecte nu sînt acelea în care luptele intestine dintre indivizi sînt cele mai aprige și mai intense. Sînt acelea în care mediul social, departe de a exagera lupta, o limitează, o reglementează și caută să-i tempereze consecințele, în care membrii comunității departe de a fi opuși unul altuia într'un conflict universal și permanent, sînt maximum de bine asociați între ei, pentru cel mai mare număr de scopuri comune și de acord în liberul exercițiu al activităților proprii".

Și dacă privim mai de aproape, nu oare impersonalizarea și mecanizarea excesivă a muncii omenești, rezultatul capitalismului modern, și pe care socialismul tinde să-l împingă la ultimele limite, a contribuit, pentru o mare parte la transformarea operei seculare a civilizației în instrumente de distrucțiune și în ruine, și la nesocotirea fără milă a respectului datorit vieții umane? Trebue să proclamăm odată pentru totdeauna, că respectul omului, „singurul destinatar al drepturilor", al demnității și al personalității sale, este fundamentul edificiului dreptului.

Saleilles are desigur dreptate atunci cînd spune că conceptul personalității este un concept juridic chiar în celace privește pe individ;—dar aceasta nu este exact decît în sensul istoric al cuvîntului—și aceasta însemnează că autonomia individuală nu

s'a întărit şi nu se va întări decît cu preţul unei munci constante
şi în virtutea unei lente cuceriri a puterii pe care omul le moş-
teneşte sau le creiază, şi pe care viaţa socială îi ajută şi-i dă
prilejul să le pue în valoare. Dar privită din punct de vedere
uman şi din acel al adevărului, personalitatea este mai mult de-
cît un concept; este un principiu etern de viaţă fără de care ideia
de drept nu poate fi concepută, pentrucă orice s'ar spune, totul
procede dela individ care este ţinta ultimă spre care toate se în-
dreaptă şi originea dela care totul porneşte.

Nu este însă mai puţin adevărat că oricum am considera
individul, ca punct de plecare sau ca scop suprem, personalita-
tea sa nu se afirmă şi nu se dobîndeşte decît în munca socială
şi prin munca socială în care se absorb toate forţele lui. Din
drepturile colective şi prin ele nasc şi se dezvoltă drepturile in-
dividuale, iar individul nu devine „persoană" adică suveran, de-
cît prin intermediarul diverselor corpuri sociale, mari sau mici,
familiale, teritoriale, culturale, profesionale, militare prin care ha-
zardul şi exigenţele vieţii îl fac să treacă şi a căror pecete o
păstrează întotdeauna.

Pe de altă parte aportul său contributiv de muncă origi-
nală şi inventivă se contopeşte în mod liber, şi în aceasta con-
stă libertatea sa, în opera socială în care el nu este la rîndul
său decît un produs.

După cum ceiace este pămîntesc în noi sfîrşeşte prin a se
întoarce la pămînt, tot astfel tot ceiace este spirit sfîrşeşte spre
a se reîntoarce la societate. Omul nu este propriul său stăpîn
decît în măsura în care este şi lucrător; dar pentru ca munca
sa să fie profitabilă, el trebue să fie liber, şi are dreptul să pre-
tindă aceasta fiindcă societate nu există decît prin el. Respec-
tînd personalitatea şi spontaneitatea, contribuţie individuală la tra-
valiul colectiv, opera de solidaritate şi de colaborare socială de-
vine mai dreaptă şi mai împăciuitoare, iar legea dragostei care
comandă indivizilor să se ajute între ei pătrunde tot mai adînc
în instituţiile omeneşti.

Luptele şi războaiele îşi au originea nu în antagonismul care
există între oameni, luaţi ca indivizi, ci din egoismul corpurilor
sociale care, prevalîndu-se de credinţe şi doctrine pretinse di-
vine, metafizice ori raţionale, tind să absoarbă şi să constringă
forţele individuale, şi orice organizaţie socială devine distructivă
de îndată ce încetează de a mai fi înainte de toate umană şi de
îndată ce desconsideră demnitatea vieţii şi autonomia individuală.
Desigur că interesele speţei sînt anterioare şi superioare intereselor
individuale; dar pentru a fi drept, această lege de sacrificiu re-
zultată din această superioritate, trebue supusă controlului voinţei
celor cărora se impune şi trebue să fie rezultatul liberului lor a-
sentiment. Aceasta ar fi, şi mă grăbesc s'o recunosc, un ideal,
de care cei chemaţi să guverneze naţiunile sînt încă foarte de-
parte, rămîne totuşi un ideal pe care dreptul nu trebue să-l peardă

din vedere şi care pătrunde tot mai mult în spiritul popoarelor.
Utopie până eri, încearcă să devină o speranţă aşteptînd ca mîine
poate, într'o măsură mai mare sau mai mică, să devie chiar rea-
lizare. Totuşi flacăra tremurîndă a justiţiei urcă mereu în sus.
Căci dacă n'ar fi aşa, viaţa n'ar mai merita să fie trăită.

Nimic din tot ce-şi are izvorul într'o gîndire generoasă,
nu poate fi cu desăvîrşire pierdut.

Viaţa nu este decît cooperaţie, asociaţie, sinteză conştientă
ori inconştientă, constrînsă sau liberă.

Repartiţia forţelor individuale, numită diviziunea travaliului,
se produce în domeniul gîndirii, credinţelor şi al sentimentelor
tot aşa de bine ca în domeniul intereselor economice. Variind
în timp şi spaţiu, ea se manifestă fie prin preponderenţa forţe-
lor individuale de diferenţiere, fie prin preponderenţa celor so-
ciale de absorbţiune; în amîndouă cazurile dacă se afirmă în
mod prea excluziv într'un sens sau în celălalt, constitue un pe-
ricol de anarhie şi de disoluţie. Celebra afirmaţie a lui Ihering
că singurul destinatar al dreptului este omul, luat ca individ, nu
este adevărată decît dacă o complectăm, ţinînd samă pe de o
parte că satisfacţia oricărei dorinţi individuale implică un schimb
de aptitudini şi de travaliu, altfel spus, o cooperare, care devine
din ce în ce mai complexă ajungînd să se traducă în asociaţii
propriu zise, pe măsură ce interesul propus, fiind comun la un
mai mare număr de indivizi, dă naştere unei asociaţii de activi-
tate şi de mijloace, iar pe de alta, că destinatarii drepturilor
subiective şi implicit ai patrimoniului, pot fi o întreagă categorie
de indivizi succesivi şi anonimi. Numai în acest caz realitatea
juridică, pe care dreptul o exprimă prin conceptul de persoană
juridică ori morală apare în toată plenitudinea sa şi numai în
acest caz se manifestă forţa social creatoare a voinţei in-
dividuale, care, supravieţuind ei însăşi şi depăşind sfera propri-
lor sale interese, abdică dela o parte din ele şi crează o insti-
tuţie avînd un organ reprezentativ, jucînd rolul de intermediar
permanent între voinţa creatoare şi categoria intereselor colec-
tive, corespunzînd scopului instituţiei. Atîta timp cît asociaţia nu
are în vedere decît interesele egoiste ale asociaţilor fie ei chiar
anonimi, există un fel de separaţie, mai mult sau mai puţin du-
rabilă între patrimoniile individuale şi patrimoniul comun, dar nu
există încă cu tot limbajul legii, o personalitate cu adevărat dis-
tinctă, care nu poate fi decît atunci cînd apare elementul de ab-
dicare al autonomiei individuale. Fie că este vorba de asociaţii
ori de fundaţii, ceiace caracterizează întotdeauna conceptul de
persoană juridică este afectarea activităţii, bunurilor şi forţelor
individuale unui scop profesional, cultural, ştiinţific, de ajutor,
de binefacere ori altul, care depăşeşte interesele personale ale a-
sociaţilor sau fundatorilor şi care, vizînd o categorie de benefi-
ciari neindividualizaţi, ori o funcţie socială, reclamă crearea unei

instituţii distincte, autonome şi permanente in care elementul de forţe patrimoniale se coordonează cu elementul funcţional, corespunzind intereselor categoriei destinatare ori serviciului social de indeplinit şi al cărui organ reprezentativ joacă rolul de „porte parole", de girant şi de agent de realizare a scopurilor in vederea cărora instituţia a luat naştere.

Denumirea care ar conveni cel mai bine acestor instituţii, ar fi acea de „personalităţi funcţionale" (Amst persönlichkeit) propusă de Hoerder. Din punct de vedere funcţional, instituţiile private au un rol paralel acelui stabilimentelor publice, cărora doctrina şi uneori chiar şi legea le atribue denumirea de persoane juridice. Această denumire improprie nu este decit o formă de limbaj, pentru a preciza faptul că, in vederea realizării serviciilor publice speciale care incumbă subdiviziunilor teritoriale sau unora din organele sale, statul recunoaşte acestor subdiviziuni sau organe, puteri de gestiune şi de utilizare asupra unor bunuri determinate, cuprinse in domeniul său. Noţiunea de patrimoniu in sensul juridic al cuvintului, precum şi conceptul de personalitate nu sint reale decit in domeniul dreptului privat şi in celace priveşte voinţa individuală şi forţa sa creatoare pe terenul social. Contopind aceste două categorii de instituţii in conceptul comun de personalitate juridică, d. Planiol a construit teoria sa atit de seducătoare a proprietăţii colective, seducătoare prin faptul că acordă predominanţa care i se cuvine elementului social şi intereselor colective. Se pot, la rigoare, concepe drepturile care aparţin beneficiarilor ca o formă de proprietate colectivă, cu condiţia ca să rămină bine stabilit că subt această denumire este vorba de drepturi care n'au nimic comun cu acţiunile de proprietate şi de patrimoniu. A spune despre bunurile cuprinse in domeniul statului că sint proprietatea colectivă a naţionalilor, sau că bunurile a căror gestiune şi utilizare este afectată serviciilor unor anumite organe ale statului sau ale instituţiilor private, sint proprietatea colectivă a beneficiarilor acestor servicii, este desigur un mod de a vorbi, care poate părea generos, insă a cărui exactitate juridică este indoelnică. Dar oricum, atunci cind d. Planiol constată că pretinsa personalitate juridică nu este decit o ficţiune desemnind un procedeu de gestiune, constatarea sa convine perfect stabilimentelor publice, organe de stat. De indată insă ce este vorba de instituţii private, conceptul de personalitate incetează de a mai fi o simplă ficţiune şi reprezintă ceva mai mult decit un simplu procedeu de gestiune. El devine atunci expresia juridică a unei realităţi izvorite din forţa creatoare cea mai inalt socială a voinţei individuale, căci de indată ce se iveşte un patrimoniu privat ai cărui creatori incetează de a mai fi titulari şi a căror destinatari, fiind individualizabili, trebue in mod necesar, ca titularul, intermediar permanent intre voinţa creatoare şi interesele colective care trebuesc satisfăcute, să fie un organism juridic. Afară numai, dacă nu spunem lucrul pe care d. Planiol insuşi refuză să-l admită, că bunurile conţinute intr'un astfel de patrimoniu sint absorbite in puterile statului. Instituţiile private au avut şi au intotdeauna un rol considerabil in dezvoltarea vieţii sociale, căci ele constitue mijloacele de descentralizare, de descongestionare şi de perfecţionare ale funcţiilor statului şi in afară de aceasta construesc şcolile de libertate şi de solidaritate şi căminul vieţii economice şi sociale. Ele sint, prin insăşi natura lor, supuse in mod necesar controlului statului, iar funcţionarea lor economică şi socială nu se exercită legal decit in limitele unei autorizaţii dela puterile publice, autorizaţie tacită in timp normal, dar care subt influenţa unor circumstanţe excepţionale sau a unor tendinţe de concentrare a puterilor statului, se impune cite odată subt formă de autorizaţie expresă şi prealabilă. Doctrina modernă insă reclamă, şi cu deplină dreptate, că orice piedică pusă de stat la libera creaţie şi la libera funcţionare a instituţiilor private, să poată fi in orice circumstanţe supusă controlului justiţiei.

Pe de o parte tendinţele de absorbţiune a puterilor statului, iar pe de altă parte incompatibilitatea doctrinelor moderne cu caracterul prea reacţionar şi prea oligarhic manifestat de unele corporaţii şi fundaţii, au dat naştere, mai cu samă in Franţa, la măsuri restrictive, care au crezut că-şi pot găsi formula juridică in teoria, aşa zisă, a personalităţii fictive, in virtutea căreia forţa creatoare a iniţiativei private a fost suprimată, pentru a da naştere unei creaţii de personalitate arbitrară, emanată din puterile statului. Nu mai rămine nimic de spus relativ la această teorie, care a fost magistral şi victorios combătută intr'o serie de opere strălucite. Mă voiu mulţumi doar să reamintesc că elementul de ficţiune care, in elaborarea istorică a conceptului de personalitate juridică, a jucat rolul procedeului tehnic cu scopul de a asigura instituţiilor private deplina lor capacitate pe terenul drepturilor patrimoniale, devenise subt imperiul acestei doctrine un mijloc prin care era negată realitatea juridică a acestor instituţii, ca creaţii a voinţei individuale şi un mijloc de a le conceda in schimb o existenţă de imprumut izvorită din puterile statului şi supusă arbitrarului lui, caşi cum o instituţie juridică ar putea fi istoric şi adevărat, artificial alta, decit acea creată de realitatea vieţii umane, dezvoltată în limitele ordinei publice.

O dogmă, oricit de impunătoare şi de momentan justificată ar putea pare, nu poate lupta mult timp contra infinitelor forţe creatoare ale voinţii umane. Fluviul monstruos al vieţii sfirşeşte intotdeauna prin a-şi regăsi albia. Aportul contributiv al doctrinei socialiste la travaliul social nu-l găsim nici in pretenţia de poprire a bunurilor publice de către proletariat, nici in concentrare prin acest mijloc a acestor puteri. O găsim in avintul veş-

nic crescînd al celei mai libere cooperații și în infinitele compartimente a intereselor și a dorințelor umane. Acest avînt rămîne singura experiență care, în mijlocul sălbatecelor și sîngeroaselor zguduiri sociale ale timpului prezent, cărora rivalitățile și ura dintre guvernămintele națiunilor civilizate, le mai lasă totuși un cîmp de liberă expansiune, ne îngădue să întrezărim un pas înainte îndreptat către justiție. Libertatea voinței individuale este postulatul esențial al vieții și al dreptului. Fără ea, există constrîngere dar nu există nici muncă, nici obligație în sensul propriu al cuvîntului.

Școala „conștiinței sociale" poate desigur să ne arăte stigmatul incontestabil al celor mai vechi obiceiuri, al celor mai vechi credinți și al celor mai vechi superstiții în cursul veacurilor. Că toți sîntem creați într'o măsură de acestea, rămîne un lucru stabilit. Celace nu ni se arată cu destulă insistență însă este rolul pe care în afară și alături de mari inventatori și gînditori, rol mai umil, mai obscur dar totuși atît de nobil și de fecund al celor mai modești și al celor mai intrepizi lucrători ai pămîntului și care constă din efortul zilnic al muncitorului de fabrică sau al meseriașului la opera de eliberare, efort creator, individual în vederea perfecționării celor moșteniți și a revizuirii valorii în care au crezut. Să nu uităm niciodată de a adiționa aceste nenumărate și infinit de mici produse ale voinței individuale, căci ele sînt punctul de plecare a operei de civilizare. Ele sînt pulberea de aur care alcătuește blocul. Adaptare, Selecție, Evoluție, Diviziunea muncii, Solidaritate... toate marile legi ale vieții, care totuși nu sînt decît secțiuni. Viața umană în toată amploarea ei, în tot adevărul și complexitatea sa în celace are mai uman și mai viu, nu poate fi înțeleasă, dacă nu ținem samă de postulatul esențial al libertății și al voinței individuale. Acesta este titlul său de glorie, aceasta îi dă tot farmecul și toată demnitatea și celace permite muncii, gîndirii, afecțiunii și credinței să se răscumpere, să se înobileze, să se ofere. Psihologia experimentală, fără să nesocotească raporturile dintre imaginația și activitatea instinctivă, constată fără nici o ezitare că, atunci cînd devine creatoare, cînd pătrunde și călăuzește o forță intelectuală sau afectivă, până să facă dintr'însa o operă de artă, voința individuală, împinsă de o intensitate de viață mai bogată și conștientă de spontaneitatea sa, se eliberează triumfal de piedicile care o stînjeneau. Putem merge mai departe și constata că această eliberare, datorită muncii inventive, nu este specifică celor ce se pretind artiști sau sînt recunoscuți ca atare: o întîlnim de cîte ori ne găsim în fața unui travaliu uman, fie el oricît de umil, care se depășește oarecum pe sine și al cărui autor este conștient de propria sa realizare. Este o mare victorie a filozofiei franceze contemporane, faptul de a fi arătat că determinismul acțiunilor omenești nu exclude spontaneitatea voinței individuale—această spontaneitate

fiind, ca să spunem așa, elementul de contingență a vieții interne.

Orideciteori munca individuală, care nu e altceva decît gîndirea tradusă în acțiune, parvine să devină creatoare, fie chiar într'o realizare infinit de mică, ea devine liberă, de oarece, dezrobindu-se, într'o măsură, de influențele ereditare și ambiante, autorul muncii adaugă un element spontan, pur individual, de care este deplin conștient și care transformînd munca, transfigurează și înobilează gîndirea creatoare și o îndreaptă către noi eliberări. Prin aceasta munca devine atrăgătoare iar sforțarea devine suportabilă. Dacă am putea concepe spectacolul unei societăți în care travaliul individual ar fi strict redus la singurele forțe care-l constring, acea societate s'ar îndrepta desigur către disoluția sa.

In domeniul dreptului, ar fi să spunem o banalitate, dacă am insista asupra stării de anarhie în care s'ar afla o societate în care singura garanție de realizare a obligațiilor nu s'ar afla decît în puterea de constringere pe care o asigură legea. Dar celace putem adăuga este, că în ciuda lanțului de obligații ereditare, cutumiare și imitative, care invită pe om la supunere, rămîne totuși într'o obligație conștient și voluntar recunoscută, o mare parte de spontaneitate și de libertate. Și tocmai datorită acestei spontaneități a voinței individuale, datorii de conștiință și de delicatețǎ, dezbrăcate de orice caracter de drept, se transformă zilnic în obligații juridice. In materie de responsabilitate civilă, voința individuală joacă un rol foarte șters. Cel mult ea poate provoca o agravare a sancțiunii, atunci cînd prejudiciul a fost cauzat în mod voluntar. Aici domină principiul de solidaritate iar criteriul subiectiv de imputabilitate dispare, pentru a lăsa loc liber unui criteriu obiectiv, adică celui de risc.

Matei B. Cantacuzino

Schiță

pentru un autoportret

Lumea începe și sfîrșește'n mine.

Ca algele pe funduri de-oceane,
Dospite'n mîl albastru de ceruri sfărîmate,
Cresc cîntecele mele subterane.

Mi-i inima la adăpost
Ca un culbec în fundul unei grădini pustii.
Hotarele mele sînt: cel care-am fost
Și cel ce voiu fi... hotare pustii...

Căci viața mea de adineauri
Mi-i tot atîta de departe
Ca viața celei mai uscate mumii,
Și pentru mine tot ce nu-i prezent—e moarte.

Singur? Ce vorbă lipsită de'nțeles!
Sînt *tu* și *el* și *voi* așa de des!
De-atîtea ori Sfinx și Oedip!
Trăesc în mine ca o pădure'n mii de frunze,
Ca vîntu'n mii de fire de nisip...

Dac'aș fi vrut (pe vremea cînd visam)
Să fi fost altfel decît sînt,
Aș fi vrut să mă fi născut pămînt
Cu rîme'n mine, rădăcini—și iarbă
Pe fruntea mea boltită către soare...

Sau poate... aș fi vrut să mă fi născut soare...

Al. A. Philippide

Şcoala romînească*

> **Şcoala organizată după nevoile şi natura unui popor, repară dezastrele, pentru unii ireparabile.**

Voiu lăsa la o parte orice introducere, anunţind chiar dela început ceiace poate s'ar fi cuvenit să fie încheiere.

Şcoala romînească, exceptînd în oarecare măsură pe cea primară, cuprinde prea puţin din specificul etnic al elementului de baştină în care funcţionează. Aşa era înainte de războiu, aşa e mai cu samă azi cînd s'au alipit provincii, fiecare cu spiritul şcolar deosebit.

Ce înţeleg prin şcoală? Mijlocul de a procura unui popor energii reale, vii, ieşite din el şi pregătite pentru prosperarea lui. Şcoala trebue să aibă rădăcini adînci în substratul etnic, pentru ca roadele ce le va da, să fie în primul rînd sănătoase şi apoi să radieze esenţa originalităţii, tonalitatea ce deosebeşte popor de popor. Numai aşa cultura unui neam restrins, poate rivni să contribue la lărgirea şi intensificarea culturii universale. Altfel şcoala este ca un fard ce simulează sănătatea; o amăgire, dar nu o realitate.

Pentru a prinde deosebirea ce există în rezultatele şcoalei de până acum şi ceiace trebue să fie, să arunc o ochire asupra stării actuale, culturale, dela noi.

In complexul întregului, sint două pături cu gros'mi disproporţionate, sfere suprapuse cu mişcări aproape independente. Raportul dintre grosimile lor este dat de cifrele analfabetismului, care aruncă asupra teritoriilor noastre pata neagră a însemnărilor din o hartă culturală a Europei. Proporţiile variază chiar ca

* Observări sistematizate cu ocazia unei conferinţi.

97 : 3, cum e pentru moldovencele din Basarabia,* ridicîndu-se rar, numai în unele ţinuturi, până la 50 la sută, deşi ştiutor de carte, prea adesa nu însamnă mai mult decît că cineva a ţinut odată condeiul în mînă. De-l mai poate ţinea, e altă socoteală.

In cuprinsul sferei preponderante, acea a satelor, domneşte arhaismul cel mai adînc aproape în toate.** Cu toată dragostea manifestată atît de arzător dela un timp încoace, pentru populaţia rurală, viaţa satelor ne este încă prea puţin cunoscută în amănunţimi. Monografiile tipărite în perioada haretistă, cuprind mai mult starea economică a satelor, iar bogatele colecţiuni de folklor aşteaptă încă sintetizarea. Nici asupra satelor din Ardeal, nici asupra celor din Basarabia nu avem nimic cu privire la viaţa lor generală. Monografia Rişinarilor a d-lui *V. Pîcoldă*, pe lingă schiţele etnografice cuprinse în frumoasele lucrări ale lui *Silvestru Moldovanu*, sînt palide icoane, cînd se alătură volumelor bogat ilustrate în care se descrie viaţa satelor ungare.***

Ori unde te întorci e cam acelaşi tablou. In Maramureşul izolat, satele sînt stîne scoborîte în vale. Şi bisericile sînt de lemn, din talpă până 'n vîrful crucii. Păşeşti peste munţii Ţibleşului, în Ţara Oaşului. Sărbătoarea, fetele sînt înzorzonate cu şapte rînduri de mărgele şi salbe, pe cap ca şi la gît. Guba e blana de oaie dintr'o bucată; cămeşa scurtă, abea acopere spatele, de rămîn şalele goale. Dimpotrivă, ceiace izbeşte la Pădurenii din ţinutul Hunedioarei, este frumuseţa sălbatecă a portului, cu opincile dintr'o piele de porc, cu tot soiul de împodobiri. Până şi peste brîul numai nasturi şi fluturi, e trecut un lanţ de metal, ce spînzură până la poalele şurţelor. In schimb casa, din lemn, prezintă tot ce poate fi mai sumar şi mai arhaic în interiorul ei. Treci Carpaţii; te scobori în ţinutul dealurilor şi cîmpiilor olteneşti, cu belşug de holde, cu băncile populare cele mai bogate, dar unde, înainte de războiu, au sărit copiii pe fereastra şcolii, apucînd cîmpii—unul s'a şi înecat,—numai de groaza medicului,—venit să-i vaccineze.

Contrastul celor două sfere, nu poate fi prins mai viu, decît cînd părăseşti şoseaua gudronată dela Herăstrău, apucînd spre satul Băneasa. E evidentă deosebirea şi lipsa de tranziţie, care caracterizază şi întregul. Acelaşi contrast se observă, dacă priveşti din grădina şcoalei normale „Vasile Lupu" din Iaşi, spre dealul Aroneanului. Deoparte focarul de cultură, cu instalaţii moderne, cu pomi în spalier, de alta sătucul asvîrlit într'o groapă din coasta dealului; e acelaşi azi, caşi acum vre-o treizeci de ani cînd l-am vizitat întâiu, atunci, acelaşi cum era cînd s'a întemeiat. Sari Prutul. Oamenii se opun ca să se facă şosea prin sat,

* *S. Ciobanu*, în Şcoala Basarabiei, 1924, No. 3.

** *I. Simionescu*, Forme archaice în viaţa poporului romîn, „Viaţa Romînească", 1924, XVI, Octombre.

*** A magyar nép müvészete, Budapest, 1907.

de frica automobilului, iar inochentiștii își sapă biserică subpămînteană, unde trăesc cu lunile într'o promiscuitate primitivă, ducînd o viață de nedescris.

Ori unde te-ai întoarce, în toate, arhaismul nu apare ca o inviere atavică, sporadică, ci ca o stăpînire aproape generală, persistentă. Credințele și superstițiile sînt pretutindeni în floare. Scheletele capetelor de cai nu lipsesc din nici un sat, înfipte în parii gardului; la Alexii se mai afumă încă împotriva goangelor stricătoare, după cum babele doftoroale au mai multă trecere decît medicii. Toată această fază de primitivitate—am arătat aiurea înțelesul acestui cuvînt—se oglindește și în nestăpînirea patimelor, în greaua adaptare la îmbunătățiri, în înclinarea bolnăvicioasă și dăunătoare spre lux și băutură, semne corespunzătoare fazei inițiale din viața tuturor popoarelor.

Explicarea acestei realități e lesne de dat; va urma.

Deasupra stratului preponderent, se întinde ca o peliculă cel de al doilea, cu o manifestare culturală aparent intensă, și de esenți cosmopolită. E o spumă de occidentalism ce joacă deasupra valurilor tradiționaliste, cu intensul întuneric al adîncului insondabil. E o lume mai mult factice, care își închipue că trăește spiritul vremei de aiurea, deși înoată în noroiul cîmpurilor desfundate, pe care le blastămă, dar pentru îndreptarea cărora prea puțini își cheltuesc energia. În lumea aceasta, copilului îi e silă să pue mîna pe *Creangă*, căci îl inundă de cum poate silabisi, volumele din Bibliothèque rose; în lumea aceasta mințile se întind aproape reflex cătră ultima apariție a oricărei cărți franceze, germane ori ruse, cu care sînt pline librăriile, dar se îndreaptă cu sila spre cartea romînească, fie chiar a celora, care, în scris, reprezintă sufletul romînesc. În lumea aceasta ultimul apel de abonament la *Revue de deux mondes* a găsit un larg răsunet, pe cînd *Gîndirea* abea își duce viața, intermitent, iar *Viața Romînească* n'a ajuns nici măcar la 15000 abonați, în o populație romînească de cel puțin 15000000. În lumea aceasta, absolventul de liceu e nenorocit dacă nu poate învăța la Paris. Într'o socoteală* făcută înainte de războiu, cu mijloacele oficiale date de Universitatea din Paris, Romînia, din toată lumea, trimetea cei mai mulți studenți în Franța, în raport cu populația ei. Cu banii care acum se cheltuesc, fie de particulari fie de stat, cu studiile tinerilor în străinătate, s'ar aduce toate îmbunătățirile cerute de Universitățile din țară. În această lume, privirea este îndreptată spre sferele tot mai înalte ale universalității și numai cînd e vorba de pînea eftină mai cată cătră pămîntul și poporul din apropiere.

Intre cele două straturi disproporționate în raporturile lor, se interpune o pătură slabă de tranziție.

* *I. Simionescu*, "Din viața Universităților franceze," Convorbiri literare, 1911.

La această stare de lucruri contribue și școala romînească însăși.

Cele spuse, poate prea sumar, își găsesc lămurirea în evoluția noastră culturală, strîns legată de condițiile istorice.

Arhaismul mulțimii nu este o dovadă a lipsei ei de energie; e mai mult consecința unei întîrzieri în evoluție. Să-și amintească fiecine valurile năprasnice care s'au abătut, veacuri și veacuri, asupra neamului nostru, așezat la zonă de necontenit vifor, asemenea celei unde se zbat mereu talazurile mării. Pe cînd Ștefan cel Mare bătea la toate porțile, spunînd veneților: „Afară de asta, fiindcă Turcul s'a împedicat de mine, mulți creștini au rămas în liniște de 4 ani", în Apus puterea civilisatrice a Renașterii era în toiu; cînd *Niculce* scotea acele îndurerate cuvinte: Vai! Vai! Vai!, la curtea Regelui-Soare, literatura franceză atinsese apogeul clasicismului, iar cînd un general rus se lăuda că-va lăsa doar ochii norodului romîn, ca să plîngă, în Apus demult se dăduse lupta pentru libertate, fraternitate și egalitate. *Dinicu Golescu*, boerul democrat din jumătatea dintăiu a veacului al 19 lea, mereu plînge de celace știe că a lăsat în urmă, față de celace vede la „Vienna și Minhen".

„O! Se cutremură mintea omului cînd își va aduce aminte că făptura Dumnezeirii, frații noștri, au fost cîte zece așternuți pe pămînt cu ochii în soare și o bîrnă mare și grea pusă pe pîntecele lor, ca mușcîndu-i muștele și țînțarii, nici să poată a să feri...". Ca timp, această scenă este aproape de eri.

Și astfel poporul fu silit să se închisteze, să-și creeze o carapacă subt care își ducea traiul așa cum îl tăia capul și mai ales cum îl învăța natura, mîngîetoarea și singura lui bună prietină, care nu-l trăda. Proverbele reprezintă toată filozofia lui, pagini concentrate în cîteva cuvinte; dorul de viață îl spune în doine, cel de libertate în balade. Snoavele reprezintă satira, iar crestăturile în lemn, ori florile de pe scoarțe, năzuința spre frumosul plastic. Cultura lui arhaică este concentrată în folclor, atît de puțin cunoscut, dar mai ales atît de puțin cercetat ca reprezentanța sufletului lui întreg.

Deasupra bolții subt care s'a retras poporul, năruită în parte abea în vremurile noastre, își desăvîrșea evoluția cealaltă pătură; ea nu avea întotdeauna rădăcini adîncite în substratul pe sama căruia trăia. Cei vechi, acei care ar fi putut crea o pătură aderentă, curat romînească, n'aveau răgaz «de scrisoare», pentru care «gînd slobod fără valuri trebueşte», pe cînd în realitate numai «grije și suspinuri» îi împotmoleau. Și astfel a urmat înstrăinarea, slavonă la început, grecească mai apoi. Iașii, cași Bucureștii, ajunsese Atena. Despre provinciile azi alipite, nici nu se poate pomeni. Chiar cînd se deschid mici ferestruici pentru lumina poporului, e silit să-și înstrăineze credința.

Greu ar fi să se poată vorbi de o continuitate a culturii na-

ţionale mai de vreme de începutul veacului al 19-lea, cînd se arată şi pentru ea, mai limpede zorile.

Inceputul se face nu cu filozofie ori ştiinţi înalte, întemeinicite dincolo de graniţele noastre apusene, ci prin luptă grea pentru limba romînească. *Eliade* învaţă să citească romîneşte dela ciobanii care poartă în traistă cartea lui *Bărac* „Istoria pré frumosului Arghir şi a pré frumoasei Elena cé măeastră şi cu părul de aur"; însuşi deschide focul revoluţiei culturale printr'o gramatică elementară. Iar cînd şcoala romînească începe a se înfiripa, graba duce la folosirea cărţilor franceze. La aceasta se mai adaugă şi sprijinul politic al Franţei, pentruca cultura franceză să înlocuiască pe cea grecească. Cultura romînă abea răsare la umbra celorlalte.

In asemenea atmosferă se pune temelia organizaţiei şcolare din 1864. Tabela de materie a cărţilor didactice franceze, se transformă în programa şcoalelor romîneşti. Nu era nici timp, nici putinţă pentruca întemeitorii statului abea închegat, să se gîndească măcar la o altoire. A fost o adaptare pripită, explicabilă, a culturii străine în şcoală.

Universităţile romîne erau lăstare firave ale trunchiului depărtat, cu rădăcini în alt mediu. Dotate slab, lipsite de puterea ce o dă conştiinţa valorii proprii, nu atrăgeau decît elementele sărace. Cei mai cuprinşi, dacă nu făceau chiar liceul în străinătate, zburau spre ea tocmai în perioada vîrstei cînd sentimentalitatea e mai dezvoltată. Sufleteşte se legau mai strîns cu locurile şi şcoalele unde deveneau maturi. Şi astfel necesitatea de înjghebare iniţială a formelor de civilizaţie, aduse o amărăciune în sufletele celor siliţi să trăiască în plin Orient dar cu gîndul mereu la Occidentul în care şi-au făcut pregătirea. Ridicau măcar în casa lor altar lumii după care veşnic oftau. Bibliotecile de pe vremuri, unele dăruite şcoalelor, sînt aproape numai din cărţi străine. Ce puteau să reprezinte isprăvile lui Ştefan, faţă de acele ale lui Napoleon, apoteozat, cu drept cuvînt, de ai lui şi care aveau grija şi datoria să transmită înflăcărata admiraţie la toţi cei pe care îi învăţau. Franţa la început, Germania mai apoi, mai greu Anglia, n'aveau nevoe de misionari culturali, proprii. Ca atare slujeau, chiar mai credincios, Romînii înşişi.

Şi astfel ajungem la starea de azi. Cînd poţi lua de-a-gata, lesne te deprinzi la o inactivitate proprie. Necesitatea primordială de organizare culturală născu inerţia care ne-a condus şi ne conduce încă în bună parte. Veni în joc şi amăgirea de sine. Putînd uşor să ne însuşim cultura străină, ne socoteam adesa în totul asemenea celor care au produs-o după o îndelungă trudă. Căutînd să ne ţinem de ei, uitam de unde am plecat, ca şi neprielnicia evoluţiei proprii din trecut. In reformele şcolare, introduceam dispoziţii neaplicabile, fără daună, la noi. Aşa a fost cu orarul pe jumătate de zi, aiurea complectat cu organizată disciplină pentru educaţia fizică şi sufletească, la noi dînd

loc la hoinăreala dăunătoare elevilor. Aşa a fost cu trifurcarea cursului superior, dovedit ca nenatural etc..

Aceiaşi inerţie se vede şi în alcătuirea programelor. In loc să se formeze o tradiţie a apropiatului, necesar de cunoscut şi demn de iubit, am rămas în calea imitaţiei şi a repetării laudelor exagerate a tot ce e exotic. Istoria Romînilor pusă în clasa IV-a şi a VIII-a e prea îngrămădită spre a se da importanţă şi însufleţire faptelor adesa uriaşe, care au menţinut neştirbită etnicitatea noastră. Inşirarea domnilor nu e istorie, iar punerea pe acelaşi plan a cunoaşterii evenimentelor desfăşurate în neamul întregit, şi al celor întîmplate în lumea veche, nu poate fi de folos nici pentru o cultură generală. Cunoaşterea frumuseţilor ţării şi variatelor ei bogăţii este îngrămădită în clasa a IV-a în 31 de lecţii, cît şi pentru Asia ori America. In clasa V-a se dau puţine noţiuni generale de geografie economică a Romîniei, la un loc cu a celorlalte ţări. Pe urmă nimic.

Dar nu e de luat în samă numai programa. Insuşi spiritul predării la toate materiile e partea cea mai neglijată. Atmosfera generală în care cresc copiii e de aşa natură încît nu-i alipeşte sufleteşte de locul unde funcţionează şcoala.

Vizitam mai săptămînile trecute una din şcoilile normale de fete, admirabil organizată ca ordine, disciplină şi chiar ca educaţie. Deoparte şi de alta a scării principale, în vestibul, se afla o adevărată pinacotecă de litografii istorice şi artistice, presărate şi prin clase. Zădarnic căutam printre ele măcar admirabila reproducere a Ilenii lui *Grigorescu*, ori Moartea lui Ştefan de *Stoica*, ce se pot procura din comerţ destul de ieftin. Elevele, venite dela ţară, pregătite pentru ţară, ajung să creadă că orice popor e în măsură să dee ceva de samă, numai al nostru nu. Pentru unele, mai simţitoare, e o durere; la altele naşte indiferentismul faţă de producţia proprie. Aşa e în şcoala normală, aşa e în şcoilile secundare, în vechiul regat dar mai ales în afara lui, cu material didactic moştenit. Nu trebue să ne mire atunci că volumele despre *Luchian* ori *Grigorescu* stau nevîndute, pe cînd scumpele volume străine, sînt date copiilor drept daruri de anul nou.

In orele de desemn se fac exerciţii după sarbedele modele de gips, ce nu spun nimic, sau reproduc cine ştie ce motiv gotic din vre-o catedrală apusană; frumoasele medalioane variate ce încadrează intrarea mănăstirilor noastre, ori încolătăcirile şerpilor de piatră, viguroase şi totuşi svelte, din jurul ferestrelor, admirate de străini, rămîn nefolosite de noi. Chiar şi cînd se vorbeşte de petrol, bogăţia noastră netăgăduită, cea mai de samă din Europa, se pomeneşte întăiu: Bacu, America şi chiar Galiţia, adăugîndu-se la sfîrşit, în treacăt: „să găseşte şi la noi"! Pentrucă în cărţile franceze, după care s'au făcut cele mai multe ale noastre, Petrolul din Romînia nu e pomenit!

S'ar putea obiecta că sînt lucruri mărunte, că încrederea

la energia proprie se poate săvîrşi pe altă cale: la solemnităţi, la ocazii de aniversări istorice. Mare eroare. Cu acestea se deprind elevii, devin pentru ei o formă ce trebue mistuită, după cum însuşi profesorii adeseori le iau drept corvadă. Legea „cauzelor mici care aduc efecte mari" e aplicabilă şi în chestie de educaţie, caşi în sociologie ori în ştiinţele naturii.

Cînd elevul a păşit deodată în admiraţia lumii întregi începînd cu faraonii îngropaţi în cosciugurile de aur; cînd apoi rînd pe rînd e dus de mînă ca într'un panopticum pe dinaintea personalităţilor, transformate de cei cărora aparţin, în uriaşi ai acţiunii sau ai gîndirii; cînd au înaintea lor mereu frumuseţile pămînturilor depărtate, reproduse în tablouri răspîndite cu profuziune; cînd alăturea, aproape incidental totdeauna micşurat ori fără însufleţirea necesară, se aşează ca o garnitură, personagiile ori evenimentele din care s'a zămislit neamul lui, se înţelege că în sufletu-i în formare, picură într'una admiraţia pentru lumea străină. Cînd părinţii lui gîndesc la fel, cînd în casa lui nu vede decît iarăşi admiraţia pentru tot ce e străin, cînd biblioteca şcoalii şi acea a părinţilor ticsită cu cărţi străine, e lipsită ori săracă în cărţi romîneşti, cînd nu găseşte mai în toate ziarele şi revistele, ce le are la îndămînă decît dări de seamă şi reproduceri din autori străini, e firesc ca şi sufletul lui format să năzuiască spre acele lumi mereu lăudate şi să nu dee decît slabă atenţie frumosului, ori deosebitului, cît de slab, din jurul său. Pentru el *Avram Iancu* nu are a face cu *Andreas Hofer* ţăranul tirolez, apoteozat de către *Defregger* în copiile tablourilor din vestibulul şcoalii. E împins să cadă în prosternare în faţa icoanei unui *Tolstoi* ori *Dostoievschi*, dar nu ştie, căci nici în şoaptă poate nu i s'a spus, deşi ar trebui să i se spue răspicat şi apăsat, că la temelia literaturii laice ruseşti, a contribuit în largă măsură şi nişte minţi moldoveneşti ca *Milescu, Antioh Cantemir, Herescu* etc..

Spiritul de înstrăinare sufletească sau mai exact de indeferentism pentru viaţa proprie oricît de palidă ar fi ea, se poate observa zilnic şi la fiecare pas, de oricine e mai atent. E o rămăşiţă atavică, care se menţine, în dauna izbucnirii însuşirilor noastre reale. Nu e, cum s'ar crede, manifestat numai sus, la cei care se socot în adevăr universali, înălţaţi pe un piedestal fie şi de ceară; e infiltrat şi la cei care ar reprezenta legătura dintre cele două sferi suprapuse.

La un examen de definitivat, învăţătorii aveau de referat asupra unei cărţi scrisă de un distins pedagog dela noi. Ştiau că *Goethe* şi *Schiller* au fost pedagogi—deşi unii n'au ştiut că *Goethe* a scris Faust,—dar cînd i-am întrebat să-mi spue ceva despre pedagogii romîni, habar nu aveau nici măcar de profesorii de pedagogie dela universităţile noastre, necum să-mi rezume ceva din Raportul către Rege al lui *Haret*, plin de îndemnuri, scoase din nevoile noastre şcolare, unele dezvol-

tate mai tîrziu de pedagogi străini citaţi adesea la noi. Nu era vina lor. La cursurile teoretice de pedagogie din şcoală, n'aud decît nume străine, nu numai ale celor care au dat principiile conducătoare, universale, ci a oricărui dascal mai răsărit din America, Elveţia, care însă, este socotit la noi ca un reformator ale cărui idei *trebue* să fie puse imediat în practică. Deschideţi orice revistă, chiar acela umilă a unui cerc restrîns de învăţători şi nu veţi găsi decît discuţii, cele mai multe răstălmăciri ale articolelor străine, în jurul unor nume necunoscute şi a unor idei baroce, luate bine înţeles deagata.

Starea aceasta de lucruri dăinueşte de mult. Iată ce frumos o zugrăveşte *Eminescu*, care în treacăt fie spus, avea atîtea sănătoase idei pedagogice, încît merită să fie pomenite, aşa măcar de curiozitate, alăturea de ale lui *Schiller* şi *Goethe*. „De cîte ori un creştin s'apucă la noi să scrie un rînd, ca să lumineze neamul, deatîtea ori pune mîna'n raft şi scoate la iveală o carte nemţască sau una franţuzască şi răsfoeşte până găseşte ce-i trebue. Precum ni s'aduc deagata din străinătate şi n'avem decît să băgăm mînile în mînecile paltonului venit dela Viena şi piciorul în cizma pariziană, fără a ne preocupa mai departe din cîte elemente economice se compun lucrările, tot astfel facem şi cu cunoştinţele. Chiar învăţătorii noştri, cînd vor să polemizeze, polemizează cu citate. Cutare minune a străinătăţii dl. x sau dl. y a vorbit cutare lucru, deci trebue să fie neapărat adevărat şi să se potrivească, pentrucă au eşit dintr'o minunată morişcă de creer".

La începutul înfiinţării şcoalelor, îndrumarea lor după calapod străin, a fost, după cum am văzut, o necesitate. Mai tîrziu a lucrat, uneori inconştient, puterea inerţiei, alteori conştient, amăgirea că în jumătate de veac de muncă, am putut ajunge evoluţia şcolară de aiurea, spre a aplica şi la noi măsuri, care totuşi nu ni se potriveau.

La aceasta am contribuit cu toţii, autoritatea şcolară şi noi profesorii. Numai *Poni*, ca ministru al instrucţiei, a făcut cel mai puternic gest de a umplea în parte hiatusul, ce exista între sfera oraşelor şi a satelor, prin crearea şcoalei primare unice. *Haret* a încercat să adîncească rădăcinele şcoalei secundare în substratul etnic. Nu a reuşit pe deplin, fiind înconjurat tocmai de elemente ajutătoare, care greşit socoteau că legile străine se potrivesc şi la şcoala noastră. Tot vorba lui *Eminescu*: „le luăm frumos din cărţi străine, le aşternem pe hîrtie în limba păsărească şi facem ca negustorul care nu-şi dă seamă nici el, de unde-i vine marfa, numai să se treacă".

La Ministerul de instrucţie lipseşte un organ, cu activitate continuă şi specializată, care să se ocupe de mersul real al şcoalelor şi spiritul ce domneşte în ele.* Ministerul instrucţiei e orice

* *I. Simionescu*, Bacalaureatul, „Viaţa Romînească", 1925, No. 10.

vreai: poliție, administrație, arhitectură școlară, dar îndrumătorul conștient și constant al spiritului ce trebue să domnească în școală, ca și în cultura romînească, nu a fost decît rar, sporadic. Și cu atît mai necesar e acum să aibă și grija aceasta, cu cît s'au amestecat limbile. Unificarea sufletească mult trîmbițată se va întemeinici prin unificarea spiritului de conducere în școli.

E drept că nici noi profesorii nu prea venim în ajutorul școalei în acest sens. In afară de vechile rapoarte ale lui *Haret*, *Rîșcanu*, *Vîrgolici*, nu cunosc, tipărită, vre-o dare de seamă a unui inspector inamovibil, deci cu putința de a aduna datele necesare unor reforme reale. Mi-a fost imposibil, ca secretar general, să ajung a căpăta dela cei cu experiență îndelungă vre-o lucrare generală, publicabilă, în afara rapoartelor scrise, care umplu beciurile ministerului. Dar nu numai inspectorii n'au săvîrșit această trebuincioasă grijă. Cu rari excepții, nu cunosc nici din partea profesorilor, observații scoase din experimentarea lor, material important absolut indispensabil, din care să se poată deduce părțile bune și rele din viața școlară. Revistele de învățămînt sînt pline de considerații generale, de cele mai multe ori teoretice, ușor de înșirat; Anuarele, care apar destul de numeroase, nu cuprind decît dări de seamă asupra excursiilor, listele elevilor și rar, rar de tot, cîte o ochire asupra mersului real, cultural al școalei.

Cînd am încercat la „Lamura", să adun tocmai asemenea note prețioase asupra funcționării școalelor noastre rurale, am primit poezii în loc de sintetizarea zilnicelor observații.

Mai ales acum, cînd s'au alipit provincii cu școli aparținînd la sisteme diferite, e absolută nevoe ca să se urmărească îndreptarea spiritului nostru școlar, către țară, spre folosul dezvoltării neamului. Aceasta nu în sensul îngrădirii lui în zid chinezesc, pentru a nu lăsa să străbată nici o influență din afară. Asemenea gînduri sînt copilărești, imposibile de realizat și dăunătoare.

Impregnarea educației și culturii copiilor noștri de mai multă dragoste și cunoaștere a realităților noastre, o socot ca absolut necesară tocmai în perioada de furtuni politice și sociale în mijlocul cărora trăim. Pentru aceasta nu e nevoe de reforme și legi cu sute de articole, cu cît mai multe cu atît mai ineficace. Sufletul școalei nu se întărește prin legi. Cel mult o reformă imediată ar fi revizuirea programelor pentru a le adapta vremii. Tot ce e balast de cunoștinți, dovedit inutil, trebuește asvîrlit. Pretențiile de a produce un omniscient schilod să fie înlocuite prin tendința de a crea o sănătoasă cultură generală, cu principiile necesare oricărei dezvoltări ulterioare mai bine țăsute în mintea elevului. Nu preocupări pentru pregătiri către anumite specialități pot forma scopul școalei secundare, ci frămîntarea cunoștințelor fundamentale pentru a le sădi trainic în majoritatea celor care trec prin școli. In cultura generală urmărită, cunoa-

șterea proprie, a țării și a oamenilor, a evenimentelor ca și a arhaismului mulțimii, a trecutului prea zbuciumat ca și a scopului nostru în viitor, trebue să formeze leitmotivul întregii preocupări școlare, urmărit la toate obiectele, de toți profesorii, pentru ca elevii să fie crescuți în putința de a căpăta încrederea în energia etnică și să nu ajungă numai niște veșnic oftători după ceiace este aiurea.

Această îndrumare este absolut necesară și pentru directiva dezvoltării noastre etnice, dacă dorim ca și neamul romînesc să ajungă un orhestrant în armoniosul concert al universalității.

Literatura finlandeză a căpătat loc în cea universală decînd s'a ținut seamă de producția literară a poporului. „Kalevala și alte poezii populare au dat îndemn la o nouă puternică înviere națională, deșteptare care de data aceasta cuprinse și cea mai mare parte din pătura cultă a țării". „Ce e mai bun din cît a dat Finlanda până acum în literatură, a eșit din sinul poporului însuși".*

Școala contribue la aceasta în primul rînd, iar dovadă că ea este mijlocul de a da unui popor energii reale eșite din el, dar în primul rînd pentru el, e dezvoltarea economică și culturală a Danemarcei din veacul al 19-lea. Școalele populare superioare daneze, sînt organizme culturale cu atît de adîncă rădăcină în specificul etnic, încît, nu pot fi transplantate nici macar în Germania, cu toată afinitatea de sînge. Iar aceste școli sînt adaptarea culturii universale la nevoile reale ale poporului; prin ele, pe scheletul principiilor universale, s'a construit o individualitate proprie. Ele au scăpat poporul danez dela alunecarea în prăpastie, împingîndu-l apoi la zborul cultural ce l-a luat în urmă, ca și la sănătatea economică atît de lăudată și invidiată de toți.

Chiar pentru salvarea sănătății etnice, o nevoe ca școala să fie romînească înainte de a fi universală. Energia sănătoasă, a mulțimii satelor, nu poate fi adînc și specific productivă fără o pregătire prealabilă. Să luăm înșirarea oamenilor aleși ce-i avem. Afară de *Creangă* și *Coșbuc*, în oarecare măsură, mai toți ceilalți n'au eșit deadreptul din pătura țărănească, din arhaismul pomenit. *Hasdău*, *Eminescu*, *Șaguna*, *Milescu*, *Cantemir*, *Kogălniceanu* ori *Poni* exponenți mai de seamă ai culturii noastre din toate domeniile, nu se trag direct din țărani. Inaintea lor au avut cel puțin una dacă nu cîteva generații de pregătire. Să se urmărească elementele care sînt știut eșite direct din substratul arhaic. Chiar cînd încep a fi eminenți elevi, sforțarea trecerii de la o zonă de primitivitate culturală la alta înaltă, produce un dezechilibru organic. Ajung să strălucească, dar numai pentru o clipă. Nu au forța necesară de a produce intens și

* *E. Setälä*, Die finnische Literatur, in Kultur der Gegenwart, Th. I, Abt. IX, 1908.

continuu. Pot fi înmagazinatori de cunoştinţi multilaterale, dar atît. E aşa de natural aceasta! Ori cu cîtă voinţă şi hotărîre ar fi omul înzestrat, nu poate înfringe unele legi biologice care îl domină şi pe el. Evoluţia cere pregătire, care poate fi însă scurtată; celula nervoasă şi ea trebue să sufere o pregătire, pentru a funcţiona mai intens, fie prin o generaţie intermediară, sacrificată, fie prin încrucişări între elemente etnice cu stadii culturale deosebite, fie *cel puţin* prin o adaptare metodică şi înceată cu ajutorul instrucţiunii în şcoală. Elevul luat din mediul rural, cu un orizont de cunoştinţi restrînse la cadrul naturii specifice păturii sau satului lui, transmutat deodată în variata şi complicata sinteză a civilisaţiilor universale, are nevoe de sforţare prea intensă, adesea dăunătoare dezvoltării lui, pentruca să-şi apropieze noianul de cunoştinţe şi întregul mecanism al lumii prea diferită în care e asvîrlit. Această sforţare, legată adesa şi de mizeria fiziologică din care a eşit, cît şi cea pe care adesa o îndură, se resimte mai tîrziu fie asupra productivităţii, fie asupra sănătăţii.

Iată de ce pentru a iuţi evoluţia şi a cere elemente trainic sănătoase, trebue schimbat spiritul general al şcoalei noastre. Să ne gîndim azi şi la populaţia băştinaşă din Basarabia, Maramureş, Munţii Apuseni etc., păstrată prin apăsarea timpurilor aşa precum era pe timpul lui Ştefan şi Bogdan. Unora trebue să le înlesnim zborul, iar altora, descendenţi din subţirea pătură de origină adesea depărtată, să-i apropiem sufleteşte mai mult decît până acum de substratul etnic, a cărui chemare la viaţă e o datorie chiar de umanitate.

Să ne gîndim ce minuni de regenerare a făcut şcoala, aproape numai şcoala, la poporul japonez. Plecat cam odată cu noi şi nu prea departe de noi ca arhaism, a ajuns să se pue la întrecere chiar cu Statele-Unite. În chestiile şcolare nu a urmat însă calea imitaţiei şi a transplantării ci a altoirii şi adaptării. Pe cînd Europa e împănată cu Romînii care-şi fac şi azi studiile—chiar liceale—în străinătate, înstrăinîndu-se sufleteşte, rar vei întîlni Japonezul care să se expatrieze de mic copil. După ce a sfîrşit universitatea în ţara lor, trec apoi şi pe la institutele de specializare de aiurea. Călătoresc ca oameni formaţi, care ştiu ce să aleagă şi ce drum să apuce. Nu stau locului ci vizitează ori lucrează în instituţii diferite. Ei adună, ca şi albina, picătura de ştiinţă, spre a o îngrămădi în ţara lor.

Cîtă deosebire între tînărul romîn şi cel japonez. Cel dintîiu plecat în străinătate ca adolescent ori copil, se îndreaptă cu tristeţa'n suflet, spre graniţa ţării sale, oftînd toată vremea după lumea părăsită, invocînd-o la orice ocazie. Iată însă şi pe japonezul matur, întors din călătoria de studii şi cercetări ce a întreprins-o în afara ţării lui.

„Cînd se întoarce în patrie, ca să împărtăşască poporului său cele învăţate, în ultima zi din drumu-i lung, pîndeşte de pe puntea vaporului clipa în care începe a se zări, Fudji-Yama. Cată ceasuri întregi cătră nord-est. În sfîrşit se desluşeşte din ceaţă Muntele Sfînt, care îşi ridică vîrful regulat tot mai sus şi mai limpede. Nici o fibră nu tresaltă de pe faţa Japonezului. Nici nu surîde, nici ochii nu i se umplu de lacrimi. E ca o stană de piatră. Sufletul său e plin de fericire şi mîndrie, că aparţine ţării unde soarele răsare, în care se află Fudji-Yama şi în pămîntul căreia dorm de veci strămoşii săi". *

Şcoala dă putere unui popor numai atunci cînd ea însăşi trăeşte din viaţa lui. Astfel e o simplă formă, iar ţara niciodată nu va radia lumina ei proprie, ci va trăi veşnic ca un corp ceresc luminat mereu de altele. Energia poporului, cu drept la desfăşurarea complectă, se va perde pe încetul fără să ajungă a-şi dovedi valoarea.

I. Simionescu
Profesor la Universitatea din Iaşi.

* *Sven Hedin*, Von Pol zu Pol. Lepzig. 1913, Vol. I, p. 287.

METAMORFOZE

Poem dramatic într'un act şi un prolog

PROLOGUL

(In fața cortinei. Intră un clown îmbrăcat într'un costum de mătase neagră. Poartă la subțioară un alt clown — păpușe de mărime naturală - îmbrăcat în alb; în mîna cealaltă un scaun. Așează scaunul și clownul alb, pe el).

CLOWNUL NEGRU
(către public, arătîndu-i pe clownul alb)

E spectatorul meu, la care țin!
E alb şi cast, ca ramura de crin.
E anonim, e genial, e mut...
Mai bine nici n'aşi fi putut
5 Găsi.
Aci,
Eu îl alint ca pe un avatar...
(Căci frate-i cu poetul popular)!
Născut din lacrima şi rîsul tuturor,
10 Şi el e-adînc şi înțelegător!...

(publicului)

Dar ca să fur aplauzul său mat
Mai am puține lămuriri de dat:

(clownului alb)

Vroit-am, frate... (tu ai să 'nțelegi,
Şi grîul de neghină ai s'alegi)!

15 Vroit-am, frate, umilit, să mint...
Să 'ntind şi eu o pînză de argint
Pe galionul nostru-al tuturor...
Să fiu poet... deci mare 'nşelător!
(Zîmbeşti, cu înțelesuri, chip de var)!?
20 Ei da! In spațiul interplanetar,
Mai sus decît bunicul Cyrano
Care-a căzut în lună, ca 'ntr'un o,
Mă-avînt... Găsesc o stea... O anexez...
Tai scena 'n ea...

(răstit, clownului alb)

Tăcere! Acum lucrez!...

(publicului)

25 Decor pentru ținutul sideral?...
Bogat. Cer însă-o luntre de cristal,
Şi-o cer să plece 'n cursă, regulat,
Intre Pămînt şi parcul fermecat...
Cu ea va coborî, adeseori,
30 Din steaua mea pierdută, între sori
Un suflet...

(clownului alb)

Iată-un personaj!... Ce spui?
Iți place?... Suflet!.. Minunat!... Al cui?
(Şi tu eşti caşi mine, pentru-abstract...
Dar, vezi tu, teatrul este un contract
35 Prin care într'o sară te-ai legat
Să nu deslegi, în stal, nici un căscat)...
De-acela spun şi eu: să-l precizăm!
Dar cum? Doar cu substanța lui lucrăm,
Cu aur în tipar neînchegat,
40 C'un suflet încă neîntruchipat!?
Eu cred că n'ar fi născocit prea rău
Să-i spunem Psyhe... E şi 'n gustul tău!

(publicului)

Avem deci locul şi un personaj:
Urmez...

(clownului alb)

Iți mulțumesc că-mi dai curaj!

(publicului)

45 Pe cine am putea să inventăm
Lui Psyhe, 'n stele, drept tutor să-i dăm?
Un Eros, poate...

(clownului alb răstit)

Nu te agita!...
Acum te 'ntreci cu fantazia ta
Ce vai! Te poartă prin antichități!...

50 De ce, din templul unei vechi cetăți
Să chiem azi doar un îngeraș banal
Cu arc, cu aripi, blond, sentimental
Un Eros clasic. . cînd din neamul său
Găsesc un exemplar mai rar ?...
55 Cînd Dumnezeu, jucîndu-se-a făcut
Un Eros tutelar la orice pas ?!...
Din valul mitologic a rămas
Un înger frînt în mii de îngeri mici...
Și 'n viață fiecare dintre ei
60 Deschide-un gînd cu potrivite chei !
Alege unul... Ne oprim aici. .

(publicului)

Și iată, astfel, încă-un personaj!
Acum, povestea... Nu mai am curaj !
Lui Eros, care vine din Olimp
65 Ce partener să-i dau ?

VOCEA CLOWNULUI ALB

Un anotimp !

CLOWNUL NEGRU

(celui alb)

Decînd lucrezi cu mine, am constatat
Că foarte mult, în teatru, ai progresat.
Specificul dramatic tu l-ai prins...
Dar care anotimp ?... E unul nins,
70 Celalt înflăcărat... (antagonist)...
E altul blînd... al patrulea, e trist ?!

(după o pauză)

Vrei ultimele ? Văd că mă aprobi !...
Ca pe un creer, tai ideia 'n lobi
Și 'n Toamnă și în Primăvară o împart...
75 Din ele fac persoane... Le despart...
Și pentru scenă le dinamizez ..
Iar vechile valori, le inversez...
(Aceasta, pentru noutate !)... Dezaprobi ?...

(explicativ)

Din primăvară dacă fac bătrîni
80 Trei meșteri mari, cu agitate mîini,
E fiindcă văd de ani migala ei :
Cum ține-avară, florile subt chei,
Cum se tocmește, face-economii...
(Apucături de tîmple argintii) !...

85 Pe Toamnă, invers, eu o văd zburdînd :
E anarhia tinereții, gînd
Ce nărueşte ce s'a construit...

(clownului alb)

Paradoxal ?... Sic cogito !... Și-am isprăvit !...

(publicului)

De-acum cu toți luăm drumul spre o stea...
90 Ce se petrece 'n ea, se va vedea...
Eu plec întâiu,
Cu spectatorul meu la care țin,
Ce-i alb și cast, ca ramura de crin,
Și anonim și genial și mut,
95 Mai bine nici n'aşi fi putut
Găsi, la un spectacol intersideral...

(Ia la subțioară clownul alb, în cealaltă mînă scaunul și dispare după perdea).

EROS
PSYHE
FIR DE FUNIGEL

TREIMEA Primăverii | *CROITORUL* / *ARMURIERUL* / *ALCHIMISTUL*

O luminoasă grădină. In stînga, stînci catifelate de mușchiu în fund un petec de mare, pe care se leagănă o luntre, cu pînzele căzute de-alungul catargului, ca două aripi mari de pasăre rănită.

In mijloc, o colibă rotundă, cu acoperișul țuguiat, făcută din trestii, lut și scoici strălucitoare. Un leandru cu frunzișul plin de flori cade peste colibă—ca un polog peste un leagăn. Flori multe peste tot, foarte colorate și din toate anotimpurile. In dreapta o colină joasă pe care se încolăcește o cărare. Viple orbitoare de nămiez. In liniște numai scîrțîit de greeri și foșnet de aripi.

METAMORFOZE

(Psyhe e culcată în iarbă și furată de gînduri. Eros intră, cu un coș împletit din răchită, plin cu fluturi, cu flori și cu poame. Se așează lîngă Psyhe și încearcă să o îmbie).

EROS

Un crin, un strugure de-argint, sau o privighetoare...

PSYHE

Dar pretutindeni nu culeg decît același floare!
Același tril l-ascult mereu... Și până și lumina
Cînd pe nisipul cald a scris cu raza ei grădina,
5 La fel o culcă 'n umbre mari și soarele și luna...
Eu, Eros, cînd mă-oglindesc, mă văd zîmbind într'una.
Căci apa, din adîncul ei, răsfrînge întrebarea
Același: palidă-un izvor, și violetă marea!
Sînt obosită... Prea e trist aci...

EROS

Vrei noctilucii
10 Ce 'n miezul nopții, prin păduri, ard stelele răscrucii?

PSYHE

Sînt obosită...

EROS

Sau alegi vre-un fluture de noapte!
Vre-o fragă plină de parfum, boschetul plin de șoapte?...
Nu vrei cununa?

PSYHE

Nu.

EROS

O lași în iarbă iar să zacă?
Sau vre-un canar, din care pom și de pe care cracă?

PSYHE

15 Aș vrea!

EROS

Dar ce?

PSYHE

Nu știu nici eu.. Ceva ce nimeni n'are!

EROS

Măreţul pod clădit pe cer, din șapte pietre rare
Pe care nimeni n'a trecut...

PSYHE

Mi-e dor de el..

EROS

De cine?

PSYHE

De cine te ferești mereu de a vorbi cu mine

EROS

Dar cine e?

PSYHE

O! Nu-l cunosc. Venea cîteodată...
20 Tu, colindai să-mi împletești o lume fermecată..
Cu păunițele de puf, flamingii de agată
Subt smalț, de somn încremeneau, dormind printre azălii
Pe pînza mării, părăsind adîncul și coralii
O lună plină apărea meduza. Portocalii
25 Dormeau și ei... Ploua din cer văpaia pe coline
Și îl simțeam venind încet prin liniște spre mine.
Era frumos... Și urmărea privirea-i întristată
Poteca ce-o făcea în zbor un fluture... Niciodată
Nu mi-a vorbit... și cît am vrut...

EROS

Dar tu Psyhe?

PSYHE

Vezi bine!
30 Dar n'a primit cînd l-am chemat să vină lîngă mine.

EROS

Și-atunci, s'a dus?

PSYHE

S'a depărtat încet, ca să revie...

EROS

Și s'a întors?

PSYHE

Adese ori. Grădina e pustie
Cînd nu mai vine. Și-l aștept mereu,. cu 'nfrigurare...

EROS

Și n'a mai fost de mult?

PSYHE

De mult...

EROS

Coboară?

PSYHE

Dinspre mare.

(Totul se întunecă o clipă. O umbră uriașe călătorește pe sus, dispare, apare ca umbra unui fantastic și enorm erete. Psyhe privește spre cer, cu brațele întinse, cași cum ar vrea să acopere și să ocrotească grădina).

EROS

35 Iar?

PSYHE

Cerul arde fără nori. Nu văd nimic...

EROS

Ți-e frică?
În fiecare zi, pe noi o umbră se ridică.
Plutește cîtva timp pe cer, și se destramă 'n soare!

PSYHE

Mi-e frig.

EROS
(aparte)

Vrăjmașul!

PSYHE

Dar să vezi, cum fiecare floare
O simte...

(umbra trece iar)

...și acolo, sus, ea parcă înțelege:
40 S'o vezi cum caută cînd dorm subt un copac...

EROS

Alege!

PSYHE

Cum scrie cercuri pe nisip, cum sare pe glicine
Și cum se leagănă domol...

EROS

Cînd te-a găsit—pe tine.

PSYHE

Apoi se strînge tot mai sus, și tot mai mică—zboară.
În urma ei, îngîndurat, străinul se coboară.

45 De arbori se desprinde-abia cu-o linie subțire—
Dar mă urzește ca 'ntr'un tort, cu nevăzute fire.
De unde vine și ce vrea?... Cum poate să ajungă
Aci?... Nu îmi spuneai chiar tu?...

EROS

Că e o cale lungă
Până la noi...

PSYHE

Și ca să urci, sînt trepte-atît de grele!

EROS

50 Și că ținutul meu și-al tău, e între două stele!
Prăpastii de luceferi stau la strîmtele-i hotare
Iar muritorii, abia o văd, călătorind pe zare,
Ascunsă 'n auru' unei nopți, ca un trifoiu de ghiață...
Departe, prispă de cleștar, prin care treci în viață.
55 Dar au uitat cu toți, și tu Psyhe la fel uita-vei
C'ați fost, cîndva, în infinit, locuitori ai slavei!
Pămîntul tău, departe e de aci—ca o furnică
Ce pe o floare de azur, cu trudă se ridică.
Spre el e drumul tău ursit...

PSYHE

Voiu coborî?...

EROS

Odată.
60 Ca toți, cu cartea lumilor, de mine învățată.
Ca toți, de-aci, tu vei păstra tipare de lumină
Și vei avea, oricînd vei vrea, în suflet o grădină.

PSYHE

Deci, voiu pleca?

EROS

Odată. Azi, nu ești decît fantoma care
În pragul vieții așteptînd, visează-o întruchipare.

(Vîrtej. O fluerătură sălbatecă de vînt taie tăcerea. O umbră aramie cade subt copaci. Fir de Funigel *trece o clipă prin fund apoi dispare. Eros l-a văzut).*

PSYHE

65 Eros, astăzi umbra e cu mult mai rea...
Va veni străinul, ca de obiceiu
Cel care coboară trist, în urma ei?

EROS

Cine trece astfel prin grădina mea?

(Drept răspuns un al doilea vîrtej, o a doua sălbatecă fluerătură)

Iată şi răspunsul...

(Fir de Funigel, trece o clipă prin fund. Eros l-a văzut)

Fir de Funigel!

70 E stăpînul Toamnei

PSYHE

Voiu porni cu el?

EROS

Până-aci 'ntre stele, Toamna a ajuns.
In nelămuritu-ţi dor ea s'a ascuns
Inspre noi ursita pasul i-a 'ndreptat
Vraja vieţii noastre azi s'a deslegat...
75 Vei porni cu Toamna!

PSYHE

Vraja?

EROS

Vei pleca...

PSYHE

Da... dar vraja cere...

EROS

Cere... lupt cu ea:...
Nimeni să nu treacă prin grădina mea

PSYHE

Inţeleg...

EROS

Deindată ce un pas străin
A călcat hotarul—vrea să mă destram
80 Şi să zbor în floarea fiecărui ram
Tu, să pleci spre Viaţă... Aşteptînd la mal
Să te ia, vezi Psyhe, luntrea de cristal?
Pasărea ce doarme se va deştepta,
Va întinde pînza cu aripa sa
85 Semnul că e gata luntrea de cristal...
Ori cu cine alături, pleacă... S'a sfirşit!...
Tu te naşti pe lume... eu voiu fi murit...
Astfel cere vraja...

PSYHE

Gîndul mi-e cu el...

EROS

Călăuză tristă... Fir de Funigel!

PSYHE

90 Il cunoşti?

EROS

Fireşte. Sufletul ţi-l ia,
Picură întrînsul din rugina sa,
Şi puţină umbră, şi puţin regret...
Fiinţa ta se şterge... Un frate violet
Işi urmează pasul trist şi abătut,
95 Vrei o bucurie, după ce-a trecut...

(Foşnet printre frunze)

PSYHE

Ai auzit?

EROS

Parcă 'n tufiş... O mînă ce-l desparte
Un pas ce-l calcă-apropiat...

PSYHE

Nu-s visele deşarte!

EROS

Flamingii fug...

PSYHE

Să fie?

EROS

Şi, neliniştiţi păunii
Se urcă 'n zbor, şi-au scuturat frunzişul lor, alunii.
100 E-aproape...

PSYHE

Vine

EROS

E 'ntre flori

PSYHE

E el, străinul, vine.

EROS

De-acum, ursita ca un val, te-a despărţit de mine!
Dar voiu veghea.. Eu sînt pe-aici...

PSYHE

Il simt...

EROS

Pe lingă mare

Dau gize fragede...

PSYHE

Te du!

EROS

La broaşte de mincare.

(Eros iese încet şi abătut prin stînga. Fir de Funigel răsare între trestii. E învăluit într'o mantie mare de culoarea aramii. Face cîţiva paşi şi se uită cu grijă în jurul său. Psyhe îl priveşte cu dragoste şi admiraţie).

PSYHE

Te recunosc deşi te văd întâiu atît de-aproape.
105 Cînd un fior se 'ncercuia şi alerga pe ape
Eu tresăream şi-apoi simţeam un pas ce cîte-odată
Punea—o pasăre 'ntre flori—sandala 'naripată.
Dar n'ai vroit să iei prea des spre mine a ta cale,
Şi-atunci pe cer s'a prins un nor, un nor al urmei tale
110 Care pe noi călătorea... Dar azi s'a dus...

(tăcere)

Ştiu bine
M'ai pedepsit fiindcă odat' m'am jeluit de tine
Dar ştiu acum că sînt a ta... Sînt gata de plecare...

(tăcere)

Azi Eros mi-a spus tot... E trist... Durerea lui e mare
Dar a fost bun...

(tăcere)

Priveşti în jur? Deşi-i lumină multă
115 Eu umbra ta o aşteptam...

FIR DE FUNIGEL

Destul, şi-acum ascultă:
Vorbeşti de Eros. Cine e?

PSYHE

E-un înger.

FIR DE FUNIGEL

Să se-arate!
Cum e?

PSYHE

Ca mine, dar isteţ. Cu pletele buclate
Cu ochi albaştri, visători, pe umăr cu 'n sticlete

Şi dînd să bea unui canar, aproape mort de sete.
120 Plecat-a abătut... Să-l chem?

FIR DE FUNIGEL

Nu încă. Unde duce
Poteca-aceasta?

PSYHE

Printre flori

FIR DE FUNIGEL

Până la ce răscruce?

PSYHE

Nu ştiu.

FIR DE FUNIGEL

Fîntîni aveţi?

PSYHE

Izvor mai alb decît cleştarul

FIR DE FUNIGEL

Şi unde e?

PSYHE

Tot printre flori

FIR DE FUNIGEL

Dar unde stă hotarul
Grădinei?

PSYHE

Nu ştiu

FIR DE FUNIGEL

Cine e stăpîn aci?

PSYHE

Noi

FIR DE FUNIGEL

Sclavii?

PSYHE

125 Nu i-am văzut. Avem arici prin cutele dumbravii.

(Tăcere. Fir de Funigel rămîne furat de gînduri, cu braţele încrucişate şi mantia aruncată peste umăr. Atîrnate de cingătoarea lui, la o parte, se văd, într'un mănunchiu, o mulţime de păpuşi negre, de toate mărimile. Psyhe, atrasă de ele, se apropie curioasă şi cu luare aminte de Fir de Funigel).

Ce porţi aci?

FIR DE FUNIGEL

Păpuşi

PSYHE

Le vreau!

FIR DE FUNIGEL

Ai mai văzut vre-odată?

PSYHE

Sînt pentru mine?

FIR DE FUNIGEL

Nu!

PSYHE

Atunci...

FIR DE FUNIGEL

Sau... dacă-mi spui?!

PSYHE

Spun!

FIR DE FUNIGEL

Iată:
— Să nu mă minţi, în mintea ta eu pot să văd minciuna—
In totdeauna aţi trăit voi singuri?

PSYHE

In totdeauna!

130 Le vreau...

FIR DE FUNIGEL

Aşteaptă. N'ai văzut trei moşi?

PSYHE

Trei ce?

FIR DE FUNIGEL

In soare
Nu ai văzut stînd trei bătrîni şi 'nmugurind o floare?
Oriunde sînt... Ca un paing urzeşte croitorul
Şi între tei şi trandafiri îşi deapănă fuiorul...

PSYHE

Nu!

FIR DE FUNIGEL

Altul e mărunt şi slab, cu muşeţel în plete
135 In jurul său de-atît parfum albinele sînt bete,
Imbălsămează... Celalt e ca ei, dar mult mai tare
Şi poartă ace de argint, viori şi lampadare
Nu au trecut pe-aci?

PSYHE

De fel.

FIR DE FUNIGEL
(aparte)

Cînd dorm şi-i duc cu mine
E greu...

PSYHE

Ce-ai spus?

FIR DE FUNIGEL

Nimic.

PSYHE
(cerînd păpuşile)

Le vreau...

FIR DE FUNIGEL

Sînt toate pentru tine.
(aparte)

140 E minunat! Aci nu cred că vor simţi de grabă
Cum Martie, jos pe pămînt, pe fiecare babă,
Din cele nouă, a răpus. Şi rătăciţi prin stele
Ei vor lăsa un ger tîrziu, ca 'n planurile mele
(lui Psyhe)
Nu i ai văzut. Dar vreau să ştiu dacă nici Eros?... Spune!

PSYHE

145 Nici el. La noi s'a întîmplat o singură minune
Şi pe acela o cunoşti: eşti tu, sînt eu, e clipa
Aceasta bună dintre noi. Cînd îţi treceai aripa
Pe sus, eu te-aşteptam...

FIR DE FUNIGEL

Aci? De ce m'aşteptai oare?

PSYHE

Să vii, căci nu eşti tu acel ce-avea să se coboare
150 Cu mine?

FIR DE FUNIGEL

Unde?

PSYHE

Pe pămînt!

FIR DE FUNIGEL

A, da! Eu sînt, fireşte!
(aparte)

Ca 'n comedia de demult povestea se 'mpleteşte.
O! Iată-un suflet care 'n cer şi-aşteaptă clipa sfîntă...
Cu dorul lui nemărginit pe mine mă 'nveşmîntă...
M'alege călăuza lui... Copil cu pleoapa roză,
155 Imi vei fi rob, căci stăpînesc a ta metamorfoză!...

(Desface mănunchiul de păpuşi şi i le dă. Printre ele, rătăcită o mască neagră).

Acum fiindcă-am aflat ce vream, sint ale tale

PSYHE

Ţie

De nu-ţi plac cei ce n'au venit, nu cred că vor să vie
Nu ştiu prea mult, e adevărat, dar ştiu că sint hotare
De netrecut până la noi; că dincolo de zare
160 E cerul, şi aşa, mereu, e cer, până...

(numărînd păpuşile)

Cinci, şase,

Ce mulţi!... De unde mi-ai adus copiii de mătase?

FIR DE FUNIGEL

De pe cărări... Cînd s'a topit azurul ca o ceară
Eu string subt paşi pe cei mai mari, string umbrele de seară.
Sint toate umbre...

PSYHE

Şi pitici!...

FIR DE FUNIGEL

Sînt oamenii subt soare
165 De-amiazi... Şi-apoi aci...

PSYHE

Un om?

FIR DE FUNIGEL
(luînd masca)

O vrăjitoare!

O frunte şi doi ochi: de-ajuns să schimbi o lume 'ntreagă!

(Îi leagă masca lui Psyhe pe ochi)

Priveşte!

PSYHE
(îngrozită)

E noapte!

FIR DE FUNIGEL

Vom vedea, căci urma o să-aleagă!

(Din clipa în care Fir de Funigel a legat masca pe ochii lui Psyhe, s'a întunecat şi şueră un vînt năprasnic. Cînd se luminează iar, Fir de Funigel a dispărut. Lîngă Psyhe stă Eros, care i-a deslegat masca, iar la rădăcina leandrului, spate în spate, dorm duşi cei trei: Alchimistul, Croitorul şi Armurierul).

PSYHE

O! Eros, tu?

EROS

Da. A trecut. A fost o glumă—iată!

Tu ai scăpat uşor, Psyhe, de masca fermecată
170 Pe care-o pune Funigel pe ochi, pentru-o vecie!
Azi e glumeţ. Ţi-a mai adus şi trei prietini...

PSYHE

Mie?

EROS

Nu ai văzut trei moşi uitaţi şi ghemuiţi în soare
Cum dorm, vrăjiţi de Funigel şi nu 'mpletesc o floare?
Înaripează al tău gînd, te 'nalţă şi priveşte
175 Cum tortul zilelor ce trec pe lume se urzeşte!
Sînt două ace care duc cu ele două fire:
E unul alb şi mătăsos—ca raza de subţire—;
E celalt aspru şi ţălos... Şi neîncetat brodează
Un ac c'un fir întunecat, iar celalt ac cu-o rază!
180 E Fir şi sînt bătrînii... Apoi, priveşte 'ntr'o fereastră
O floare 'ntr'un pahar... Subt ea se 'ntinde o umbră-albastră
E Fir. Pe ea, din zbor, un flutur se aşează
Căci trei bătrîni i l-au trimes, şi-o binecuvintează!
În suflete, ca prin grădini, colind ce nu se curmă,
185 Se furişează Fir isteţ şi trei bătrîni în urmă...
Şi viaţa prin puterea lor, se 'nalţă şi coboară
Şi Toamna dacă a trecut, se-aşteaptă-o Primăvară.
În lupta lor, fără să vrea, s'au rătăcit prin stele
Descătuşindu-te Psyhe, din lumea vrajei mele...
190 Povestea ta, azi cu a lor, o văd cum se 'mpleteşte:
Colindul ce-a trecut pe-aci, din slavă te goneşte...
Deslegă vraja... Vei pleca!... Dar, iată că norocul
Te-ajută să-ţi alegi chiar tu, azi, călăuza... Jocul
Ce între ei se va purta îţi va aduce clipa
195 Cînd trei bătrîni vor fi învinşi... Atunci să bată-aripa!
Atunci, ca ei învingători, de te deslegă vraja
Pleca-vei, şi la căpătăi, ţi-e Primăvara straja
Un zîmbet fără 'ntunecimi, un zîmbet pân' la moarte
Dacă-l alegi şi dacă-l laşi spre lume să te poarte
200 De nu, urmînd pe Funigel subt plopii nalţi de sînge
Vei auzi cum totu 'n jur se tîngue şi plînge
Şi totul se va 'ntuneca de-o timpurie moarte
Dacă-l alegi şi dacă-l laşi spre lume să te poarte.

PSYHE

Bătrînii!

EROS

Primăvara-aci, furată ei ne-o lasă!
205 S'o ajutăm la rîndul său să 'ntindă a ei plasă.

(Sfîrşitul în N-rul viitor)

Ion Marin Sadoveanu

Trombonul misterios

Intr'o noapte intunecoasă dela sfirşitul lui August, locuitorii paşnici ai unui cartier intreg din oraşul nostru au dormit destul de prost. In acea noapte duşmănoasă li s'a părut la toţi, tocmai pe cind dormeau şi visau lucruri plăcute şi imposibile, că de undeva: de subt pat, din pod ori din vecinătate, venea o frintură de cintec melancolic şi barbar, un geamăt ritmic şi infernal. Muzica sinistră venea ca o ploae torenţială deasupra unei nunţi in toiu, ca o declaraţie de războiu in mijlocul unei aniversări poetice şi entuziaste, şi o panică uriaşă se infiripa subt plapomele visătorilor fericiţi.

Cind sunetele aspre loviră in urechile zecimilor de uriaşi şi de năzdrăvani naivi, visurile dulci se schimbară deodată in coşmare infiorătoare cu lei scăpaţi din cuşti, cu nebuni urlind şi clănţănind din dinţi, cu uragane pe mare ori cu cataclisme biblice. O clipă mai trebuia pentru ca un vaer multiplu de groază să se strecoare fricos printre dinţii celor adormiţi, ca un geamăt bicisnic, surd şi inăbuşit. Dar in acest minut muzica incetă deodată şi omenirea de subt plapome se suci, se intoarse pe altă parte, iar visul ii ridică iarăşi la rangul de semi-zei şi de genii.

Peste citeva minute răsună din nou, prelung şi lugubru, in liniştea nopţii, un turu-ru-ruu urmat de un rru-pa-pa repetat in cadenţă perfectă şi fără speranţă de sfirşit.

De data aceasta măsura fu intrecută, paşnicii locuitori se treziră inspăimintaţi, şi scrutind vedeniile intunericului din odăi, se chinuiau să se convingă dacă muzica infiorătoare nu era cumva un joc capricios al inimii, al creerului, al singelui din preajma urechilor, ori era un fenomen extern, datorit unor forţe şi unor imprejurări deocamdată necunoscute. Acei cu adevărat

religioşi prinseră a şopti rugăciuni arhaice şi işi făcură cruci pioase cu mina; cei mai puţin religioşi, dar tot atit de inspăimintaţi caşi ceilalţi, işi făcură cruce cu limba pentru a evita un gest şi a-şi masca lipsa de convingere.

Dar cintecul incetă iarăşi, tocmai cind capetele bulmace de somn se limpezeau spre lămurirea adevărului, iar bieţii oameni avură puţin răgaz să-şi domolească bătăile inimii şi să manifeste slabe inceputuri de curaj. Un nou val de tonuri minioase ii trezi pe deplin şi spaima obştească se schimbă in indignare curajoasă şi comodă. Ecoul viclean, produs de curţile largi, inchise de ziduri şi de porţi inalte, făcea ca fiecare cetăţean să invinovăţească pe unul din vecinii săi, şi anume pe acel cu care nu era in relaţii de prietinie. Patima ii impiedeca de a exclude pe femei, pe bătrini, pe preoţi şi pe alte persoane care nu obişnuesc să cinte din instrumente războinice şi păgine.

Trombonul tainic răsuna trist şi ameninţător in noaptea neagră şi nemărginită, ca mugetul celui din urmă inorog urmărit de un Făt-frumos năzdrăvan.

Pentru rarii trecători singuratici, prin pustiul oraşului cu stare de asediu, strigătul indrăzneţ al trombonului era ca un duh bun asirian, care işi ascundea trupul monstruos in valurile negre ale nopţii.

In vremea aceasta, in tot cuprinsul cartierului stăpinit de glasul strident al trombonului, numai o singură vietate indrăznea să infrunte intunericul şi primejdiile stării de asediu. Era un om căruia, chiar la lumina zilei, cu greu i-ai fi putut găsi categoria socială de care ţinea. Poliţist ori magistrat nu putea fi, deoarece la fiecare colţ de stradă el se oprea in loc şi căuta cu ochii obosiţi prin dira slabă de lumină aruncată de lămpi electrice dela mari depărtări, să se convingă dacă nu cumva tulpinele pomilor stufoşi de pe trotuare ascundeau trupuri omeneşti purtătoare de arme şi de autoritate. Nu era nici prost şi nici ignorant, de oarece din mişcările lui ilegale se vedea că cunoştea bine cuprinsul ultimelor *ordonanţe* prin care locuitorii oraşului erau ţinuţi in mijlocul familiei după ora 1 de noapte; şi totodată el se simţea capabil să calce sistematic porunca Creonului.

Cind ajunse in dreptul locuinţei sale, omul se opri locului, caşicum ar fi avut intenţia să mai studieze regiunea, ca să nu facă vre-o greşală de orientare. De fapt el se oprise ca să serbeze un minut ultimul său succes: circulase incăodată după ora 1 de noapte, impotriva Ordonanţei No. 2.

Serbarea modestă a necunoscutului avu o nuanţă nouă in puţinele ei elemente (nimic nu se repetă exact in acelaşi formă). Ca o defilare solemnă de trupe pe dinaintea unui feldmareşal, un gardist de noapte trecu şi salută cu respect pe delicventul

triumfător. Acesta răspunse printr'un salut leneş de circumstanţă şi cu oarecare generozitate, cerută de situaţie, reflectă:

„Se vede că acest gardist, atît de bun şi de simpatic, mă ia drept un venerabil fruntaş al administraţiei. Fără îndoială că dînsul, înainte de a se hotărî să mă salute, a făcut un raţionament scurt şi firesc: dacă acest om umblă pe stradă pe la 2 de noapte, asta înseamnă că are voe, iar dacă are voe—însamnă că e un om mare şi deci e nervos, iar dacă e om mare, şi mai ales nervos, cel mai cuminte lucru e să-l salut şi să-l las în pace".

Infractorul stării de asediu zîmbi cu mîndrie, ca un vrednic comandant care vede zelul şi abnegaţia unor soldaţi la încărcarea furgoanelor de paie, apoi scoase din buzunar două chei şi, cu adresa unui spărgător de case de fier, deschise o poartă mare, a cărei margine de sus se topea în întuneric, şi intră într'o curte strîmptă şi întunecoasă ca o peşteră. Poarta scrîşni şi se izbi cu zgomot mare de fierărie grea.

„Gustul oamenilor în materie de arhitectură şi de construcţie, în genere—se gîndi omul, înaintînd prin întuneric ca printr'un rîu adînc—nu corespunde întotdeauna nevoilor locale. Dacă în oraşul acesta curţile sînt împrejmuite de ziduri asiriene şi de porţi care amintesc pe cele ale Infernului, faptul se datoreşte, foarte probabil, originii etnice a locuitorilor, ai căror strămoşi din vremuri nu tocmai vechi trăiau în Asia Mică ori în Peninsula Balcanică. Pentru a-şi putea păzi averea, cinstea şi haremurile—adeseori chiar împotriva stăpînirii, ei trebuiau să se fortifice casă cu casă. Acum statul îi păzeşte cu mult peste nevoile lor, iar hoţia modernă nu se sparie de ziduri şi de porţi arhaice. Dar puterea obiceiului e atît de mare încît e foarte posibil caşi peste o mie de ani de acum înainte, cînd speciile de cîini lătrători de astăzi vor fi readuşi la străvechea stare de muţenie, pe porţile oraşului nostru să mai găsim tăbliţe de lemn cu inscripţia bilingvă: „a se suna, cine rău!"

Omul se opri din cugetare, fiindcă se izbi cu vîrfurile picioarelor de prima treaptă a scării, tocmai cînd nu se aştepta. Din această cauză trebui să facă gestul cunoscut al credincioşilor mahometani cînd cad cu faţa spre răsărit. (Acest mic accident nu putea să fie decît avantajos pentru unul care îşi căuta uşa pe întuneric).

Cînd vîrî a doua chee în uşă, trombonul nevăzut aruncă un turru-rruu lung şi puternic, şi se opri brusc. Prin aceasta pacea nopţii se păru uriaşă şi tristă, ca marea după scufundarea unei corăbii. Omul întîrziat rămase pironit locului cu mîna pe chee şi simţi un regret după sunetele vii ale trombonului. Atît de măreţ, atît de prietinos e un zgomot în pustiul şi pacea nopţii!..

Deschise uşa cu încetineală şi dezbrăcîndu-se în camera lui de becher, omul acesta, liber în acţiuni şi în cugetare, repeta

cu melancolie: rru-pa-pa, rru-pa-pa cu aceiaşi înaltă plăcere care ar fi simţit-o, dacă ar fi fredonat vestita melodie a văcarilor din Alpi, din „Wilhelm Tell".

Afară noaptea întunecoasă, ca o zeiţă creatoare de lumi nerevelate, învăluia în umbrele ei un biet muşuroi de furnici speriate unele de altele, iar trombonul misterios răsuna ca un hohot mefistofelic deasupra unei lumi ridicole.

Omul fără importanţă în mecanismul stării de asediu aprinse o ţigară, şi după ce trase odată dintr'însa, se uită lung la fum, avînd aerul că niciodată până acum nu observase această banală transformare a materiei. Fumul îi gonea gîndurile nefolositoare şi dezordonate, ca pe nişte ţînţari supărători, care totuşi nu se dau bătuţi, ci năvălesc în tovărăşie şi mai numeroasă.

Cîntecul de tribun al trombonului irita urechile sclavilor deprinşi demult să şi primească la vreme tainul de hrană şi de odihnă, dar aţiţa inimile luptătorilor, care în neputinţă de a-şi frînge lanţurile şi cătuşele, îşi rodeau pe încetul şi în taină nervii, creerii şi plămînii. Colo şi colo, ca nişte fiinţe în formaţie într'o eră primitivă geologică, homunculi plăpînzi se strecurau cu anevoinţă printre picioarele uriaşe ale ultimei generaţii de dinosauri şi plessiosauri.

Închis între patru păreţi groşi, de piatră, şi încăodată închis în cutia propriei sale fiinţi, omul neadormit după ora 2 de noapte, subt influenţa de răzvrătire, şi subt impresia acelorași întîmplări, gîndi mai departe.

„Tot ce contrazice legile, care suprimă legalitatea, este simpatic—cîtă vreme e vorba de un act inofensiv, şi scuzabil, cînd e dăunător. Omul lovit de nedreptate îşi discreştinează sufletul, iar idealul său nu e repararea nedreptăţii, ci crearea unei stări de nedreptate şi mai mari şi mai dăunătoare.

„Nu e nici o îndoială, că într'o mare de zgomote şi de tonuri armonice, cîntecul trombonului ar eşi în relief prea puţin, întocmai ca un hohot de rîs la sfîrşitul unui banchet bogat şi populat. Numai într'o lume liberă omul nu e sensibil la zgomot, fiindcă supărarea pe cel care face zgomot în timpul nopţii, într'un oraş mare, are la bază frica de represiune şi deci compătimirea, adică teama de pielea proprie. Cînd un cal dela oişte face nărav, tovarăşul lui tremură de groază că biciul stăpînului îl va lovi, de prea multă mînie, şi pe dînsul.."

Contravenientul stării de asediu se mută cu închipuirea în New-York, apoi în Berlin, apoi în Paris, şi adormind, buzele lui se strîngeau cînd a desgust, cînd a dispreţ.

***

În noaptea următoare, cînd se întorcea acasă (mai tîrziu decît în noaptea trecută), omul nelegiuit văzu o patrulă care mer-

gea la cîţiva paşi înaintea lui. Soldaţii călcau apăsat în cadenţă, aşa că el nu puteau auzi nici un zgomot din urmă. Omul se opri în loc pentru a mai mări distanţa între el şi soldaţi, şi apoi porni strecurîndu-se cu dibăcie prin umbrele caselor şi ale pomilor stufoşi de pe trotuare. Era cazul cel mai fericit pentru dînsul, căci ştia direcţia primejdiei.

Cînd să se apropie de poartă, răsună deodată glasul mînios al trombonului. Unul dintre soldaţi înjură şi apoi scuipă. Omul necunoscut se opri gînditor cu cheia în mînă.

„Totuşi e ciudată muzica asta nocturnă—îşi zise el urmărind siluetele soldaţilor care se mistuiau în întuneric.

„Să fie oare o încercare a unui om fără gust şi fără experinţa lucrului, care suflă cu încăpăţînare să se convingă dacă trombonul acesta nu scoate aceleaşi sunete ca şi alte tromboane subt buzele măestre ale unui specialist?

„Dar împlinirea unui asemenea capriciu e plină de riscuri.

„Mai curînd poate fi un instrument de muzică favorit al vreunui potentat suprem, căruia legea îi lasă toată libertatea de a se exercita la orice oră de zi şi de noapte. Istoria omenirii cunoaşte chiar capete încoronate care simţeau cîteodată nevoia irezistibilă de a se apuca de un meşteşug mai prozaic, dar mai plăcut decît acela de a cîrmui popoarele.

„Dacă trombonul este un instrument în rangul ultim al ierarhiei semnalelor de noapte, începînd cu fîşcîitul sergenţilor şi sfîrşind cu trompetele regimentelor de artilerie?

„In orice caz, trombonul e un atribut al forţei, al autorităţii supreme, faţă de care cetăţeanul trebue să se comporte ca faţă de măreţele fenomene ale naturii eterne şi care îi aduc la conştiinţa nemicniciei sale în univers".

Omul întîrziat vîrî cheia grea în gaura nevăzută a porţii şi înainte de a o suci se mai opri puţin pe gînduri.

„Dacă sunetele energice de trombon—continuă el să gîndească—se înalţă impertinente deasupra unei orchestre simfonice, înăbuşind nemilos între zidurile unei camere melodiile gingaşe de viori şi de flaut?

„Dar e mai probabil că trombonul e o reminiscenţă a unui străvechiu ritual slav.

„In antichităţile slave se scrie că vechii locuitori blonzi ai mlaştinilor dintre Vistula şi Elba îşi ucideau copiii de sex feminin care se năşteau peste numărul admis de obiceiurile sacre. Aceşti copii nevinovaţi erau închişi în bordee şi lăsaţi să piară de foame. Obştea sărea şi urla în jurul casei, pentru ca bietele mame să n'audă ţipetele sfîşietoare ale copiilor.

„Dacă trombonul se trudeşte să acopere glasurile supărătoare ale mizeriei şi ale suferinţei şi care nu e bine să fie auzite?"

Omul suci cheia şi intră în curte. Gîndurile lui erau înunecaşi de patimi, de aceia cînd se culcă îşi plecă faţa în pernă cum ar fi vrut să-şi răstoarne ţeasta grea şi ferbinte.

Trombonul nu mai cînta acum. O linişte mormîntală trăda cele mai neînsemnate mişcări ale unor corpuscule şi vietăţi nevăzute din păreţii tapeţaţi sau din încheeturile uşilor şi ferestrelor. Vîntul rece de afară glumea cu poltronii dinăuntru, trimeţîndu-le, ei ştia pe unde, stafii şi strigoi, hoţi şi spioni.

Mulţimea paşnică uitase acum de trombon şi cauza de tulburare şi de indignare fusese la mulţi un nou izvor de bucurie şi de plăceri nocturne între vis şi viaţă, pe cînd alţii adormiră încurînd subt aripile îngerilor păzitori.

* * *

Anonimul solitar se trezi tîrziu, ca de obiceiu, şi deschise puţin fereastra ca să intre aer proaspăt, de afară; apoi începu să-şi facă tualeta simplă de bărbat care încă nu băgase de samă că aproape de patruzeci de ani avea altă înfăţişare decît la douăzeci.

Uitîndu-se în oglinda de deasupra lavuarului observă că era nebărbierit, şi zîmbi.

„Intocmai după cum din cîini miţoşi se pot obţine prin tundere lei mîndri de diferite culori şi mărimi, prin acelaşi procedeu omul a obţinut din urangutani exemplare de zei gravi şi venerabili. Bărbieritul a fost, poate, primul gest de emancipare a omului, căci pentru întîiaşi dată el şi-a permis să corecteze opera Creatorului, dovedind prin aceasta simptome serioase de degenerare. Foarte probabil că atunci cînd bărbatul şi-a rătezat primele fire de păr, el s'a gîndit să întemeeze totodată şi familia pe baza patriarhală, iar femeia să memorizeze pe taţii copiilor ei".

Omul fără familie făcu spumă în vasul de aluminiu, se săpuni bine şi cu briciul în mînă se opri ca un preot păgîn în faţa jertfei, neştiind de unde să înceapă.

„Să fie oare epuizate toate formele în care se poate bărbieri cineva?—continuă el să gîndească.— Academiile ar trebui din nou să confere premii pentru chestiuni de această natură, căci merită".

Apucîndu-se cu stînga de o ureche şi dînd drumul briciului cu îndemînarea unui specialist talentat, el reflectă mai departe:

„Vor fi existînd pe undeva obraze bărbierite de pildă aşa fel ca pe mijlocul fălcilor să rămîe nerase petece rotunde, înconjurate de inele rase?

„Probabil că e urît. Dar dacă va face începutul vre-un mare artist sau un mare om de stat? Căci ridicol e numai ceiace nu este în obiceiu".

Scoborîndu-se cu briciul spre gît, el se întrerupe din gîndire, de oarece lama rece şi tăioasă de oţel suna pe vîna întinsă a beregăţii, iar mîna lui era ispitită de plăcerea copilărească şi sălbatecă de a tăia zgîrciuri şi corpuri ţapene. Un fior rece îi străbătu tot corpul şi cu atenţia încordată purta briciul prin-

tre firele aspre și rare, care se fringeau unul cite unul ca niște baldii uscate.

Sfirșind cu bărbieritul, își puse gulerul și cravata. Pe geam năvăli deodată o armonie de sunete puternice. O muzică militară un marș maestos cu trăsnete de talgere, cu strigăte disperate de helicoane și cu refrenuri stridente de trimbițe. Orașul cu străzile lui adinc și larg săpate între ziduri, ca un glumeț tainic, cînd da drumul sunetelor să străbată vijelioase pe geamuri în casele oamenilor, cînd le înăbușea brusc, de parcă ar fi ascuns pe muzicanți subt un clopot uriaș și nevăzut.

O ceată de copii din toate clasele sociale alerga cuprinsă de aceiași emoție estetică și războinică, iar citeva servitoare urîte și rău îmbrăcate se legănau într'o fugă greoaie, punîndu-și dreapta streșină la ochi.

„Nici o muzică nu hipnotizează mai mult pe om—se gîndi omul nopții—ca muzica de războiu. Cîntecul asurzitor al cornetelor de alamă, bubuitul tobelor, clinchetul talgerilor—toate la un loc—răscolesc în sufletul modern amintirile lui preistorice; și atunci el simte că i se strînge gîtlejul, obrajii îi ard ca și inima. Dă-i în mînă un topor, un pistol ori un biet bumerang și el le va minui cu o îndemînare de maestru și cu o plăcere din cele mai rafinate.

„Sute de mii de ani s'a luptat omul în urlete de haite, în zgomote de scuturi, în sunete asurzitoare de trimbiți. Afară de aceasta și zeii războaelor erau foarte nehotărîți în împărțirea gloriei și trebuiau aclamați pe întrecute".

Muzica se auzea acum mai aproape. Strada era înțesată de copii și de femei.

„Puterea muzicei de războiu e într'adevăr uimitoare—se gîndi omul anonim. Ea e în stare să scoată poporul din biserici, pe copii din școli și n'ar fi o minune dacă ar întoarce de la groapă o procesiune cu mort cu tot.

„Ce ar fi încă, dacă muzicanții ar fi îmbrăcați în costume exotice, ca ale șefilor irochezi, în combinații de culori ațîțătoare!".

Și omul anonim eși pe ușă împreună cu gîndurile sale, ascunse tuturor spectatorilor netoleranți de pe uliți.

* * *

În noaptea aceasta, ca și în celelalte care urmară, trombonul nu mai cîntă, din motive tot atît de necunoscute ca acelea pentru care avusese îndrăzneala să cînte, necunoscute ca și trombonistul însuși. Cartierul întreg se trezi totuși la timpul cînd trebuia să izbucnească potopul de sunete minioase. Sprijiniți în coate ascultau bieții oameni în zădar, măcar că unora li se părea că trombonul cîntă într'adevăr.

Lipsa trombonului misterios îl neliniștea acum tot atît de mult ca și altădată, tonurile lui melancolice și barbare.

Nici omul infractor al stării de asediu nu putea adormi, și tot din aceiași princină.

„E curios—își zise el scăpînd de subt privire rîndurile groase dela sfirșitul gazetei care publica, în două limbi, ordonanța No. 3—că lucrurile anormale și supărătoare pot deveni cu vremea suportabile și chiar plăcute, ca și deprinderea de a fuma.

„Cîtă lume nu se revoltă sincer, nu-și pune viața în primejdie pentru reintronarea unui tiran imbecil și rău, pentru păstrarea unui obiceiu incomod și barbar! Dar abolească-se toate ambițiile care încătușează societatea, și zeci de ani lumea se va boci, se va frămînta și va lupta cu disperare ca să le învie din morți...

„Întocmai ca vagabondul care doarme prost, după ce a fost îmbăiat și primenit cu rufe curate, omenirea sufere de lipsa suferinței și a prostiei. Este oare un cult al ei pentru mileniile preistorice de suferință și de prostie?

„E, mai curînd, ceva pus de natură în biata omenire pentru scopurile ei misterioase, în realizarea cărora omul are un rol nu mai însemnat decît al unei gîze, al unei protozoare sau al unui microb".

Și în sufletul omului anonim creștea chinuitoarea dorință de a zbucni din haos o larmă asurzitoare de tromboane, care să-i transforme creerii într'un mușchiu ce se strînge mototol în fața fricei și se întinde leneș în fața privilegiului.

T. Hotnog

Neamul romînesc

Formarea lui şi influenţele străine
Sinteză etnologică

Introducere

Rase omeneşti.—Popoarele de astăzi sînt un produs al amestecului de secole între rasele şi varietăţile omeneşti. Rasă-popor-naţiune, sînt termeni cu înţeles deosebit: unul zoologic sau antropologic,—altul social,—al treilea social politic. Rasele se deosebesc prin caractere fizice, care le dau o înfăţişare proprie, şi atît.

Rase pure, neamestecate, care să corespundă cu naţiunile aflătoare în Europa, nu se mai găsesc. Încă din cele dintîiu timpuri pe care le poate cerceta istoria, popoarele nu mai erau omogene, ci un amestec în care domnesc mai mult sau mai puţin semnele uneia din rasele pe care le găsim despărţite încă din era geologică quaternară.

Sute de veacuri au trebuit raselor ca să se formeze. Dar de cînd istoria poate să înregistreze analele omeneşti, nu au trecut şapte mii de ani, iar pentru Europa nici trei mii. Aceasta înseamnă aproape nimic faţă de vechimea omului „sapiens" numai, vechime de cam o sută de mii de ani*,—şi a speciei umane, a cărei vîrstă trebue socotită cu mii de veacuri.

Epoca numită paleolitică a omului primitiv dela care ne-a rămas industria pietrei cioplite, care a luat sfîrşit în Europa acum vre-o zece-douăsprezece mii de ani, a cunoscut rasele elementare, neamestecate, ale vechilor populaţii. De atunci, oamenii înmulţindu-se şi avînd legături între ei, rasele s'au metisat prin încrucişeri, din ce în ce mai numeroase. S'au format chiar ti-

* Cele mai vechi resturi fosile *găsite* în Europa, sînt cam atît de vechi. Ele corespund epocei preistorice Meleene în Apus, şi sînt: cele găsite la Mauer (Homo Heidelbergensis), din rasa numită dela Neanderthal, care nu e un „homo sapiens"; — şi acele, mai evoluate ale omului dela Piltdown (o. Sussex, Englitera), poate strămoşul rasei nord-europene.

puri noi, am putea zice rase nouă, intermediare, dar rase mai mult „sociale" bazate pe aşezări, idei, limbă şi obiceiuri comune, însă antropologic amestecate. O transformare generală se petrece de-a lungul epocii neolitice, a pietrei lustruite, odată cu progresele omenirii de atunci.

In alte studii privitoare la această chestie, am arătat care sînt rasele ce se aflau în Europa în timpii preistorici* şi originea lor probabilă. Fără a intra în amănunte, credem că e nevoe să vedem pe scurt, ce rase omeneşti au dat naştere popoarelor de astăzi, spre înţelegerea mai deplină a capitolelor următoare. Pentru aceasta să ne mutăm cu mintea pe la începutul epocii neolitice (sau a pietrei lustruite), cam vre-o zece mii de ani în urmă, şi să aruncăm o privire asupra acestor seminţii.**

1. Rasa adevărat europeană, autohtonă pe continent în epoca quaternară, inferioară şi reprezentată prin rase fosile premergătoare ale tipului de mai tîrziu, este cea nordică, blondă sau *nord-europeană* (numită în general germanică, kimrică, scandinavă, etc.).— Trăsăturile ei mai însemnate sînt: statul înalt, părul deschis, blond (sau roşcat), ochii albaştri, craniul lung (dolicocefal), faţa lungă, ovală, nasul drept şi îngust, pielea albă.

Centrul de răspîndire probabil: Marea Nordului,*** Englitera sau Scandinavia. Ca tip reprezentativ actual am putea lua un Norvegian, Englez de nord sau Scoţian.

Din rasa nordică, cu timpul se diferenţiază trei grupe sau ramuri: a) cea germană cu ramurile ei: britanică, scandinavă, germană propriu zis sau teutonă şi galică sau belgo-kimrică.— Această ramură (şi cu deosebire Scandinavii şi Englezii) e cea mai curată, fiind mai puţin influenţată de pătrunderea raselor vecine. Pănă tîrziu, în vîrsta bronzului, în dolmenele din Englitera nu se găsesc decît cranii lungi. Mai tîrziu, dela Sud, influenţe alpine şi mediteranee.

b) Ramura baltică sau leto-lituană, care constitue vechiul fond etnic al Lituanienilor, Leţilor, vechilor Prusieni. Amestecată cu vremea la Răsărit şi Nord cu elemente din rasa fină.

c) Ramura vistuliană (străbunii Slavilor), pe care o găsim foarte amestecată în timpii istorici, se compunea din triburi răs-

* „Les anciennes races européennes et le substratum des nations modernes" în Revue de l'Université de Bruxelles, Dec. 1923. — „Sur la vieille race européenne des hommes blonds" (Bull. Soc. d'Anthropol.).

** Ţinem să atragem atenţiunea că denumirea de „rasă arică", clasare limbistică sau grupare de rase foarte deosebite, n'are nici-un sens ştiinţific. Un popor sau grup cu acest nume a putut să existe, dar a face din grupele limbistice „Kentum" şi „Satem" două ramuri ale aceleiaşi rase, e o erezie antropologică care, grupînd la un loc toate popoarele din Europa, dă naştere unor regretabile încurcături.

*** Apariţia Mării de Nord, a Balticei, a Minecii, cum şi a Egeei, ruperea Siciliei de Africa, pierirea Atlantidei, sînt ultimele mari evenimente geologice interglaciale ale Pleistocenului (era quaternară).

pîndite în Polonia şi Silezia de azi, de unde s'au întins la Răsărit şi Miazăzi. Incă de timpuriu a suferit influenţe scito iraniene, alpine, uralo-altaice. Constitue substratul Venzilor, Polonilor, Malo-Ruşilor şi Alb-Ruşilor.

2. *Rasa Mediteranee*, nord-africană (sau pentru a intrebuinţa un termen vechiu dar impropriu: chamită*), începe să se răspîndească în Apusul Europei de pe la mijlocul erei quaternare. Originea ei trebue căutată în vechea Atlantidă disparută? Această chestie a originelor e încă în negură. Ceiace putem spune, e că vine din Africa de Nord. Avînd caractere deosebite de ale vechei rase a oamenilor Nord-europeni, ea se întinde în jurul mării Mediterane; i se datoreşte cea mai veche civilizaţie din lume în Egipt. Din vremuri imemoriale, această rasă se împărţise în mai multe ramuri.

Caracterele ei fizice:—statul sau talia mijlocie, sprintenă; păr negru, ochii negri, craniul dolicocefal, faţa lungă, nasul potrivit, cam lărgit, pielea oacheşă. Centrul de difuziune probabil: Africa de Nord (Sergi propune Sudul Egiptului); în Europa, prin Spania.

Ca tip al rasei am putea lua un Basc, saù un Sard actual.

Rasei mediteraneene aparţineau: 1 Vechii egipteni, a căror strălucită cultură atingea culmea la vîrsta cînd strămoşii noştri europeeni erau încă sălbateci.—2 Libienii şi alte popoare ale Africei de Nord mediteranee.—3. Iberii şi Ligurii, neamurile lor europene din Spania, Franţa, o parte din Italia şi insulele tireniene.

Inainte de strecurarea şi întinderea alpinilor-celţi în Europa, rasa mediteranee se întinsese în Apusul şi era în atingere cu rasa de Nord. Pe la sfîrşitul paleoliticului, pătrunzînd spre Răsărit (insule, Grecia) şi amestecîndu-se cu triburile acestei rase şi a celei alpine, alcătueşte unul din elementele unei rase noi.

Ramura iberică a acestei rase formează fondul etnic cunoscut al Spaniei, Gasconiei, Siciliei, Sardiniei—cea figură a Corsicei şi a Nord-Vestului Italiei. Influenţa ei se resimte în Archipelag şi Italia.

3 Rasa *adrio pontică* sau Pelasgă. Ca sub-rasă sau varietate, derivată din rasa nordică, considerăm acel grup etnic pe care-l aflăm în vremuri preistorice întins peste ţinuturile dintre Marea Neagră, Carpaţi, Adriatica până în Italia, insulele Archipelagului şi Asia Mică. Această rasă care prezintă un caracter amestecat la sfîrşitul neoliticului, pare a-şi avea leagănul în basinul de jos al Dunării şi formează trăsătura de unire între nordici şi mediteranei, la a căror civilizaţie vor participa.

Numele de „pelasgă", fiind adesea rău interpretat sau rău înţeles, propunem numele de rasă „adrio-pontică". Intr'adevăr,

* Numită încă şi: iberiană, atlanto-mediteranee.

cum am spus, ea stăpîneşte lumea antică dela Marea Tireniană până în jurul Pontului. Vechii italici şi etrusci îi aparţin.

Caracterele ei fizice prezintă: statul deasupra mijlociu* şi înalt, părul închis, castaniu sau brun, ochii deschişi sau bruni, craniul mijlociu, mai mult dolico, figura prelungă, nasul drept.—Ca tip actual mai apropiat de această formulă, putem considera pe Albanejii (al căror craniu scurt se explică prin influenţa rasei alpine**); Romînii din unele regiuni.

Influenţă de vecinătate şi pătrundere: mediterană în Italia, Archipelag şi Grecia, până în Tracia; germano-slavă la Nord; alpină pretutindeni; iraniană în Rusia de Sud. In acest grup etnic deosebim patru familii:

a) Iliro Tracii, răspîndiţi în triburi numeroase dela Adriatica la Marea Neagră şi la Nordul Dunării. Ei formează trunchiul Geto Dacilor, al popoarelor dalmate la coasta Adriatică, deci substratul străvechiu al Bosniacilor, Albanejilor; la Nord al Romînilor (şi în parte al Ungurilor moderni)—b) Tirenienii (Tarzeni, Etrusci), de o parte, şi grupul popoarelor italiste (între care Romanii-Latinii) ocupînd Italia actuală. In epoca dezvoltării civilizaţiei lor erau supuşi influenţei mediteraneene.—c) Grupul pe care-l numim Egeo-frigian, dominînd insulele Archipelagului şi Anatolia, grup căruia aparţineau Troenii, Lidienii, Cretanii şi ceilalţi „stăpînitori ai mării", şi de care se leagă tribul încă obscur al Grecilor. Printre aceste popoare, constatăm puternice infiltraţii brachicefale, iar la Răsărit semite, iraniene.—d) Vechii Cimerieni (apoi înlocuiţi cu un popor de rasă iraniană, Sciţii,—influenţat de ei), fac legătura între neamurile europene cu Răsăritul. Acest grup ar reprezenta pe vechii „Arieni".

4 *Alpinii brachicefali* (sau Celţii). Către sfîrşitul vîrstei pietrei cioplite, paleolitice, o rasă nouă venită dela Răsărit, apare şi se răspîndeşte în triburi numeroase în Europa, ocupînd o parte din centru şi Apus: Alpii cu prelungirile lor, valea superioară a Dunării, Franţa. Ramurile lor pătrund mai apoi în Nordul Italiei, în Ungaria, Croaţia până în Serbia de azi, şi mai sus până în Transilvania, de altă parte în Irlanda. Dealungul Adriaticei (Dinarici) se constată urma trecerii lor.—Veniţi după toate probabilităţile din Asia anterioară, aşezarea lor în miezul Europei a oprit extinderea spre Sud a rasei nordice.

* Pentru lămurirea termenilor întrebuinţaţi, v. nota 1 la cap. „Caractere antropologice" p. 62. Caracterele mai însemnate care deosebesc rasele sînt: forma craniului, înălţimea corpului, forma feţei, culoarea părului, a irisului, forma nasului.

** Alţii îi consideră, fără temeiu credem noi, ca originari din părţile Liberiei sau ale Asiei centrale (de Morgan; Boule); iar alţii antropologi ca indigeni în Europa (Giuffrida-Ruggieri; Ranke). Această din urmă părere e bazată pe transformări fiziologice nu îndestul de lămurite, dar posibile.

Caracterul lor antropologic e mongoloid. Însă nu-i putem lega în mod sigur de altă rasă cunoscută din Asia. Brachicefalii alpini trebue priviți ca adevărații „Turani" eurasiați, deci din aceiaşi tulpină cu vechii Sumerieni, Medii, Hitiții (Zaborowski; de Mortillet; Ripley).

Civilizația lor neolitică pare mai înaintată decît a popoarelor de care sînt înconjurați. Li se datoresc locuințele lacustre şi poate lustruirea uneltelor de piatră.

Capul rotund brachicefal, talia sub-mijlocie, îndesată, fața largă, nas mijlociu, mai mult larg, ochi cu iris deschis; părul închis (castaniu),—sînt principalele lor semne fizice.

Această rasă alpină mai e numită de antropologi şi *celtică*, termen care însă ar trebui să fie părăsit, din cauza veşnicei confuzii, la istorici mai ales, între aceste două nume: Gali şi Celți. Galii (nordici) nu au nimic a face cu rasa alpină de care vorbim. Pentru această rasă brachicefală-occidentală sau „cevenolă", numele de alpină e acum definitiv admis.

Ea formează substratul etnic al Francezilor (fără Nord şi Sud), Valonilor, Elvețienilor, Austriacilor, Svabilor şi Bavarezilor, cum şi al Cehilor şi în parte al Sîrbilor, însfîrşit al Irlandezilor. Auvergnații, Bretonii, pot fi luați ca tipuri reprezentative ale acestei rase. Pătrunderea ei în regiunea muntoasă a Europei (masivul central, Vosgii,—Pădurea Neagră, Cadrilaterul Boemiei, Ardenii, Tatra, Munții Apuseni (Bihor), Dinaricii), explică prin acest adăpost natural, menținerea tipului.

Alături de aceste rase care sînt temelia lumii europene, trebue să menționăm altele, a căror contribuție etnică la alcătuirea ei, e uneori destul de însemnată. Afară de rasele fosile* din era quaternară, avem încă din neolitic pe cele asiatice, care vin în atingere de aproape cu celelalte.

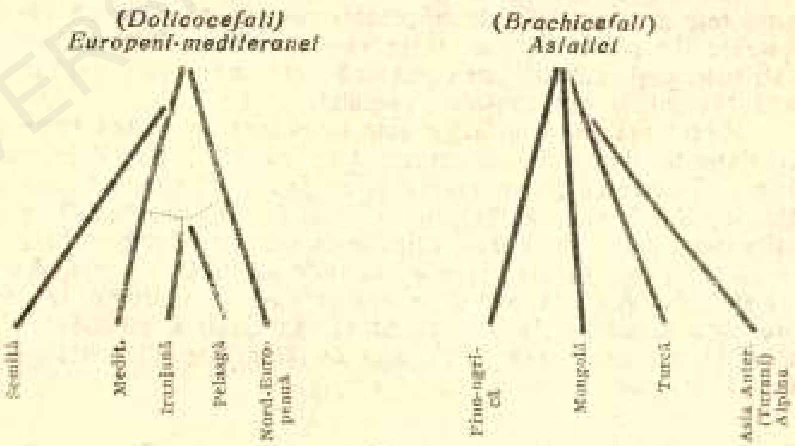
Cele trei mari rase ale Asiei centrale sînt: 1 Rasa *Fino ugriană*, eurasiată,—venită dinspre Urali Caspica în vremuri depărtate, întinsă din Răsăritul (Volga) la Nordul Rusiei actuale (Baltica). Ea intră în bună parte în alcătuirea popoarelor slave (Sarmații; azi Ruşii) şi baltice. In Rusia de azi trăesc mai multe popoare finice. Maghiarii, şi în parte Bulgarii vechi, se trag din această rasă. Caracterul principal al craniului dolicocefal.

2. Rasa *Turcă*, originară din Asia centrală (Tien-Shan, Altai), brachicefală tipică, căreia aparțin mai multe seminții din care Europa a cunoscut o parte, din timpuri străvechi până astăzi. Ea se întinde cu timpul peste Rusia orientală şi Sud, şi prin popoare ca Hunii şi Avarii, Pecenii şi Cumanii, Tătarii-otomani, pătrunde printre cele europene. Mai multe popoare din Rusia de azi derivă din ei.

3. Rasa *mongolă*, cu care se confundă adesea cele pendinte (mongoloide), rasa Asiei orientale, e singura care poate fi numită „galbenă". Ea nu are aface cu Europa decît prin unele triburi mongolice, cuprinse în marile năvăliri turcice (Huni, Tătari), veniți din Răsărit.

Ca rasă eurasiată, avînd strînse legături cu Europa prin Sciți şi alte popoare sub-pontice, trebue să considerăm pe cea *indo iraniană*. Această rasă e o ramură despărțită demult din trunchiul alb european. Cu timpul însă a fost influențată de rase asiatice: semită, turcă, asiroidă, industanică.

Iată legătura ce putem stabili între rasele europene: *

Aceste două grupuri cuprind de altfel rasele superioare ale omenirii.

* * *

Din amestecul neîncetat al neamurilor sau triburilor cu cele învecinate sau noi venite, au eşit popoarele din vremile cunoscute de istorie. Mulțimea numelor ce găsim în vechii autori nu trebue să ne facă să credem că corespund la tot atîtea rase sau chiar popoare deosebite. De multe ori, două sau mai multe nume date unor triburi sau familii, nu înseamnă decît acelaşi popor.

Timpurile istorice au văzut popoarele constituindu-se în na-

* Vechile rase fosile, cum e cea numită „*Cromagnon*", care poate reprezinta tulpina comună a dolicocefalilor din Europa. (naltă, dolico, disarmonică); cea „dela *Chancelade*", înrudită cu rasa eskimo actuală; — cuprind mai multe varietăți răspîndite în Europa centrală. — O altă rasă, *negroidă*, (omul dela Grimaldi), apare şi dispare în quarternarul mijlociu. — Alta *lapondă*, pleacă spre Nord împreună cu renul, în perioada post-glaciară.

* Desfacerea trunchiului de rase asiatice de cel european, trebue să se urce la începutul erei quaternare superioară (cam peste 100.000 de ani).

ţiuni. In Europa actuală nemai fiind rase curate, fiece naţiune e o combinaţie de aceleaşi elemente: proporţia lor numai se schimbă de la una la alta. Ceiace înţelegem prin „unitate naţională" e o formulă, o ficţiune, produs al timpurilor apropiate. Această „unitate" e întemeiată pe omogenitate de limbă, obiceiuri, mentalitate, pe o soartă şi un ideal comune.

Tipurile omeneşti au fost neîncetat transformate, amestecate sau reînoite, prin imigraţii, vecinătate, infiltraţii paşnice sau năvăliri, şi întrucîtva de influenţele naturale ale mijlocului. Nici un popor de azi n'a păstrat dar neschimbat tipul vechei rase de la care a moştenit cele mai multe însuşiri. Aceasta înseamnă că fiecare om de astăzi e un produs ereditar al tuturor raselor, din care una a întipărit mai mult caracterul ei.*

Din tabloul schematic dela urmă, în care am reprezentat elementele de formaţie ale poporului romîn, se vede că aceste elemente fac parte din mai toate rasele eurasiate, care toate au contribuit, caşi aiurea, într'o măsură mai mare sau mai mică, după regiuni, la desăvîrşirea neamului.

Prefacerea fondului etnic este în raport cu atîtea împrejurări datorite timpului sau puterii lor: năvăliri, asimilare, stăpînire. Trebue să ţinem seamă şi de faptul că ţinuturi care alcătuesc Romînia de astăzi nu au fost locuite deopotrivă şi că multe din ele au fost aproape lipsite de locuitori. Influenţele străine au lăsat mai puţine urme acolo unde populaţia era mai deasă, mai strînsă. Această populaţie întinzîndu-se în vremurile bune spre cîmp şi amestecîndu-se cu Slavi sau Cumani bunăoară, şi-a schimbat mai uşor caracterul. Aşa se lămureşte diversitatea tipului fizic după regiuni.

Vechii strămoşi

Preistoria Daciei

Asupra neamurilor şi oamenilor din era quaternară (paleolitici), locuitori ai pămîntului nostru, nu ştim nimic. Nici nu putem stabili de cînd şi în care epoci din aceastră eră (lungă dela o sută până la o sută cincizeci de mii de ani poate), a fost locuit. Până astăzi, oseminte omeneşti din acele vremuri nu s'au găsit, astfel că nu putem face o legătură cu descoperirile de acelaşi fel din Apus. Aflarea unor silexuri cioplite, în zăcăminte îndoelnice, înseamnă prea puţin.

Iar în privinţa epocilor preistorice la noi, trebue să notăm că ele nu sînt sincronice cu epocile-tip din Apus, ci mai întîrziate: vîrsta neolitică pare a începe mai tîrziu şi se închee cînd bronzul era obişnuit aiurea. Această chestie pare a fi fost neglijată de cercetătorii noştri.

Dincolo de premergătorii neolitici ai Sciţilor, lipsa de documentare (paleontologia omenească nedînd nimic până astăzi), sîntem reduşi la hipoteze. Căci hipoteza e încă stăpîna etnologiei preistorice, dacă nu a preistoriei întregi.

Resturile fosile din era quaternară ce se vor găsi într'o zi, nu avem nici o îndoială că vor fi ale unui om dolicocefal, cu caracterele rasei europene sau mai bine zis a celor aflate în Apus.

*

Epoca pietrei lustruite sau neolitică, se arată însă de mare însemnătate din punct de vedere arheologic. Ţările noastre au fost pretutindeni locuite de premergătorii Dacilor. Numeroasele staţiuni preistorice o dovedesc. Să nădăjduim că cercetările noui vor aduce lumină mai multă asupra trecutului pre-şi protoistoric.

Craniile aflate în cele mai vechi morminte, arată continuitatea unui element etnic din Europa centrală, peste Rusia meridională—Caucaz—spre Persia. Acestui element care reprezintă pe „Arieni", aparţine poporul pe care-l cunoaştem mai tîrziu subt numele de Cimerieni, şi în parte Sciţii. Aceştia formează puntea de trecere între rasa europeană şi cea iraniană, care pare să se fi despărţit de cea dintâiu în preajma neoliticului.

Aici în jurul Carpaţilor, Dunărea, Nistru, credem că a avut loc prefacerea unei părţi din rasa europeană, care întinzîndu-se spre Miazăzi, şi în contact cu cea mediteranee, a dat naştere înfloritoarei civilizaţii egeene. In jurul Pontului-Euxin s'au dezvoltat culturi eşite din acelaşi origină. Tot pe aici, la Nordul Dunării, trebue căutat poporul căruia se datoreşte difuzia limbilor pro-arice.

Indiferent de numele lor, pe care nici nu le putem cunoaşte, popoarele neolitice din Dacia aparţin aceleiaşi rase pe care ne-o fac cunoscută cele dintâiu izvoare istorice. Pătrunderea brachicefalilor alpini e o întîmplare, după cum întîmplări vor fi trecerile sau adaosele popoarelor străine de mai tîrziu,—dar această pătrundere, prelungită în timp, a lăsat urme în firea şi viaţa vechilor strămoşi ai noştri.

* O mică socoteală arată cît de eterogene pot fi elementele care au dat naştere unui om din zilele noastre. In anul 1 dela Chr., fiecare din noi (în 57 de generaţii) are un număr de 289.000.000.000.000.000 strămoşi! Această cifră care nu se poate socoti, redusă de fapt la mult mai puţin, din cauza indivizilor care se repetă în ascendenţa noastră de milioane de ori, înseamnă de nenumărate ori populaţia totală a Europei de atunci.

Oricît s'ar reduce această cifră, tot rămîne vădit că fiecare european de azi se coboară din toţi oamenii de diferite rase trăitoare atunci.— Iată dar cît de fictivă este unitatea de origină şi de rasă de care facem atîta caz, atunci cînd vrem să răsturnăm firea.

Cimerienii

Cel mai vechiu popor al cărui nume ni s'a păstrat, ca locuind în părţile noastre din timpurile preistorice, sînt Cimerienii. Popor de viţă tracă, deci de rasă ponto-adriatică, care ar reprezenta pe vechii „Arieni" (v. Introducerea).

Cimerienii ocupau ţinuturile dela Nordul şi Nord-Vestul Mării Negre şi se întindeau spre Dunărea, care-i despărţea de popoarele trace şi iliriene, vechii băştinaşi ai peninsulei balcanice, de aceiaşi origină cu ei.

Cam cincisprezece veacuri înainte de era creştină, Sciţii venind din regiunile Mării Caspiene, trec peste Tanais, gonesc pe Cimerieni şi se aşează pe locurile lor până la Dunăre. Parte din Cimerieni, după cum relatează cei mai vechi scriitori greci, au rămas în Crimeia de azi, iar cei mai mulţi s'au coborît de-a lungul Pontului până în Asia minoră, unde urma lor se pierde în al 6-lea veac a. Cr.

Ei sînt „Gimirri" (popoarele Gomer din Biblie), cu care s'au războit Asirienii şi Lidienii. Numele căpeteniilor Cimerienilor în luptă cu Asirienii erau ariene. *

Strabon şi Tucidide ne spun că Cimerienii erau numiţi şi *Treri*, care pare a fi numele mai nou al triburilor aşezate în basinul Dunării de jos, şi care mai tîrziu ajung până în Troada. Textele cele mai vechi sînt de acord ca să-i arate ca popor înrudit cu Tracii. **

Această afirmare n'ar fi de ajuns, dacă antropologia n'ar întări-o. Scheletele vopsite cu roşu din vechile Kurgane prescitice din Rusia sînt ale unei rase cu craniul dolicocefal, înaltă, osatura puternică, fruntea joasă, arcadele sprincenelor dezvoltate (Spizyn). La care putem adăoga caracterul părului şi ochilor de culoare deschisă. Această „rasă neolitică a Europei centrale" căreia aparţin Cimerienii, o considerăm ca o rasă secundară a marei rase nordice europene, pentru care am propus numirea geografică de ponto-adriatică (mai impropriu: pelasgă).

Acestei rase se datoreşte poate limba fundamentală a idiomelor numite arice, care s'au întins în Europa toată, fiind împrumutate şi de alte rase, ca brachicefalii celto-alpini şi mediteranei,—iar prin Iranieni în Asia.***

Trebue să menţionăm un detaliu arheologic: asemănarea

* Pătrunzînd în vechea Medie prin părţile caspiene, Cimerienii au contribuit probabil la formarea poporului persan, până atunci necunoscut (Zaborowski).

** Legătura făcută de unii scriitori între Cimerieni (κιμμέριοι) şi Kymri (Gali sau Germani ai rasei de Nord), nu are nici un temeiu.

*** O. Schrader şi Zaborowski aşează în regiunea Mării Negre patria proto ariană. Credem că expansiunea limbilor arice a avut loc cel mai tîrziu în primele timpuri ale neoliticului, de cînd diferenţiarea grupelor de triburi a început să se accentueze.

ce prezintă obiectele Kurganelor din regiunea cimero-scită cu industria egeană. E încă o dovadă de comunitatea de origină şi de cultură a popoarelor care se întindeau din regiunile pontice (Sciţia de mai tîrziu, Dacia), la Adriatica, Archipelag şi Asia mică.

Cimerienii sînt vechii locuitori preistorici ai părţilor noastre *. Ei nu întrebuinţau bronzul. Osemintele neolitice aflate în Moldova (Cucuteni), trebuesc atribuite triburilor cimeriene. Prezenţa unor brachicefali printre ei ne arată că spre sfîrşitul epocii neolitice se amestecaseră cu neamuri de altă rasă.

Pe aceşti pontici sau Cimerieni (cum am spus, numele nu a e însemnătate), îi vom considera dar ca substratul străvechiu al neamului nostru.

Dacii (Transii sau Agatirşi) sînt în mare parte urmaşii lor în cele dintâiu secole înainte de era creştină, însă fie amestecaţi cu alte neamuri tracice (Geţii), fie cu populaţii celto-alpine în partea apuseană (Dacii din Transilvania), fie cu elemente preslavice, fie cu altele scitice la Răsărit.

Sciţii

Popor de păstori şi în parte nomad, vechii Sciţi din timpurile proto-istorice ocupă în spre Apus o parte din Moldova, întinzîndu-se spre cîmpia Dunării şi în Dobrogea. Ei veniseră dinspre părţile Caspice-oxiane şi se aşezaseră în ţinuturile până atunci cimeriene, înainte de epoca Troei.

Vorbim de adevăratul neam Scitic sau Scolot (Sciţii regeşti ai lui Herodot), fiindcă numirea de „Scit" s'a întins mai tîrziu de către scriitorii cei vechi, asupra multor popoare diferite dinspre Răsărit şi Miazănoapte. Urma Sciţilor se pierde prin veacul II printre Sarmaţi şi în parte printre Geţi.

Sciţii erau un amestec, aparţinînd rasei indo-iraniene şi rasei brachicefale a Asiei anterioare (din care erau vechii Medi). Cele mai vechi documente antropologice ce avem dela ei (morminte din Rusia), ni-i arată într'adevăr amestecaţi (cranii lungi şi cranii rotunde; caractere mixte). Amestecul acesta cuprinde şi o parte din fondul etnic cimerian, pe care l-au găsit venind în regiunea Pontului (s. 15 a. Cr.?).** Mai tîrziu au fost influenţaţi spre Nord de contactul cu popoare finice.

* Cimerienii cunoscuţi scriitorilor antici, trăiau în bordee, obiceiu pe care îl aveau şi Tracii şi popoarele germanice, şi care a străbătut până la noi.

** Din acest punct de vedere (ca urmaşi mai cunoscuţi ai Cimerienilor) i-au considerat ca legaţi de rasa pontică europeană. Dar despărţirea acestei rase de cea iraniană e de sigur quaternară. Centrul de expansiune al grupului iranian e în regiunea Caspică-Oxus. În timpii istorici, rasa brachic. a Asiei anterioare şi cea asiroidă a influenţat-o. Etnologia Asiei anterioare e din cele mai complicate. Acolo, în regiunea centrală a vechilor civilizaţii, amestecul raselor eurasiate e neîntrerupt.

Limba însă şi mare parte din obiceiurile lor (între altele, moravuri crude ale Asiei anterioare), sînt fără îndoială iraniene. In starea cunoştinţelor noastre nici nu-i putem privi pe Sciţi decît ca făcînd parte din grupul iranian.

Dacă subt numele de „Sciţi" s'au cuprins şi alte neamuri vecine sau suprapuse, aceasta nu ne îndreptăţeşte să-i considerăm ca un conglomerat mongolic, „turanic" sau „uralo-altaic".* Viaţa nomadă nu e un caracter specific al popoarelor turce.

S'au dat Sciţilor următoarele caractere fizice: stat mai mult înalt, craniul adesea rotund (brachy), dar nu de regulă; musculatura şi oase dezvoltate, trăsături accentuate, fruntea proeminentă, sprincene mari, rădăcina nasului adîncă, pometii vădiţi (Bobrinski). Vom adăoga pilositatea dezvoltată, care, între altele, e un caracter iranian (şi al Asiei anterioare).

După Herodot şi alţi vechi scriitori, istoricii noştri au făcut cunoscut tot ce se ştie despre viaţa acestui popor, care la o epocă (sec. 6) se arată ca o naţiune puternică. Cadrul nu ne îngădue să ne oprim asupra acestor date arheologice sau etnografice.

Ce a rămas poporului nostru dela Sciţi, e greu de aflat. Un lucru însă e lămurit anume că, până la dispariţia lor, Sciţii din urmă au trăit nu numai în apropiere, dar în amestec cu Geţii cu care s'au şi contopit. (Moldova, Cîmpia Dunării de jos). Dobrogea în timpul Romanilor se chema „Scythia minor" spre deosebire de Sciţia cea mare, dela Miazănoapte. Iar cîmpia întinsă a Ţării Romîneşti până în Bugeac,—în care, pe timpul împărăţiei, cînd numele de „Scit" se pierde, se întîlneau alături de ei şi alte popoare înrudite,—a stat şi ea mult timp locuită de triburi Scitice.

Sarmaţii (termen puţin precis), nu erau la orgină decît Sciţi, în urmă amestecaţi cu triburi slave, baltice, finice spre Nord şi turce despre Volga. Ei înlocuesc pe Sciţi în timpuri mai apropiate şi sînt la rîndul lor, înlocuiţi de Slavi, care în măsură mare se pot privi ca urmaşii lor.

Cu Sarmaţii, ţinuturile Daciei au fost în atingere trecătoare, prin triburile lor *Jazigii* şi *Roxolanii*, care au ajuns până la Dunărea şi care, la rîndul lor, pier pe vremea năvălirilor de mai tîrziu. Aceste dispariţii de „nume", nu înseamnă că popoarele au fost cu desăvîrşire desfiinţate, ci mai totdeauna că s'au topit printre noii stăpîni ai ţării, care îi acopăr cu numele lor.

Despre Sarmaţi vom mai vorbi în capitolul „Slavii".

Dacii

In timpurile istorice, triburile, poporul sau grupul de popoare care locuiau Romînia de astăzi, sînt cunoscute subt numele de Daci sau Geţi. Fondul acestor triburi care în epoca romană par consolidate într'o naţiune, era trac, de rasă pontică-pelasgă. Dacii făceau legătura între popoarele dinspre Miazănoapte (Sciţi şi alţi) şi Tracii de la Miazăzi, şi sînt, după toate probabilităţile, continuatorii vechilor locuitori neolitici.

Am văzut că peste vechiul fond traco-cimerian s'au aşternut încă din vremea preistorică straturi de rasă alpină-celtă (în Ardeal), de rasă nordică, apoi scitice dinspre Răsărit. Amestecul e neîncetat printre triburi care trăiau alături sau laolaltă. Până tîrziu în evul mediu graniţele etnice nu se pot determina. Premergătorii Dacilor erau ei înşişi un popor amestecat.*

Cîteva secole înainte de era noastră, părţile Transilvaniei erau ocupate de *Agatîrşi* sau *Transil*. Aceşti urmaşi ai Cimerienilor, după cum credem, nu sînt decît Dacii de mai tîrziu. Era poporul tracic băştinaş, aflat dincoace de Dunăre din străvechi timpuri. Tracii nu au venit de la Miazăzi să se aşeze aici, cum arată fără temeiu unii istorici. Centrul de dispersiune (şi chiar de formaţie) al rasei adrio-pontice trebue căutat la Nordul Dunării. Dezvoltarea acestei chestiuni nu atinge însă studiul de faţă.

In timpurile istorice aflăm în regiunea corespunzătoare Romîniei noastre pe Dacii organizaţi într'o omogeneitate socială.

Numele de *Dac* şi *Get* înseamnă acelaşi popor. „Geţi" e însă numele obişnuit de cei vechi pentru acei dela Răsărit (valea Dunării până în Basarabia). Intre aceste două grupe e însă neîndoios că erau oarecare deosebiri de obiceiuri şi de vorbire, dar puţin însemnate. Geţii locuind mai înainte şi peste Dunăre,** au rămas în mai deaproape atingere cu celelalte neamuri trace şi cu Sciţii;—Dacii sau vechii Transi, aşezaţi în jurul munţilor, în ţara Mureşului şi a Oltului, au avut însă legături cu vecinii germanici, panonici-celţi, venedi-slavici. Acolo era adevărata lor putere, şi acolo au pătruns Romanii ca să le-o înfrîngă.

Războaele lui Traian, duse cu o oaste puternică şi pricepută ca a Romanilor, cu greutate au răzbit împotrivirea lor. Nu erau numai dîrzi Dacii, dar erau şi mulţi. Din toate părţile se adunaseră în număr mare: la Tapae legiunile romane fură decimate, iar una (a XXI-a, Rapax) fu prăpădită toată.

Dacii alcătuesc elementul de bază, iar romanizarea lor, începută acum optsprezece veacuri, a dat naştere poporului romîn.

* Sergi găseşte la Sciţi influenţe mediteranee. Sciţii, ca şi Cimerienii, sînt de sigur în legătură cu civilizaţia egeană.

* *Numele* dat diferitelor seminţii din timpii protoistorici şi chiar mai apropiaţi, fiind adesea convenţionale, rău înţelese sau rău transmise, sînt cauza multor încurcături. De multe ori aceste nume nu înseamnă nimic şi ar putea fi, pentru timpurile asupra cărora nu avem documentări, înlocuite cu altele geografice.

** Prima menţiune despre ei se urcă la an. 513 a. Cr., cînd Darius îi supune şi îi poartă în expediţiunea lui contra Sciţilor.

In baso-reliefele de pe coloana traiană dela Roma, nu e greu de recunoscut în Dacii închipuiți acolo, țăranul romîn. Dacă în tipul fizic al Romînilor din zilele noastre vedem mari deosebiri, care se lămuresc prin amestecuri de mai tîrziu, în caracterul lui găsim acea fire așezată care trebuia să caracterizeze pe vechii strămoși Daci. Multe din obiceiurile lor vechi s'au păstrat aproape neschimbate dealungul vremii.

Cu toate acestea, graiul s'a schimbat. Acea unealtă simplă dar desăvîrșită a înțelegerii și a gîndirii: limba latină, nu a fost impusă cu sila, ci s'a impus ea însăși.

Din limba dacă nu știm ce a rămas într'a noastră. Lipsa de texte împiedică mult studiile asupra poporului dac și din nefericire pare că nu se va putea împlini. O rămășiță daco-tracică este desigur aflarea articolului post-pus, care e o excepție printre celelalte limbi indo-europene.* Limba Dacilor trebue clasată printre cele tracice: de această obîrșie până astăzi n'a rămas decît cea albaneză. — Numele rîurilor: Buzeu, Argeș, Olt, Motru, Cerna, Mureș, Someș, Criș, și formele getice ale Prutului, Siretului și Dunării, au rămas din limba Dacă.

E foarte cu putință ca unele triburi care locuiau Dacia sau chiar Daci de neam, să fi vorbit dialecte împrumutate de la popoare vecine. O parte din toponimia veche slavă s'ar putea lămuri în acest fel. Pe pămîntul Daciei au stat, și înainte și după Romani, fie așezate fie trecătoare, neamuri ca Jazigii, Carpii, Bastarnii. Jazigii erau Sarmați, de limbă slavă, împrumutată dela Venedi; Carpii erau triburi de sus, dinspre Panonia (dacice? celte? slave?). Bastarnii, popor gotic, trăise cași cei dintâiu, în vecinătate și în amestec cu Slavo-Sarmații. Și alte seminții erau strecurate demult între Nistru, Dunărea și Tisa. Care era graiul lor?

Dacia este întinsă: avem tot dreptul să bănuim că triburi necunoscute de limbă slavă (sau germanică sau celtă) trăiau mai de demult răspîndite pe pămîntul ei. În orice caz trebue să admitem că Dacia era în parte heterogenă din punct de vedere etnic și mai ales limbistic.

Cercetarea mai deaproape de către filologi a idiotismelor din Huniedoara (și în parte din Gorj și munții Apuseni), unde caracterul dacic al populației nu s'a stins de tot, ar face poate o slabă lumină în această chestie.

* O mai găsim la Albanezi și la Bulgari, care împreună cu Romînii sînt trei națiuni de limbi deosebite, dar care tocmai întocmesc geograficește pe vechii Traci. Aceasta e dovada cea mai bună pentru așezarea limbii dace în grupul tracic. Dar chestia nu e cu desăvîrșire închisă. Limba dacă a fost privită ca fiind de origină germanică (Grimm), slavă (Müllenhoff), celtică (Dieffenbach ș. a.), și tracică (Hasdeu, etc.).

Bastarnii

Rolul Bastarnilor în trecutul Daciei n'a fost destul de studiat, deși prezintă o deosebită însemnătate. Punte de trecere între popoarele nordice germane și vechii Slavi (Venedi) de o parte, —cu Dacii dealta, Bastarnii sînt cel dintâiu popor germanic cunoscut, trăitor prin părțile noastre. Ei făceau parte din grupul oriental sau gotic.

Știm că Bastarnii se coboară din părțile Podoliei, între Vistula și Nistru, în Moldova, valea Dunării, atingînd și Nordul Transilvaniei, și că trăiau în strînse legături cu Dacii. Lumii romane ei sînt cunoscuți (182 a. Cr.) înainte de Slavi,—„Venedii" lui Plinius (a 77 p. Cr.),—la epoca cînd erau așezați în Dacia de jos și de Răsărit. Ca toți Germanii, aveau locuințe stabile.

La 168 a. Cr. ultimul rege al Macedoniei,—Perseu, aduse de Bastarni împotriva Romanilor. Dacă n'ar fi locuit în apropierea imediată a Dunării, acest lucru n'ar fi fost cu putință.

Deși Tacit pare nedumerit dacă Bastarnii erau neam germanic sau sarmat, ne spune că obiceiurile, limba, locuințele așezate erau ca ale Germanilor. El arată că numele lor adevărat erau *Peucini* (la Plinius: Peutini).—In veacul IV p. Cr. ei se contopiră printre Goți și dispar din istorie, care l-a cunoscut timp de vre-o cinci veacuri.

Împăratul Probus așează în Tracia un mare număr de Bastarni goniți de către Goți. (279).

Munții noștri, în special ai Moldovei, erau „Alpes bastarnici", și aceasta e dovadă că locuiau în preajma lor. Numele rîului Moldova pare mai probabil rămas dela ei, decît dela Goți.

Alături de Goți, și poate de unele triburi „Sarmate", Bastarnii formează în timpul împărăției, populația din provincia Dacia II. Din cele ce știm despre ei, rezultă că au ocupat Moldova cu o parte din Basarabia și cîmpia Țării-romînești.

Bastarnii pot fi considerați ca făcînd parte politicește din conglomeratul dacic, în care e neîndoios că intrau și populații nedacice. Istoricii cei vechi au trebuit adesea să-i cuprindă în faptele Dacilor, iar Bastarnii din incursiunile de care pomenesc, erau desigur în tovărășie cu Dacii.

Romanii

In urma expedițiunilor făcute de Traian, Daco-Goții sînt subjugați puterii romane și primesc în veacul II p. Cr. o suprapunere de elemente numeroase, aduse din cuprinsul împărăției. Colonizarea romană a cuprins de fapt Oltenia, Banatul și Transilvania, ținuturi în care s'a format poporul și limba romînească. Coloniile răspîndite în Dacia și legiunile așezate aici, amestecîndu-se în populația locală, au produs acel conglomerat daco-roman care în secolele ce urmează au dat naștere poporului romîn.

Istoria și arheologia ne arată în mod luminos cum s'a făcut colonizarea noii provincii imperiale.

O civilizație romană, desfășurată în primul rînd prin limba latină, face ca Romînii să fie clasați printre națiunile romanice sau neo-latine.

Limba vorbită de poporul romînesc a făcut la rîndul ei ca, în general, să se socotească elementul etnic romanic ca cel mai puternic în procesul lui de formațiune. Fondul neamului nostru sau temelia lui etnică rămîne daco-pelasgă cu toate influențele, și nu de puțină însemnătate, ce a primit în timpul și după cucerirea romană. „Rasă" latină nu există. Cași Italienii, Spaniolii și Francezii, Romînii sînt dar un popor de *limbă* și *cultură* romană. Dimpotrivă, firea lor, obiceiurile păstrate, sînt o altă moștenire.

Nu trebue să uităm că mare parte din colonii veniți în părțile noastre, erau tot așa de puțin latini ca și Dacii printre care se așezară. Erau cetățeni ai Împărăției, romanizați desigur, dar aparținînd ca și legionarii deosebitelor neamuri care se găseau subt puterea romană. Un lucru însă îi unea pe toți: limba și numeroasele manifestări ale culturii romane, asimilate de ei.

Această romanizare culturală, precedase pe cea politică în unele părți ale Daciei (mai ales în Sciția mică).*

Limba noastră derivă din latina vulgară, (sermo rusticus), care se vorbea în tot cuprinsul împărăției. Se știe că trei pătrimi din graiul romînesc își găsește origina acolo; mai toate cuvintele ce privesc viața socială, casnică, religioasă, cîmpenească, sînt romanice.

Creștinismul, care mai tîrziu a îmbrăcat formele slavone și apoi grecești, a pătruns în Dacia tot în epoca romană.

Pecetea cu care viața romană a însemnat pe strămoși, nu s'a mai șters. Sînt lucruri care pătrunzînd în viața popoarelor iau un caracter definitiv. Romanizarea locuitorilor Daciei a fost atît de deplină, încît în formarea poporului romîn s'ar părea că nu cîntărește mai puțin decît fondul rasial pe care s'a altoit.

Numele de *„romîn"* e o moștenire dela acei „cives romani", care l-au lăsat ca o aducere aminte luminoasă a întîmplărilor de acum 18 veacuri. Mult timp acest cuvînt a avut și un alt înțeles, minor, social, care amintind numeroasele subjugări seculare, ne arată că ele nu au reușit să sdruncine temelia neamului Daco-Roman.

Romînii

Lăsată în voia soartei, după retragerea stăpînirii romane, populația Daciei se va dezvolta înainte, alcătuind o națiune nouă pe care putem de pe atunci să o numim „romînească".

* Cele dintăiu sămănături cu sămință romană la Dunărea noastră, zice d. Pîrvan, au fost cu două sute de ani mai vechi.

Contopirea celor două elemente: acel de baștină și acel care a prefăcut limba și civilizația celui dintăiu,— a dat naștere poporului cel nou al Romînilor.

Aceasta ca temelie, fiindcă în veacurile ce urmează, oprirea îndelungată și chiar trecerea neamurilor din epoca numită impropriu a năvălirilor barbare, nu au fost fără înrîurire asupra acestui popor. Din obiceiurile, din firea, din limba, din înfățișarea acestor noi veniți, a rămas cîte ceva Romînilor care au trăit, de voe de nevoe, în legătură cu ei. Nici nu se poate să fie altfel.

Acele popoare care au stăpînit Dacia, de seminții, de rase deosebite,—cît ne dă voe să înțelegem întunericul veacurilor de mijloc,—au făcut cunoscută subt numele lor vechea Dacie, țara Romînilor. Romînii, strînși prin văi, duceau o viață patriarhală, fără istorie, și priveau trecînd pe stăpînitorii vremelnici ai cîmpiei și ai plaiurilor.

Menținerea Romînilor în cuprinsul Daciei nu mai poate fi tăgăduită și nu e locul aici să repetăm tot ce s'a zis în această privință. De n'ar fi decît singur argumentul bunului simț: neputința întoarcerei din alte părți a unui popor de vre-un milion de oameni tocmai în veacul XIII, deodată, fără ca nici-un text, anale sau documente să vorbească de o asemenea neauzită întîmplare,—și e destul. Istoricii noștrii au lămurit însă prin dovezi multe slăbiciunea teoriei lui Roesler și urmașilor lui, pe care logica o respinge de la început.

In timpul trecut între desfacerea Daciei de Împărăție și aflarea în ființă a lor alcătuiri de stat, Romînii nu au făcut să vorbească de ei răzlețe anale de pe atunci, din cauza vieții lor păstorești și retrase. Populația din acea vreme era rară. Granițe lămurite pentru popoarele trecătoare, mai ales într'o regiune care de fapt n'a aparținut adesea decît cu numele țărilor organizate (Byzanț, Ungaria),—nu se aflau. O confuzie de popoare și de nume era foarte firească pentru străinii care scriau din auzite. Regatul Ungariei era marca răsăriteană a Europei. Dincolo de munții noștri era „terra ignota", iar prin ai Transilvaniei chiar Maghiarii au pătruns cu încetul și mai tîrziu. Ce se putea scrie despre Romînii patriarcali, pe timpul Goților, Avarilor, Slavilor? Care istoric e în stare să ne spună mai mult despre viața acestora, în timpul cît au stat pe aici?

Nu istoria poporului romîn, dar acea a pămîntului romînesc între al 3 lea și al 12-lea veac, e o pagină aproape goală.

Pe vremea și după stăpînirea slavă la Dunăre, Romînii au fost cunoscuți subt numele de Bulgari. In veacul al 13-a cei din Țara-Romînească și Vrancea erau confundați cu Cumanii. Cîteodată îi găsim printre Bisenii-Cumani, alteori ca „Brodnici" în chrisoavele regești. Pe urmă sînt arătați cu numele cel răspîndit care va rămîne, de valach,* olah.

* Valach este echivalentul exact al cuvîntului rumîn. In limba polonă veche „vloch-voloch" înseamnă un roman, italian (lituan: walakas). Cuvîntul există la toți Slavii și Germanii, dela care pare că vine.

Nimeni nu știa că ei înșuși își ziceau : rumîni, romîni. * — Și soarta acestui cuvînt e ciudată. Dela începutul domniilor noastre, de-alungul istoriei, el înseamnă pe omul șerbit pămîntului. Înțelesul lui de popor aproape se pierde (în țara Moldovei „Moldovean" e singura expresie etnică). Nu era oare o amintire a vieții de demult, care făcuse pe Romîn sinonim cu supus altuia?

*

Romînia de azi (adică cuprinsul Daciei de odinioară) n'a fost locuită de poporul nostru deopotrivă pe întinderea ei. Astfel, caşi în timpul colonizării romane, poporația cea mai deasă era în Oltenia, Ardealul de Apus și de Mijloc și Banat. Țara-Romînească de mai tîrziu sau Valahia dela Răsărit de Olt la Dunărea, cum și Moldova dela munți la Nistru, erau sărace în locuitori, ba chiar adesea aproape pustii. Revărsarea obișnuită a popoarelor rătăcitoare despre Răsărit, se făcea prin aceste ținuturi, astfel că și Țara-Romînească și Moldova erau locuite mai mult de aceste neamuri, care se opresc la poalele munților.

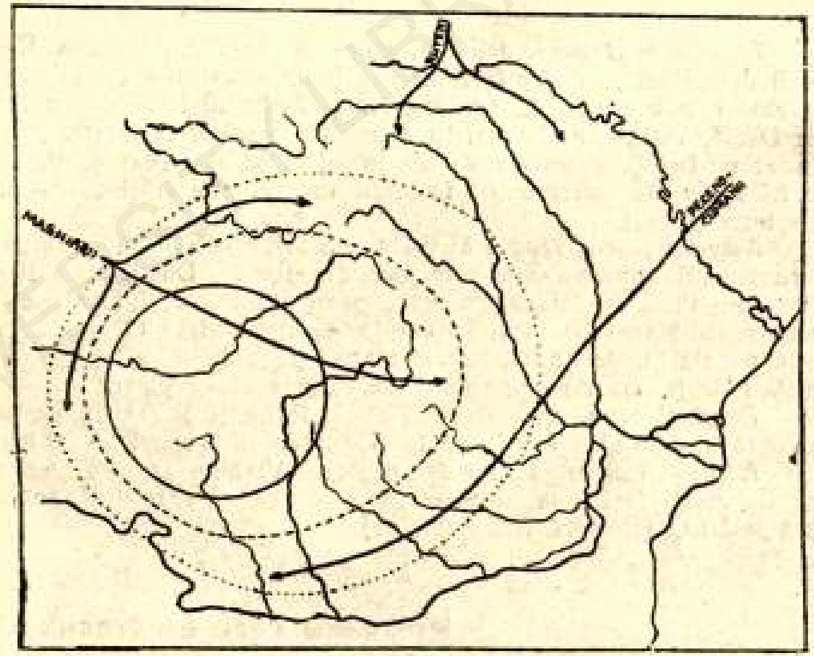
Nesiguranța, căreia se adaogă și împrejurări naturale neprielnice (mlaștini la Dunărea, păduri sălbatice), explică acest fapt. Până tîrziu după întemeerea principatelor, Romînii au rămas în locurile lor obișnuite. Cei dintâiu voevozi din veacul al 14-lea se întind cu încetul spre Dunăre și spre Răsărit. Colonizarea cîmpiei celei mari nu se sfîrșește nici în al 16-lea veac: dovadă puținele sate și așezăminte de acolo. Părțile unde țara era înfloritoare subt stăpînirea romînă, corespund cu cele în care locuesc Romînii în veacul al 13—14-lea. Acolo au stat ei neclintiți și de acolo s'au întins, ajutați de vremuri mai liniștite și de înmulțirea lor.

Dar cu tot amestecul printre alte neamuri, în timpul acestei întinderi, poporul romînesc și-a păstrat caracterul străvechiu (limbă, obiceiuri, port), cum și omogeneitatea lui minunată.

Munții noștri n'au fost o despărțire vitregă pentru Romîni cum se crede în deobște. Dimpotrivă. Potecile toate erau numai ale lor. Prin ele stau în legătură din țara Hațegului și a Oltului prin toate văile munților până la plaiurile de dincolo. Acolo chiar e taina și a rezistenței și a uniformității etnice care deosebește poporul romînesc.

Subt munții lui, atîtea popoare au trecut... Dela toate, în cultură deosebită, a rămas cîte o urmă și poporului și limbii sau năravurilor lui. După cum spuneam, compoziția popoarelor de astăzi n'ar putea fi asemănată decît unei formule chimice în

* Cea mai veche mențiune a acestui nume, o găsim în acel „Sclavinum rumunense" (Slăvinul romînesc), localitate în țara romînească lîngă Olt, de care pomenește episcopul Jordanes în veacul 6.

Extinderea Romînilor în vremurile de mijloc

O Vechiul centru romînesc
— — — La venirea maghiarilor
. . . . . . Secol XIII

care intră elemente multe. Elemente de toate rasele ce au trăit în Europa şi dintr'o parte din rasele asiatice cu care neîncetat a venit în atingere. Vom căuta să vedem, în treacăt, care au fost înrîuririle lor mai adînci sau mai uşoare asupra neamului nostru.

*

Dincolo de Dunăre, departe, trăesc în mai puţin număr Romînii dela Pind sau *Armînii*. Ei pot fi în parte urmaşi ai acelor coloni care au însoţit pe legionari şi oficiali la plecarea lor din Dacia, atunci cînd Aurelian a hotărît părăsirea acestei provincii: (E firesc ca un număr de locuitori să fi plecat şi ei, fie de frică, fie din interese, fie însoţind rudenii, fie siliţi de atîtea alte împrejurări).

Aşezarea, prin veacul al 6-lea, a Slavilor la Sud de Dunărea, a rupt continuitatea masei romanice a ambelor Dacii, şi a împins spre Pind, la Miazăzi, o mare parte din locuitorii Daciei aureliane, izolîndu-i cu totul de cei din Dacia veche. O altă evoluţie socială şi de limbă, i-a deosebit pe unii de alţii, dar nu într'atît încît dovada comunităţii de origină să se piardă.

După Hasdeu, atît Armînii cît şi Rumerii din Dalmaţia se coboară din Romînii trecuţi peste Dunărea în veacul al 10-lea.

Aceleaşi împrejurări au dat naştere Vlahilor sau Romînilor din Bosnia şi Dalmaţia, din care se trag cetele care au rămas încă în Istria (Rumeri, Morlaci, Cici).

Popoare care au trecut şi Popoare care au rămas

Goţii

Visigoţii.—Unul din marile popoare ale rasei nordice, ramura germanică, erau Goţii dela Marea Baltică. Coborîndu-se spre Miazăzi, Ostrogoţii şi Visigoţii se suprapun în părţile Rusiei haosului etnic al Sarmaţilor şi ajung apoi să supună mai toate popoarele Europei.

După ce Vandalii, către finele veacului 2-lea, ating Dacia la Nord Vest şi Apus, Visigoţii dinspre Nistru ajung în Moldova şi Transilvania pela an. 260. Venirea lor hotărăşte pe Aurelian să părăsească Dacia.

Visigoţii tervingi sînt cîtva timp stăpîni şi pe cîmpia Ţării-romîneşti: Atanaric (+381) îşi avea aşezămîntul de apărare faţă de Huni în regiunea muntoasă a Buzeului („Caucalano" al lui Ammianus Marcellinus). Hunii însă siliră pe Visigoţi să plece spre Apus, unde-i aştepta un destin glorios. Ei stăpîniseră

partea cea mai puţin locuită de Daco-Romani, (Moldova şi Ţara-romînească la Răsărit de Olt, de unde în secolul 4, goniseră pe *Taifali*, tot Goţi), în care desigur au mai trăit cîtva timp resturi din neamul lor.

Gepizii

Împreună cu celelalte triburi gotice, Gepizii* locuiau pe la începutul veac. 2-lea în jurul Vistulei, de unde ei coboară spre Dacia, în care pătrund pe la mijlocul veacului 3-lea.—Cu încetul, Gepizii se întind pe cea mai mare parte din Dacia, astfel că timp de trei secole (al 4, 5 şi 6-lea, până la an. 570), istoria ţărilor noastre este a Gepizilor care o stăpîneau.

Dacia ocupată de ei cuprindea până în cele din urmă Transilvania toată (cu Maramureş), Banatul şi Oltenia de astăzi, unde înlocuiră pe Taifali. Iar peste Tisa, Panonia întreagă, unde, după ce fuseseră cîtva timp supuşi de Huni, zdrobesc pe urmaşii lui Atila şi îi risipesc (454).

Cînd la rîndul ei, puterea Gepizilor fu frîntă, ei cad subt stăpînirea Avarilor împreună cu Romînii cu care se amestecaseră, iar numele şi urma lor se pierdu pe pămîntul Daciei. În veacul al 7-lea încă, scriitorii byzantini numesc Banatul şi Oltenia: „Gepidia".

Numele rîurilor Jiu (Gil, Gilfil), Gilort, poate Amaradia şi a multor pîrae din Oltenia sînt rămase de la Gepizi. Numiri germanice din acea epocă se găsesc şi în Ardeal.

Prin Gepizi, limba romînească a moştenit un vocabular germanic destul de însemnat. Astfel: pisc, măgură, grind, bâtcă, butuc, harnic, zguduire, strugure, stirc, etc. Cam vre-o trei sute **. Nume personale: Aldea, Badea, Manea, Onea, Gotu, Gelu, etc.

Din amestecul cu poporul alături de care a trăit, o influenţă etnică e evidentă asupra unei părţi din Daco-Romîni, dar de sigur ştearsă cu vremea. Totuşi cred că trebue legate de ei unele părţi, rămase ca insule, în populaţia din munţii Olteniei (în Gorj: „aurarii" la Novaci). Trăind mai ferită, a păstrat până azi caractere ale rasei de Nord (blonzi, ochi albaştri, talie înaltă, dolicocefalic).

Hunii

Un grup de popoare de rasă turcă trece Donul spre Europa pe la anul 375. În al doilea rînd are loc năvălirea cea mare a lui Attila. Hunii conduşi de acest vestit cuceritor, erau popula-

* Numele de „gepid" înseamnă „nemişcălor, leneş", fiindcă ei rămaseră pe loc atunci cînd celelalte triburi de goţi porniră în lume.

** Cercetale de d. C. Diculescu, în studiile sale privitoare la stăpînirea gotică-gepidă.

țiunea numită *Hiung-nu* în China, pe care o stăpîniseră, și în Asia de Nord Est de unde se trăgeau. Printre ei, la trecerea lor în Europa, se găseau și mulți Mongoli și alte popoare supuse.

O mare parte a Europei fu străbătută de oardele lor numeroase: „Attila Hundrum dominus solus in mundo regnator". La 447 străbate pămîntul Daciei și apoi își așează scaunul în Panonia, între Dunărea-Tisa. Puterea Hunilor se risipește după moartea lui Attila (453).

Hunii nu au făcut decît să treacă prin Dacia și poate că nu au trecut decît prin partea de sus a Transilvaniei.

Scurtul timp în care au venit în atingere cu ea, nu a putut influența în nimic populațiunea romanică.

De altfel nici nu se poate circumscrie regiunea locuită vremelnic de Huni, regiune care nu cuprindea probabil decît o mică parte a Daciei.

Nici-o urmă dela acest popor n'a ajuns până în zilele noastre.

*

Avarii

O ramură de Huni care se ivește în Europa către anul 558. Era probabil un amestec de Ju-jueni și de Tatari aralici.

Inainte de a purta pe cel de „*Abar*" sau „Avar", numele lor era „Varconiți".

Subt Kaganul lor Baian, Abarii pătrunseră în Dacia, Mesia, Panonia, până în Germania. Așezați (582) în cîmpia Ungariei de astăzi, regatul lor cuprinde ținuturi întinse pe Dunăre, și ține până la sfîrșitul veacului 8-lea, cînd Carol cel Mare în mai multe războae desființă puterea lor. După anul 882, numele lor piere din istorie. Ultimele rămășițe ale Avarilor s'au contopit printre Maghiarii care vin un veac în urmă.

Fără să se poată preciza cît se întindea, stăpînirea Avarilor un timp destul de îndelungat asupra unor părți din Dacia e sigură. Părțile muntoase și retrase unde locuiau Romînii, i-a ferit în bună parte de un amestec cu acest popor, al cărui așezămînt de căpetenie era în Panonia.

Urme de la Avari* nu se dovedesc nici în viața, nici în limba romînească de mai tîrziu.

O. G. Lecca

* Totuși, semnalînd portul cozilor de păr împletite, caracteristic Avarilor, pe care-i aflăm până azi, mai ales la muntenii din Banatul Huniedoarei (brachicefali curați), ne întrebăm care poate să fie origina acestui obiceiu. Multe din chestiile etnografice la poporul nostru, sînt nelămurite.

Tùlie Radu Teacă

Strămoșului meu dela stîna din poiana Tarhaușului.

Pe toloaca din dosul gării din Sepsi Sin-Giorgiu, se opri o căruță mocănească cu coviltir, din care scobori Tùlie Radu Teacă, cu promoroacă pe căciulă și cu țurțuri de ghiață la musteață. Plecase din Brețcu foarte denoapte numai cu ciobanul care-i mîna caii. Pe urma lor se luase, ca de obiceiu, și cinele cel bătrîn: Lăloș, un cine hîibariu, care nici nu lătra, nici nu umbla după turmă, ci sta toată ziua pe lîngă stînă și ținea de urît baciului, lingînd cupele și hîrdăile, în vreme ce ceilalți se duceau și veneau cu oile.

Lui Tùlie Radu Teacă, în deobște nu-i erau dragi cinii,— „cotarlele" cum le zicea el,—dar n'avea cum să se lipsească de dînșii; dihăniei i-i destul să-i pută a cine și-i piere îndrăzneala; deaceia, înainte de-a intra în gară, s'a mai întors odată înspre cioban și i-a dat în grijă să nu piardă cinele din vedere.

Intrebînd apoi de unul și de altul, Teacă a izbutit însfîrșit să-și scoată un bilet de clasa III-a pentru *șnelțugul* spre Viena. Pe urmă, așa cum îl învățase „domn'-părintele", a intrat pe ușa dela mijloc, s'a suit pe niște scări, a apucat apoi pe-o altă ușă la dreapta, unde aștepta un cîrd de oameni, s'a așezat și el la rînd ca toți ceilalți și a tot pășit puțin cîte puțin până ce un „Flonìoc" c'un fel de clește i-a bortelit biletul și apoi trecînd pe portița pe unde-i făcu semn șeful, se 'ndreptă spre trenul, care deabea sosise în gară.

Se urca acum pe treptele vagonului, cînd pela spate simți că-l bate cineva cu mîna peste desagi. Se 'ntoarse deci numaidecît să vadă cine-i? Era Lăloș. Cinele de bucurie că-l găsise, i se aruncă cu amîndouă labele în piept.

— No!... Arză-mni-te trăsnetul javră,—făcu Tùlie, sărit din fire, repezindu-i un picior în șolduri.—Meri-acasă, cotarlă! Min-

ce-te bursucil,—se răsti el bătind din tălpi după cine, care se pierdu pe subt roțile vagonului,—și roș de minie pănă 'n albul ochilor își luă loc pe-un colț de bancă, ferindu-se să nu atingă pe-o doamnă cu pălărie.

Deocamdată Teacă rămase o clipă cu desagii pe umăr, căutind cu ochii un loc unde să-i pue, pănă ce-un domn care-l privea lung, îi făcu semn să-i așeze subt bancă. Acolo, le găsi în adevăr un loc bun. După ce rămase cu minile slobode, cu stinga își înălță puțin căciula de pe cap și cu dreapta scărpinindu-se în creștet, răspîndi împrejur un miros acru de unt de oae, care-o făcu pe doamna cu pălărie să-și întoarcă capul în ceia parte, ridicindu-și peste obrazul dinspre mocan, colțul blănii dela gît.

In vagon era o căldură otrăvitoare. Fie de căldura vagonului, fie de necazul cînelui și mai ales de ciuda ciobanului, Tùlie vărsa sudori, cu ochii pironiți în canaful curelei dela fereastră.

Domnul din față, era un învățător dintr'un sat din Pusta Ungariei și călătorea pentru întăia oară prin părțile acestea ale țării, și pentru întăia oară vedea un om c'o înfățișare și c'o îmbrăcăminte așa de deosebită. Nu putea fi, după socoteala sa, decit sau Secui, sau „Olah". Cum ședea pe banca din față, își puse minile cruciș subsuoară și răzemat de spetează își aplecă capul pe spate numai atit, cit îi venea bine, ca să privească cu deamănuntul spre mocan. Il vedea acum foarte bine pe Teacă, cum își rotunzea ochii verzi și spălăciți, făcindu-i cind mai mari cind mai mici, în vreme ce sprincenele-i stufoase și cărunte i se mișcau cind în sus, cind în jos, după cumpăna gîndurilor. De subt căciulă, peste brăzdăturile-i groase de pe frunte, i se prăvăleau picături mari de sudoare, care-i alunecau în jos pe vîrful nasului.

Călătorii ceilalți, în deobște țărani secui din părțile locului, dormeau somnuri bune, îmbrăcați în cojoace grele, purtind pe cap căciuli cu *zagarele*, ca niște capace de blană resfrinte peste urechi.

Mai erau numai citeva minute pănă la plecare, cind pe ușa din celălalt capăt al vagonului intră un băet c'o tavă de lemn, pe care purta citeva felii de pine cu cite-un solz de slănină bătută 'n papricaș. In aceiași clipă, pe lingă picioarele lui, se strecură pe ușa întredeschisă și Làioș, care după îmbrincitura stăpinu-său apucase nebun pe subt vagoane, și acum se ținea de băetul acesta, care-i aruncase o coajă de pine.

Cum răzbătu în vagon, Làioș mirosi deocamdată genunchii unui bătrîn, care dormea dus; pe urmă mai făcu cițiva pași și mirosi tașca dela șoldul unui călător din celălalt rind de bănci, —însfirșit încă cițiva pași și cind adulmecă miros de sarică, se opri o clipă nemișcat și ca și cum ar fi fost surprins de-un alt cine, își aplecă capul în jos, aruncă priviri lăturișe și apoi spășit cu coada 'ntre vine se tupilă oploșindu-se chiar subt banca pe care ședea mocanul.

Tùlie Radu Teacă era unul dintre cei mai bogați mocani din Brețcu, un sat de oieri din ținutul Trei-Scaune. Și el cași toți Brețcanii scobora din oameni, care din vremuri străvechi se 'ndeletniceau din tată 'n fiu cu păstoria și, trăind cași 'naintașii săi c'o mînă pe cață și cu alta pe brighidău, ducea viață pașnică de baciu, meșter vestit în închegatul brînzei.

Cu statornică nădejde în nemărginita putere a lui Dumnezeu și cu strămoșească teamă de viclenia diavolului,—stăpinea cu chivernisează o numeroasă turmă de oi birsane, străjuită de doisprezece ciobani cu simbrie și vre-o treizeci de cîni negri în ceriul gurii și mult încercați în luptele cu urșii și cu lupii din munții Ciucului.

Așezămintul lui mocănesc: tîrlele pentru iernat oile, putinile cu lapte acru, bărbințile cu unt de oae, cîlturile de burduvuri cu brînză, măgarii cu tarhatari grele, saricile, cergile, poclăzile mițoase și atita prisos de avere, din care trăia el și cu *boreasa* lui, Pulheria, o femee scurtă, lată 'n șele, roșă la față, îmbrobodită cu tulpan negru de mătase legat pe subt fălci,—făceau din Tùlie Radu Teacă, un fel de craiu al Brețcului, mai cu samă decind cei doi feciori ai săi: Șpurie și Decebal învățau Teologia la Universitatea din Viena sau la *Beciu*, cum îi zicea încă Tùlie.

Incotro venea Beciu pe lume și ce depărtare o fi fost din Brețcu pănă acolo, încă nu-și putea face Teacă nici un fel de închipuire. Nu fusese nici la Pesta, dar la Viena? Era deci ceva peste hotarele minții sale. Cu toate că era om aproape de șaizeci de ani, dar el dela Brețcu încolo, nu cunoștea decit două drumuri; unul care mai departe se făcea potecă și din potecă făgaș iar din făgaș plaiu și apoi tot plaiu după plaiu pănă 'n muntele Tarhàușului, departe tocmai în ținutul Ciucului, și un alt drum, spre Chejdivașarheiu pe care-l făcea în fiecare toamnă, cind își umplea teșchereaua cu banii de pe brînză, de pe lînă și de pe lapte acru... Deacolo, grăbit, se 'ntorcea iarăși la Brețcu, la Pulheria și la oile sale. In viața sa mai umblase de vre-o citeva ori la Brașov, la cite-un iarmaroc mare, de unde cumpăra cai și asini pentru tîrlă. Tren văzuse Teacă de mai multe ori, dar cu trenul încă nu călătorise niciodată, căci pe vremea aceia cale ferată nu era nici măcar în Chejdi. Cine avea de călătorit de prin părțile locului se ducea tocmai la gara Sepsi-Sin-Giorgiu și deacolo lua trenul mai departe, dar Tùlie păn' acum n'avusese nici prilejul și nici dorința ca să plece pe alte tărîmuri.

In sat, trăia numai iarna, ca toți mocanii. Dimineața, cind încă n'asfințea găinușa, se scula, dădea la oi, mînca și apoi iar se culca. Cind se trezea mai dădea odată prin staulul oilor și apoi iar mînca; pe urmă se culca. Cum se scula mînca și cum

minca se culca. Și tot așa un rind de mincare și-un rind de culcare până ce se 'ntuneca. Cînd se 'ntuneca, mai minca înc'un ceaun de *bulz*, un fel de mămăligă cu brînză topită, ori o bucată de slănină afumată cu ustoroiu și pe urmă-l apuca cascatul. Cînd căsca a treia oară,—slobozind la fiecare dată cite un urlet încet și prelung,—se descingea de chimir și 'ndreptindu-se spre icoană, rostea cu glasul aproape în șoaptă, un Tata-nostru al cărui sfîrșit și-l potrivise el după trebuințele sale, zicind: „și mă izbăveștie, Doamnie, die cel hiclean și fereștie-mă turma die galbează, die gură die lup și die trîntitură die urs". După ce săvîrșea trei cruci mari și așezate și trei mătănii bătute cu fruntea la pămînt, își punea cerga 'n cap și adormea dus.

Asta era viața lui Tûlie Radu Teacă pe vreme de iarnă. Cînd venea însă Sfîntul Gheorghe, atunci c'o săptămînă mai înainte se 'ncepeau pregătirile de plecare spre Tarhauș și crugul vieții mocănești se schimba din temelie. Nu mai era nici odihnă, nici mincare, nici Tata nostru la vreme. Pulheria cosea strecătorile pentru jintiță, dregea desagii, punea baere la zăgîinele cu făină, în vreme ce Baciul și ciobanii alegeau mieii dintre oi, dădeau la o parte berbecii și sterpele, potricăleau urechile mieilor încă neînsemnați. La plecare, cînd venea vremea de puneau tălăncile pe gîtul bîrsanelor mai fugare și așezau samarele pe măgari, printre miile de behăituri trăgănate ale oilor și ale mieilor, se ridicau sudălmile lui Teacă, bubuind de minie, cînd repezea cite-un picior în cinii, care dădeau și ei bulzîș printre picioarele oamenilor. Trei cruci sfințite își făcea Tûlie Radu Teacă cînd eșia pe poartă lăsînd gospodăria și tirla pe sama Pulheriei până mai la Ziua Crucei. Alte trei cruci își mai făcea, cînd rostea rugăciuni și stropea cu aghiazmă la stîna de pe vîrful Tarhăușului, și-și începea meșteșugul de baciu, mulgînd oile 'n strungă și mestecind cu horpacul în căldările cu jintiță, gînditor și picliș.

De cînd era copil mic în tîrla lui tatu-su și până acum, Tûlie Radu Teacă încă nu eșise din hotarul acestei vieți, cu toate că era un om chiabur de-i mersese vestea până 'n cele trei Crișuri și avea bani trei „oale mari" de lut pline cu aur. Totuși de-o vreme 'ncoace din îndemnul „domn'-părintelui", ca să dăruească un clopot nou pentru Sfînta biserică, îl bătea un gînd nebiruit să plece ori la Pesta, ori la Viena, ca să aducă un clopot cum n'a mai fost în Brețcu de cînd lumea.

Preotul din sat, care îl ajutase atita pe Teacă cu sfatul și-i călăuzise copiii prin școli, de-ajunseseră acum la Universitatea din Viena, stăruia pe lingă Tûlie din toate puterile să plece la feciori și prin mijlocirea lor să poruncească un clopot să-i rămie de pomină numele lui și al Pulheriei cu tot neamul lor.

Pe cînd îl urmărea pe Teacă gîndul acestei călătorii, Ardealul era încă în împărăția Austro-Ungurească și Rege-craiu pe acele vremuri era Franț Iosef, despre care băieții săi îi spuseseră că l-au văzut umblînd prin *Beciu*, fiind un om scurt la stat, aplecat de șale și cu două bărbi late. Despre curțile craiului aflase deasemenea lucruri minunate tot dela feciorii săi, care-i povestiseră, că erau mari se 'ncapă 'n ele două cvartale din Kejdivașarheiu și că 'n grădina împărătească erau niște cișmele de țișnea apa ca până 'n vîrful crucii dela biserică, căzînd apoi ca pulberea în iazuri rotunde, în care trăesc mii de pești roșii.

De dragul împăratului însă și de dorul grădinilor sale, nu s'ar mai fi dus Teacă cit ar fi trăit el la Beciu, dar acum fiindcă tot se hotărîse să facă drumul după clopot, își făcea socoteală să nu plece de-acolo înapoi, până ce nu-l va vedea cu ochii pe împărat și *căşile* unde trăește el și *crăița* lui.

Despre planul acestei călătorii multă vreme nu spusese nimic nici Pulheriei, nici băeților,—dar în clipa plecării acestora toamna, la începutul celui de-al doilea an, cînd își luară rămas bun, tata Teacă le spuse hotărîrea lui, la care ei nu se așteptară: „Mă, băeți, bă!.. Ieu țucu-i fruntiea lui die craiu,—n'or fi încă două zile până'n Crăciunu' ungurescu și musai c'oi merie și ieu la voi, la Beciu, să văd cășile Craiului și mîndreața die iazuri cu peștii die-ăi roșiu". Făgădueala asta însă nu le căzu bine feciorilor, care, după viața pe care o duceau la Viena, treceau drept fii de grof.

De acela cînd trimeteau cite-o scrisoare acasă, nu uitau să adauge așa printre altele, că în Viena e greu de trăit, trebue bani mulți și că Nemțărimea jupește pe omul străin și că'n sfîrșit și lor li s'a urît de Nemți ca de „gălbează" și c'ar da Viena la „toți Hristoșii".

Tûlie Radu Teacă însă nu'nțelegea nici de cum rostul acestor vești. Dimpotrivă, cînd se ducea la domn'-Părintele ca să-i cetească scrisorile, căci el n'apucase încă să 'nvețe carte,—îi cerea tot felul de lămuriri asupra călătoriei. Știa acum hotărît că din Sepsi-Sin-Giorgiu și până'n Viena rămîne neclintit în trenul, în care se va urca la plecare. Până la Beciu știa Tûlie drumul fără șovăire. Mai greu însă îi veni să'nvețe ce trebuia să facă deaici înainte. Pricepuse el foarte bine, că în dosul gării din Viena va găsi un *fiacăr*, dar cum era să spue încotro să-l ducă. Pentru orice întîmplare îi dădu preotul o hîrtiuță pe care-i scrisese foarte lămurit adresa feciorilor: *Garten Gasse — Vier ünd vierzig*. Cu însemnarea asta la mînă, ar fi nimerit la dînșii și'n crucea nopții; dar și Teacă înțelegea că de foarte mare folos i-ar fi fost să țină minte aceste cinci cuvinte nemțești, cu care, chiar de ar fi pierdut hîrtia ar fi nimerit oricînd la feciorii săi. I-a fost însă peste putință să'nvețe a le rosti bine. Îl punea preotul să zică după dînsul rar și bucățică cu bucățică: „garten ga-se fir und fir-țic"... Cînd rostea Teacă cuvintele așa numai parte cu parte, parcă le glăsuia cum trebue, cînd rămînea însă să le zică pe toate la șir, le-aducea oarecum pe romi-

neşte. „Gard în gasă, făr un firțuc" zicea Tùlie şi'n gînd şi'n şoaptă şi'n vorbă rostită cu glas tare şi'n casă şi-afară şi-ori unde se'ntîmpla să se găsească. Invățase acum nemțeşte dela Tùlie şi Pulheria şi ciobanii din tîrlă care, cînd îşi dădeau buna ziua, unul zicea: „gardin gasă" iar celălalt răspundea: „făr un firțuc".

Mai era numai o săptămînă până'n Crăciunul unguresc şi deci numai cîteva zile până la plecarea lui Radu Teacă; toată suflarea din Brețcu, tînăr şi bătrîn, luase cunoştință cu foarte multe amănunte despre plecarea lui Tùlie în țara nemțască. Părerile mocanilor însă erau împărțite. Unii îl fericeau că va face o pomenire la Sfînta biserică de care-i va rămînea legat numele. Alții nu credeau, că l-ar lăsa inima să facă el aşa cheltueală pentru clopot, ci socoteau că l-au scos feciorii din minte să facă un drum până la Beciu şi că el îi se potriveşte, fiindc'a ajuns în mintea copiilor. In vremea asta însă Teacă îşi poruncise, în Kejdi, la *István Tàvoldòlbo Bòlond*, cizmar cunoscut de pe vremuri,—o păreche de ciubote cu tureatca lată şi scurtă, cum purtau în timpuri mai vechi mocanii cei bogați, cînd se duceau Duminica la biserică. Deasemenea îşi mai tocmise la un meşter din sat o căciulă nouă lată'n fund cît o căldare. Nevastă-sa îi cususe o păreche de nădragi de pănură albă, împodobiți cu găetane negre în dreptul buzunarelor şi vre-o două cămeşoae de *îndoitură*, scurte dinainte şi mai lungi dinapoi. Sara înainte de plecare, a chemat la ascultare pe toți ciobanii, din tîrlă şi le-a spus hotărît şi cu ameninţare: „Mă, băeți mă!... Eu... 'mni-ți laptele vostru!... Dacă mă duc la Beciu, păi voi să ştiți că eu acolo încă n'oi crepa. Stau ce stau şi-apoi musai mă'ntorc până'ntr'o săptămînă. Voi... cum a fi să poruncească boreasa mnîè, aşa-ți face, că de nu... tîrleşte dracu'n coşu vostru! Hai, mereți acu, de vă culcați"..

Cum au eşit ciobanii, Tùlie Radu Teacă se descinse de şerparîu, rosti tatu-nostru şi descuind lada în care ținea banii, îşi încărcă teşchereaua cea de piele cu baere de legat pe lîngă bricinar, pe care-o lua la drum oridecîteori se ducea la Kejdivaşarhely.

— Ioi! Omule!... Nu umbla la bani cu lumnină, că ți-or vedè vecinii şi ni-or prăda,—îi spuse nevastă-sa cu vorba tare şi îndesată.

— No... Hólgoş tu, mulerìe,—îi răspunse Tùlie. numărînd banii înainte.—Tu nu-mnî lătra mai mult... Punîe-mnî mintenaş, merindìele şi priminelìle'n dăsagi, căz' eu la noaptìe plec pe mnîecatìe la vagzală, căz doar țugu-i țug şi nu m'adastă nici pe mnînìe, nici pe mnînìe-ta.

* * *

Un „mèhèt" lung, strigat de afară, făcu ca trenul să se pună imediat în mişcare, iar călătorii smunciți din căldura ameţitoare a vagonului se treziră uluiți, întinzînd gîturile spre geamuri cu ochi măriți şi crunți.

Teacă, foarte nedumerit, privea de jur împrejur cu sfiala unui copil, care pentru întâia oară se dă 'n scrînciob şi, strîngînd din dinți, se ținea vîrtos cu amîndouă mîinile de muchea băncii. Pe urmă dădu să se ridice 'n picioare, dar şovîicîind pe genunchi, îşi luă de samă că tot mai bine-i să stea jos. Dar nici jos nu se simți bine. Punîndu-şi limba vălătuc între dinți, se ținea acum numai în vine, c'o mînă încleştată în speteaza băncii şi cu alta reşchirată 'n slavă, cum se țin oamenii în căruți, cînd au luat vînt caii, la vre-un prăvăliş. Cîteva clipe nu mai văzu nimic înaintea ochilor; dar după un răstimp de nesimțire i se luminară mințile. Vedea acum cum alergau casele înapoi trecînd într'un iureş cumplit prin dreptul ferestrelor; sîrmele de telegraf i se păreau că se scoboară s'atingă pămîntul şi-apoi iar se înălțau lin spre vîrful stîlpilor, care dispăreau grăbiți, în vreme ce ogoarele înzăpedite îşi roteau capetele ca'ntr'o vîrtelniță.

Incă cîteva clipe de ameţeală şi totul se isprăvi cu bine. Două sughițuri puternice puseră capăt acestei emoții, dar făcură pe doamna dela fereastră să-şi întoarcă fața spre dînsul, privindu-l o clipă cu desgust, în jos, peste gulerul de blană.

— No... căz... mă pom'nieştie ghiàvolu ăl dîe mulerîe, dîe-mnî chiòrcăîe borhìile... mnî-i laptiele ei,—zise Teacă scuturîndu-şi întâiu sarica de pe-un umăr, apoi de pe celalalt umăr, lăsînd-o să-i cadă în voe pe bancă la spate, dar făr' de voe şi peste-un şold al doamnei cu pălărie, care se şi feri într'o parte spunîndu-i hotărît pe ungureşte să-şi bage mintea 'n cap, ori dacă s'a 'mbătat să iasă afară din vagon.

Teacă o privi cu nedumerire ne'nțelegînd aproape nimic din cele rostite de doamna înfuriată, care-şi scutura fusta, cu degetele, pe unde fusese atinsă de sarica mocanului.

— No... Doamnă, pungămnìtîe strechia 'n şolduri, căz' doar nu eşti fişpănoaia să te-aprinzi ca cătrănița,—îi răspunse Teacă ardeleneşte, cătînd la dînsa încruntat cu sprîncenele zburlite. Nu-mnî mai batîe toaca 'n cap, că mnî-i ros mnîîe capu' dîe năcazuri, cum mnî-i ros sfîrcul buricului dîe nădragi.

In vremea aceasta intră 'n vagon *fîonîocul țugului*, care, după obiceiul din partea locului, trebuia să ştie ungureşte, nemţeşte şi romîneşte. Cum intră pe uşă, doamna dela fereastră i se plînse că „Olahul" de lîngă dînsa nu-i cuviincios.

Conductorul o ascultă fără să-i răspundă, pe urmă se'ndreptă către Teacă, cerîndu-i biletul pentru control. Acesta îl măsură pe *fîonîoc* din cap până 'n picioare; conductorul la rîndul său, se uită şi el lung la Teacă pe subt cozorocul chipiului înalt, pe urmă cercetă cu deamănuntul biletul, apoi iar se uită

înfipt la mocan şi iar la bilet, clătinînd din cap, caşicum nu l-ar fi găsit în bună regulă cu îndreptările.

— Domnu'... la Beciu... mergem ?

— Păi dar undie?... Căz' doar vezi... ştiu că stă scris,— răspunse Teacă făcînd ochii mari spre fiorîoc: No, da' ce-i?

— No... mai întăi poftesc frumos la domnu' să facem pace la doamna.

— No ?... Căz' ce-i stric ?

— Şi àpoi rùgăm frùmos,—urmă conductorul—àsta bèlet n'avut ştampă pentru şnelţug.

— Ce n'are, rogu-mă ?

— N'avut ştampă.. Asta bèlet mèrgem ghiozîoş fore graba.

— No... păi doară nu-i bat eu ştampa, ca să merem mai cu grabă... Asta-i treaba ălui din vagzală. Ăluia eu piţule i-am dat drept pe ţanc, cît mni-o cerut, şi el beletu' ista mni l-a dat.

— TeEmber! Noi încă pòftesc... musai noua còroni să mai dat, bàtem ştampa; nu batem, mindîart làsăm gios din ghiozîoş la dùmniata cum àjungem la vàgzală.

— Ba pe mini... nici gios din ţug nu mni-i ţipa şi nici piţùle nu ţi-oi mai da,—răspunse Teacă privind în dreapta şi'n stînga, roş de mînie.—Eu.. Fionîoc-Ur', să ştii mniata, că nu mă trag numai die ieri, die azi, pe ţug... Eu îţi ştiu treaba la vagzală, cum îţi ştiu treaba la strungă. He, hee!... Mere, domnule, ţugu şi fără ştampa 'mnitale!... Căz' doar nu-l împingi nici tu, nici minie ta,—adăugă Teacă cu vorba ceva mai scăzută, întorcînd puţin capul după conductor, care foarte enervat pişca acum grăbit biletele celorlalţi călători.

Domnul din faţă înţelese în acest răstimp, că Teacă-i Valah. Deaceia, mai ales de cînd doamna cu pălărie se mutase de lîngă mocan lîngă dînsul, se 'ntorsese pe trei sferturi cu faţa 'n spre cucoană şi fără să-i vorbească nimic, numai din ciocăneala degetelor, care-i jucau nervos în speteaza băncii, îi dădea a înţelege, că împărtăşeşte şi el acelaşi nemăsurat desgust pentru Valahi. Fără să 'nţeleagă nici unul nici altul nimic din vorbele schimbate între mocan şi conductor, îl fulgerau totuşi amîndoi deodată pe Teacă cu priviri piezişe din coada ochilor.

Teacă însă nici măcar nu gîndea la dînşii. După ce-l repezi pe conductor, îşi luă înfăţişare de om biruitor. Sisîind un fel de cîntec, privea acum la vecinii din vagon care, după ce-i stîrnise conductorul din somn, începuseră vorbă lungă, slobozind nouri de fum din lulele cu ciubucuri încîrjoete. Era vremea să facă şi el la fel. Se dezbrăcă deci şi de ţundră şi rămase numa 'ntr'un pieptar cu înflorituri de jamşă verde. Cu mişcări domoale îşi trase apoi luleaua din carîmbul cizmei, şi cu multă băgare de samă desfăcu creţurile *jaşcăului* din care scoclori cu degetele dela dreapta o încărcătură bună de tutun băţos şi negru. După ce-şi umezi palma stîngă cu limba şi-şi potrivi tutu-

nul grămăgioară drept în mijlocul ei,—cu degetele dela dreapta prinse a-l frămînta lung şi încet, adunînd cîte-un fir sărit, cînd de pe burnuz, cînd de pe nădragi, cînd de pe miţele saricei. Doamna îl urmărea cu desgust.

Pufăia Teacă cît un grof, cînd trenul, fiind aproape de-o gară, şueră, încetinindu-şi mersul şi în cîteva clipe se opri deodată în faţa unei mulţimi de oameni gureşi, care cu paşi grăbiţi şi cu priviri împrăştiete, se 'ndreptau acum spre vagoane.

Teacă, care nu mai văzuse niciodată cum se grăbesc oamenii la sosirea trenului, se uita cu multă luare-aminte la dînşii urmărind cu deamănuntul mişcarea depe peron. Chiar îl rîdea faţa de necazul acelora care se 'ncovoiau subt povara bagajelor şi, absorbit cu totul de plăcerea aceasta, nici nu prinse de veste, cînd s'a urcat conductorul dimpreună cu doi jandarmi kezarocrăeşti, poftindu-l sau să plătească adausul pentru accelerat, sau să se dea jos din tren.

Tùlie în viaţa lui nu se temea de lupi, de urşi, de bursuci, de mistreţi, de nici o dihanie şi nici de om, dar de „cătana împărătească" cu puşca 'n spinare şi de drac s'a temut şi el şi tot neamul lui întotdeauna. Deaceia, galbăn la faţă, fără să mai crîcnească o vorbă, numără nouă coroane în palma *fionîocului*, care-i însemnă biletul c'o dungă roşie şi i-l dădu apoi în mînă spunîndu-i foarte politicos: „klòseinîem sèipen". Teacă rămase pe gînduri. De năcaz uitase să mai tragă din luiea şi stătea acum cu capul sprijinit între mîni, cu ochii pironiţi în duşameaua vagonului. Îl mistuia parcă la inimă necazul că domnu' părintele nu-i spusese niciodată despre ştampa fionîocului. În focul mîniei, — cu toate că Teacă cînd vedea popă, se îndoia ca limba briceagului, — îi pomeni „ceara şi luminarea" sfinţiei sale. Fel de fel de gînduri îi umblau prin cap. De altfel în mintea lui, gîndurile veneau pe rînd şi numai cîte unul. În adevăr acum îşi mai luă de samă că lucrul s'ar fi putut petrece şi altfel. Hoţul de fionîoc, îşi zicea el, s'o fi înţeles cu catanele, mi-au luat banii, şi acum „mînce-l gălbeaza rîd die minie".

Gîndul acesta c'a fost tras pe sfoară şi că l-au făcut de batjocură, îi îngreuè faţa ca plumbul, de parcă nu-şi mai putea urni privirile îndreptate înspre călcîe. Privea în jos, dar nu vedea nimic; deodată însă i se păru, că vede ceva... Dar tot în acelaşi clipă, nu i se mai păru, căci chiar vedea,—vedea ieşind de subt bancă, pe subt poala saricii, nişte labe şi o coadă de cîne, o coadă plină de dupuri, bătută cu scai. O cunoştea bine, era coada lui Làioş.

Musteţile şi sprîncenile i se' ngrămădiră ponciş spre mijlocul feţei, iar pielea de pe nas, ca'n fiorul unui strănut, i se'ncreţi în dungi curmezişe. Rămase un răstimp în neştire cu pumnii încleştaţi pe genunchi. Nu-şi putea da samă cum ar face mai bine: să'nhaţe cînele de bot şi să-l arunce jos din tren, ori

să mai aştepte până la cealaltă gară? N'avu vreme să chibzuiască, căci domnul din faţă tocmai în clipa aceasta îl bătu cu mîna peste umăr. Teacă-şi ridică faţa spre dînsul. Domnul fără să-i spună un cuvînt, îi făcu semn cu degetul întâiu în jos, spre cîne, şi apoi în sus, spre un afiş de pe păretele vagonului.

Teacă dădu din umere, că nu înţelege nimic. Atunci doamna cu pălărie,—care dimpreună cu domnul dealături îl urmărise pe Tùlie mişcare cu mişcare şi amîndoi cu mult înaintea lui observaseră cum dormea cînele întins subt bancă la adăpostul saricei,—se 'ntoarse spre mocan şi cu vorbă foarte răstită, îi puse în vedere să predea cînele la vagonul de animale, căci oricum tot va plăti amendă.

— Hei, soarbă-mni-te căpuşele, doamnă, — îi răspunse Teacă cu năduv — Păi.. doar cotarla nu-i a mnîè... tîrlească dracu' în coşul ei,—urmă Teacă în limba lui, repezînd cu călcîiul cizmei în pîntecele lui Làioş.

La rîndul ei, doamna cu pălărie nu înţelese chiar nimic din vorbele mocanului. Îi scăpărau acum privirile de nerăbdare, aşteptînd să vină conductorul.

Teacă 'n vremea asta cumpănì în mintea sa cum să se descotorosească de Làioş. Deodată se gîndea să spună că nu-i cînele lui; pe urmă cugetă că-i mult mai lesne să-l dea jos la cea dintâiu oprire a trenului, chiar dacă fîonîocul nu i-ar căuta pricină. Ştiind că opririle-s scurte şi cu repezeală, pentru ca să nu mai aibă vre-un năcaz cu cînele şi să nu-l scape cumva, găsi de cuviinţă să facă oarecare pregătiri, ca să lucreze mai cu uşurinţă. Deaceia, dezlegîndu-şi cureluşa dela brîu, s'aplecă pe brînci şi ferind desagii la o parte, îşi împlîntă degetele cu meşteşug în ceafa lui Làioş, pe urmă-l tîrî grăpiş până 'ntre carîmbii cizmelor, punîndu-i strîns legătoarea'n gît.

Cînd sosi conductorul, domnul într'un glas cu doamna cu pălărie cerură să se scoată cînele din vagonul de oameni şi să se transporte la vagonul pentru cîni. Totdeodată aduseră la cunoştinţă lui „Fîonîoc Ur", că acest cîne în tot timpul călătoriei a fost ţinut ascuns de „Oalah" subt bancă.

Teacă, care auzea de atîtea ori pe doamna rostind vorba: „kuchio", înţelegea că-i vorba despre cîne, se făcea însă că habar n'are; se uita pe fereastră, în vreme ce Làioş, ţinut strîns de curea între carîmbii cizmelor, sbîrlit, flămînd şi mai ales pofticios ca 'ntotdeauna, cerceta cu atenţie mişcările fiecăruia, nădăjduind o bucată de pîne.

Întorcîndu-se fîonîocul către Teacă, îşi trecu degetele dela mîna stîngă încoace şi 'ncolo pe subt musteţile-i blonde, pe urmă-şi pipăi vîrful nasului.

— No... domnu' draghe! — începu el cu glas sonor şi tărăganat,—avem mă rog carte pontru cînele? Ş'apoi cîne nu mèrgem la vàgonî cu pèrzone... cîne mergem lada pontru cînele, la vàgonî şpèţial.

Teacă, care nu prindea decît prea puţin din înţelesul vorbelor fîonîocului, bănuia că-i face dojană pentru c'a luat cînele în vagon cu dînsul. Deaceia, adînc indignat, îi răspunse, că n'a ştiut cînd s'a urcat cotarla în tren.—„Cît am ştiut eu de asta, atîta să te ştie pe mnl:ta buba cea neagră",—adăugă el, cătînd cu dispreţ spre conductor.

— Noi... tot nu ştim, domnu' draghe, cînd bògat cîne asta la vàgonî, noi ştim cèrem carte la muni... Pòftesc frùmos, scoatem...

— Păi ce să scot ?... întrebă Teacă răstit. — Eu... Domnule, nu mai scot nici un creiţar... Mîntenaş ţip cotarla gios, cum stă ţugul la oprealà şi apoi nici nu vreau să ştiu nici de mniata, nici de cotarlă.

— No, domnu' draghe,—urmă conductorul pe-un ton foarte ridicat,—mnèata nem sùparat! La noi mergem tot un drac; ori ţipăm cîne gios, ori ducem la Beciu, asta mnèata cum vrut făcem... Noi nu ştim unde bògat cîne la ghìözîoş, noi nu ştim unde dăm gios la dînsa. Noi làpedam aici, làpedam acolo... làpedam la dracu'... Noi, pòftesc frùmos şese corone la muni nostru, scrim carte bun, minghìart bògăm cîne la vàgonî şi n'avut vorbă...

Cu vorba asta conductorul întorcîndu-i spetele, eşi grăbit din vagon, dar nu trecură două minunte şi se 'ntoarse îndărăt întovărăşit de un domn bătrîn cu chipiu nalt în cap şi'mbrăcat în haine vechi şi roase.

Se opriră amîndoi în faţa lui Teacă, şi'n vreme ce conductorul îl întrebă pe Tùlie de unde vine, unde locueşte, amploiatul cel bătrîn scria într'un registru, în care trecu şi semnele cînelui, dictate tot de conductor; pe urmă desprinse o foae şi i-o dădu în mînă lui Teacă.—„No!... Acum lăsam cîne la domnu'. Cîne mergem unde trèbuem. Mnèata punem şese còrone la mùni nostru şi gàtam... lucru curat"...

Ne'nţelegînd aproape nimic din intenţiile fîonîocului,—Teacă fără să mai rostească vre-un cuvînt, se lăsă'n voea conductorului şi 'ncredinţă bătrînului cînele, cu tot cu cureluşă. Bătrînul c'o veche experienţă, făcu din cureluşă un laţ cu meşteşug şi-l aruncă în botul cînelui, care porni fără murmur după amploiat. Teacă, îmbujorat de mînie, scotea acum din chimir cîte-o monedă şi numai cîte una, frecîndu-le pe fiecare între degete, ca să nu treacă cumva două lipite drept una; numără cu băgare de samă şase coroane în palma conductorului, care îi mulţumi c'un surîs politicos.

* * *

Nu trecuseră decît trei ceasuri dela plecarea din Sepsi-Sîn-

Giorgiu, şi Tùlie Radu Teacă se săturase până'n gît de necazurile, pe care le 'ntîmpinase într'această anevoiasă călătorie. Mai cu seamă, întîmplarea cu Làloş îl ameţise. „Şese coroane!"—repeta el din cînd în cînd cu adîncă părere de rău. Şese coroane, după socoteala pe care şi-o făcea el acum, însemna preţul unei oi bîrsane. Mai adăuga la pagubă şi curaua pe care n'ar fi dat-o nici pe-o coroană şi pe care nu îndrăznise s'o mai ceară înapoi dela fionloc, de teamă ca să nu plătească iar vre-o taxă.

Domnul din faţă, foarte mulţumit de modul cum îşi făcuse fionlocul datoria, după ce trecu pe subt mînă cu pieptenele încoace şi 'ncolo prin musteţele-i cu nadă, găsi prilejul să s'apropie sufleteşte de doamna dealături c'o repeziciune uimitoare. Cîteva priviri mai cu înţeles din partea domnului, fură primite cu aceiaşi înţelegere din partea doamnei şi amîndoi se îmbătau de farmecul unei călătorii pline de întîmplări răpitoare, în vreme ce Teacă, de necazurile prin care trecuse, flămînzise de-al binelea. Trase deci de subt bancă desagii legaţi mocăneşte. Intr'o parte avea priminele şi două beşici de brînză pe care le ducea lui Spurie şi lui Decebal, iar de cealaltă parte atîrna în cumpănă o pîne făcută de nevasta-sa, şi cîteva căpăţîni de usturoi tomnatic. Cu toate că era în postul Crăciunului, Pulcheria se gîndi că omului ei i s'ar cuveni, la drum, şi-o bucată de slănină afumată, şi'n adevăr Tùlie scoase acum, c'un surîs de rară mulţămire, un palmac de slănină cu şoricul gros şi cam cu păr.

Cu foarte mare băgare de seamă, chiar din fundul sacului mai scoase un fel de ploscă de tinichea, cu dop de clocălău, pe care o cumparase încă de pe cînd era flacău dela un honvez din Kejdi. Luîndu-şi căciula din cap, o aşeză cu fundu'n jos lîngă dînsul, iar în căciulă sprijini plosca cu grijă şi cu evlavie. Pe urmă băgă mîna'n adîncul desagului şi mai scoase ceva; mai scoase un meşteşug rotund şi foarte solos pe dinafară, o căpăcică de lemn, în care Pulcheria îi pusese, cum îi punea totdeauna la vre-un drum lung, patlagele murate, care-i ţineau lui Teacă şi de foame şi de sete,—las' că-i şi plăceau de moarte. Masa fiind acum gata rînduită pe gura larg deschisă a desagului sprijinit între genunche, el începu să-şi pregătească cele de trebuinţă.

Mai întâiu îşi făcu trei cruci sfinţite, cumpănite cu îngăduială din frunte până'n catarama chimirului şi din umăr până'n umăr. Pe urmă, punînd plosca la gură, gîlgîi un gît de rachiu, de i se încrucişară ochii. După ce se opri un răstimp cu limba'n vînt până-i veni iar sufletul la loc, scoase custura din chimir şi trase brazde în lungiş şi'n curmeziş, retezînd apoi drept lîngă şoric nişte picioruşe de osînză în patru muchi, aşezîndu-le grămăgioară pe-o îndoitură a desagului. Cînd isprăvi de hăcuit slănina, şterse custura pe-o parte şi pe alta de tureatca cizmei,

iar degetele dela ambele mîni, tăvălite în untură până'n monturile pumnilor, le făcu căuşele şi le trecu şi pe dos şi pe faţă prin cîrlionţii dela ceafă, ştergîndu-şi-le bine.

După ce s'a curăţit de osînza de pe degete, prinse a desghioca cu unghiile căţeii de usturoi, pe care-i clădi deasemenea într'o movilă cît pumnu', lîngă grămada de slănină. În sfîrşit desfăcînd şi budăcica cu patlagele murate, c'o rînduială de om priceput în meşteşugul mîncării, îmbuca din toate, pe rînd şi cu socoteală. Băga mai întâiu în gură o bucată de pîne, care venea ca un fel de temelie; pe urmă vîra de-alungul un grindeiu de slănină, apoi un căţel de usturoi şi drept la sfîrşit muşca din patlagică, care ţiţîindu-i între dinţi, împroşca cu măruntaele pân' departe. Şi acum, întreaga încărcătură huruia ca'ntr'o rîşniţă, în obrajii săi umflaţi, în vreme ce musteţile-i îmbîrzoete i se mişcau amîndouă deodată, cînd în sus, cînd în jos, cînd una 'n sus şi alta 'n jos.

De pe suflet însă nu i se ridicase negurile năcazului. Năduvul pe care i-l pusese Làloş nu era chip să-i urnească. Dimpotrivă, clătinînd din cap cu înverşunare, îşi zicea printre îmbucături: „No... cotarlă hicleană!... Mni ţi-au frînt coastele cînd mni te-au ţipat gios din ţug.. mni-ai mîncat tu mnie o oaie bîrsană, dar deacu' mni ti-or mînca şi pe tine viermii".—Nici nu-i trecea prin cap că Làloş călătorea în acelaşi tren cu dînsul. Acum însă ofta şi mînca... Mînca împroşcînd din murături în aşa fel, că doamna cu pălărie şi domnul din faţă lipiţi strîns unul de altul şi îngrămădiţi într'un colţ înspre fereastră, tremurau din pleoape, ca'n pocnet de puşcă, de cîte ori Teacă încolţea o altă patlagică.

Aşa-i plăceau bucatele puse în desagi de Pulheria, încît se hotărî ca drept mulţămire să-i aducă şi ei dela Beciu ce-a găsi că-i mai bun de mîncare la Nemţi, de-ar fi să coaste cît de scump.

Încheindu-şi prînzul încă c'un gît de trascău mocănesc,—tare de i se deschidea briceagu'n cingătoare,—după ce-şi aşeză desagii la loc, subt bancă, îşi pipăi punga, care stătea la locul ei lipită de pîntece şi apoi cu ochii împăinjeniţ', slobozi cele trei căscături obişnuite înaintea somnului. Punîndu-şi apoi adînc căciula'n cap, cu tot cu cap se'nvăli'n sarică, şi adormi în cîteva clipe.

Cele mai plăcute momente din viaţa lui Teacă erau: cînd mînca şi cînd se culca. Încolo muncea, dar nu din plăcere, ci dintr'o ne'nfrînată chemare a vieţii. Acum se ducea la Viena, mînat de îndemnul sufletului său întru căutarea unei pomeniri veşnice, călătoria însă nu-i făcea nici o plăcere; şi aceasta era tot un fel de treabă, de care se săturase până'n gît. Deacela până adouazi la amează, ca să-şi alunge urîtul, îşi făcu rost tot

de-un somn și de-o mîncare; și'n felul acesta trecu ziua, trecu noaptea întreagă și adouazi tocmai cînd se pregătea să-și întindă iar masa, intră pe ușa vagonului un flonioc nou. Era un om roșcovan, ras de barbă și de musteți, un Neamț curat, care nu știa nici o altă limbă decît nemțește. Teacă băgă de seamă că acesta trecea pe rînd pe la fiecare, și strîngea biletele într'o geantă. Tot cu prilejul acesta, el își roti privirile în toate părțile și observă că'n fața lui nu mai era nici domnul, nici doamna cu pălărie, care se scoboriseră din tren la Buda-Pesta—ci se găsea o femee mai bătrînă decît Pulheria lui și o fetiță bălană, care ținea'n brațe o păpușă, ce închidea ochii, cînd o culca și-i deschidea, cînd o ridica în picioare,—o minune care-l făcu să rămie înlemnit.

Cînd ajunse în dreptul lui, Neamțul zîmbind își duse degetul la chipiu, dar Teacă fără să-l observe stătea neclintit cu ochii spre păpușă.

— Bitte, Fahrkarte!—rosti conductorul.

Teacă tresări, cu privirile spăriete spre dînsul. — Neamțul îi surise și-i făcu semn să-i dea biletul. Cu mișcări pripite scotoci în chimiri, și-i întinse o hîrtie păturită: adeverința pentru cîne, în care era învălit și biletul de călătorie.

Conductorul desfăcu hîrtia, cercetă mai întîiu biletul, pe care-l aruncă'n geantă, pe urmă cu adeverința'n mînă îi explică unde trebue să meargă la oprirea trenului, ca să-și primească cînele. Firește că pentru dînsul ar fi fost greu să'nțeleagă ce are de făcut chiar de i-ar fi vorbit în romînește. Ridică din umere, resfrîngînd buza în jos, în semn că nu înțelegea nimic din ce spunea conductorul. Acesta surise cu multă bună-voință și-i făcu semn din mînă să stea liniștit. Pe urmă eși grăbit trecînd în vagonul dealăturea. Tûlie, uluit și îngîndurat, că iar va mai plăti vre-o taxă, renunță deocamdată la gîndul de a mai ospăta, dar tot în minutul acela conductorul se întoarse înapoi, îndreptîndu-se spre el, care înmărmuri cu mîna'n chimiri, gata să scoată alte coroane. Neamțul însă căuta acum să-i explice prin semne ceiace mai adineaoarea nu izbuti să-i lămurească prin cuvinte. Deci mai întîiu îi arătă cu mîna întinsă spre fereastră, c'a ajuns la Viena; apoi îi făcu semn cu degetul înspre pămînt, că se oprește îndată și însfîrșit scuturînd cu mîna de poala saricei, îi dădu a înțelege să se 'mbrace repede. În adevăr Teacă a înțeles numaidecît c'a ajuns la Beciu. Privind o clipă pe fereastă la casele cu atîtea rînduri, care fugeau înapoi, și la hogegile nenumărate de cărămidă roșie, ce fumegau în slavă, ca niște luminări uriașe, își întoarse fața spre conductor c'o bucurie ce-i licărea în colțul pleoapelor. Flonioсul însă-i făcea acum niște semne, pe care Teacă nu le înțelegea de loc. În repetate rînduri țuțui Neamțul din buze și cu mîna întinsă în jos și'ntr'o parte, ca și cum ar fi ademenit un cîne c'o bucată de pîne, se

uita întâiu spre Teacă și apoi arăta cu degetul spre ușa din celalalt capăt al vagonului, spre coada trenului. Tûlie se uita nedumerit cînd la buzele Neamțului, cînd jos într'o parte, cînd după deget spre ușa din celalalt capăt, dar nu înțelegea nimic...

Cînd trenul se apropie de stație și-și înceteni mersul, trăncănind cu scrîșnete de ferărie pe la macazuri, conductorul plecă în treaba lui, dar cînd să iasă se mai opri un moment cu fața înspre Teacă, închise strîns de două ori din gene și-i făcu semn din buze să stea liniștit și fără grijă. Teacă însă nici măcar nu-și mai bătea capul să-l înțeleagă. Cînd se ridicară ceilalți călători, se ridică și el, săltîndu-și desagii pe umăr, dar ne'nțelegînd rostul la oprire, nu se așeză la timp în linia călătorilor, care începuse să se scoboare, așa în cît a fost silit s'aștepte să-i treacă toți înainte. Mai rămăsese acum numai cîțiva călători, cînd apăru iar conductorul, și s'apropie de Teacă cu fața foarte îngăduitoare și cu foarte multă bună voință să-l ajute. Îi făcu deci semn din ochi și din deget să-l urmeze. Tûlie zăpăcit cu desăvîrșire, îl urmă fără să cuvînteze.

Trecură mai întâiu printre două dealuri de baloturi și pachete, unde zeci de cărucioare cu două rotile, împinse de Nemți grași cu țigări groase'n gură, încărcau și descărcau bagaje. Ceva mai încolo trecură pe lîngă locul anume hotărît pentru descărcatul păserilor, unde stăteau cliturі-clituri de cuști cu găini, rațe, giște, curci și alte angării. Încă cîțiva pași mai departe și se opriră la locul unde se debarcă cînii din trenuri, într'un fel de șopron, unde, de-o bară lungă de fier înțepenită în stîlpi bătuți în pămînt, erau legați vre-o douăzeci de cîni, care-și așteptau stăpînii.

Erau felurite soiuri de cîni: unii albi și lățoși parcă lucrați din țăsătură de sarică, alții mici ca niște trepăduși cu pielea ruginie și golașă. Pe la mijloc, vre-o doi cu părul ciuciuleți de parcă erau lăuți atunci. Mai înspre celalalt capăt erau cîni mai mari, dar chiar în fund printre niște dulăi cu lanțuri strălucitoare prinse în zgărzi late, stătea Lăloș cu botul întins pe labe, legat scurt cu cureaua.

După un semn al conductorului, Teacă se oprise în ușa șopronului și se uita, însă fără să se mire din cale afară, căci „cotarle" avea el mai multe și mai vrednice la tîrla lui din Brețcu. Cu mare curiozitate privea însă la cînii cei mici și pieriți ca trepădușii, în vreme ce omul de serviciu, după indicația conductorului care-i dădu adeverința, dezlegă „cotarla" și, mai mult tîrîș, o ducea spre Teacă trăgînd'o de curăluşa care-i încingea încă botul.

Cu ochii bolohăniți ca la o vedenie, Teacă căta acum la Lăloș, care recunoscînd pe stăpînu-său, își ascuți urechile și dintr'o dată cu tot cu curea se smunci din mîna păzitorului, ţoplindu-se o clipă pe picioarele de dinainte. Pe urmă se asvîrli cu

labele în poala saricei lui Teacă și scheunînd de bucurie, țîșni chioriș printre picioarele șefului, alergînd epurește, cu urechile pe spate cu coada drug, și-apoi beluc peste țurloaele mocanului. Tulie mai să se prăvale, aținiadu-i calea cu mînile ridicate, ferbea de mînie și scuipa după dînsul ca după diavol.

Păzitorul însă, un om deprins cu cînii, îl prinse numaidecît și îl dădu în primire.

— No!... Drace!... Căz' tot acu 'mni te mîestec în măsele. Să știi tu... că eu aci la Nemți mni te spînzur și mni te mînc cu sare... Haida meri, cotarlă spurcată, tuție dracu 'n tinie,— rosti el vînăt de mînie, luînd drumul înapoi pe unde venise, până pe peron, de unde-l scoase un slujitor din gară, petrecîndu-l pe subt un tunel întunecos, despre care-i spusese domn' părintele.

Cînd eși în piața largă, din dosul gării, se 'ngrozi. Cît cuprindea cu ochii numai lume și iar lume. În același clipă soseau și plecau sute de trăsuri, cu niște *fiacări* fudui și morocănoși, îmbrăcați în niște giubele cu nasturi strălucitori, și cu pălării nalte în cap. Nici trăsurile nu erau ca cele din Kejdivașarheiu. Aici erau un fel de căsuți pe roate, care mai mari, care mai mici, dar fiecare cu uși și cu ferești. I se încreți pielea pe spinare, cînd își luă de samă cîte coroane are să-i ceară, numai să-l ducă de ici până colo... Ne știind cum să facă s'apuce și el rînd la un *fiacăr*, se dădu mai deoparte într'un ungher, după niște trepte, așteptînd să se mai ducă din omenirea aceasta, care furnica în toate părțile. Acolo în colț, nu stătu un minunt și se și apropie de dînsul un Neamț rău îmbrăcat, care ținea subsuoară un capăt de funie, iar pe-un umăr purta un fel de pernuță murdară și roasă. Cu mîna întinsă spre desagi, îl propuse să-i ducă el bagajul până 'n oraș pe preț de jumătate de coroană.

Teacă însă nici nu se uita înspre dînsul, căci de necăjit ce era, nici nu-l vedea. Hamalul însă care mai făcuse meseria asta și prin Buda-Pesta, simți că Tulie ii de prin părțile ungurești, prinse deci a îngăima pe ungurește cîteva cuvinte, de care deabea-și mai aducea aminte. Își potrivi deci limba să-l întrebe unde merge?

— Hòva mèghi?

Teacă tresări. Înțelegîndu-i întrebarea, cu fața luminată se 'ntoarse spre dînsul și adunîndu-și în minte cele cîteva vorbe ungurești pe care le 'nvățase de cînd se trezise pe lume, îl întrebă și el pe Neamț de știe ungurește.

— Tùdom Mòghior?

— Tùdom,—răspunse hamalul foarte hotărît.

Cînd auzi Teacă că Neamțul îl înțelege, pe loc i se lumină fața. Urmă însă un răstimp destul de lung de tăcere, căci nici unul nici altul nu-și mai aduceau aminte de nici un alt cuvînt, până cînd tot hamalul mai rosti inc'odată întrebarea dela început.

— Hòva mèghi?

Teacă dădu să-i răspundă că se duce la feciorii săi, dar nu-i venea pe limbă nici un cuvînt. Îi răspunse atunci pe nemțește, cum învățase dela Domn'-părintele: „gard în gasă, făr' un firțic". Hamalul își aplecă urechea ca să audă mai bine. Teacă îi mai repetă aceleași vorbe, rostindu-le mai tare și mai respicat.

— „Ne-e-em!"—făcu hamalul trăgănat, clătinînd din cap c'un zîmbet de om jenat.—„Nem!... Tùdom"—Rostind aceste cuvinte făcu și din degetele-i reșchirate un fel de semn, prin care-și exprima necazul că nu 'nțelegea tocmai bine ungurește.

Fața lui Teacă se 'ntunecă, din nou, cînd văzu, c'a dat peste-un om, care nu știea nemțește nici macar atîta ca să-l înțeleagă pe dînsul. Cum să-i spue, deci, unde-i gazda băeților? De necaz își umflă obrajii și oftă adînc. Nădejdea lui era tot la vre-un *fiacăr*, așa cum îl învățase Domn' părintele.

În vremea asta Neamțul se dădu și el mai la adăpost în colțul scărilor și-și făcu planul să mai încerce odată tot pe ungurește; deci din nou, pentru a treia oară îl puse iar același întrebare.

— Hòva mèghi?

— Hòva mèghi, hòva mèghi? Ce tot hòva mèghi?—făcu Teacă dînd din mînă foarte învrăjbit.—La dracu' să mni tie iele... mèghi—și ca se scape de Neamț, scoase din chimiri hîrtiuța cu adresa scrisă și i-o întinse zicîndu-i cu ciudă: No... belește-ți ochii și cetiește, dacă mni-ești Niamț și vezi „hòva mèghi!"...

Hamalul ceti cu glas tare: „Garten Gasse vier und vierzig".

— No... zeu!.. Făr un firțic,—făcu Teacă, bătîndu-l cu palma pe umăr, gîtuit de bucurie.—Tùdom?

— Tùdom!—răspunse Neamțul, mai cercetînd inc'odată hîrtiuța.

Din gestul și din feliul cum arăta cu mînile, Teacă înțelese că 'n adevăr Neamțul... e Neamț și că știe încotro vine ulița unde locuesc feciorii lui, și că nu era departe.

Tocmeala se făcuse pe-o jumătate de coroană, dar desagii din spete nu lăsă să-i ducă Neamțul, nici într'un chip.

Îi arătă jumătatea de coroană, numai să meargă cu dînsul.

În clipa cînd să plece, Teacă își luă de samă cu rușine că el ținea încă de curea pe Lăloș, așa cum i-l dăduse în primire flăcăul. Se hotărî deci să se desfacă chiar aici de cotarlă; deslegîndu-i cureaua dela gît, o puse în două și cînd cînele drept mulțămire dădu să se milogească la picioarele stăpînu-său, Tulie îl croi cu 'naverșunare peste bot de se porni într'un schelălăit cumplit, făcînd să alerge la fața locului un gardist, care se găsea chiar în apropiere.

Neamțul, după un semn al lui Teacă, își grăbi mersul ca să

n'apuce a se mai ținea cinele după dinșii, dar nu făcură nici zece pași, cind șuțmanul îi opri cu glas amenințător, poruncind lui Tûlie să-și ducă cinele în legătoare. Teacă cu toate că nu'nțelegea nimic din cele rostite de gardist, a priceput totuși că-i poronca stăpînirii și deodată oprindu-se pe loc, s'aplecă de trup ca'n fața altarului și cu ochii întrebători îi cerea lămuriri hamalului, care la rîndul său îi făcu semn să lege cinele. Îndeplinind porunca numaidecît, Teacă porni în urma Neamțului, întunecat și acru, ducînd pe Lăloș de curea; pentru dînsul acum nu mai era nici o îndoială că'n cinele acesta, de care nu putea scăpa nici într'un chip, stătea ascuns un drac, care-l urmărea de cind pornise de acasă și-i pricinuise atîtea amărăciuni și necazuri. Cum nu se uita el cu nici un fel de plăcere, cînd suia plaiurile Tarhăușului de ținea capul numai înainte și nu căta nici la dreapta, nici la stînga, decît doar să vadă unde-i pășunea mai bună și mai grasă, tot așa și acum călătorind pe Bulevardele Vienei, n'avea nici un fel de bucurie și nu căta decît să calce pe urmele Neamțului, care înțelegînd cu cine avea de-aface, se oprea de-l ducea de mînă, cind trebuia să treacă vre-o stradă și-l povățuia pe unde s'apuce, cind ajungeau la cotituri cu mare îmbulzeală.

Mergînd așa pe gînduri, un zîmbet de mulțumire îi lumină fața: Găsise meșteșugul să scape de Lăloș. Cînd va ajunge la feciori, își făcea el acum socoteală, va da cotarla pe mina lui Decebal, care tot atunci îi va frînge gîtul, și necuratul va eși dintr'însul și se va duce pe pustii. „Haida, drace!... Că 'ndată mni te-a freca Decebal d'e gîlcă .. de-or face Nîemții strună din mațele tale" — rosti el printre dinți, hățuind de curea pe Lăloș care, mai țanțoș decît oricînd, mergea în urma lui, pe Mariahilfer Strasse, legănîndu-și coada bătută în tûriță și bălării de pe Tarhăuș.

Încă cîțiva pași și Neamțul se opri la o ușă, care lui Teacă-i aminti catapiteazma bisericei din Brețcu. Din semnele tovarășului a înțeles c'aceasta-i casa la care a dorit s'ajungă. Dădu să-și facă cruce, căci o clipă i se păru că se găsește chiar în fața Ușilor Împărătești. Sprijinindu-și cu mîna fundul căciulii, își aplecă cît putu capul pe spate, dar parcă tot nu izbuti să cuprindă cu privirea înălțimea zidului până la al cincilea rînd de ferești. Nu-i venea a crede că feciorii lui trăesc într'o așa casă, unde el nici nu cuteza și nici nu pricepea cum să răzbată.

Îi ardeau obrajii și de bucurie și de sfieală. Nu știa ce să facă, cum să-i spue Neamțului c'acolo stau băeții săi. Luîndu-și căciula din cap, se scărpină în creștet, se scărpină în ceafă, se uită la clampa ușilor și apoi în ochii Neamțului.

— Ghiármec!— rosti Tûlie, cu îngrijorare.

— Ghiármec?... întrebă hamalul nedumerit, aducîndu-și aminte că așa se zice băet pe ungurește.

Teacă fără să cuvinteze, ridică două degete dela mînă și apoi le duse la pept, adecă că-s doi și că-s copiii lui.

Neamțul făcu un semn din mînă și din sprîncene, întrebîndu-l cum îl cheamă. Teacă într'un gînd cu dînsul își duse deodată mîna înainte și la înălțimea unui stat de om și zise Șpurie, pe urmă lăsă mîna ceva mai jos și rosti numele Bălică, adecă așa cum îl desmerdau ei uneori pe Decebal.

— Șpurie?... und Be-lica?—întrebă Neamțul, cam nesigur pe pronunțare.

— Da, da, Șpurie și Bălică, Decebal al nostru,—întări Teacă foarte mulțumit că l-a înțeles Neamțul, care numaidecît apăsă cu mîna pe butonul soneriei.

După cîteva clipe poarta se deschise și apăru un domn nalt cu șapca'n cap și c'o barbă albă cît o mătură, care-i întrebă scurt, ce poftesc.

Cu vorba foarte îndulcită și c'un surîs de politeță exagerată, hamalul rugă pe bătrînul portar să poftească afară pe domnii *Șpurie und Belica.*—Bătrînul își aplecă ochii în jos și'ntr'o parte și strîmbă mirat din colțul gurii. Clătină din cap și spuse că nu cunoaște astfel de nume.

Urmă pentru toți trei un răstimp de tăcere și nedumerire. Hamalului însă-i veni în cap să-l întrebe pe Tûlie cum îl cheamă. Întocmai cași Teacă duse mîna înainte și zise: Șpurie, pe urmă lăsă mîna ceva mai jos zicînd: Belica, apoi îl scutură de cheutoarea saricei, făcînd din amîndoi ochii o mișcare cașicum l-ar fi îndemnat să scoată ceva din gură.

— Teacă, — răspunse baciul numaidecît, cătînd cu nerăbdare în ochii bătrînului.

— Aah!... Te-aca,—făcu portarul pe deplin deslușit.— Frații Te-aca nu mai locuesc aici, au trebuit să plece acum cîteva zile în urma unui scandal și n'am nici o informație unde s'au mutat, vorbi bătrînul către hamal, închizînd apoi poarta fără să mai dea vre-un amănunt.

Tûlie a înțeles din mutra portarului că feciorii săi nu se găseau acolo. Hamalul, grăbit, îi explică din mîni și din umere, că s'au mutat în altă casă, dar că nu putuse afla anume pe care stradă și în ce parte a Vienei. Frecîndu-și mînele, ceru jumătatea de coroană, pe care Teacă i-o achită numaidecît și Neamțul se perdu în furnicarul de oameni.

* * *

Vestea că feciorii săi s'au mutat și s'au dus încotrova, fără să li se știe de urmă, îi căzu lui Teacă ca o lovitură de măciucă. Nu mai știa încotro să apuce și nici nu se încumetă să facă un pas mai departe. Cu toate că era un ger destul de aspru,—totuși simți nevoea să s'așeze undeva, să-și vină în fire. Căutînd cu ochi iscoditori încoace și'ncolo, găsi un prichiciu de piatră la un colț de gard, pe care s'așeză numaidecît, descărcînd desagii

din spinare.— La depărtarea la care-i dădea voe curaua, s'aşeză şi Lăioş sprijinit in labele de dinainte, cătind foarte cuviincios cind la stăpinu-său, cind la trecătorii care, şi după ce mai făceau citiva paşi dincolo de dinşii, işi mai intorceau odată capul privind cu veselă curiozitate spre un aşa om cu aşa cine.

Teacă se găsea acum intr'un răstimp de cumplită desnădejde. Stind pe colţul de piatră, cu ochii infipţi in asfaltul trotuarului, căuta să-şi facă singur curaj, petrecindu-şi pe dinaintea minţii intimplările cele mai grele din viaţa sa, pe care le-a biruit tot numai cu credinţa in Dumnezeu Sfintul. In faţa acelor intimplări, trimise spre incercare de Atot-puternicul aşa cum il incercase şi pe Iov, se cutremurase cu evlavie, dar nu se temuse de ele, pentrucă toate veneau din voia şi din puterea Celui de Sus.

Acuma insă se temea in toată puterea cuvintului; convingerea lui era, că are de-aface cu puterea Spurcatului, care-i făcea tot felul de necazuri. Duhul Necuratului era intrupat in cotarla de lingă dinsul.— De dracul il era frică şi i-a fost frică lui Teacă incă din copilărie. Dar acasă avea tot ce-i trebuia; avea icoană anume dela domn' părintele, pe care o lua cu dinsul şi la stina din Tarhauş, avea nafură, avea aghiazmă dela Bobotează, tămie... Dar aici? Cu ce să-l alunge? Aici, plătise bani ca să scape de Lăioş şi n'a scăpat; l-a bătut, doar il va alunga dela dinsul şi n'a plecat, ba dimpotrivă ca să ridă dracul şi de neamul lui din Breţcu, e silit acum să poarte cotarla după dinsul in legătoare, căci altfel iar ştrafuri şi iar buclucuri.

Se gindea să cumpere otravă dela spiţerie şi să i-o dea tot atunci lui Lăioş, intr'o bucată de pine. Dar cum să ceară otrava şi apoi ce să facă cu hoitul? Să-l ducă 'n desagi? Vedea bine că 'n Beciu nu erau ripi ca 'n Breţcu, nu era un loc mai aşa, unde s'arunci un guzgan, d'apoi un cine?... De voe, de nevoe trebuia să-l poarte acum după dinsul, aşa cum vedea că-i obiceiul la Nemţi. Ii veni să ridă, cind işi luă de samă că de-ar umbla el prin Breţcu cum umblă acu' cu cotarla la curea, ar ride tot satul de dinsul. Noroc c'aici in Beciu era obiceiul de-aşa fel, şi apoi nu-l cunoştea nime.

Dar făr' de băeţi, işi făcea el socoteală, că trebue să pue cruce şi clopotului şi drăguţului de impărat şi iazului cu peştele cel roş dela curţile Măriei Sale. Potrivit sfatului lui domn' părintele, cel mai bun tren de plecat inapoi spre Sepsi, era acel care pornea din Viena la miezul nopţii. Işi puse in gind deci să ia drumul inspre gară, cum a trece ceva-ceva vremea deamează. Cătind spre soare, văzu că-i tocmai ceasul prinzului şi n'ar strica să ospăteze, cit va mai sta acolo pe muchea gardului. Se muncea acum, cind cu unghiile, cind cu dinţii să desnoade o baeră dela desagii cu mincare,—lucrare destul de anevoioasă, la care participa şi Lăioş cu sprijinul său sufletesc, cind tocmai atunci se o-

pri, privind spre Teacă, un ofiţer. Era un Romîn ardelean, care după obiceiul timpului servea intr'un regiment din armata imperială din Viena şi care a fost intr'adevăr surprins, cind a dat cu ochii de-un Romîn neaoş cu cuşmă, cu sarică, cu desagi, cotarlă... Un mocan vrednic din Carpaţi să-l intilneşti prin Viena, nu era ceva peste putinţă, dar oricum, era o privelişte din cale-afară de rară, care trezi in ofiţerul de honvezi o indreptăţită admiraţie pentru această pitorească figură dacică.

Teacă insă, care stătea mestecind cu obrazul aplecat pe gura desagului, cum stă bărzăunul in cupa florii,— nici nu prinse de veste că ofiţerul se oprise acum chiar lingă dinsul.

— Bun sosit la noi, tată-baciule, — rosti el intinzindu-i o mină voinică. — Teacă tresări la vorba asta, ridicind capul din traistă, ca un cal spăriet.

— Căz' bun găsit şi eu la domniea-voastre,— răspunse Tulie apucindu-i mina, rămiinind o clipă nedumerit cu imbucătura nemestecată. — Dar mince-te bielşugu, că die und'e mă cunoşti?

— D'apoi mni te văz ieu 'că mni-eşti mocan die-al nostru die prin părţile Braşovului... Eu incă mni-ţi-s din Săghişoara.

— No... minunea lui Dumnezeu Sfintu, bine că mni te-a scos Hristos inainte,— grăi Teacă cu bucuria in obraz — n'o, spune-mni, Mărită Cătană, nu cunoşti pe feciorii mniei: Şpurică şi Bălică, care sint de 'nvaţă aici in Universitetu 'mpărătesc?

— Nu-i cunosc, Tată Baciule,—răspunse ofiţerul inălţind din umere,— dar numaidecit te-oiu indrepta aici nu dieparte la o ospătărie, unde mincă mulţi juni die la noi, şi die nu i-i afla acolo chiar pe feciorii dumitale,— musai că-i afla pe alţii, care or fi ştiind die dinşii.

Cind auzi Teacă, că s'ar putea să dea de rostul feciorilor, c'o grabă pe care incă n'o cunoscuse până atunci, legă baerile desagilor şi mulţămit cu cit imbucase, apucă 'n mers grăbit după ofiţer, care-l băgă cu tot cu cine intr'un restaurant renumit in Viena, unde mincau pe-atunci mai cu samă călătorii care veneau din Sudul şi din Răsăritul Europei. In serviciul acestui restaurant erau zeci de chelneri de toate neamurile şi de toate limbile,— celace atrăgea şi pe Romînii de pretutindeni, dar mai cu samă pe cei din Ardeal, care-i pusese chiar numele de ospătăria la „Vatra lui Traian".

Aici ofiţerul il puse pe Teacă la o masă, aşezată tocmai in partea unde servea un chelner din Bucureşti, sfătuindu-l s'aştepte că indată vin Romînii să ospăteze şi printre dinşii trebue să fie şi studenţi, care l-or fi cunoscind feciorii.

Luindu-şi ziua bună, plecă spunindu-i că se intoarce indată, iar Teacă dezbrăcindu-se de sarică şi de ţundră, legă pe Lăioş de piciorul mesei, cum vedea că mai stăteau legaţi şi cinii altora.

Acum il venise inima la loc; simţea el că Dumnezeu il poartă de grijă şi că necuratul ieşise din cine şi plecase pe pustii.

în nădejdea că 'n tot minutul ar putea să-i intre băeţii pe uşă, porunci chelnerului să-i dea o măsură de rachiu. După ce bău un pahar de băutură, gîndurile i se împărţiră cînd la clopot, cînd la Pulheria, cînd la feciori, cînd la tîrlă. Işi aminti că 'n tren, pentru slănină, făgăduise să-i ducă nevesti-sa ce-or avea Nemţii mai bun de mîncare, de-ar fi să fie cît de scump. Pîndind deci clipa cînd se întoarse chelnerul, îi făcu un semn din mînă arcuind braţul ca şi cînd ar fi chemat să vie la dînsul vre-un mocan de pe-un vîrf de munte.

— No... domnişorule,— începu el cu vorbă lată—cu iertăciune mă rog, că fac întrebare. Spunîe-mni dumnîata ce mîncare îi mai dintr'ales aici la ospătăria mnîavoastră? Din cîtîe piese aveţi, rogu-mă să-mni dai un fel, din care-mnî mîncă numai domnii cei bogaţi şi grofii.

Chelnerul, care 'n timpul cît îi vorbise Teacă, îl cercetase cu privirea bucăţică cu bucăţică, îşi întoarse capul un moment spre tejgheaua, pe care erau clituite sute de soiuri de gustări, şi amintindu-şi că în ceasul acela chiar le sosiseră stridii, îi spuse lui Teacă:

— Avem stridii de Ostanda domnule, foarte bune şi foarte proaspete, dar vă spun drept că la preţ sînt cam piperate... dar garantate!

— Ce-aveţi?—întrebă Tûlîe, foarte nedumerit.

— Stridie excelentă!

— Strighie?—rosti mocanul încreţindu-şi fruntea.—No... şi apoi mîncă grofii din alea?

— Cum să nu?—făcu chelnerul mirat. — Mănîncă numai ăi care are bani.

— No, ş'apoi bunîe-or fi la gust?

— Minunate!... E oameni, care cere odată zece, cinsprezece bucăţi,—adăugă chelnerul, îndreptîndu-se spre-o masă, unde-l sunase.

— No..dă-mni una de alea, — rosti Tûlîe, făcînd un semn din mînă caşicum tot în clipa aceia şi-ar fi luat de samă să-i spună să nu-i mai aducă.— Dar chelnerul tot atunci îi şi puse dinainte o stridie închisă în găoacea ei pe-o farfurioară.

Teacă o privi pe din toate părţile cu uimire. Ca înfăţişare nu-l mulţumi de loc, căci printr'un lucru bun şi scump, el înţelegea şi ceva mare.

— No... domnule!.. Minunat de mnică mni-ţi-i ştrechiea asta şi-apoi spune-mni, rogu-te, cum vinîe făcută, căz' văz că are coajie?—Zicînd o apucă între degete şi dădu să muşte dintr'însa.

— A! nu, domnule, făcu chelnerul oprindu-l cu mîna—asta e vie, e adusă tocmai din Marea şi nu se mănîncă aşa, întăiu trebue deschisă.

— Cum vie?—întrebă Teacă, ferindu-şi capul mai într'o parte.—Şi cîe undîe zicî c'o aduce?

— Dela Mare, o prind pescarii cu corăbiile. — Cînd auzi Teacă de corăbii, clătină din cap cu uimire şi cu luare aminte

se uită la chelner care, după ce-o deschise, îl învăţă s'o presure cu sare, piper şi-apoi s'o 'nghită nemestecată. Cînd îi spuse cum s'o înghită, chelnerul îşi duse mînă căuşel în dreptul buzelor şi sorbi, imitînd şi din ochi şi din gît pe cel ce mănîncă stridii. Cu deosebită încordare se uită la chelner şi-i urmărea mişcările şi Lăloş. Chelnerul trecu pe urmă în altă parte, în vreme ce Teacă luînd sare dintr'o solniţă cu degetele, frecă stridia cu deamănuntul prin toate creţurile. Deslipind-o apoi din găoace, cu faţa înălţată, o răsturnă în gura-i larg deschisă, dar cînd s'o împinsă în gît depe spinarea limbii, îi ţîşni afară printre buze, lunecoasă, oprindu-i-se pe genunchi între faldurii nădragilor.

Cu foarte mare băgare de samă şi cu mişcările cu care ar fi prins o păsărică, o culese depe nădragi încărcînd-o iar pe găoace şi din nou ţinîndu-şi limba covăţică, îi făcu vînt în fundul gîtului, dar tot în clipa aceia stridia zbură căzînd sub masă, de unde-o culese Lăloş, care clefăind-o de cîteva ori, spre uimirea lui Teacă, o lasă şi el să cadă jos, prin colţul gurii.

— No...asta, încă-i tare minunat!— rosti Teacă ridicînd stridia dintre picioarele cînelui, potrivind o din nou la locul ei în găoacea pe care o închise şi-o puse iar pe farfurioară.

„Asta musai că nu stă nici în Pulheria!... Ştrechie dîe asta mînce Nemţii... mni-i laptele mumei lor, căz' nici eu, nici boreasa mnîe n'om mînca să ni-o dea şi pe-un creiţar,—zise Teacă foarte năcăjit, că nu dăduse peste ce căuta.

Tocmai în vremea asta se reîntoarse în restaurant şi s'aşeză la o masă, lîngă el, ofiţerul cu care venise aici.

— No?... Tată-Baciule, aflat-ai unde-ţi sînt feciorii,—întrebă el dezbrăcîndu-şi mantaua.

— Nu încă, da' mare-i Dumnîezeu Sfîntu',—răspunse Teacă, privind cu evlavie la găitanele de aur dela pieptul ofiţerului.

— Băete, strigă ofiţerul cu vorbă aspră, bătînd cu cuţitul într'un pahar, văd că v'au picat stridii. Ţipă-mnî mintenaş cinci bucăţi. Frecîndu-şi mînele salută apoi în dreapta şi'n stînga, ca un om bine cunoscut de clienţii obişnuiţi ai restaurantului.

Cum îi aduse stridiile, ofiţerul le deschise pe rînd una cîte una şi potrivindu-le din piper, sare şi alămie, le înghiţea c'o plăcere de om pătimaş, sugînd din fiecare găuoace şi cea din urmă picătură de zamă.

In vremea asta Teacă, cu mînile încleştate pe pîntece şi cu buza de jos foarte scoborîtă, privea spre ofiţer şi parcă nu-i venea să creadă ce vedea cu ochii. Cînd îl văzu însfîrşit că înghiţi şi cea din urmă stridie, cum ar sorbi o lingură de jintiţă, se sculă 'n picioare şi îndreptîndu-se către dînsul, îi spuse cu sinceră nedumerire.

— Rogu-mă, Sfinţită catană, spunîe-mni şi mnîe cum înghiţi strechia asta, că eu încă mult aşi vrea să ştiu s'o mînc; şi boresei mnîele tare-aşi vrea să-i duc mîncare nemţească, dar nu ştiu cum s'o bag în minîe, că nu-mi mere pe

beregată, musai țipă afară din trup și nu stă 'nuntru, ferit-o Hristos Sfîntul.

— No drace!—făcu ofițerul, rîzînd cu gura larg deschisă. Păi, tată-baciule, asta nu-i nici caș, nici urdă ca s'o mesteci. La asta numai sare și piper îi pui și apoi o dai pe gît, de miere îmbălată.—Vorbind, căta acum cu ochii printre mese pe cheiner, dorind să mai comande o porție ca să-i arăte și baciului cum să 'nghită stridiile.—No...ia-mni dă-o la mini: pe-acea depe masa mnitale să-ți arăt eu cum să faci, că mnie mintenaș îmnî mai aduce înc'un rînd și după ce-i lua sama la minie, îndată îi înghiți și mnieta nu una... dar nouă. No! Mai dintăiu mi-o încri din sare și din piper, pe urmă-i storci țitron cît ți-l gustu' și-apoi cască gura și aruncă-o drept în vatra gîtițel,—se duce unsă, de n'o mai scoți nici cu cața.

Zicînd, ofițerul luă stridia depe farfurie, o deschise în două părți, îi presără cu repezeală sare și piper și-o sorbi ca pe-o spumă, de rămase Teacă uluit.

— No... Sfințită Catană,— zise Tulie lovindu-se cu palma peste frunte,—căz' numai cît eu încă asta nu'nțeleg!... Asta ori e drac, ori mni-i minunea Maicei Precistei... Văz că mniata ai înghițit cinci strechii a mnitale și cu una a mnie, șese... și nici una nu țipă afară din trup; da, eu pe-a mnie am înghițit-o o-dată și-am țipat-o afară, tomnai colea pe nădragi; am înghițit-o a doua oară și-am țipat-o la pămînt; a înghițit-o apoi și cotarla și-a țipat și din cotarlă; iar acum ai înghițit-o și mnieta, dar la mnieta stă 'nuntru... asta, zeu, că-i minune cerească.—

N'apucă însă Teacă să mîntue vorba, și ofițerul galbăn la față se ridică depe scaun și clătinîndu-se, se grăbi să iasă pe o ușă lăturalnică, în vreme ce Tulie cu glas de om biruitor striga cătră Nemții, care se adunaseră să vadă ce se'ntîmplase cu ofițerul: „No!... Zeu, eu, i-am spus... că mîncarea asta, nu stă 'n trup, asta țip'afară și din om și din cotarlă"!...

În vreme ce Teacă cu fața roșie, ca și cum ar fi cîștigat un rămășag, repeta mereu către cei din jurul său: „no, bată-l Precista lui de Catană!.. Eu i-am spus că mîncarea asta nu stă în trup",—mesenii curioși ridicați de pe la locurile lor cu șervetele prinse'n piept, îl ascultau fără să înțeleagă nimic, cu ochii măriți spre dînsul, întinzînd gîturi lungi peste umerii celor din față. Stăpînul restaurantului, un om scurt și pleș, stăruea cu vorbă blîndă, punînd mînile cînd pe spetele unuia, cînd pe ale altuia, rugînd pe fiecare în parte să-și reia locul la mese, asigurîndu-i pe toți că domnul ofițer e bine și că n'a fost nimic de cît o trecătoare indispoziție.

Vestea însă despre otrăvirea cu stridii a unui ofițer din armata imperială, la renumitul restaurant „Astoria", se răspîndi într'o clipă în oraș, punînd în mișcare chiar comisariatul general al poliției Chezaro-crăești. Pentru lămurirea împrejurărilor în care s'a petrecut faptul, și cheinerul și Teacă au fost poftiți la interogator în biroul „ober-polițaiului".

Cînd eșiră ei deacolo, Teacă își aduse aminte de vorba domn' părintelui, că la întoarcerea înapoi are un tren la miezul nopții, care-l duce deadreptul pănă'n Sepsi-Sin-Giorgiu. Nedumerit și'nfricoșat de întrebările la care a trebuit să răspundă la poliție, se lepădă și de clopot și de Craiu și de feciori. Pe prețul unei coroane, cheinerul îl scoase pănă'n bulevardul care ducea la gară. Cu căciula cumpănită pe ceafă și încotoșmat cît o căpiță în sarica-i mițoasă, mergea Tulie Radu Teacă grăbit ca niciodată, dînd boldiș prin valurile de oameni, mînat de gîndul de-a ajunge cît mai degrabă la Pulheria și la tîrla din Brețcu. În urma sa, legat de curea, pășea Lăloș purtîndu-și țanțoș și demn coada bătută 'n scai și'n ciulini de pe Tarhăuș.

I. I. Mironescu

André Gide şi clasicismul

„Aparţin timpului meu şi sînt fiul ţării mele".
(A. Gide, *Chroniques de l'Ermitage*).

„N'am mare contact cu epoca, şi jocurile contemporanilor nu m'au amuzat niciodată... Mă plec dincolo de prezent. Trec peste el..."
(A. Gide, *Nouvelles nourritures*).

Pe clasici ne-am obişnuit a-i admira fără rezervă. E o deprindere comodă şi o sforţare uşoară, cu satisfacţii depline. Clasicul ar putea fi deosebit de ceilalţi scriitori prin claritatea gîndirii şi a expresiei şi prin fixarea în formule definitive a sentimentelor, a gîndirii şi aspiraţiilor unor epoci. Definiţia nu e unică, şi diversitatea individualităţilor care s'au impus istoriei literare forţează în multe puncte limitele acestei caracterizări. Aşezarea temeinică a unui scriitor în fotoliul clasicismului, se operează mai mult printr'o acceptare tacită, printr'un consenz al opiniei publice, care crează şi digul misterios împotriva curiozităţilor profanatoare.

S'a întîmplat de multeori ca o generaţie să se înşele asupra valorii scriitorului şi să lase celor următoare sarcina reabilitării. Aceasta se întîmplă mai ales atunci cînd scriitorul, cu o luciditate superioară înţelegerii contemporanilor, prinde aspiraţiile abia embrionare ale epocii sale şi le dă o formă definitivă, care anticipează asupra viitorului.

Dela enunţarea aceasta principială, până la aplicarea ei în cazuri particulare, e un drum strîmt şi primejdios. Viaţa nu se poate prinde în tipare consacrate, şi opera scriitorului oglindeşte fluiditatea veşnică a cugetării şi a sensibilităţii omeneşti. Este

foarte greu, cînd scriitorul trăeşte şi se dezvoltă subt ochii unei anumite generaţii, ca ea să hotărască dacă lipsa ei de înţelegere pentru unele idei sau tendinţi ale scriitorului e datorată saltului uriaş în viitor al acestuia, sau spiritului confuz care animă pagini fără însemnătate.

O problemă dintre cele mai grele o constitue cazul lui André Gide. Cei 57 ani ai scriitorului francez ar fi putut înlesni până acum o clarificare. Gide, însă, cochetînd cu vîrsta, refuză să se fixeze într'o atitudine mărturisită. Ca odinioară eroul său Ménalque din *Nourritures terrestres*, el continuă a gîndi: „Fericit cel ce nu se leagă de nimic pe pămînt şi plimbă o veşnică pasiune prin constantele mobilităţi". De aici, mereu aspecte schimbătoare şi nedumeriri reînoite ale criticii.

E André Gide un clasic? Întrebarea revine cu insistenţă şi provoacă cele mai contradictorii discuţii. Gide susţine, cu toată tăria unei argumentări subtile, că e unul dintre foarte puţinii clasici pe care i-a produs literatura contemporană. Mulţi i-au acordat acest titlu pe simpla mărturie a propriei lui credinţi. Alţii însă i-l tăgăduesc, mai ales acei care vin în conflict cu concepţiile lui. Cei mai puţin atenţi la aplicarea etichetei uită în ce compartiment să-l claseze şi-l definesc la întîmplare. Senzaţia produsă astfel stîrneşte din nou discuţii...

Într'una din *Scrisorile către Angèle* (din volumul *Incidences*, Gide lămureşte singur că *modestia* este semnul caracteristic al operei clasice şi adaugă fără ocolire: „Făcînd să rezide principalul secret al clasicismului în modestie, îţi pot spune că mă consider astăzi ca cel mai de seamă reprezentant al clasicismului". Autorul francez a înţeles, probabil, modestia ce o degajează operele, nu pe acea a afirmărilor făcute în afara lor.

O altă definiţie a clasicismului, nu mult diferită de cea dintâiu, ne-o înlesneşte tot Gide în cuvintele: „E arta de a exprima cel mai mult spunînd cel mai puţin. E o artă a pudoarei ş a modestiei. Fiecare din clasicii noştri este mai mişcat decît lasă să pară". Şi, însfîrşit, vorbind despre scriitorii francezi ai veacului al şaptesprezecelea, el precizează că natura clasică a operelor lor „e datorată tocmai faptului, că ei integrau întrînşii toate preocupările morale, intelectuale şi sentimentale ale timpului lor".

Dacă ar fi să ne îndreptăm după elementele acestor definiţii succesive, e de netăgăduit că multe din scrierile lui Gide păstrează o modestie, remarcabilă chiar în cele mai îndrăzneţe afirmaţii. *La porte étroite*, *Simfonia pastorală*, *l'Immoraliste*, *Les faux monnayeurs*, aduc în afirmare atîta discreţie şi ascund opiniile autorului cu atîta grijă, încît lasă cetitorului cel mai larg cîmp de reflexii proprii. Modestia nu stă aici numai în lipsa de tendenţionism vizibil,—pe care îl combate Gide cu înverşunare în *Nouveaux prétextes* *(Scrisoarea către Jules Renard)*

ci şi în libertatea pe care o lasă cetitorului de a pune singur accentul pe o idee sau pe o imagine de o valoare deosebită. Opera critică (*Incidences*, *Prétextes*, *Nouveaux prétextes*, *Dostoiewsky*) e, în această privinţă, un model de modestie, prin simplicitatea neturburată a exprimării celor mai subtile idei, fără a slăbi caracterul incisiv al polemicii.

Totuşi, deviaţiile nu lipsesc. *Nourritures terrestres* poem filozofic în proză şi în versuri,* plin de aspiraţii arzătoare, de desamăgiri violente şi de frămîntări pasionate, face o notă discordantă, prin proclamarea directă şi declamatorie a pasiunilor şi a tendinţelor autorului, stricînd, prin acest romantism al culoarei, armonia înglobării într'o definiţie unică.

Cealaltă condiţie, de a exprima mult în cuvinte puţine, o îndeplinesc numai unele lucrări ale scriitorului francez şi, în orice caz, ar exclude din categorie tocmai ultima operă, *Les faux monnayeurs*, care redă ideile ce conţine, în prea multe cuvinte, care, la rîndul lor evoacă prea puţină viaţă.

Rămîne să examinăm opera lui Gide în raport cu clasicismul, din punctul de vedere cel mai larg şi anume: în ce măsură a fost agitat spiritul scriitorului francez de preocupările morale, intelectuale şi sentimentale ale timpului său.

•

„Aparţin timpului meu şi sînt fiul ţării mele", scrie Gide într'una din cronicile pe care le publica pe vremuri în revista *l'Ermitage*, spre a reveni mai tîrziu asupra acestei idei printr'o mărturisire surprinzătoare, făcută în *Nouvelles nourritures*.** Francez prin toată cugetarea şi simţirea sa, el se crede atît de legat de spiritul vremii sale, încît nu se poate închipui fiinţind în altă epocă. Nedispreţuind trecutul, priveliştea lui nu-l imobilizează în contemplări îndelungate şi nu-i absoarbe facultăţile intelectuale şi emotive, pe care ţine să le reverse, cu voluptate, asupra prezentului: „Malheur à ceux qui n'ont pas faim précisément pour le plat que le temps nous présente".

Această sete aparentă de prezent, această dorinţă arzătoare de a-i aspira pasiunile şi năzuinţile, a îndreptat pe Gide spre tineret, a cărui psihologie a căutat s'o adîncească în *Les faux monnayeurs*. Eroii povestirilor, poemelor şi romanelor lui sînt aproape toţi tineri, mai nici unul nu a trecut de treizeci de ani şi mulţi sînt prinşi în perioada adolescenţei. Michel din *L'Immoraliste*, Edouard, Olivier, Bernard şi ceilalţi din *Les faux monnayeurs*, Lafcadio din *Les caves du Vatican*, Jerôme şi Alissa

* Socotit de unii ca cea mai caracteristică operă a lui Gide.

** Pentru moment nu ne vom ocupa de această revenire, făcînd abstracţie de ideile conţinute în *Nouvelles nourritures*, publicate fragmentar abia în anul 1919.

din *La porte étroite*, Ménalque şi Nathanael din *Nourritures terrestres*... sînt atîtea exemple de tinereţe, de răscolire pasionată a vieţii. *Simfonia pastorală*, în care e zugrăvită, cu lunecări dramatice şi de senzaţie, iubirea tîrzie a unui pastor e o confirmare a triumfului tinereţei în viaţă şi în dragoste, căci eroina îşi dă samă la urmă că iubise tocmai tinereţa apusă a pastorului (simbolizată prin fiul său), celace şi provocă moartea ei.

„Mai mult încă decît frumuseţea, tinereţea mă atrage cu o putere irezistibilă. Cred că în ea e adevărul", exclamă în repetate rînduri scriitorul francez. In zbuciumul înfrigurat al tinereţei i se pare lui Gide că poate percepe mai bine tendinţele vremii noastre, ca pe cadranul unui instrument sensibil, care înregistrează cele mai fine evoluţii.

Cu prilejul studiilor sale asupra lui Dostoievski, autorul francez deplînge oroarea romancierilor francezi „pentru celace nu este încă format", care nu le îngădue să dea psihologiei copilului locul însemnat pe care-l ocupă în romanul rus şi englez. *Les faux monnayeurs* caută, probabil, să împlinească această lipsă, prezentînd însă o serie de caractere care, dacă nu sînt „convenţionale, stîngace şi neinteresante" ca cele întîlnite de autor până acum, în literatura franceză, fac totuşi parte dintr'o categorie cu particularităţi prinse printr'o optică aplicată asupra anormalului şi influenţată de reminiscenţe din Dostoievski, din Wedekind şi din Oscar Wilde. Georges, Phiphi, Armand şi alţi adolescenţi din *Falşificatorii de bani*, lunecă spre deprinderi anormale sau spre perversităţi pe care Gide le descrie cu acea predilecţie vizibilă, care-i atrăseseră odinioară fulgerele lui Henry Massis (*Jugements: André Gide et l'Immoralisme*). In căutarea pulsului adolescenţei, a acelui moment periculos de evoluţie, avea oare neapărat nevoe Gide să se ocupe de toate deviaţiile posibile ale vîrstei şi să repete, în legătură cu izbucnirile erotice, acea *Deşteptare a primăverii (Frühlingserwachen)*, pe care o dramatizase odinioară Wedekind? Oroarea de naturalism a scriitorului francez nu l-a împedicat să se întoarcă spre unul din aspectele cele mai discutate ale operei scriitorilor naturalişti.

Gide observă, în studiul asupra lui Dostoievski, că scriitorul rus „se opreşte, în mod particular, la cazurile deconcertante, la acele care se ridică sfidătoare în faţa moralei şi a psihologiei admise", şi explică aceasta prin opoziţia dintre temperamentul artistului şi constrîngerile moralei curente. Această ciocnire puternică între individualitate şi morala gregară o accentuează scriitorul francez şi în alte opere ale sale, unde influenţa lui Nietzsche devine străvezie. In *l'Immoraliste*, Michel povesteşte unor prietini cum „fiecare zi creştea în sentimentul confuz al bogăţiilor intacte, acoperite, ascunse, înăbuşite de culturile, decenţele, moralele" curente şi cum se pasiona în cercetarea care l-a adus la negarea lor totală, la viaţa pe care o formulă sunătoare şi tainică o aşează, dincolo de bine şi de rău".

Influenţa lui Nietzsche s'a oprit totuşi la scriitorul francez in domeniul preferinţelor intime şi al tendinţelor neexprimate, sau slab exteriorizate. Titlul „povestirii" *l'Imoraliste* nu trebue să ne emoţioneze ca pe atiţia alţii. Lucrarea e nereuşită în ţinta urmărită de autor şi pare o simplă etichetă nietzscheeană peste poza wilde-eană. Michel, eroul povestirii, nu ne face să presimţim nimic din *forţa* care scoate individualitatea din strînsoarea moralei curente şi care creînd exemplarele omeneşti superioare, justifică sfidarea aruncată „decenţelor" sociale şi viaţa dominată de voluptate şi de egoism. In schimb, tocmai lipsa acestei calităţi, lăsînd liber cîmpul observaţiei critice, reliefează la personajul lui Gide partea ostentativă şi puţin teatrală care stă, de obiceiu, la exteriorul gesturilor slabe de sfidare a prejudecăţilor curente şi învederează slăbiciunea romanului.*

Scriitorul francez nu e singurul care, în considerarea aspectelor vieţii contemporane, a fost impresionat mai mult de *sforţarea de combatere* a moralei admise, decît de triumful individualităţilor împotriva ei. Shaw şi Pirandello demonstrează că sîntem încă în plină luptă nehotărîtă. Filozofia istoriei mai arată că lupta rămîne întotdeauna fără rezultate durabile, căci slăbirea unei morale admise, lasă locul alteia mai tari, care, dominînd, devine „curentă" la rîndul ei.

Descriind pe Michel cu mai puţină forţă decît ar fi voit, Gide crează un personaj cu o viaţă sufletească ştearsă, care substitue o *atitudine* artificială unei *forţe* intelectuale inexistente.

Autorul *Imoralistului* mărturiseşte în *Billets à Angèle* (publicate în 1921), că până atunci „nu scrisese o singură carte care să nu fi fost concepută înainte de vîrsta de 30 ani" şi că, scriind *Les caves du Vatican*, s'a achitat de o veche datorie. Aceste rădăcini ale operei, fixate la o vîrstă cînd aparenţele se impun cu aceeaşi tărie ca, mai tîrziu, substratul adînc al lucrurilor, explică aici influenţa unor anumite părţi decorative şi teatrale ale operei lui Wilde, alături de înţelegerea profundă a ideilor acestuia.

Lafcadio Wluicki, „supus romîn" născut în Bucureşti, e o reeditare a lui *Dorian Gray* şi a procedeelor din *Crima Lordului Arthur Savile*. Lafcadio omoară pe Amedée Fleurissoire fără premeditare, subit şi numai de dragul unei senzaţii nouă (gest *gratuit* cum îl numeşte în altă parte Gide), diferind prin aceasta de crima „cu mobil" comisă de Dorian Gray contra lui Sir Basile; dar ca şi eroul lui Wilde, Lafcadio nu încearcă nici un fel de remuşcare şi se scutură de amintirea supărătoare a crimei cum ar scutura cineva scrumul de pe o ţigară.

* Gide a intitulat *l'Immoraliste* întîiu „roman", apoi „povestiri".

Cinismul rece al lui Lafcadio poate fi o trăsătură sufletească tot atît de verosimilă ca şi acea a practicelor nefireşti sau a detaşării de preocupările morale pe care le desvălue eroul din *l'Immoraliste*. Sînt deviaţii sau eludări ale simţului moral, care e bine să fie trecute în patogeneza epocii şi să figureze în opera unui scriitor, care vrea să oglindească agitaţiile cele mai contradictorii ale spiritului unei generaţii. Gide a voit să oglindească simultan extremele, divergenţele, şi aceste tendinţi spre puncte opuse le-a relevat de multe ori în *Nourritures terrestres* şi în lucrările sale critice.

O generaţie nu trăeşte însă *din* deviaţiile sale, ci *cu* anumite deviaţii, care se poate prea bine să fi fost şi ale altor vremuri. Sforţarea scriitorului care vrea să reprezinte în plin epoca sa, trebue să tindă, mai ales, spre evidenţiarea acelor elemente care măresc puterea de viaţă a unei generaţii şi, dîndu-i impulsul iniţial, o pornesc într'o mişcare avîntată spre cele următoare, cărora le transmite adaosul ei la patrimoniul de gîndire şi de credinţă omenească. Ideia aceasta, raportată la individ, o exprimase Gide, într'o imagine impresionantă, prin cuvintele: „Actele noastre sînt legate de noi ca lumina de fosfor. E adevărat că ele ne consumă, dar fac şi splendoarea noastră. Şi sufletul nostru a preţuit ceva, tocmai pentrucă a ars mai viu decît altele".*

Gide s'a ferit să proecteze în scrierile sale, tocmai această lumină, care consumă spiritul unei generaţii. Absenţa ei e evidentă în opera lui literară, care descurajează prin lipsa ei de orientare hotărîtă, prin teama de acţiune pe care o degajează şi prin absenţa unei voinţi puternice şi creatoare. *Nourritures terrestres* conţine numai patimă clocotită în retorism şi un amalgam de aspiraţii insuficient lămurite. Autorul francez e de părere că opera literară trebue să conserve întotdeauna o parte de mister, datorat calităţilor ei profunde şi secrete, care-i crează valoarea şi totuşi, în momentul apariţiei ei, o face să pară neînţeleasă şi „nesănătoasă". De aceia, unele înţelesuri păstrează o rezervă sibilină. Cum multe din ideile exprimate confuz în *Nourritures* le întîlnim clarificate în opera sa critică, preferăm să le analizăm aici.

Criticile lui Gide sînt, cu deosebire, interesante. Pe cît e de artist, pe atît, sau mai mult încă, scriitorul francez este un critic. El afirmă, ca şi Wilde, că preocuparea critică stă la baza oricărei arte. Emulaţia între critic şi artist devine însă supărătoare în *Les faux monnayeurs* şi se desfăşoară după o estetică proprie autorului, care face din această lucrare mai mult un complex de consideraţii critice cu demonstraţii animate, decît un roman.

Ne-am fi putut aştepta să găsim, în opera din urmă a lui

* *Nourritures terrestres*, pag. 18.

Gide, prezentarea însufleţită a frămîntărilor societăţii contemporane, sau, cel puţin, crearea unor figuri vii, care să reprezinte, fără nici o tendinţă demonstrativă, viaţa unei părţi interesante a societăţii sau a unor individualităţi care imprimă epocii caracterul personalităţii lor. Ne-am fi mulţumit să vedem un Ménalque sau un Nathanael în acţiune, *trăind* subt ochii noştri într'o desfăşurare psihologică necesară, sorbind seva societăţii pentru o elaborare mai înaltă, concepuţi de critic, dar cu o viaţă sufletească turnată de artist, într'un cuvînt: cu o personalitate *vie*. Gide ne pleacă privirea numai asupra unor creaţii cerebrale şi artificiale.

Les faux monnayeurs, înseamnă triumful criticului asupra artistului, strivirea vieţii subt cantitatea covîrşitoare a ideilor. Şi, cu toate acestea, cîtă viaţă arzătoare a ştiut autorul francez să desfăşoare odinioară în *La porte étoite!* Acolo, frămîntarea sufletească dureroasă a eroinei, determinată de scrupulele ei, luminează ca o flacără pură viaţa personajelor şi o dezvoltă într'un cadru de o sobrietate şi de o precizie clasică. Sentimentalismul dulce şi elanul curat al iubirii amintesc paginile cele mai frumoase ale lui Sienkiewicz din *Hania*. Semnificaţia înaltă a acestei „povestiri" o vom vedea în urmă, în legătură cu ideile dezvoltate în opera lui critică.

Ultima lucrare a lui Gide are totuşi meritul de a scoate în relief mai mult decît celelalte, o trăsătură dintre cele mai însemnate ale personalităţii lui morale: teama de răspundere şi, ca o consecinţă, frica de alegere şi de orientare hotărîtă în viaţă. Egotismul scriitorului francez l-a făcut să apară veşnic în oglindă, de cîte ori vre-unul din personajele sale simţea nevoia să-şi oglindească figura într'un examen analitic. In prefaţa dela *Nourritures*, el recunoscuse singur că între eroii săi e numai o deosebire de nume, subt care se ascunde spiritul unic al autorului, şi Oscar Wilde, cu pătrunderea lui fină, prevenise pe Gide împotriva acestei lunecări în afara artei.

Personajul central al romanului *Les faux monnayeurs*, scriitorul Edouard, este membrul aceleiaşi familii spirituale, înapoia căreia se agită sufletul autorului. Edouard nu lucrează şi nu reacţionează. Primeşte tot, notează tot. Ca romancier il pot concepe astfel. Ca *om*, m'ar interesa însă să ştiu *cum* îl impresionează fiecare fapt pe care îl percepe şi cum se traduc în acţiune şi în viaţă gîndurile lui. Dar Gide se fereşte de acţiune şi preferă să o lase pe sama altora. O spune deschis în reflexiile lui critice şi prin glasul lui Ménalque şi al lui Edouard.

Cauza acestei inacţiuni este teama de mărginire a posibilităţilor de acţiune, pe care autorul le vrea largi, nestingherite, infinite. Această teamă e caracteristică, de aceia, ne vom opri puţin asupra ei.

„A alege, — spune Ménalque în *Nourritures terrestres*, — înseamnă a renunţa pentru totdeauna la tot restul, — şi cantitatea numeroasă a acestui *rest*, rămîne preferabilă oricărei alte unităţi".

Ménalque vrea să se menţie liber de orice legături, în aşteptarea posibilităţilor infinite ale viitorului. Alegerea presupune o fixare a preferinţelor într'un senz anumit, care poate exclude tot celace nu converge spre obiectul ales. El preferă veşnica mobilitate a aspectelor vieţii, care trebue să-l găsească întotdeauna *disponibil*. Ideia aceasta e precizată şi mai lămurit în volumul *Incidences*.

Dar a păşi într'un senz, poate nu numai să răpească plăcerea de a merge în direcţia contrară, ci să şi determine consecinţi pe care e necesar ca individul să le înfrunte cu tărie. Viziunea acestor dificultăţi, a acestei nevoi de reacţiune ca o consecinţă a acţiunii provoacă, probabil, teama lui Edouard din *Les faux monnayeurs*, şi îl ţine departe de viitoarea vieţii, pe care o examinează cu atenţie, o analizează cu pasiune, dar în care se fereşte să se cufunde de teama naufragiului.

Pentru caracterizarea mentalităţii vremii, această atitudine constitue un însemnat document omenesc, căci ea e un produs al sensibilităţii care găseşte în adîncirea analizei introspective satisfacţia acelei energii pe care alte epoci o risipeau în exuberanţa vieţii exterioare şi a acţiunii.

Cît de semnificativ a ilustrat scriitorul francez cu propriul său exemplu, această teamă a atitudinii hotărîte în senzul pe care i l-ar fi dictat, într'un anumit moment, conştiinţa sa! La Gide, îndrăzneala ideii, nu e urmată de curajul unui gest corespunzător. In timpul războiului, cunoaşterea deaproape a culturii germane şi a spiritului german, îi insuflase oarecare idei, care se deosebeau hotărît de părerile curente. „Cele mai frumoase daruri ale noastre", spunea el, „aveau nevoe de Germania spre a le pune în lucru". Şi, recunoscînd nevoia de a împedica tendinţa acesteia spre dominaţie, adăoga: „Germania a dovedit îndeajuns în ce putea să fie utilă şi noi am dovedit îndeajuns celace ne lipsea".

Scrise în timpul războiului, aceste rînduri *(Réflexions sur l'Allemagne)*, care conţin şi caracterizări reuşite ale psihologiei gregare germane, au fost publicate abia în 1919, după ce furia războiului făcuse loc liniştei relative a „păcii înarmate". Inspirat, ca şi Romain Rolland, de puterea adevărului, Gide n'a putut avea tăria de caracter a acestuia, de a striga cuvîntul înţelegerii în timpul încăerării sîngeroase. Deşi Gide justifică tăcerea prin faptul că, „nu există mai mare greşală decît un adevăr susceptibil de a slăbi braţul care luptă", adevărurile acestea puteau fi spuse fără nici o primejdie, deoarece însuşi scriitorul francez găsise tema „diplomatică" a expunerii lor, separînd pe Goethe şi pe marii scriitori germani ai trecutului, de politica războinică prusiană. Poate că şovăiala din acele clipe, l-a făcut să

conceapă ostilitatea, manifestată cu virulenţă în urmă, contra lui Romain Rolland.

Odinioară, în paginile „de afecţiune, de admiraţie şi de milă respectuoasă", închinate memoriei lui Oscar Wilde, descriind întîlnirea cu scriitorul irlandez la Paris, după eşirea acestuia din închisoare, Gide mărturisise candid neplăcerea pe care a resimţit-o la invitaţia acestuia de a lua loc la masa lui. Pentru cei care cunosc puternica influenţă exercitată de Wilde asupra scriitorului francez şi interesul pe care-l punea în conversaţia cu autorul *Portretului lui Dorian Gray* şi al *Intenţiunilor*, această contrarietate e semnificativă: era teama compromiterii în tovărăşia fostului puşcăriaş.

*

Am spus că scriitorul francez s'a interesat de cîteva din problemele actuale mai ales în studiile critice din *Prétextes*, *Nouveaux prétextes*, *Incidences* şi *Dostoiewsky*. Aceste studii, scrise cu multă putere de pătrundere, pun în lumină adevăruri pline de originalitate, revelate cu o desăvîrşită modestie.

În analiza operei lui Dostoievski, Gide arată cele trei regiuni pe care le deosebeşte romancierul rus în personalitatea omenească: regiunea speculaţiei intelectuale, cea intermediară a pasiunilor şi „regiunea profundă, unde nu pătrunde mişcarea pasiunilor..." Pe acest plan de observaţie, criticul francez dezvoltă consideraţiile sale asupra lui Dostoievski, cu o simpatie şi cu o putere de înţelegere pe care n'a dovedit-o până în prezent nici un alt scriitor francez. Autorul se opreşte, pe alocuri şi la părerile lui Vogüé din *Romanul rus*, demonstrînd insuficienţa prezentării operei celui mai de seamă dintre romancierii ruşi ai veacului trecut.

„Romanele lui Dostoievski", spune Gide, „deşi sînt romanele cele mai pline de gîndire, nu sînt niciodată abstracte, ci rămîn cărţile cele mai pline de viaţă pe care le cunosc". Această constatare n'a putut influenţa însă asupra caracterului prea abstract al ideilor din *Les faux monnayeurs*, celace arată că la Gide luciditatea observaţiei critice întrece puterea de creaţie a operei de artă.

Scriitorul francez e atras în opera lui Dostoievski mai mult de laturea morală a problemelor. „Chestiile politice", spune el în *Incidences*, „îmi par mai puţin importante decît cele sociale; chestiile sociale mai puţin importante decît cele morale". Această preocupare pentru laturea morală a problemelor e explicabilă la un scriitor care se simte atras spre celace contribue mai mult la formarea conştiinţei individuale şi sociale. Vorbind de Dostoievski, autorul francez întrebuinţează aproape aceleaşi cuvinte, ca cele din *Incidences*, spre a caracteriza orientarea morală a romancierului rus.

Îmbrăţişarea problemelor estetice şi morale în domeniul criticii literare şi filozofice este una din laturile cele mai de seamă ale manifestării lui André Gide. Crescut în religia protestantă şi dezvoltat în mijlocul unei societăţi catolice, scriitorul francez a păstrat în toată opera sa un spirit viu şi neîncătuşat de prejudecăţi şi de formule. Prevenirea socială din jurul împotriva credinţei religioase reformate, i-a deschis lui Gide din vreme ochii asupra intoleranţei spiritului tradiţionalist şi l-a îndreptat spre concepţia unui naţionalism cu totul diferit de cel al tradiţionaliştilor Barrès şi Maurras.

Ciocnirile dese cu Barrès, au dat lui Gide ocazia să-şi dezvolte opiniile asupra respectului pentru trecut, a rolului influenţelor străine în fermentaţia morală a unui popor şi a caracterului naţional al artei. Dar punctul de vedere larg şi obiectiv al scriitorului francez n'ar fi fost posibil fără perspectivele vaste deschise de influenţele venite din afară. Studiile sale asupra lui Dostoievski, Goethe, Nietzsche şi Wilde, vădind simpatia profundă pentru aceste spirite atît de deosebite în valoarea, concepţiile şi manifestările lor, arată şi domeniul întins al posibilităţilor lui de înţelegere şi de asimilare. Multe din aforismele lui Wilde se găsesc expuse în altă formă şi integrate în părerile lui Gide asupra artei. Pătrunderea operei lui Dostoievski este realizată cu atîta simpatie, încît *unele* fraze scrise de Gide, ar putea fi semnate, fără şovăire şi de romancierul rus. De pildă, această idee: „Bucuros aşi striga: Ce-mi pasă de viaţa veşnică, fără conştiinţa de fiecare clipă a acestei veşnicii? Viaţa eternă poate fi de pe acum prezentă în noi. O trăim din clipa în care consimţim faţă de noi înşine să murim, să obţinem dela noi acea renunţare, care îngădue de îndată învierea în eternitate". Cine ar putea deosebi organic aceste cuvinte de stilul atît de personal al lui Dostoievski?

De Nietzsche autorul francez se simte legat printr'o predispoziţie sufletească veche. „Am intrat în Nietzsche fără voia mea, îl aşteptam înainte de a-l cunoaşte. . Şi pas cu pas, în urmă, citindu-l, îmi părea că excită ideile mele", scrie el în scrisoarea XII-a din *Pretextes*. Am văzut că filozoful german a influenţat anumite preferinţi ale lui Gide şi scriitorul francez nu se sfieşte să exprime în pagini de o remarcabilă luciditate critică, admiraţia pentru cel care afirmase ideile scumpe lui „cu îndrăzneală, cu măestrie, cu nebunie".

Cunoaşterea limbii germane i-a îngăduit să se cufunde în cetirea operelor lui Goethe, a cărui seninătate şi lărgime de vederi a influenţat concepţiile lui morale şi artistice şi l-au întărit în dragostea lui pentru clasicismul expresiunii. * Traducerile din

* Felul cum concepe pe Boris de *Les faux monnayeurs* arată că Gide e familiarizat şi cu ideile lui Freud. E un caz care demonstrează consecinţele „refulării" instinctului la un copil cu temperamentul arzător.

Shakespeare, Joseph Conrad și William Blake, arată o familiarizare deplină cu subtilitățile limbii engleze și cred că și Gide n'a putut să n'o folosească pentru cercetarea mai de aproape a operelor moraliștilor englezi.

In Franța îl atrag tocmai cei mai dificili, dar și cei mai caracteristici scriitori ai generației actuale: Proust și Valéry. Studiile asupra lui Proust vor rămîne între cele mai subtile pagini critice ce s'au scris vre-odată asupra romancierului francez. Spiritul ascuțit al criticului separă cu delicateță firele fine ale trăsăturii operei lui Proust și e de ajuns să cunoaștem complexitatea temperamentului acestuia, spre a ne închipui subtilitatea necesară pătrunderii lui. Gide compară încetineala succedării ideilor și imaginilor din *A la recherche du temps perdu*, cu felul de compunere a lui Montaigne din *Essais* și crede că această încetineală e datorată perfecțiunii închegate în fiecare frază. Cu această apropiere am ajuns să pomenim de un alt nume drag lui André Gide: pe cel al autorului *Essais*-urilor, care, în compoziția lor intimă, au atita asemănare cu cele ale autorului *Pretextelor*.

Gide are pagini elocvente contra rutinei. Pentru a stimula tendința spre prefacere, el face apologia influențelor venite din afara granițelor Franței, influenți menite să primenească spiritul francez, așa cum eterna tinerețe a Franței e posibilă numai prin încrucișarea raselor variate care o compun. Gide ironizează teama „inrădăcinaților" de a-și perde personalitatea prin suggestia unor concepții străine și conchide: „Acel care se tem de influențe și se feresc de ele, mărturisesc tacit sărăcia sufletului lor... Acel care fuge de omenire pentru el însuși, nu poate reuși decit să devie particular, bizar și defectuos" *(Prétextes)* *

Pornind dela aceste exemple individuale, scriitorul francez caracterizează manifestarea literară a colectivității naționale, și arată că noțiunile de literatură și artă *națională*, se confundă în ințelesul lor adinc, cu cele de literatură și artă *universală*. Autorul *Pretextelor* nu poate concepe o artă care să nu fie națională. „Este cu putință", scrie el în *Nouveaux prétextes*, un popor fără literatură, un popor surdo-mut, dar cum să-mi închipui un cuvînt care să nu fie expresia cuiva? O literatură care să nu fie expresia unui popor?".

Am văzut că Gide nu confundă *naționalul* cu *naționalismul* tradiționalist și strimt, care se intemeiază, de obiceiu, pe pasiunile populare. Vederile lui sint de un individualism aristocratic. El urăște mulțimea, care vrea să impue idei și atitudini, dar nu vede cu simpatie un individualism ce s'ar ridica infatuat

* Goethe remarcase odinioară: „Orice literatură sfirșește prin a se plictisi în sine (ennuyirt sich zuletzt in sich selbst), dacă nu se improspătează la izvoarele străine".

de succes și de forță, poruncind destinului pentru satisfacerea pasiunilor lui egoiste, și acesta e unul din punctele care-l separă de concepția rectilinie a lui Nietzsche.

Gide cere individului *sacrificiul vieții și al personalității sale*, tocmai spre a le face mai vii. Preceptul evanghelic! „Cel ce va voi să-și mintuie viața o va pierde, dar cel ce-și va da viața o va face intr'adevăr vie", răsună ca un „leit-motiv" de-a-lungul intregii opere literare și critice a scriitorului francez. El izbutește să scoată imagini de o frumusețe impresionantă din ideia acestui sacrificiu, și lărgirea ei în domeniul național inspiră etica sa literară.

„Am susținut", spune Gide, că opera de artă cea mai desăvirșită va fi și cea mai personală... că nu nivelîndu-se ci individualizîndu-se, individul servește statul; și, tot astfel, naționalizîndu-se, o literatură ia loc în omenire și capătă semnificația în concert. Dar convins de adevărul adinc conținut în învățămîntul lui Christ: cel ce vrea să-și mîntue viața o va pierde, dar cel ce-și va da viața o va face intr'adevăr vie, am crezut că cel mai inalt individualism este în sacrificiul, (dar voluntar) al individului; că opera cea mai personală este acea care comportă cea mai mare abnegație și, de asemeni: că cea mai profund națională, cea mai particulară, etnic vorbind, este și cea mai omenească și care poate mișca și cel mai mult popoarele cele mai străine. Ce e mai spaniol decit Cervantes, mai englez de cit Shakespeare, mai italian de cit Dante, mai francez decit Voltaire sau Montaigne, decit Descartes sau Pascal, mai rus de cit Dostoievski; și ce e mai universal omenesc decit aceștia?".

Spiritul inalt care animă aceste pagini se și impune cu forța unei logice elementare. Cit de adinci se găsesc, în această idee, urmele misticismului arzător din *La porte étroite*, cu sacrificiul voluntar al Alissei!

Dacă totuși, prin spiritul național se ințelege numai felul tradițional în care un popor își exprimă gindurile sale, problema caracterului național al unei literaturi e menită să provoace grave nedumeriri. Izvoarele de inspirație pot fi atit de adinci, în cit apariția lor la suprafață să fie multă vreme intirziate. Operele scriitorilor francezi actuali, deși se depărtează de tiparul cunoscut și admis al tradiției franceze, sint totuși, o emanație autentică a spiritului francez.

„La drept vorbind", spune Gide, „cred geniul profund al rasei noastre foarte diferit de ceiace diverși critici superficiali au obișnuit să numească „spiritul francez" și care nu e, în cea mai mare parte, de cit un fel de lustru al gindirilor banale". In virtutea acestui „lustru" a fost contestat până și caracterul francez al operei lui Proust, spre a se afirma în urmă că numai țara lui Montaigne l-a putut produce.

Ridicîndu-se împotriva naturaliștilor, a căror artă o socotește ca semnul unei diminuțiuni a vieții, Gide susține că nu-

mai acolo unde viața pulsează puternic se poate naște adevărata artă: „Arta naște prin supracreștere, prin presiune, prin supraabondență; ea începe acolo unde a trăi nu mai ajunge spre a exprima viața". Artistul e dator să se avinte pe căi nouă și îndrăznețe: „Imi place", scrie Gide, „tot ceiace îndeamnă pe om să piară, sau să fie mare".

In tendința sa de a aborda problemele morale, Gide a trebuit să se întîlnească de multe ori în opinii cu Romain Rolland. Spiritele celor doi scriitori contemporani ai Franței se apropie în atît de multe puncte, încît ostilitatea pe care o manifestă autorul *Pretextelor* împotriva lui Rolland este greu explicabilă. Gide o justifică prin părerea că opera autorului lui *Jean Christophe* e atît de străină de spiritul francez, de limba și de arta franceză, încît adoptînd atitudinea de izolare în timpul războiului, Rolland n'ar fi putut decît să cîștige din dezastrul Franței.

Spiritul polemic al lui Gide l-a făcut să arunce multe săgeți lui Barrès, lui Mirbeau, lui Curel (de ale cărui imagini din *La fille sauvage* a fost totuși influențat în *Simfonia pastorală*) și altora, dar niciodată n'a dat curs unei vehemențe atît de nestăpînită ca cea îndreptată împotriva lui Romain Rolland. Aprecierile sînt scurte, dar pline de răutate crudă și tăioasă.

Care să fie cauza acestei porniri neobișnuite? Intr'unul din studiile lui Dostoevski, Gide povestește singur că odinioară, *înaintea războiului*, voind să scrie o monografie asupra scriitorului rus, primul său gînd s'a îndreptat spre o lucrare „imitată după viețile lui Beethoven și Michel Angelo, *frumoasele monografii ale lui Romain Rolland*". Părerea aceasta despre *Viețele oamenilor iluștri* e în contrazicere strigătoare cu atacurile ulterioare, care negau lui Rolland meritul oricărei arte, a oricărui stil și oricărui gust. Cum atacurile s'au produs după războiu, e firesc să ne întrebăm dacă nu e aici un sentiment ascuns împotriva omului care, avînd aproape aceleași vederi ca și dînsul în mijlocul viitoarei armelor, avusese curajul de a-și conforma acțiunea ideilor călăuzitoare. Nu i se va fi părut oare lui Gide, că ori cît de comodă ar fi inacțiunea și mărginirea frămîntărilor în domeniul aspirațiilor și al ideilor netraduse în acțiune, sînt momente în care conștiința face să tresară în noi nevoia imperioasă de alegere și de acțiune, care apare mai salutară de cît cele mai înalte opinii?

Ce alta ar fi putut depărta pe acești doi scriitori, atît de preocupați să găsească o formă nouă de expresie, deschisă influențelor largi ale culturii europene și mai ales literaturii ruse, germane și engleze? Jertfa săvîrșită cu prețul hulei de Romain Rolland în timpul războiului și care l-a atras nedreptele atacuri, nu corespunde, oare, tocmai acelui sacrificiu pe care-l cere Gide individualității, spre a o face mai strălucitoare?

Cînd autorul *Incidentelor* se cufundă în cetirea operei lui Proust ca într'un „lac al deliciilor" și cînd el însuși se revoltă

împotriva interpelării strîmte a noțiunilor de „spirit francez" și caută mijloace nouă de expresiune, această vehemență pe tema compoziției și a gustului, împotriva unui autor care a arătat în monografiile asupra oamenilor celebri și în *Colas Breugnon* că știe ce înseamnă efectele de stil și umorul înviorător, impresionează într'un mod straniu. Insuși evoluția excepțională spre umor a ambilor scriitori (*Colas Breugnon* și *Les caves du Vatican*) și mărturisirea surprinzătoare a amîndurora că subiectul acestor romane li s'a impus cu tărie, în afara preocupărilor lor, arată o stare de spirit care converge în multe puncte. De aceia e regretabil că scriitorul care a pătruns opera lui Dostoiewsky pînă la identificare spirituală, n'a putut înțelege taina unui gest, pe care i-l impunea lui Rolland misticismul credinții lui în dragoste și în nevoia unirii omenești.

*

Am ales unghiul de apreciere cel mai larg, spre a examina opera lui André Gide în raport cu clasicismul, tocmai spre a îngădui desfășurarea nestingherită a celor mai interesante idei și atitudini ale scriitorului francez. Am văzut individualitatea lui complexă ridicîndu-se deasupra nivelului părerilor curente și încercînd să libereze unele idei de prejudecata ce apasă asupra lor și le denaturează senzul și valoarea. Dar deasupra tuturor concepțiilor sale, dominîndu-le cu puterea convingerilor neclintite ale tinereții, dezvoltate și întărite prin reflexiune îndelungată, apare atitudinea sa în fața vieții, cristalizată în *Nourritures terrestres* și în paginile sale critice: dorința arzătoare a plăcerilor, în afara preocupărilor morale, dar pătrunsă de corectivul veșnicei disponibilități.

Ajungînd la această sinteză a cugetării sale, putem strecura o rază de lumină în taina unui suflet, ale cărui expansiuni par a închide tocmai drumul spre adînc, spre regiunea unde privirile indirecte ale cetitorului se opresc nedumerite. Prin ardoarea bucuriei tumultoase de viață din *Nourritures terrestres* se pot percepe disonanțe, opriri neașteptate, ceva nelămurit care răsună ca un vaet înăbușit de durere, ca o expresie abia perceptibilă a unei suferinți ascunse. Extazul acestui tantal modern, înaintea voluptăților pe care le dorește cu pasiune, pe care le simte atît de aproape, încît le-ar cuprinde într'o îmbrățișare arzătoare, dar pe care le refuză în clipa supremă, spre a rămîne veșnic însetat și disponibil, are ceva neverosimil și tragic. Exclamația din *Nouvelles nourritures* că omul e născut pentru fericire, vădește cel mult sforțarea perpetuă a cugetătorului francez spre realizarea echilibrului sufletesc, pe care însă un glas din adîncul firii sale i-l turbură, acoperind subt tumult imnul său de mulțumire.

Această tendință spre armonia sufletului, — pe care autorul

francez a urmărit-o toată viaţa, subt suggestia propriei lui persuaziuni, fără a putea atinge obiectivul,—s'a manifestat în afară prin clasicismul *mijloacelor de expresie.* Urmărind însă mai mult glasul interior al îndemnurilor proprii, izolîndu-se de mulţime şi urîndu-o, adîncindu-se într'o artă intelectualizată şi rafinată, ale cărei creaţiuni oglindesc aspectele diferite ale fiinţei sale morale, Gide n'a putut să priceapă în nuvelele şi în romanele sale, ecoul vibrant al bucuriilor şi suferinţele societăţii înconjurătoare. Declaraţiile repetate, făcute odinioară, că aparţine exclusiv timpului său, le-a schimbt, în urmă, în *Nouvelles nourritures* (1919), atunci cînd, pe a doua pantă a vieţii, a putut arunca o privire generală asupra întregii sale activităţi trecute. Romantismul adolescenţei* pe care-l desfăşoară în operele amintite, cu acea atracţie spre perversiuni trecătoare sau constante, cu acel cinism „gratuit", sau cu exemplele pasivităţii conştiente şi atrofiei voinţii, nu poate constitui o imagine a societăţii contimporane, ci cel mult, o deviaţie a sufletului ei, rezultată din nimicirea stăpînirii de sine şi din anihilarea nevoii mîntuitoare de coordonare logică a actelor vieţii.

Scriitorul francez a făcut sforţări uriaşe spre a scăpa din strînsoarea cătuşelor grele ale logicei, dar n'a mai putut cunoaşte, în imnul liberării, accentele vieţii contimporane. El ajunge să recunoască în *Nouvelles nourritures* că s'a depărtat de generaţia sa, dar interpretează izolarea ca o consecinţă a înclinării sale de a-şi îndrepta privirile spre viitor.

Să fie Gide unul din acei scriitori al căror glas va răsuna cu familiaritate şi plin de înţelesul greu al vorbelor, în vremile ce vor veni?—Răspunsul e în afara posibilităţilor noastre de verificare. Un lucru însă este sigur: personalitatea scriitorului francez nu intră deplin în tiparul propriei sale formule de definire a clasicismului, căci autorul *Hranei pămînteşti* n'a integrat,—cu toată voinţa şi adîncirea necesare în opera sa literară, preocupările morale şi spirituale ale generaţiei *actuale*, ale timpului său. Ideile cristalizate în opera sa critică, privind cîteva chestiuni de estetică şi de morală care apar ca emanaţia unei individualităţi complexe dar izolate, oricît ar îmbrăţişă unele probleme generale, nu se îndreaptă spre alte ţeluri decît cele urmărite în lucrările literare analizate.

„*N'am mare contact cu epoca* şi jocurile contemporanilor nu m'au amuzat mult niciodată", scrie autorul formulei „les extrêmes me touchent", în *Nouvelles nourritures.* Mă plec dincolo de prezent. Trec peste el. Presimt un timp în care nu se va mai înţelege decît cu greu ceiace ne pare vital astăzi".

Îndreptîndu-şi privirile spre viitor, scriitorul francez pare a

* Gide e un adversar hotărît al romantismului, dar în reprezentarea adolescenţei lunecă spre romanism, fără voe.

fi ajuns, cu vîrsta, să dispreţuiască judecata contimporanilor. Amintindu-ne, însă, de propriile lui argumente din *Prétextes* rostite în favoarea literaturii naţionale („numai naţionalizîndu-se, o literatură ia loc în omenire şi capătă semnificaţia în concert"), am putea face cu temei reflexia: numai înţelegîndu-se în aspiraţiile morale şi sentimentale ale timpului său, un scriitor poate lua loc în areopagul istoriei literare şi să capete o semnificaţie în concertul marilor creaţii. Gide a refuzat această integrare, deşi i se păruse un timp că a realizat-o.

Aureliu Weiss

Intoarcerea unde-au fost jurămintele *

Domnul Lică Cartojan atinse birjarul pe spate să oprească. Zărise la staţia de tramvaiu pe Radu Comşa, aşteptînd la bordura trotuarului cu ochii într'un ziar. Işi făcuse socoteala repede: acesta e omul care îi trebuia.

Sări din trăsură şi cînd fu lîngă Comşa îşi anunţă prezenţa cu un bobîrnac în ziar.

— Traditore, traditore! Ni-am lihămitit di atita opoziţiile ş'acuma cetim să videm, cadi ori nu cadi infama reacţiuni?

Domnul Lică Cartojan era ca întotdeauna cu mutra de vulpe voioasă şi ca întotdeauna nedespărţit de umbrela provincială, deşi ploaia nu stropise de două săptămîni.

Prinse mijlocul lui Comşa, familiar, şi intră — cum spunea — „direct în chestiune".

— Puiule, am si ti rog ciava... Macar ci mi si pari ci ti-ai cam dipartat di partid.. Mi si întîmplă una niplăcuti. Imi vini mini un proces la Casaţiie. Avocatu' cari-o pledat la Ieşi în apel, îmi telegrafiază în ultimu' moment că nu poati vini. O dat o boală pisti iel. Tocma' mă ducem la unu' di-aici cum mi-o dat iel adresa'n depeşi. Dar ştii că nu-mi placi să mă adresăz la fel di fel di nicunoscuţi. Imi faci mari sărviciu puiule: chestii di un şfert di cias. Şi să vezi cînd studiezi dosaru': un fliac. Am ciştigat la tăti instanţiili. Eu în Bucureşti nu pre cunosc lumi, numa' di-ai noştri din partid. Dară partidu-i una şi afacirili sînt alta...

După o pauză, făcînd cu ochiul, ca între oameni care ştiu despre ce e vorba:

— Bini înţiles cînd ii vorba de amara opoziţiie! La puteri ii alceava; cari om nu s'a 'nfrupta citi-oliacă dac'o luptat pentru partid?

Ii dădu drumul de mijloc, şi îl privi în ochi:

— Am inţăles că primeşti.

* Fragment din Capit. ultim al romanului „*Intunecare*".

Radu Comşa nu spusese că primeşte, dar gîndul îi surîdea. Avocătura lui mergea slab. O lăsase, o reluase; clienţii nimereau numai din întîmplare şi pentru treburi mărunte. Domnul Lică Cartojan se ivise la timp.

— Să vedem... Până nu studiez dosarul, ce-aşi putea spune?

— Atunci ii ca şi făcut, puiule! — se bucură domnul Cartojan. Motivili recursului îs pusă la punct di avocatu' meu. Numai li disvolţi. Văd ci aşteptai un tramvai. Dă-l naibii di tramvai şi hai să luăm masa împreună. Iţi explic cum stă toati daravera, cît gustăm din nişti mititei cu gogoşari, cari-s singuru' lucru bun cari-mi placi la bucureştienii aiştia.

Radu Comşa luă masa la restaurant împreună cu dl. Lică Cartojan şi se lămuri. Rămase surprins numai că domnul Cartojan se judeca pentru o intreprindere din judeţul Bacău. Il credea operînd numai la Iaşi, unde îşi avea sediul electoral.

Domnul Lică Cartojan îl compătimi:

— Ţi-am spus eu puiule, ci nu eşti di politici. In politici, drăguţi, si-ţi faci afacirile cît mai diparti di alegători. Altfel ti scormoneşti ba unu' ba altu', te mai bagiucureşti o gazeti, mai intri în conflict cu oameni chiar di la tini din partid, ci di undi mănînci tu vra să si'nfrupti şi altu'. Eu am, puiule, două cîmpuri di operaţiie. La Ieşi fac politici şi oaminii mă ştiu ca atari, la Bacău, şi mai am înci o făbricuţă în tovărişie cu un Evreu în Ardeal; acolo îs negustor. Eu la Ieşi fac sărvicii la alţii, la Bacău şi la făbricuţă me din Ardeal, cer si-mi faci alţii sirvicii, macar di-ar fi aciia alţii, nişti banditi din infama reacţiuni.

Radu Comşa studie dosarul, pledă şi cîştigă procesul. Nu-i păruse afacerea prea curată. Procesul îl cîştiga domnul Lică Cartojan şi îl perdea o obştie de ţărani. Dar avocatul obştiei se prezentase numai de formă; dreptatea după lege trecuse încă din prima instanţă de partea domnului Cartojan. Sentinţa rămase definitivă.

— Brava, puiule! Ştiem ci n'am dat greş! — clipi domnul Lică Cartojan din ochii de vulpe cu deplină mulţumire. Cum agiung acasă îţi expediez onoraru... Nu pre am parale la mine ci Bucureştiu ista m'o uscat. Da' cum agiung... fii fără grijă! Sau mai bine alticeava... Ai procesi cumva aieste v'o două zili, ori poati ieşti mai liber?

Radu Comşa răspunse că n'are procese aceste vr'o două zile. Domnul Cartojan se veseli:

— Atunci am nimerit-o. Eu plec disari. Nu mă duc la Ieşi până săptămîna viitoari. Mă opresc întăi la Bacău. Am şi depeşat să mă aştepti otomobilu' fabricii la garî. Am înţăles după cît mi-ai spus că locurili undi tăiem noi, li cunoşti di pi vremea războiului ş'am mai înţăles că ţi-ar faci plăceri si li mai vezi. Ai o ocaziie cum nu si poati mai buni. Ti duc şi ti aduc până la garî la Bacău cu otomobilu. Stai o zi, faci plimbari

cît îm văd ieu di daraveiurili meli, ti'ntorci și cu bani... zău, că-mi faci mii întîi mari plăceri! Să vezi ce frumos am curățit noi pi undi o fost ticăloșiia ceia di război! Daci ti-ai hotărît, ni vedem la gari. La revideri!

Radu Comșa nu eșise din București de cîteva luni, din iarnă! Și la cîmp nu fusese de anul trecut, dela cel din urmă drum al lui în satul părintesc, Hîrtoape. Își spunea că undeva există verdeață și cîmp liber, iar el uitase. De multă vreme se hotărîse să se întoarcă și acolo odată, în locurile pe care le-a cunoscut numai subt bătaia tunurilor. Amînase, îl ținea legat aci viața ca pe o muscă prinsă în hîrtie cu clei. Seara fu la gara de Nord. Luase un bilet de clasa a doua; domnul Lică Cartojan avea unul de clasa întîi.

— Ei, ci ni facim acu', puiule? – întrebă dezolat.

— Nu ne facem nimic. E foarte simplu. Dumneata mergi în vagonul dumitale, eu într'al meu. Ne dăm amîndoi jos în gara Bacău. Tot odată ajungem.

— Ei, nu așă, frati! Să-l schimbăm... Plătim diferența până nu si închide casa... Ia dă-l oliacă la mini, ci văd ci-s tot mai discurcireț ieu, macar că's provincial.

Radu Comșa care n'avea cherestea în ținutul Bacăului, nici o fabricuță în Ardeal, și trăia cu strînsă economie, schimbă biletul ca să țină companie domnului Cartojan. Până la Buzău află astfel prețul diferitelor calități de scînduri, la Galați și loco gară, ticăloșia căilor ferate care urcă la fiecare trimestru tariful dar nu pune la dispoziție vagoane decît cu „șpagă" la personalul din stații, află catastrofele schimbului, incapacitatea guvernului în politica economică, și alte multe chestiuni care îl dureau mult pe domnul Lică Cartojan. Pe urmă dincolo de Buzău, cînd se goli vagonul, domnul Lică Cartojan întinse subt picioare un ziar și peste obraz desfăcu altul, adormind subit, cu o miraculoasă trecere dela agitarea cea mai completă la un somn vecin cu moartea. Radu Comșa eși pe culuoar, deschise fereastra să respire noaptea răcorită.

Luna ținea fidelă tovărășie trenului, în întunericul de dincolo de scînteele mașinei. Haltele cu lumini somnoroase rămîneau nălucí în cîmpuri mute. Radu Comșa își aminti dintr'o piclă unde domniseră înecate, cuvintele locotenentului Ghenea despre expresiile arogante, rostite odată în altfel de tren și în altfel de noapte. Are să-i vadă mîine movila de pămînt unde tot neastîmpărul acela care părea etern, a muțit. Gîndi la taina lui grea, de moarte, neisprăvită atunci pe brancardă, luînd-o cu el în lumea de unde n'avea s'o mai știe nimeni, niciodată. Se alese din piclă și chipul lui Mihai Vardaru, dar nu chipul lui tînăr și voios, ci numai hida arătare cu obrazul înălțat din balta cu ațe verzi, cu lipitoarea cuibărită în orbită. Pe urmă Radu Comșa se gîndi la el. Iar vîntul rece al nopții fu amar.

În gara Bacău îi aștepta fratele domnului Cartojan, administra-

tor general al întreprinderii. Exemplar aidoma cu domnul Lică Cartojan, cum seamănă un pui de vulpe cu o vulpe mai bătrînă.

Cînd află că procesul s'a isprăvit, și că a fost cîștigat, își manifesta bucuria, scoțînd pălăria de doc, trîntind-o în palmă și așezînd-o apoi pe cap, cu funta la frunte.

— Bini c'am văzut-o și pi asta! Di-acuma ni punim pi lucru sărios.

Se plimbă cu hainele de sport, cu jambiere galbene și cu pardesiu de pînză, măsurînd peronul și frecîndu-și mînile exact cum și le freca domnul Lică Cartojan.

— Di-acuma bădie Lică, ai să vezi cum ți-i frec eu pi mîrlani! Au si să'nvețe dumnialor si mă cunoască și si mă pominiască...

Radu Comșa intră în restaurant să-și încălzească stomahul cu un ceaiu fierbinte. Îi părea bine că a venit, dar începea să regrete că se întoarce *acolo*, în tovărășia acestor oameni, cu gîndul numai la afacerile lor, la cine știe ce fel de afaceri.

Domnul Lică Cartojan își repară puterile cu o gustare mai solidă: sardele, brînză, pastramă și cîteva țuici. Plăti galantom și consumația lui Radu Comșa, cu toată împotrivirea. Afară îi aștepta un Ford, hîrbuit și ruginit ca un ibric.

— Poati vrei si stai lîngă șofer, puiule? — întrebă ospitalier domnul Cartojan. Îmi convini și mia. Pe drum numai bini mă pun! Ticu în curent cum mai stau lucrurili pi-aici... Eu așa lucrez, puiule! Un frati aici, unu' la fabricuța din Ardeal; au și dînșii de lucru și cîștigă oliacă di parali, iară ieu n'am tiamî ci furi și părăduiești unu' străin.

Mașina țîșni într'un huruit de fier vechiu cu o sprinteneală și un avînt neașteptate dela înfățișarea preistorică. Șoferul slobozi cu o bucurie de salbatec, samovarul fosăind, sbîrnîind, strănutînd și jucînd în arcuri, pe drumuri colboase, pe creste de dealuri și peste podețe. Radu Comșa își făcea degetele picioarelor cîrcel în ghete, de cîteori mașina arunca la cotituri, pi iia pe roțile de dindărăt, părea că se răstoarnă peste cap sau că se va desface brusc din toate încheeturile, să umple drumul de șuruburi și hîrburi. Dar mașina nu se desfăcu și nu se rostogoli peste cap.

În două ceasuri erau la Onești. De aci Radu Comșa recunoscu locurile. Îi păreau deșarte și mai largi, fără forfota în care le văzuse întâiu.

De după culmi ar fi așteptat poate să se înalțe o pasere de metal, încercuită de noruleți albi ca cei din jurul serafimilor pe icoane; să bubue salvele unei baterii care-a fost uitată acolo și s'a deșteptat.

Drumul era umblat numai de cară cu boi, ferindu-se în mers domol spre șanțuri, cu oameni mergînd pe lîngă încărcături, iar după culmi se ridica și se lasa numai un nor alb, de vară.

— Eu am si rămîn oliaci la fabrici, puiule! — îi bătu dom-

nul Lică Cartojan pe umăr, de la spate. Daci vrei, ti dai oleacă glos, si-ti dismorțăști și si vezi locurili.

Sîntem chiar pi-o linii undi-o fost tranșeili. Pi urmă ti duci mașina la sat, vezi și acolo ci ai di văzut și vin ieu si ti aduc înapoi... Tot am oliaci di răfuială cu dumnialor dela Obștii. Am si li aduc vești buni.

Fordul își sdruncină fiarele pe ponoarele unui drum de cară. Radu Comșa se răsuci să vadă: pe acolo, mai departe, era poteca pe unde urcau. Se auziră ferestraele țipind în tăcerea pădurii. Mașina încetini pe lîngă un convoiu cu scînduri. Domnul Lică Cartojan strigă ceva la oameni, făcînd cu degetul amenințător, cărăușii rămaseră cu pălăriile în mînă. Pe urmă șofeurul slobozi iar, hurducîndu-i peste hopuri. Inconjurară o împrejmuire de leațuri, roțile călcară pe pămînt moale cu rugumătură de lemn și așchii, saltară pe linia îngustă și ruginită, intrară pe poarta fabricei și se opriră poticnindu-se, în fața unei case albe, cu o inscripție pe placă de lemn:

BIROU

In hangarele de scînduri, ferăstraiele spintecau văzduhul cu vaiete întrerupte. Tăceau o clipă, începea altul, se întreceau într'un fel de chiote de triumf.

Domnul Lică Cartojan, își frecă mîinile și vorbi tare, fiindcă nu se auzea de vuet.

— Aiasta-i muzica ci-mi placi!... Puiule, daci vrei si ti speli și si ti scuturi oliacă di colb, ti duci Ticu în odaia lui, iți pregătești Lența tăti celi. Pi urmi ti plimbi undi-ți spuni inima. Eu am de lucru o țîri în cancilarie.

Radu Comșa își răcori ochii. Inima nu-l îndemnă să intre în fabrica unde ferăstraele despicau brazii cu miros iute și ud. Se depărtă pe după împrejmuirea de scînduri, în pădure.

Dela o potecă înainte începu să-i fie cunoscut drumul. Pe urmă iar nu-l mai cunoscu. Aci fusese pădure; e acum pămînt pleș, cu smeuriș. Se împiedică într'un capăt de sîrmă ghimpată, ca o capcană răsucită în vîrful unui par putred. Parcă mai la dreapta... Acolo a fost bordeiul lor: e o groapă scufundată în care au crescut bălării. Se ascunse un animal într'o gaură. Pe urmă șanțul surpat: abia o adîncitură cu buzele rotunzite de ploi. O băltoacă. Tresări. Sunase „stioc" ceva, ca un glonț în pămînt. A fost numai o broască țîșnind în apă coclită. Dar un cartuș a găsit jos, de alamă verde-neagră. Tot pămîntul e presărat de sfărmături de metal; însă nu se mai văd sfărmăturile, le-a acoperit mușchiul și iarba.

Au murit aici oameni și se așteptau să se omoare?

Tăcerea e ireală. Cerul înalt. Numai în vale gem ferăstraele.

Aici a fost locul cel mai apropiat între tranșee. De aici pri-

vea la șanțurile nemțești cu lăcomie și cu svîcniri scurte în inimă. Din movila de pămînt atîrna sdreanța unui sac negru și putred. Le părea atît de misterioasă tranșeia aceasta din față? Acum poate vedea însfîrșit ce e acolo.

A mers. Un șanț dărîmat ca și celălalt, cu vrejuri și spini. N'ai fi crezut niciodată că erau atît de aproape. O piatră svîrlită mai tare ar fi ajuns dela unul la altul.

Și încă o sîrmă peste care a călcat, în alt par putred: numai că e o sîrmă de ale „lor". Un bordeiu de ofițeri. A fost mai temeinic construit: a rămas gura întreagă.

In vizuinile acestea se pîndeau unii pe alții? Pe fîșia aceasta îngustă de pămînt credeau ei că se deslănțuie un cataclism cosmic? N'a fost nimic. Abia cîteva scurmături în țărnă, pe care le-a cicatrizat vremea, le-a netezit ploile și le-au îmbrăcat buruenile.

Numai morții nu mai au nici o întoarcere.

Iar dacă s'ar întoarce nu le-ar suna oare straniu țipătul ferăstraielor retezînd în lemn, în vale?

Radu Comșa se întoarse unde altădată a mai stat. La butucul de lîngă bordeiul lui, cînd cetea scrisorile.

In capătul acela, întotdeauna își găsea de lucru Stelian Minea, cetind ziarul, cînd el desfăcea plicul Cuminiței.

Prin ce minune trunchiul a rămas? E acum putred. Miroase a mucigai, au crescut ciuperci din miezul umed. Cînd atinse una, se sfărmă fragilă și au fugit gîngănii. Cum au încăput oare în scorbura aceasta și au putut trăi? Aveau două paturi: acolo Ghenea a avut odată să i spună ceva și a tăcut. Poate era aproape să-și spovedească taina pe care a dus-o cu el. Erau aproape și aproape de moarte, dar nu se simțeau însă destul de aproape să-și spună într'adevăr ceiace înlăuntru îi rodea.

Nici o țipenie. In tainica tăcere a sihlei, suspină muribund numai un ecou refugiat acolo din cine știe ce adîncuri. Rășina topită de căldură birue mirosul răcoros al tufelor de mintă. Bîzîie țînțari în fîșiile de raze.

Pe aici cobora la „Casa Neamțului". A regăsit drumul. Dar și zidul cel din urmă a căzut. Cărămizile și treptele au fost cărate undeva să slujească la vre-un adăpost nou. Ciudat: mai durează totuși flori sălbătăcite printre ierburi și recunoaște fire de legume. Pete rotunde și goale în pămînt, arată pecingini în care n'a mai putut prinde viață nici o iarbă. Urmele focurilor vechi. De aici a plecat Mihai în cea din urmă zi. Și dincoace, într'o noapte, au hotărît aproape ca un jurămînt, cînd se vor întoarce în cealaltă viață, să cheme la dînșii oamenii care-și răcoreau necazurile în jurul tăciunilor. Soldatul Bocăneț, arătarea lui Mucenicu; alții despre care nu-și mai amintește nici cum se numeau... Nu l-ar mai cunoaște și nu l-ar mai recunoaște.

Bate lin o talangă de turmă; printre brazii de sus se i-

țesc pete albe pe celălalt munte. De acolo își purta săbiile de lumină proiectorul.

Cînd se întoarce, pe măsură ce se apropie, răcnetul ferăstraielor crește. In metalicul sfîșiat al pînzelor dințate de oțel, chiotul de biruință, amenință toată pădurea. Ele singure au pus stăpînire aici. Pădurea are să fie pe încetul înghițită de baraca de jos.

Se aud acuma și lovituri de secure, glasuri omenești, trosnetul copacilor prăbușiți. Pe urmă strigătul laolaltă al oamenilor, cînd răsucesc un trunchiu greu cu țapinele. Ecoul se întoarce ostenit după ce-a colindat toate văgăunile.

— Ei, Puiule, cred că ți-o plăcut! — îl întîmpină frecîndu-și mînile domnul Lică Cartojan. Păcat ci pădurea-i cam stricată di ticăloșia ceia di război.. Altfeliu ar fi fost o afaciri și mai faină.

Domnul Lică Cartojan, pășește peste butucii răsturnați, urmat de fratele mai mic, după cum puiul învață să iasă la vînat după vulpea bătrînă.

— Eu am avut o idei bună, Puiule! Am adus lucrători din Basarabia și din Maramureș. Ieftin și sigur. Pi-acolo-i lipsă și foamiti, îs bucuroși ci li dă cineva di lucru si cîștigă o bucată di pîni. Am făcut ș'o cantini. Banu iesi de la mini și s'întoarci tot la mini.

Domnul Lică Cartojan mai împărți cîteva ordine, mai ceru cîteva lămuriri. E vorba să se înceapă un parchet nou. Dintr'acela are să curgă mană.

— Aiștea-s niște brazi drepți ca lumînarea. Lemn fain! Cît zici Ticule si ni iasă dintr'o bucată.

Amîndoi frații fac socotelile. Brazii așteaptă resignați, cu vîrfurile neclintite în cer.

— Acuma, drăguți si ni întoarcem la fabrică. Eu n'am isprăvit cu condicili meli. Daci ți-i voia si pleci îndati, dau ordin șofeurului. Eu îs di păreri însă să iei întîi masa cu noi. O pus Lența, cumnati-mea, niște pui la fript, olîacă di brînzi cu smîntînă, mai un vinișor... Nu vrei? Eu nu ti silesc! Găsești ceva de'mbucat și la crîșmă, în sat.

Porunci șofeurului să tragă Fordul.

— Numai ti rog drăguți, si mi-l trimeți îndată înapoi. Cum sfîrșesc aici viu și ieu si mă răfuiesc cu dumnealor. Și pi disară iești la noi. Pregătești Lența niști curechi cu rață... Dormi într'un pat mai acătări, pi urmă mini dimineați iești la gari.

Samovarul țîșni iar peste hopuri și șanțuri, coborîndu-l pe drum ocolit pe Radu Comșa, în sat.

Cînd ajunse, nu știu unde să oprească. Abia acum își dădu seamă că din satul cel adevărat, nu cunoștea pe nimeni afară de mătușa Ilinca și — de ce-a scuturat așa din cap? — și pe fata mătușei Ilinca.

Cei care însemnau intr'adevăr satul erau înghițiți atunci de numărul armatei: casele deveniseră cartierul cutărui ori cutărui ofițer. Mai știa că o parte din sat căzuse după ce-a fost rănit el subt bătaia tunului, cînd trupele s'au retras și numai după cîteva zile de luptă au împins frontul la loc.

Străbătu pe jos drumul dela un capăt la altul. Multe gospodării nouă; altele lărgite, nici un semn nu mai rămăsese că au spart pe aici obuzele. Viața se refăcuse îndată. Copii hăuleau pe uliți. Il lătrară cînii și se potoliră. Aici a fost cartierul și popota; școala e văruită proaspăt, poartă o inscripție nouă. Cartierul căpitanului Pleșea. Și dincoace casa mătușei Ilinca.

Radu Comșa avu o șovăire înainte de a deschide poarta. Fîntîna înaltă cumpănă nouă, acoperiș nou de șindilă îmbracă și casa; dar florile de nalbă ca și atunci se ridică până în streașină. Un copil tăbîrcește o pisică pe lîngă poartă, o fetiță cu ochii verzi. Acolo e fereasrta dela odaia „lui", unde pe masă veghea muza Elegiei și a lui Omir, Erato, atingînd cu degetul coarda nevăzută a lirei.

Il întîmpină un bărbat spătos, în cămeșoi neîncins, care clădea un stog. Rezemă țăpoiul de fîn.

— Aș vrea să vorbesc cu mătușa Ilinca... rosti Comșa uitîndu-se la fetița cu ochii verzi, ca să nu întîlnească ochii bărbatului.

— Hihi! Să fii dumneata sănătos, de cînd îi moartă baba Ilinca...

Radu Comșa rămase cu mînile spînzurînd dealungul trupului.

Omul se dădu mai aproape, scuturîndu-și fînul din păr.

— Poți să-mi spui mie, domnule, dac-ai avut ceva cu răposata...

— Nu... N'am nimic de spus... Credeam... O știam de pe vremea războiului. Am trecut pe aici... zic, să mă abat, să văd ce mai face...

— Atunci îi fi cunoscînd și pe Catrina?... S'o chem pe dînsa... Catrinăă-i!

O femee cu pruncul la sîn se uita pe fereastra deschisă; pe fereastra de atunci. Incruntă privirea la străinul care vorbea cu barbatu-său, dar nu-l cunoscu. Un tîrgovăț cu un semn urît la gură.

— Catrină! — chemă încă odată omul. Ce dracu' moșmolești acolo, femee?..

— Indată Culai! — sună dinlăuntru glasul același.

— Rămîi sănătos, bade! — se întoarse deodată străinul. Eu numai pe răposata vream să o vad...

Omul închise poarta după el, și fiindcă era gospodăros, gîndi că trebue să-i bată leațurile care s'au uscat și joacă.

— Intreba de mă-ta, ierte-o Dumnezeu acolo unde se află! — lămuri femeii care eșise cu pruncul în brațe, netezindu-și părul subt broboadă. Zice c'a cunoscut-o pe timpul războiului... Era chiar belit la obraz, aceala-i sămn de schijă...

— Şi ce-o plecat, parcă-l alunga cineva? — se miră femeia, desfăcînd din nou sinul şi potrivindu-l în gura copilului.

— Cine să-l ştie?... A fi avînd v'o negustorie pe-aici şi-i grăbit omul.

— Avea un semn urît, săracu'! — încheе fără nici o bănuială cea care se numise odată Catrinel.

Apoi omul apucă ţăpoiul şi se întoarse la stog; femeia intră în casă.

Radu Comşa mersese repede; numai cînd fu departe, domoli pasul. Razele cădeau vertical, se încingea arşiţa. Trecură scîrţîind trei cară cu fîn, în colb.

Cînd văzu firma „La infanteristul vesel", înţelese că aceia e cîrciuma despre care pomenise domnul Lică Cartojan. Pe zugrăveala tablei, infanteristul vesel şi expresionist, cinstea la o masă cu faţa prăvălată să i se vadă toate cele patru laturi, un pahar de vin din care zugravul înfăţişase în acelaşi timp fundul, gura şi o secţie transversală.

Înăuntru era răcoare, podelele fuseseră stropite cu apă. Portretul Regelui şi al Reginei, priveau în tejgheaua unde bonzăiau muşte pe o farfurie cu slănină uscată. Domnul Gheorghiu îi servi întinzînd pe masă un şervet curat, din casă. Dar Radu Comşa abia atinse mîncarea: i se oprea în gîtlej. Desfăcu ziarul rămas de dimineaţă în buzunar, după ce termină cafeaua cu miros de orz prăjit.

— N'ai tăiat nici astăzi, Gheorghiule?

— Nu părinte... Mîni dimineaţă am să taiu. Am eu grijă de Sfinţia-voastră.

Părintele înaintă din prag, uitîndu-se cercetător la străin.

— Şi de cafea, m'ai uitat, Gheorghiule? Poate avem drept să bem şi o cafea dacă dă Dumnezeu şi ne vine veste bună de la Bucureşti.

— Nu v'am uitat, părinte! Tot mîine. S'o dus nevasta la tîrg.

Părintele iar privi lung la străinul care cetea un ziar. Îşi luă inima în dinţi.

— Ce mai scrie la gazetă, domnule, dacă nu te supără îndrăzneala mea?

Radu Comşa împături ziarul, îl puse pe masă, la margine.

— Eu l-am cetit, părinte. Dacă vă face plăcere...

Părintele se apropie.

— Îmi dai voie, preotul Atanasie Ştiubei. Întrebam ca un sălbatec, aşa cum sîntem noi de pe la ţară, flămînzi să aflăm cîte-o ştire mai nouă. Ne vine poşta la două zile odată şi cînd prindem cîte-o gazetă o cetim de-a fira'n păr...

Părintele Atanasie trecu degetele prin caierul coliliu al bărbii.

— Sînteţi pe-aici cu vre-o afacere?

— Nu părinte... Am făcut războiul prin locurile aceste, şi am venit să văd cum arată acum.

Părintele Atanasie privi la semnele lui Comşa din obraz şi luă loc pe banca de lîngă părete, răzemîndu-şi o mînă în cîrja lustruită.

— Am înţeles eu dintr'odată că acela-i semn de războiu, domnule. Va să zică aţi venit să vedeţi satul nostru? Dacă aţi făcut războiul prin pădurile noastre, atunci înţeleg. Poate aveţi chiar camarazi şi prieteni îngropaţi pe aici? Multă tinereţe şi-a lăsat oasele în pămîntul nostru.

Radu Comşa recunoscu fără poftă de vorbă, că a venit să vadă şi morminte de prieteni.

Părintele Atanasie privi departe, cu ochii care vedeau în ceaţă.

— Acuma domnule, vin rari oameni care să-şi mai aducă aminte. Înainte îşi mai căuta unul un frate, văduva locul unde a fost îngropat bărbatul. Pe urmă s'au liniştit cu toţii. Pe om îl prinde viaţa îndată... Chiar mă gîndeam, domnule, că omul nu numai că uită morţii lui, dar poate n'ar fi bucuros să ştie că s'ar putea întîmpla minune să se întoarcă vre-unul. Gîndeşte-te dumneata, ce-ar fi să se scoale odată atîta amar de morţi din războiu, într'o înviere numai a lor, şi să se întoarcă pela case? Crezi dumneata că ar găsi o mulţumire pentru dînşii, iar pentru cei vii, ar fi o mare bucurie să se pomenească cu aşa oaspeţi? Unii şi-au împărţit moştenirea, alţii au călcat cuvîntul lăsat cu limbă de moarte, văduvele s'au măritat, copiii şi-au rînduit treburile după capul lor. Sculatul din morţi ar fi un nepoftit care să strice viaţa celor vii şi toţi n'ar şti cum să scape de dînsul. Mă uit numai la ce văd, aici în sat la noi... Şi mă gîndesc amar pe urmă că tot aşa se petrece în toată ţara, şi pe urmă la toate neamurile care s'au avut în duşmănie... Îţi vine să crezi cîteodată că dac'ar învia acela de le scrie pe cruce „eroi", de teama socotelilor, ar cere cei vii să scoată armatele şi să-i mai omoare odată. Şi-ar striga mai grozav cei care au jălit atunci mai din toată inima, numai să nu mai vadă cei ridicaţi din morţi ce-a rămas cu vremea din jalea lor.

Părintele Atanasie îşi aşeză ochelarii şi se uită peste titlurile mari ale gazetei. O împături la loc.

— Aşa dar domnule, zici că mi-o leşi mie? Îţi mulţumesc tare mult. Să crezi dumneata, îl duc acasă şi-l cetesc dintr'un capăt în altul literă, de evanghelie. Şi pe urmă după ce-am sfîrşit, îmi pare rău că l-am mai cetit. Îţi spun drept domnule, că eu nu pot să pricep unde merge omenirea noastră. Toţi spuneau că după ce s'o face pace, are să fie odihnă pentru toţi şi tihnă să se bucure de bunurile pămînteşti şi să caute şi de cele ale sufletului. Cînd deschizi gazeta, vezi numai că iar se adună fel de fel de conferinţe şi fac planuri şi se tocmesc, iară nici o nădejde de înţelegere nu se arată. Se pun alte biruri şi lumea se teme de alte urgii, poate să fie iar măcel, şi răscoale, ceteşti că sînt acuma pănă prin China şi pănă la marginea pă-

mintului. Noroadele nu-şi mai găsesc astimpăr şi oamenii îmi par că mai rău s'o înrăit. Ziceam că după întîmplările cumplite prin care a trecut, omul are să se întoarcă să-şi caute alinare în el. De unde această minune? Mai lacom s'arată încă de cele pămînteşti şi parcă-i grăbit să nu cumva să mai trăiască şi alţii.

Părintele Atanasie se uită mihnit la un şirag de covrigi întinşi pe un băţ deasupra tejghelei, parcă deacolo avea să vină dezlegarea.

— Chiar la noi în sat, avem astăzi oleacă de frămintare, într'un necaz cu cei care nu se mai satură... Este aici un domn, unu' Lică Cartojan..

Radu Comşa ridică ochii.

— Iacă cu acest domnu' Lică Cartojan, ne judecăm noi de doi ani. Au înjghebat oamenii o obştie aici, să taie dinşii pădurea. Ziceau că li se cuvine atita, după ce le-au fost gospodăriile sfarmate şi pămînturile doi ani călcate de armată... Pe urmă oamenii au văzut că s'au cam pripit şi n'au putut strînge banii la vreme. Atunci a răsărit nu ştiu de unde domnu' Lică Cartojan să pună el banii cîţi lipseau în dreaptă tovărăşie. Face contractu' cu obştea, începe lucrul, cînd au răsuflat oamenii să închege oleacă de bani, domnu Cartojan al nostru tot amîna: „Lăsaţi oameni buni că nu-i grabă şi nu vă pune nimeni cuţitu' în git!" Oamenii se minunau ce noroc a dat peste dinşii să aibă deaface cu un suflet să-l pui la rană, ca a domnului Cartojan. Şi prind cu banii alte nevoi: unu' să-şi dreagă casa, altul să-şi roadă pămîntul care a fost bătătorit de cai, mai cumpără o vită. Până cînd într'o bună dimineaţă se trezeşte obştia cu citaţie dată în judecată de domnu' Cartojan cel bun să-l pui la rană, sub cuvînt că nu şi-a respectat la vreme contractul şi cere stricarea actului să rămînă singur stăpîn pe pădure.

Radu Comşa nu mai privea acum în ochii preotului, albaştri şi cu lumina slăbită. Se uita ţintă în farfuria murdară, unde bîzîiau două muşte. Iar în sosul sleit şi dezgustător, se vedea hrănindu-se din dezgustătoare rămăşiţe. Ştia amănunţit din dosar, povestea părintelui Atanasie. Şi îşi spunea că la aceasta, a fost oricît, măcar la ultimul act care-a pecetluit despoierea, complice. Cînd pledase, obştia aceasta nu fiinţa pentru el decît o abstracţie, un adversar invizibil, într'un proces după toate formele legii terminat şi cîştigat. Acum îi apărea realitatea altfel, în carne şi oase, oameni cu necazurile lor şi oameni care au fost jăfuiţi de un drept.

Părintele Atanasie îşi strînse gazeta.

— De asta îţi spuneam eu dumitale că sîntem într'oleacă de frămîntare. Aşteptăm să ne vie din ceas în ceas telegramă ori omul nostru dela Bucureşti. Eri s'a judecat procesul la Casaţie, poate s'o milostivit Dumnezeu să treacă dreptatea de partea noastră. Altfel ne lasă sărmani pe toţi, domnul acesta Cartojan. Telegrama văd că nu vine. Cu poşta noastră dela ţară, n'ai parte să afli nici dacă s'o îndurat Dumnezeu să-ţi mai lese zile bune ori ţi-a luat răsuflarea.

Radu Comşa împinse de dinainte farfuria dezgustătoare. Muştele sburară în cercuri scurte şi se întoarseră la rămăşiţele sleite.

Părintele Atanasie îi strînse mîna, ca un om care s'a uşurat povestind un necaz celui dintâiu întîlnit şi îi e recunoscător că a avut răbdarea să-l asculte.

— Şi îţi mulţumesc, domnule!—arătă ziarul.

Radu Comşa roşi de-i rămaseră numai cicatricele albe: nu ştia încă părintele Atanasie ce fel de mulţumire i se cuvenea.

Din prag, preotul se întoarse către domnul Gheorghiu:

— Nu mă uiţi fiule, mîine.. Poate dă Dumnezeu şi avem disară bucurie... De două zile nici n'am atins gura de mîncare.

Negustorul îşi aşeză covrigii, farfuria cu slănină uscată şi cuţitele de pe tejghea. Vorbi către străin:

— Bietu' părintele nostru, de cînd cu procesu' ista pot zice că nu mai ştie ce e acela somn şi mîncare. La el au venit oamenii să-i ceară sfat cînd au pornit obştia şi acuma se ştie cu răspundere pentru tot satul. Dară lui domnu' Cartojan nici nu-i pasă. El se are bine cu suprefectu', cu prefectu şi se are bine cu toţi cîţi împart legea. Mi-am vîrît şi eu economiile la obşte. Acum să vedem ce răspuns vine. Dac'am perdut, putem spune că ni s'a dus munculiţa noastră pe gîrlă şi trebue s'o începem din capăt.

Domnu' Gheorghiu scoase un carnet cu scoarţe de muşama vărgată din saltarul tejghelei şi se scufundă în socoteli misterioase, cu un plumb violet pe care îl tot muia în gură.

În jurul lui Radu Comşa se adunau muştele ca în jurul unei putreziciuni. Cele două portrete regale priveau plictisite la socotelile din carnetul vargat. Acuşi vor afla toţi—gîndi Radu Comşa—şi îi fu ruşine că tot satul, şi părintele Atanasie, şi negustorul cu economiile lui, îl vor vedea plecînd alături cu domnul Lică Cartojan în maşina lui, care trăncăneşte de trezeşte toţi cînii şi vor şti poate că el l-o ajutat la judecata din urmă.

Plăti—schimbînd o hîrtie nouă, din cele dela domnul Lică Cartojan.

Iar drumul la cimitirul de sus, în soare şi subt ochii ţăranilor din ogrăzi, fu lung, cum nu l-a ştiut.

Trecu puntea pîrăului unde era scăldătoarea lor. Albia se schimbase; unde fusese zăgazul erau numai pietre uscate şi albe. Miada era roasă de o turmă. Apa se risipise pe prunduri în aţe subţiate de secetă.

Poteca ducea numai până la cimitirul satului cu cireşi bătrîni şi tei, şi cu bisericuţa de scîndură acoperită cu şindilă neagră. Deacolo înainte, spre celălalt cimitir, cărarea se astupase: nu mai călca picior omenesc. Morţii erau cuprinşi de ierburi şi

uitare în marginea fineței. Gardul de sîrmă era spart, un vițel ridică botul și îl privi cu ochi umezi, mirați.

Din podețul de scînduri se desfundaseră bîrnele, o rezemătoare căzuse, atîrnînd într'un singur cuiu. Crucile erau astupate de iarba înaltă și groasă. Ploaia mîncase din ele. Vînturile le culcase. Pămîntul era pe alocuri scufundat, răscolit de mușuroaele cîrtițiIor. Acelea și-au săpat hrubele lor printre oase de morți.

Radu Comșa căuta numele. Nu se mai ceteau decît cîteva. Soldați necunoscuți erau acum aproape cu toții. Găsi crucea căpitanului Ionescu: „Ce e aia moarte? Ce e aia veșnicie?" Crucea se prăvălise strîmbă. O apăsă cu pieptul în pămînt, să-i mai dea viață de un an. Nu descoperi mormîntul lui Ghenea; putea fi oricare dintre cele fără nume: „Dacă ne vom întoarce vre-odată de aici, Comșa, avem o mare datorie". Radu Comșa se văzu între morți, avocatul domnului Lică Cartojan.

Și mai căută încă dela cruce la cruce. „Vreau să rămîn acolo, între soldați". Oasele lui Mihai Vardaru erau aici, între soldați. Crucea lui ca toate, iarba înaltă peste toate.

Radu Comșa gîndi întâiu să smulgă spinii cu canafuri 'nalte. Dar nu-i smulse. Mihai l-ar fi mustrat „să-i rămînă groapa în uitare cum în uitare e a tuturor". O pasere argintie, înșelată de nemișcarea lui, pogorî pe un vîrf de simziiană, se legănă și cu piuit, zbură în alt vîrf de iarbă înspicată. Sburau albine cu pungile încarcate de polen în iarba coaptă. Fineața cînta zumzetul gîzelor. Soarele se înclina spre culmi. Nici o suflare; numai vițelul fumuriu păștea mai departe, cu botul în iarbă. Acum morții erau încorporați cîmpului, făceau parte din fineața grasă. Nici o sbatere; tăcerea numai nemărginită și cerul boltit. Dacă s'ar ridica toți de aici să se întoarcă la cei la care li s'a oprit în spaima morții gîndul ultim, nimeni nu i-ar primi.

S'ar umplea lumea de prea mulți strigoi.

Radu Comșa chemă din pămîntul cu flori și cu scaeți amintirea lui Mihai. Și întăia oară după mulți ani nu-i mai veni amintirea hidoasă cu vermele vîscos în ochiu; ci Mihai acel de pe treapta de piatră, în poiana cu dungi lucii pe iarba lucioasă, ca semne trase cu unghia pe-o catifea verde. A ridicat atunci ochii de copil care-a plîns. „Am să-ți spun altădată. Acum nu mai are nici o însemnătate".

Ce știe acum numai pentru el? De acolo nimic nu mai străbate la nimeni—iar aici e numai pămînt peste oase părăsite.

Cezar Petrescu

Există o viață sufletească specific socială?

Închipuiți-vă—că subiectul problemei ce voiu desvolta dinaintea domniilor voastre, mulți socot că pur și simplu nu există! „Noi nu vedem decît indivizi"—zic aceștia. Societatea nu este un monstru abstract care ar trăi o altă viață decît aceia a membrilor care o compun. Ea e doar un mod de a vorbi. Suma algebrică a persoanelor ce o alcătuesc. Simplă expresie aritmetică.

Și totuși. Și totuși nu cade oare subt simțuri realitatea îngrozitor de rezistentă a codurilor, juridice sau morale, aceia a modelor de îmbrăcăminte, a manierelor de artă, a uzanțelor și tehnicelor de tot soiul, și în genere a regulilor de purtare diverse? Ce împotrivire tenace întîmpinăm oridecîteori încercăm a le lua în răspăr? Și nu-i oare o banalitate că meșteșugul de iconoclast nu este tocmai dintre cele mai ușoare?

Decît,—majoritatea oamenilor fuge de banalitate. Paul Valéry vorbea odată „de la banalité commune à tout grand homme". E deci firesc ca cei mărunți să o urască.

Cunoașteți desigur frumoasa nuvelă a lui Edgard Poe despre o „Scrisoare furată?" Poliția locală face o descindere în casa unde știa că trebue să fie ascunsă scrisoarea. Incep cercetările: se deschid sertarele, se desfac dușumelile, se descopăr tavanele, se descheie ferestrele, se descos căptușelile,—scrisoarea nicăieri! Vine atunci detectivul acela care trebuia să o găsească. Și o găsește—unde credeți? Atîrnată în cui, drept în fața tuturor, ba chiar înramată! Firește, tabloul fusese dat jos, demontat, controlat inte-

* După notele care au servit unei conferințe.

riorul ca nu cumva să ascundă vre-un buzunar secret. Pe urmă, bineînțeles, fusese pus, cuminte la loc. Dar nimănui nu i-ar fi trecut prin gînd să se uite unde trebuia. Ar fi fost prea simplu. La ce bun atunci să mai fii „policeman" profesionist, dacă e vorba să privești acolo unde poate vedea și un dilettant!

Toate adevărurile importante samănă cu scrisoarea lui Poë sau cu oul lui Columb. Extrem de simple, de elementare, de evidente; dar... „il fallait y penser".

Tot astfel se întîmplă și cu realitățile sociale. Le simțim, fie ajutîndu-ne, fie opunîndu-ni-se. Ce ar fi mai simplu decît să conchidem că ele există! Dar nu. Se pare că e mult mai interesant să le explicăm prin altceva decît sînt, și să cheltuim o subtilitate demnă de întrebuințări mai bune, demonstrînd că în realitate societatea e numai un nume, rezultanta teoretică a forțelor individuale, și conștiința colectivă nu-i decît una din manifestările conștiinței individuale, cu care se identifică.

Dacă așa stau lucrurile, sîntem nevoiți a ne folosi de următoarea metodă. Vom analiza conștiința individuală—asupra existenței căreia toți sînt de acord. Și vom încerca să vedem dacă nu cumva descoperim fapte sufletești pe care această conștiință individuală nu le explică, pe care *nu le poate* explica, de care *nu poate* da cont. Și, mai departe, ne vom sili să dovedim că asemenea fapte sînt nu numai inexplicabile, dar chiar incompatibile cu legile firești ale conștiinței individuale, că sînt în conflict radical cu natura ei proprie.

Metoda noastră va fi deci inversă de aceia întrebuințată de obiceiu. Nu ne vom folosi de argumente propriu-zis sociologice. Pentru a demonstra existența „Socialului" ne vom mărgini numai la argumente de psihologie; pentru a dovedi existența unei conștiinți colective, vom lucra numai cu fapte ce țin de conștiința individuală. Aceasta singură, e o procedare cu adevărat corectă, fără petiții de principii, și plecînd dela cunoscut la necunoscut, dela deja admis la încheieri nouă.

Așa dar,—ce este un act de conștiință?

Doamnelor și Domnilor—răspunsuri la această întrebare, s'au fost dat multe. Să le enumăr pe toate—ar fi prea mult. Să vă propun o concepție personală,—ar fi cu siguranță prea puțin. Dar este o metodă intermediară, și incontestabil superioară științificește celorlalte două. Cînd e vorba de o comparare de doctrine, cînd e vorba de studiat diversele aspecte doctrinare ale unei probleme teoretice,—spunea odată Durkheim—este corect să alăturăm toate definițiile, și *să extragem din ele ceiace toate au comun.* Odată distilată această „substantiphique moëlle",—variantele de amănunt, raportate la ideia centrală, devin, deodată, toate, îndreptățite.

Făcînd această operație, și comparînd între ele principalele teorii asupra actului de conștiință, dela vechea dogmă a „celor trei facultăți" până la psihoreflexologia lui Bechterew, dela concepția utilitară, pragmatistă și biologică a unor James, Bergson, Freud și Ebinghaus până la epifenomenismul lui Ribot, dela „comportism"-ul lui Janet și Leuba până la „sintetismul" lui Höffding,—vom regăsi pretutindeni, ca un fir roș, o noțiune fundamentală: aceia de *noutate.* Vom spune deci, fără teamă—cum veți putea de altfel vedea în curînd—fără teamă de a contrazice vre-una din teoriile celebre, că:

Actul de conștiință are loc atunci cînd sistemul nostru sufletesc se află în fața unei situații nouă. Noutatea, ineditul, e condiția obiectivă, necesară și suficientă a producerii unui act de conștiință.

Dacă problema care, din afară, se pune organismului nostru psihic, este o problemă veche, care s'a mai pus,—atunci conștiința nu intervine. Il răspund reflexele, instinctele, actele zise spontane, „habitudinile", într'un cuvînt: inconștientul. La probleme cunoscute, se aduc soluții gata făcute. Conștiința nu intră în scenă decît pentru a face față unor evenimente care nu au mai fost până atunci, pentru care mijloacele noastre actuale nu mai sînt suficiente, și pentru care mijloace nouă trebuesc create. Dar cum se face această creație?

E foarte simplu. Mai întâiu recurgem la mijloacele vechi. Cum ele sînt neputincioase, facem apel la memorie. Se perindă atunci mulțime mare de stări sufletești care au servit altădată. Vine să defileze dinaintea problemei ce trebue rezolvată norodul mărunt al aducerilor aminte. Fiecare din amintiri își oferă serviciile. Din combinarea cîtorva urmează să ne făurim soluția căutată. Suvenirurile se succed: pe unele le reținem, pe altele le lăsăm să treacă. Dacă nu reușim a reține niciunul, atunci are loc acea revistă cinematografică în tempo vertiginos pe care ni-o descriu rescapații dela innec, înzăpezire, războiu sau spînzurătoare. Problema care li se pune acestora este cumplit de *nouă.* Căci moartea e problema care, în mod normal, nu ni se pune decît numai odată și tocmai la sfîrșitul vieții. Ea are deci maximum de *inedit.* Deacela, perindarea de amintiri care toate își oferă serviciile, dar din care nici-una nu-i reținută, devine un cortej fără sfîrșit.

Bineînțeles, această situație sufletească, pe care psihologii o numesc: „le moi des mourants", e un caz extrem. Există noutăți mai dulci, noutăți mai soluționabile. Dar soluționare însamnă încercare și reușită, care pot fi mai ușoare sau mai grele, mai repezi sau tîrzii. Găsirea răspunsului la noutatea ce ne asaltează poate dura mai mult sau mai puțin, după cum a fost nevoe să recurgem la fapte sufletești mai puține sau mai multe. Această infinită deosebire de situațiuni conștiința—funcțiune de selecție și de simplificare—o reduce la trei aspecte. Atunci cînd soluția este foarte promptă, cînd ea—fără a avea instanta-

noutatea reflexului—e totuşi excepţional de facilă—atunci avem ceiace în psihologie se numeşte un act de voinţă, o voliţiune. Cînd, dimpotrivă, elaborarea răspunsului a fost dificilă şi lungă —atunci soluţia va lua coloratură de sentiment. Cînd, însfîrşit, soluţia a fost de o greutate intermediară, avem ceiace se cheamă o stare intelectuală.

Vedeţi—doamnelor şi domnilor — conştiinţa este o funcţie practică. Ea nu se poate încurca în prea nuanţate deosebiri de grad şi de amănunt. Ea procedează — iertaţi-mi expresia — cam turceşte. Pentru toată diversitatea de răspunsuri, ea are numai trei calapoade, numai trei formule. Nu va cîntări, nu va măsura cu precizie cîte amintiri au fost încercate până să se găsească acele cîteva prin combinarea cărora să se alcătuiască soluţia. Se va mulţumi să clasifice gradul de noutate al întrebărilor şi gradul de dificultate sau de durată al elaborării răspunsurilor, numai în trei categorii: sentiment, idee şi voinţă,— sau stări afective, stări intelectuale, şi stări voliţionale. Din vasta diversitate cantitativă, ea fabrică o diversitate redusă, redusă la trei, şi o diversitate strict calitativă. Dacă ar fi să căutăm o definiţie plastică a conştiinţei, am spune că ea samănă cu un sigil cu trei feţe. Noutăţile multiple şi infinit de nuanţate, ea le va simplifica decernînd unul din cele trei blazoane,—şi niciodată mai mult decît unul singur.

Această analiză este foarte importantă pentru înţelegerea noţiunii de *durată*,—care, după cum vom vedea, ne va folosi să rezolvăm chestia pe care ne-am pus-o în prezenta conferinţă. Intr'adevăr, durata—adică timpul psihologic—nu se măsoară cu cantităţi omogene ca timpul fizic, ci cu fapte sufleteşti heterogene. Inlăuntrul unui acelaşi interval cronologic—de pildă cinci minute—avem impresia că trăim mai mult sau că trăim mai puţin, după cum momentul nostru a fost mai plin sau a fost mai gol de fapte sufleteşti. Durata se măsoară cu bogăţia sau sărăcia de conţinut psihic, cu abundenţa sau penuria de stări sufleteşti. Deacela între sentiment şi durată există o secretă afinitate, căci amintiţi-vă că sentimentul apare atunci cînd readaptarea noastră la noutate a fost dificilă, lungă, întîrziată, cînd numărul de stări sufleteşti puse la contribuţie a fost mare. Şi dacă Trecutul este totdeauna perceput ca ceva pătat de o puternică coloratură sentimentală, e pentru motivul foarte simplu că sentimentul nu-i decît numele trecutului şi al duratei în limba specială şi relativ săracă a conştiinţei. Dimpotrivă: ideile şi actele de voinţă apar atunci cînd durata a fost mică. Actul de voinţă este *fapta*, care e aproape mişcare pură,—sau decizionea,— care este şi ea ceva instantaneu (căci faza precedentă a *deliberării* este o etapă afectivă, compusă din acele sforţări penibile ale îndoielii; şi îndoiala este un sentiment, iar nu o idee sau o voliţiune). Şi după cum decizia este percepută aproape

ca o idee (în limbajul cotidian cînd spunem „mi-a venit o idee" şi cînd spunem „am luat o hotărîre" înţelegem cam acelaşi lucru),—tot astfel ideia este şi ea un fel de hotărîre,—sau, dacă se poate spune, *ideia este decizia de a pricepe repede*. In tot cazul, idee şi voliţiune, au ceva comun, care le deosebeşte de sentiment: sînt stări care consacrează o durată sufletească *scurtă*. Şi cum—o repet—conştiinţei nu-i place să se încurce în nuanţe, —din această scurtime ea face o noţiune rezumativă şi simplificată. Este *Prezentul*. Prezentul e apanajul ideilor şi stărilor de voinţă, întocmai cum Trecutul e de resortul afectivităţii. Ideile, voliţiunile le percepem ca pe ceva esenţialmente prezent.

Dar *viitorul*? Care este procedeul său de fabricare? E foarte simplu. Analizele lui Freud, ne vor ajuta să o înţelegem. Iată de pildă un individ în faţa căruia se iveşte o problemă nouă excepţional de greu de rezolvat. O dorinţă imposibilă, o poftă irealizabilă—spune Freud. Pentru a o satisface, sufletul individului îşi face datoria prezentîndu-i mijloacele vechi, amintirile de altădată, răspunsurile pe care le-a folosit anterior. Cum însă ele sînt, toate, insuficiente, se înmulţesc în chip spăimîntător. Spăimîntător, căci ameninţă să inunde conştiinţa. Dar conştiinţa e o funcţie de selecţie, de alegere. Nu poate tolera să se lase invadată de armata fără număr a aducerilor aminte toate. Cum însă nici vre-o soluţie propriu zisă nu este cu putinţă, va recurge la un mijloc revoluţionar, la o operaţie eroică. Va face ceiace în terminologia mecanicei se numeşte „machine en arrière". Tot puhoiul tumultuos de fapte sufleteşti inutile care au năvălit-o,—conştiinţa le va împinge cu violenţă înapoi. Acest proces curios—şi care alcătueşte ideia centrală a teoriilor lui Freud—este numit de el: *Werschiebung*, în franţuzeşte „refoulement"—*împingere înapoi*, cum am zis noi. Şi acest proces, din pricina bogăţiei sale de date sufleteşti inventariate, din cauza duratei sale excepţional de lungi—va fi, desigur un *sentiment*. Un sentiment al cărui nume îl ştim cu toţii: E *speranţa* în forma sa pozitivă, şi *temerea* în forma sa negativă. In ambele cazuri, pachetul de stări sufleteşti, multe care au fost aşa de samavolnic întoarse îndărăt, apasă asupra conştiinţei, apasă asupra prezentului; şi această apăsare curioasă se cheamă *viitor*. Nădejdea este forma imediată şi curată a ceiace noi numim *viitorul*; ea ne ajută a-l percepe, după cum face sentimentul pentru trecut, ideia sau fapta pentru prezent.

Durată; prezent, trecut şi viitor. Toate aceste lucruri conştiinţa individuală le explică, ne dă perfect cont de ele, de geneza şi funcţionarea lor. Dar, totuşi, există ceva în noţiunea generală a Timpului psihologic pe care conştiinţa individuală e radical neputincioasă să ni-l explice. Este *Permanenţa*. Permanenţa nu-i nici trecut, nici prezent, nici viitor, nici toate acestea la un loc. Ceva mai mult. Cred a putea să afirm că perma-

nenţă şi conştiinţă individuală sînt două lucruri absolut incompatibile. Căci *conştiinţa are tocmai ca misiune de a împedeca durata să se eternizeze.* O problemă nouă se pune sufletului nostru. Datoria conştiinţei e să îi răspundă, adică să curme curgerea aducerilor aminte, să stingă flacăra ce ameninţă să se propage din suvenir în suvenir, la nesfîrşit,—să o stingă în satisfacţie, în rezolvire. Soluţie însamnă topire, însamnă înnecare a primejdiei, însamnă oprirea puhoiului. Aţi văzut cum, în cazurile extreme pe care le descrie Freud, conştiinţa nu ezită, în faţa pericolului de eternizare, să dea un decret de anulare, un fel de „fin de non recevoir", să recurgă la un procedeu barbar şi violent,—numai pentrucă permanenţa îi repugnă, îi e străină, incompatibilă cu natura ei proprie. Efemerul şi discontinuitatea sînt caracteristicile conştiinţei individuale. Permanenţa nu-i de resortul ei. Îi daună, şi o ucide. Ca probă că atunci cînd acel *„refoulement"* ordonat de ea nu mai este eficace—conştiinţa se îmbolnăveşte, se ofileşte, şi în cele din urmă dispare. Este celace se cheamă nevroza sau psihoza,—în care individul e lasat pradă automatismelor diverse. Desigur, şi aci avem un fel de triumf al conştiinţei. Trist triumf, dar totuşi triumf. Căci la nebunul psihastenic a învins tot repulsiunea conştiinţei faţă de pericolul eternizării. Iată ce vreau să spun. In cazurile de nevroză, dorinţa sau temerea care odinioară fusese „refulate" au rupt zăgazurile pe care li le ridicase conştiinţa normală. Dar această liberare este plătită cu o cumplită încuiere. Psihastenicul a „refulat" şi el, la rîndul lui, tot ce ţinea de viaţa sa de altădată. O amnezie complectă, o uitare desăvîrşită a lucrurilor din timpuri normale însoţeşte nevroza. Noutatea nu mai are acum acces. A fost, la început, conflict între noutăţile curente pe care le aducea viaţa, şi dorinţa „refulată" care era ceva hibrid, care era ceva vechiu cu pretenţii permanente de noutate, cu pretenţia de a se prezenta din nou ca ceva nou, în ciuda interdicţiilor repetate ale conştiinţei sănătoase. *Permanenţa* care ameninţa organismul psihic provenea din duelul dintre dorinţa aceia irealizabilă şi veşnic la pîndă pentru a înfrunta ordinul de retragere,—şi dintre noutăţile normale care îşi vedeau drumul stînjenit de acest rival nedisciplinat. Pentru a aduce linişte şi soluţionare—trebuia ca unul din elementele în conflict să fie suprimat. In mod normal,—sînt suprimate dorinţele cele irealizabile. In cazul nevrozei, se suprimă—printr'o totală şi impresionantă uitare—noutatea lucrurilor cotidiene, a evenimentelor curente.

Dar iată un alt fenomen psihic banal, care ne arată limpede cît de incompatibil e organismul nostru sufletesc individual cu ideia de permanenţă. Este *emoţia.* Emoţia—spune James—şi odată cu el jumătate din psihologii existenţi—este percepţia tulburărilor viscerale survenite brusc (tremurătura, lacrimile, zbîrlirea părului, svîcnirile neregulate ale inimii, întretăerea răsuflării, declanşarea unei fugi automate sau unei paralizii irezistibile, etc., etc.). Sîntem furioşi fiindcă plîngem, şi nici de cum nu plîngem fiindcă sîntem furioşi—zice James. Cealaltă jumătate de psihologi se raliază la cea de a doua părere. După ei, cauza emoţiei este o percepţie intelectuală anterioară, iar tulburările viscerale sînt numai un acompaniament posterior.

Bineînţeles,—ambele teorii trebue să aibă dreptate. Să încercăm a le raporta la ideia centrală de *noutate*, şi să le analizăm în lumina definiţiei pe care o explicam adineaori.

Cînd soluţia problemei celei nouă care ni se pune de afară, cînd această soluţie (care am văzut că e raţiunea de a fi a conştiinţei)—întîrzie prea mult să vină, atunci, am văzut că trei pot fi urmările: una, este nevroza; a doua, este „refularea" analizată de Freud, a treia e acea declanşare de imagini infinite, pe care psihologii o numesc „le moi du mourant"—„eul muribundului". Dar mai există şi o a patra. Este *Emoţia*. Şi iată în ce constă.

Este—îmi veţi acorda-o—o mare deosebire între starea sufletească a aceluia care se găseşte, noaptea, în faţa unui hoţ care a intrat pe fereastră, şi starea sufletească a aceluia care, în mod permanent, şi fără a fi tulburat de nimeni, are fobia hoţului care ar putea să intre în casă, a maniacului veşnic obsedat de teama unui eventual cambriolaj. In cazul acesta din urmă, mijlocul biologic de luptă este—după cum ştim—refularea, adică sforţarea de a uita, de a ne gîndi la altceva. In cazul însă al unui atac real şi actual,—cum oare am putea să „refulăm", să uităm, să ne gîndim la altceva, să ne distragem mintea aiurea? S'ar părea că nu-i nici-un mijloc. Ei bine există totuşi unul. Şi dacă imaginaţia noastră refuză de a ne spune care, în schimb natura (care a dat totdeauna dovadă de infinit mai multă imaginaţie decît oamenii—), se însărcinează să-l găsească.

După ce am epuizat, deobiceiu în relativ puţină vreme, planurile şi procedeele de adaptare la noua şi neplăcuta situaţie a omului atacat de hoţi, deodată, simţim că la poarta conştiinţei noastre bate un nou venit. Ce s'a întîmplat? Lucruri foarte simple. Efortul neobişnuit de mare pe care l-am făcut ne-a pricinuit violente tulburări viscerale. Şi cu prilejul acesta se întîmplă ceva excepţional de nou, mult mai nou decît vederea unui hoţ (cu care, dealtfel, sîntem acum relativ familiarizaţi). Noutatea cea mare e că percepem inima, stomacul, părul, dinţii, plămînii, glandele... Şi atunci ne absorbim cu totul în contemplarea acestor noutăţi şi conştiinţa, acum, lucrează exclusiv la tranşarea acestei ultime probleme. Nu a fost nevoe de o „refulare" silită şi activă, de o căutare ingenioasă a unei distrageri a gîndului. Concurentul nu trebue să-l căutăm. E găsit gata. A venit singur. Pentrucă o tulburare viscerală violentă e o problemă de cele mai multe ori egal de gravă cu aceia a perico-

lului exterior,—substituţia a fost uşoară şi instantanee. Noutatea situaţiei prime am uitat-o, cufundaţi în adaptarea noastră la cea de a doua. Şi această stare sufletească complexă şi curioasă se cheamă emoţiunea. Ea este, s'ar putea spune, o refulare nesilită şi un fel de falşă adaptare. Oricum i-am spune, ea ne arată încă un procedeu al organismului nostru sufletesc de a combate pericolul permanenţei, de a curma căutarea ce riscă să se eternizeze, de a opri puhoiul amintirilor ce ameninţă să devină un cortegiu fără sfirşit (ca în cazul care spuneam că se numeşte „le moi des mourants". La muribunzi are probabil loc o alternare între starea emotivă, în care muribundul se absoarbe în perceperea unei neliniştí pur viscerale, şi starea—să-i zicem de *luciditate*—care iarăşi îl pune în faţa filmului indefinit al amintirilor devenite inutile...)

Dar să revenim la chestie.

Aşa dar emoţia, refularea, „eul muribundului", nevroza, nu se disting de stările normale ale conştiinţei, de actele curente de voinţă, sentiment şi inteligenţă, decit întrucit cele dintâiu aduc soluţii excepţionale în cazurile cînd cele de al doilea nu au putut s'o facă,—şi toate acestea, în vederea unui ţel unic: *evitarea permanenţei şi a eternizării unei singure situaţii sufleteşti.*

Doamnelor şi Domnilor. Toate aceste exemple şi explicaţii ne arată cit de mult repugnă vieţii noastre sufleteşti individuale situaţiile ce riscă să devină permanente. In contra primejdiei eternizării, conştiinţa luptă cu toate mijloacele, dela cele mai normale, până la cele mai eroice. Nebunia aţi văzut că este ultima scăpare a conştiinţei, este un minimum de existenţă pentru care optează ea în ultima analiză numai şi numai ca să împedice victoria duşmanului care altfel ar distruge-o complect. Şi duşmanul—după cum am văzut—nu-i altul decit *Permanenţa, Eternizarea.* Intr'atit aceste noţiuni sint de străine conştiinţei individuale!

Şi acum—doamnelor şi domnilor—sint nevoit să deschid o mică paranteză, că vă rămăsesem dator cu facerea unei dovezi. Spuneam că definiţia actului de conştiinţă de care ne-am servit până acum nu contravine nici uneia din teoriile celebre. Intr'adevăr, din explicaţiile şi exemplele pe care vi le-am dat reiesă că *realminte* există trei categorii de fapte de conştiinţă, calitativ diferite, aşa cum voia vechea concepţie a celor trei facultăţi. Am văzut, apoi, că actul de conştiinţă este realmente un *epifenomen*, adică un fenomen adăogat, „care vine după",—căci el nu-i decit un decret simplificator şi variabil care se adaogă la o întreagă stare de lucruri sufleteşti petrecute imediat anterior. Mai departe, definiţia la care ne-am oprit este o definiţie perfect „comportistă", care, adică, priveşte actul de conştiinţă ca pe o *conduită* în faţa unei anumite situaţii, şi anume în faţa situaţiei obiective a *noutăţii*, sau mai precis a variilor înfăţişări ale situaţiilor de noutate.

„Că definiţia noastră are vre-un caracter vădit biologic; că ea priveşte conştiinţa ca fiind esenţialmente o *adaptare*, e, cred de prisos să adăogăm, după cum de prisos este să observăm că ea se potriveşte de asemeni cu conştiinţa-sinteză a lui Hoffding, sau cu acela a lui Bechterew, care vede în actul conştient „o rearanjare nouă de reflexe vechi".

Dar să revenim la chestie.

Aşa dar, din toate exemplele şi explicaţiile pe care vi le-am dat, rezultă clar că duşmanul cel ireductibil al conştiinţei individuale este *situaţia de permanenţă*, situaţiile sufleteşti care riscă să se eternizeze, care ameninţă cu o durată determinată.

Decit asemenea fapte, asemenea situaţii sufleteşti—*există.* Şi dacă le vedem în contradicţie fundamentală faţă de legile proprii conştiinţei individuale,—e semn că originea lor trebue căutată aiurea. Trebue, neapărat să mai fie şi o adoua sursă de fapte sufleteşti, trebue, neapărat, să existe ceva care protejează, întreţine şi prelungeşte existenţa acestor fapte indezirabile din punctul de vedere al conştiinţei individuale. Unde să le căutăm?

Ca să aflăm de unde vin şi unde stau, ne putem folosi încă odată de observaţiile lui Freud. Pătrunzătorul psiholog vienez ne spune că unul din mijloacele de salvare ale acestor *tentative de eternitate sufletească* (cum le-am numit noi) este celace el numeşte „sublimare". Alungate din viaţa normală individuală, —ele se „canalizează" pe drumuri piezişe. Aceste alei laterale (în plus de nebunie care e mijlocul extrem) sint: visul, arta, religia, politica, ştiinţa. Lăsînd la o parte visul—care este asemător ca structură logică cu nebunia—ne rămine să ne întrebăm pentru ce arta, religia, politica şi ştiinţa sint ele aşa de ospitaliere faţă de situaţia de permanenţă şi durată nedeterminată? Pence aceste activităţi *ideale* sint mai primitoare faţă de eternitate decit activitatea *realistă* a conştiinţei normale?

Răspunsul e uşor. Arta, Ştiinţa, Religia, Politica—sint astfel, tocmai pentru că ele se compun din *idealuri.* Căci ce este un ideal decit o *Dorinţă care tocmai nu cere să fie numaidecit realizată*, care se acomodează cu situaţia aceasta de dor prelungit la nesfirşit. Ba chiar se complace întrînsa. Ceva mai mult: ea e trăsătura distinctivă a idealului,—raţiunea lui de a fi. De îndată ce această năzuinţă permanentă primeşte un început de împlinire, pe dată prinde a se desidealiza.

Dar—doamnelor şi domnilor—din întrebare în întrebare, ajungem la aceasta: de unde le vine idealurilor această facultate paradoxală de a trăi nesatisfăcute, şi de a trăi numai în măsura în care rămin cel puţin parţial nesatisfăcute?

Răspunsul e iarăşi lesne. Idealurile nu există decit dacă ele sint împărtăşite de mai mulţi. Idealurile de moralitate, sanctitate, adevăr sau frumuseţe, de patriotism, de civism, de bune moravuri sau bună educaţie,—n'au nici un sens în sufletul lui Robinson. Pentru ca ele să fie, trebue să fie societate. Societatea care

are interes ca să existe mereu dorinţi nesatisfăcute, căci dacă ele n'ar fi, dacă lumea ar fi deplin mulţumită cu ce este—atunci indivizii poate că ar mai putea trăi, mai departe,—dar societatea, ea, sigur ar muri. Istoria ne furnizază multe exemple de acestea cînd, stingerea dorurilor de altceva decît ce era, a adus descompunerea unor imperii, odinioară puternice şi pe urmă rase de pe suprafaţa pămîntului.

Insfîrşit—şi independent de existenţa acestor fenomene sufleteşti sui generis care sînt idealurile, mai putem descoperi în societate ceva care o face să fie, în general, adaptată noţiunii de permanenţă? E faptul că ea însăşi încarnează permanenţa,—în raport cu vremelnicia oamenilor luaţi individual. Romînii mor; Romînia rămîne. Studentul se face avocat; Universitatea părăsită de el perzistă să dureze, fără limită asignabilă. Este tot acel aspect pe care Durkheim îl numise „le coté institutionel" al faptelor noastre sufleteşti—şi care umple o bună parte din conţinutul sufletului omenesc. Organismul nostru primeşte viaţă sufletească dela două izvoare: dela conştiinţa individuală — care vrea discontinuitate, instantaneitate, vremelnicie şi pe care tentativele permanente de a pătrunde întrînsa o ucid şi o desfiinţează—şi în al doilea rînd dela conştiinţa pe care trebue să o numim colectivă, şi care din contra, vrea permanenţă, veşnicie, durată indefinit prelungită, şi pe care efemerul şi contingenţa, atomismul şi fărîmiţarea o îmbolnăvesc şi o distrug.

Bineînţeles, în mod normal, aceste două izvoare nu se concurează, sau mai bine zis se concurează amical, pentru a se ajuta adesea unul pe altul. Am văzut în ce chip are loc acest „entr'aide". Conştiinţa colectivă (subt forma artei, religiei, etc.) preia tentativele de eternizare rătăcite în domeniul impropriu al conştiinţei individuale. Şi aşa, normalizează lucrurile, ferind conştiinţa individuală de soluţiile eroice şi morbide ale nevrozei. La rîndul ei conştiinţa individuală sare la momentul potrivit întru salvarea conştiinţei colective ameninţată de dezagregare. In cazurile cînd instituţiunile sociale îşi perd creditul,—prestigiul lor poate fi restabilit de chiar eforturile conştiinţei individuale. Un exemplu palpitant de actualitate este acel al Bisericei şi al Patriotismului naţionalist. Incetul cu încetul, conştiinţa individuală a cetăţenilor care trăesc în democraţiile libere, au subminat autoritatea acestor două instituţii fundamentale. Gîndirea personală a reuşit până la o bucată de vreme, să aibă o influenţă dizolvantă şi anarhică în aceste domenii. Şi intr'adevăr—doamnelor şi domnilor—gîndiţi-vă puţin; ce sens poate avea din punctul de vedere al individului, Biserica şi Statul? Ce i trebuia lui Robinson—vorbesc de Robinson înainte de apariţia lui Vendredi—ce-i trebuia lui Robinson ideia de Patrie sau Dumnezeu? Acelaşi raţionament începuseră să şi-l facă mulţi dintre locuitorii civilizaţi ai Apusului european. Dar o asemenea situaţie nu a durat mult. Şi lucru curios, cine a salvat credinţa a fost tocmai reflecţia personală a individului. Iată, în două cuvinte, ce şi-a spus el:

„Desigur, din punct de vedere logic, Patrie şi Dumnezeu sînt mofturi de adormit copii. Dar sînt eu sigur că logica individuală epuizează tot cuprinsul logicelor posibile? Nu se poate vorbi şi de o psihologie colectivă, cu cerinţi şi particularităţi proprii? Ea trebue să existe, de vreme ce o simt în mine, în chiar momentul cînd o combat, şi prin chiar faptul că o combat. E semn că ea trăeşte alături de cealaltă. Şi în loc de a aţiţa conflicte între ele două, nu-i mai profitabil să caut a desluşi ce-i al alteia?

Astfel—lucru intr'adevăr vrednic de luare-aminte—cugetarea strict personală a putut veni în ajutorul conştiinţei colective pentru a repara ravagiile pe care odinioară tot ea i le făcuse. Şi ajutorul a constat în a-i *preda înapoi* celace-i luase; celace pentru conştiinţa individuală era disolvant, tulburător şi asfixiant, celace-i apărea ca o insolubilă absurditate, a fost restituit conştiinţei colective, pentru care asemenea lucruri nu erau monstruozităţi logice ci dimpotrivă oxigenul cotidian. Este un proces identic cu acela al „sublimării" lui Freud, unde conştiinţei colective (subt forma artei, politicei, religiei, etc.) i se predă la loc celace se rătăcise din greşală în domeniul conştiinţei individuale pe care riscă să o înăduşe.

Şi atunci—doamnelor şi domnilor—ce dovadă mai bună se poate aduce în favoarea părerii că există, în sufletul omului, o conştiinţă colectivă distinctă de cea individuală, decît faptul că introducerea intr'una din ele a elementelor specifice celeilalte aduce tulburare, îmbolnăvire, dizolvare şi uneori chiar suprimarea totală?

Este sigur că aceste dovezi pe care m'am silit să le aduc sînt inutile pentru acei care ştiu percepe socialul în mod direct. Căci după cum există oameni care, mai bine ca alţii, pot „vedea în spaţiu", tot astfel se poate vorbi de talentul înăscut de „a vedea în social". Pentru aceştia, argumentarea noastră a fost de prisos. Dar mai sînt ceilalţi, acei care nu ştiu a vedea direct socialul şi care—din pricină că realităţile sociale sînt şi ele esenţialmente stări sufleteşti—nu se pot împedeca de a le confunda cu stările psihice individuale. Pentru aceştia am desvoltat prezenta conferinţă, pentrucа, pe cale logică, să fie puşi într'o dilemă asemănătoare aceleia în care se găsea acum cîţiva ani astronomia. Calculele cereşti cereau cu necesitate existenţa unei planete suplimentare. Nimeni nu reuşea s'o vadă. Dar o reclamau regulele de judecată logică, fără de care ar fi trebuit să se renunţe la întreaga ştiinţă. Atunci noul astru a fost pur şi simplu *postulat*. S'a zis: Neptun, dacă n'ar exista, ar trebui să fie inventat. Altminteri, se prăvălea legitimitatea seculară a ştiinţelor şi a logicei.

Acelaşi lucru se întîmplă şi cu recunoaşterea faptelor sociale. Dacă analizele făcute aci înaintea domniilor voastre sînt exacte, dacă intr'adevăr există fapte sufleteşti pe care conştiinţa

individuală nu le explică și pe care dimpotrivă le-ar explica desăvîrșit existența unei eventuale conștiințe colective; dacă, pe deasupra, ar fi adevărat ce încercam a dovedi, și anume că legile unela sînt nu numai deosebite, dar inverse față de legile celeilalte, că funcționarea lor nu poate avea loc decît în măsura în care fiecare lucrează separat și distinct,— atunci, doamnelor și domnilor, chiar dacă nimeni nu ar ști să vadă direct ce este socialul, încă ar trebui cu necesitate să-l postulăm, căci altminteri toate socotelele obținute în analizele de care vorbeam ar fi caduci, și caducitatea lor ar atrage după ea caducitatea întregei logice dovedită ineficace și înșelătoare, a întregei științe convinsă de neputință și de neadevăr.

Din fericire însă, situația nu-i așa de tragică, în tot cazul cu mult mai puțin gravă decît aceia a astronomiei dinainte de descoperirea lui Leverrier. Căci spre deosebire de ochianele de atunci, ochianele noastre pot perfect „vedea în social" pentru a descoperi și identifica, în ce are specific, conștiința colectivă. Putem chiar spune că cei mai mulți dintre noi și-au educat mintea în sensul acesta. Rămîne doar o minoritate. Dar minoritățile, în statele parlamentare contemporane, au și ele însemnătatea lor. Deaceia am făcut această conferință, care este adresată, în principal, acestei minorități întîrziate.

Și, ca să sfîrșesc, vă voiu face o confidență, vă voiu comunica o experiență pe care am făcut-o adesea și pe care am avut încă odată prilejul să o fac în chiar momentul acesta cînd vă vorbesc. Credeți d-voastră—doamnelor și domnilor—că v'am spus tot ce mă hotărîsem acasă să vă spun? Sau că, invers, tot ce v'am spus hotărîsem de acasă să vă spun? Jumătate din cuvîntare mi-ați amputat-o, și în locul ei mi-ați sugerat o altă jumătate nouă. Credeți d-voastră că un public de conferință este ceva pasiv și răzleț? Nu. El e deja o societate. Are o unitate și—dacă nu un ideal—dar cel puțin un scop comun: acela de a asculta discursul. In sală se naște o atmosferă generală, care pornește bunăoară dela neatenția dezaprobatoare a unuia din auditori, care face pe vorbitor să mai taie din ordinea de idei în care se angajase,—sau, invers, dela atenția aprobatoare a altora care face pe vorbitor să insiste, să apese, să abunde și să întîrzieze în noua cale pe care a apucat-o,—și așa mai departe. Un flux și reflux ondulează spațiul care pe mine mă separă de d-voastră. Sînt mai mult decît s'ar crede, la ordinele d-voastră. Imi dați ordine într'o mai mare măsură decît ni-o închipuim la prima vedere, și eu le execut. Aceasta mă bucură int'o privință, căci atunci nu mai sînt decît pe jumătate răspunzător de erorile care mi-ar fi putut eventual scăpa. Cealaltă jumătate, vă privește pe d-voastră, dar nu pe d-voastră direct și personal, ci pe un fel de d-voastră foarte special care am văzut că este: *Conștiința colectivă!*

D. I. Suchianu

Primăvara

Lasă cifrele să doarmă, șterge-ți fruntea de broboane
Că'n tarlale grîul saltă'n mersu'i bolovani pe umăr
Mugurii plesnesc pe crengile-atîrnate la icoane
Și'n trifoi nuntesc pitite lighioane fără număr.

Chiar la Polul Nord zăpada subt broboada grea de ceață
Și-amintește-acum de țara cu nisipul ars de foc,
Se topesc pornind spre tropic munții mișcători de gheață
Și'n bordee Eschimoșii rup pieptarul la cojoc.

Bulgăr scorojit, pămîntul, se apropie de soare
Pune haine noi păstrate iarna la ecuator,
Plimbă'n spațiul mort viața și pe firmament răsare
Ca un ochiu sclipind în noapte speriat și'ntrebător.

Lup de mare

In mine se'npletește la o laltă
Un nufăr cu mătasea de pe baltă
Versete și refrenuri din prohoduri,
Cu sgomotul căruțelor pe poduri
Cîntări de cor, acorduri de vioară
Cu uruitul pietrelor de moară,
Un fir de praf cu stînca de granit,
Și veșnicia care își deschide
Prăpastia și brațele avide
Cu viața ce pornește spre sfîrșit.

Izbește vîntu'n pînza dela cîrmă
Catargul navii mele e de sîrmă,
Zadarnic dorm pe scoarțe descîntate
Că moliile le-au mîncat pe toate,
Și'n umezeala care mă pătrunde
Un bulgăr de-al pămîntului se-ascunde
Se'nclină barca încet pe-o latură,
Dar gîndul meu sfidează veșnicia
Și-am aruncat asară pălăria
In marea ce nu se mai satură.

Pe țărm lumina farului e mică
Iar tusea, ca o ghiară de pisică
Mă zgîrie, și am uitat acasă
Un ceas și-un călendar închis în masă,
Un brici de ras și pensula murdară.
Nemăsurată vremea se strecoară,
De ploi au putrezit frînghiile,
Și-mi pare visla grea și tot mai grea
Căci subt inelele-i de tinichea
Mor rîndunicele cu miile.

V. Ciocîlteu

Morţii tac

Cum nu mai putea răbda să şadă liniştit în trăsură, se scobori şi începu să umble încolo şi încoace. Se întunecase de-a binelea. Vîntul sufla şi cele cîteva felinare, care luminau această stradă liniştită şi lăturalnică, tremurau. Ploaia încetase; trotuarele erau aproape uscate; doar strada nepavată era încă umedă şi pe alocurea se făcuse mici băltoace.

„E curios —se gîndi Franz— cum aici, abia la o sută de paşi de Praterstrasse se pare că eşti în vre-un oraş de provincie din Ungaria". Dar aici era sigur că nu putea să întîlnească vre-o cunoştinţă de care se temea.

Se uită la ceas... şapte: se înoptase de tot. Toamna a venit devreme de data aceasta. Şi vîntul e blestemat.

Îşi ridică gulerul şi merse mai repede încolo şi încoace. Ferestrele felinarelor zurulau. „Aştept încă o jumătate de ceas" îşi zise el, apoi mă duc. Ah!—aşi dori aproape, să fi trecut timpul ăsta!" Se opri în colţ; de aici vedea amîndouă străzile, pe care ea ar putea veni.

Desigur, va veni azi, se gîndi el, pe cînd îşi ţinea pălăria ca să nu i-o ia vîntul. Vineri—şedinţă la consiliul profesoral—atunci îndrăzneşte ea să lasă şi poate chiar să întîrzie... Auzi zurgălăii tramvaiului cu cai; în acelaşi timp începu să sune clopotul dela biserica Nepomuk. Strada se însufleţi. Tot mai mulţi oameni treceau pe lîngă el: cei mai mulţi erau slujbaşii prăvăliilor, care se închideau la şapte. Toţi mergeau repede şi luptau cu vîntul, care le îngreuia mersul. Nimeni nu-l lua în seamă;

numai cîteva fetiţe de prăvălii se uitară la el cu o uşoară curiozitate. Deodată zări o siluetă bine cunoscută, care venea repede spre dînsul. Şi merse grăbit înainte. Fără trăsură?—îi trecu prin minte. Oare e ea?

Era ea. Cînd îl zări, grăbi pasul.

„Vii pe jos?—întrebă el.

— Am lăsat trăsura la Karltheater; mi se pare că era un birjar cunoscut!"

Un domn trecu pe lîngă ei şi privi femeia în treacăt. Tînărul îl fixă, aproape ameninţător; domnul trecu repede înainte. Femeia se uită după el: „Cine era?—întrebă ea speriată.

— Nu-l cunosc. Pe aici nu sînt cunoscuţi, fii liniştită. Dar acum să ne suim repede în trăsură.

— Aceasta este trăsura ta?

— Da.

— O trăsură deschisă?

— Acum un ceas era vreme frumoasă".

Se grăbiră spre trăsură. Tînăra femee se sui.

„Birjar!—strigă tînărul.

— Oare unde e?—întrebă femeia.

Franz se uită împrejur: E de necrezut, zise el, nu-l pot vedea nicăieri!

— Pentru Dumnezeu!—ţipă ea încet.

— Aşteaptă puţin, copil ce eşti. E pe aici cu siguranţă".

Tînărul deschise uşa la o crîşmă mică; birjarul şedea la o masă cu mai mulţi; se sculă repede.

„Îndată, domnule!—zise el şi bău paharul din picioare.

— Cum îţi vine dumitale să pleci?

— Vă rog, domnule, iacă vin!

Şi merse cam nesigur spre cai:

— Unde mergem domnule?

— Prater-Lusthaus".

Tînărul se sui. Femeia se rezemă, ascunsă de tot, aproape îngheмuită, într'un colţ, subt pocliţul ridicat.

Franz îi apucă amîndouă mîinile. Ea rămase nemişcată.

„Nu vrei să-mi spui bunaseara?

— Te rog, lasă-mă numai o clipă; sînt fără respiraţie!"

Tînărul se rezemă în colţul său. O clipă tăcură amîndoi. Trăsura intrase în Praterstrasse, trecu pe lîngă monumentul lui Tegethoff şi după cîteva clipe alerga pe aleea lată, întunecoasă a Praterului. Atunci Ema îmbrăţişă pe iubitul ei cu amîndouă braţele. El dădu încet la o parte voalul care-i despărţea încă de buzele ei şi o sărută.

„În fine sînt cu tine!—zise ea.

— Tu ştii decînd nu ne-am văzut?—strigă el.

— De Duminică.

— Da; şi atunci numai de departe!

— Cum? Ai fost doar la noi!

— Ei da... la voi. Dar aşa nu mai merge. Nu mai vin niciodată la voi. Dar ce ai?

— A trecut o trăsură pe lingă noi.

— Crezi că lumea care se plimbă astăzi în Prater, nu se preocupă decît de noi?

— Nu cred; dar din întîmplare se poate uita vre-unul.

— Nu poţi recunoaşte pe nimeni.

— Te rog, hai să mergem altundeva!

— Cum vrei!"

El strigă la birjar, însă părea că nu aude. Atunci, tînărul, se sculă şi-l atinse cu mîna. Birjarul se întoarse.

„Trebue să întorci; şi de ce baţi aşa caii? Nu sîntem grăbiţi; auzi? Mergem la... Ştii dumneata aleea care duce la Reichsbrücke.

— Pe Reichstrasse?

— Da; dar nu goni aşa; n'are nici un rost.

— Vă rog, domnule, furtuna înebuneşte caii!

— Desigur, furtuna!" Franz se aşeză înapoi.

Vizitiul întoarse caii şi plecă spre Reichstrasse.

„De ce nu te-am văzut eri?—întrebă ea.

— Cum aşi fi putut?

— Credeam că şi tu erai poftit la sora mea.

— Aşa?!

— De ce n'ai fost acolo?

— Pentrucă nu pot suporta să fiu cu tine între alţi oameni. Nu; niciodată!

Ea dădu din umeri.

— Unde sîntem?—întrebă ea apoi.

Treceau pe subt podul de drum de fer în Reichstrasse.

— Pe aici se merge la Dunăre!—zise Franz.— Sîntem pe drumul spre Reichsbrücke. Aici nu sîntem cunoscuţi!— adăugă el batjocoritor.

— Trăsura scutură grozav!

— Fiindcă am ajuns iarăşi pe pavaj!"

— De ce merge aşa în zig-zag?

— Ţi se pare!"

Dar şi el găsea că trăsura zdruncina mai tare decît trebuia, dar nu vroia să spue nimic, ca să n'o mai sperie.

„Am de vorbit astăzi mult şi serios cu tine, Ema!

— Atunci trebue să te grăbeşti căci la nouă trebue să fiu acasă!

— Tot se poate hotărî în două cuvinte!

— Doamne, ce se 'ntîmplă?..."—strigă ea.

Trăsura intrase într'o şină a tramvaiului şi cînd birjarul vru s'o scoată, se plecă astfel, încît era cît pe ce să se răstoarne. Franz apucă vizitiul de palton: „Opreşte", strigă el, „ce eşti beat?"

Vizitiul opri greu caii. „Dar, domnule..."

— Vino, Ema, hai să ne coborîm aici.

— Unde sîntem?

— La pod. Nici nu mai e aşa furtună. Să umblăm o bucată. Nu putem vorbi cum se cade în timpul mersului.

Ema îşi trase voalul şi-l urmă.

— Zici că s'a potolit!—strigă ea, cînd un vîrtej o izbi chiar la scoborît.

El îi luă braţul. „Vino după noi" strigă el vizitiului.

Se plimbară înainte. Cît urcau spre pod n'au vorbit nimic, dar amîndoi se opriră o clipă, cînd auziră apa subt picioare. În jurul lor era întuneric adînc. Fluviul lat se întindea plumburiu, cu ţărmuri nehotărîte, iar în depărtare se vedeau lumini roşii, care păreau că plutesc deasupra apei şi se oglindesc într'însa. De pe malul, pe care tocmai îl părăsiseră, se plecau în apă dire tremurînde de lumină. Dincolo, se părea că fluviul se pierde în cîmpiile negre. Acum se auzi un tunet îndepărtat, care se apropia mereu: fără voe se uitară amîndoi deodată spre locul, unde scînteiau luminile roşii: trenuri cu ferestre luminoase treceau printre arcuri de fier, care păreau că apar şi dispar deodată în noapte. Tunetul se pierdu încetul cu încetul. Se făcu iar linişte; numai vîntul sufla tare.

După o tăcere lungă, Franz zise: „Ar trebui să fugim!

— Desigur!—răspunse Ema încet.

— Ar trebui să plecăm!— zise Franz violent. Să plecăm de tot, zic eu...

— Nu se poate!

— Pentrucă sîntem laşi, Ema; de-aceia nu se poate.

— Şi copilul meu?

— Sînt sigur că ţi l-ar lăsa!

— Dar cum?— întrebă ea încet. ...Să fugim prin noapte şi ceaţă?

— Nu, de loc. N'ai decît să-i spui că nu poţi trăi mai departe cu el, pentrucă eşti a altuia!

— Eşti în toată mintea, Franz?

— Dacă vrei, îi spun eu!

— N'ai să faci aceasta, Franz!"

El încercă s'o privească, dar în întunecime putu să observe numai, că ridicase capul şi-l întorsese spre dînsul.

Atunci tăcu o clipă şi zise apoi liniştit: „Nu te teme, nu voiu face aceasta!

Se apropiau de celălalt mal.

„Nu auzi nimic?—zise ea. Ce-i asta?

— Vine de dincolo, zise el".

Zgomotul se desluşea încet din întunerec: O lumină mică, roşie plutea înaintea lor. Dar îndată văzură că era lumina unei lanterne atîrnată de oiştea unei căruţe. Nu putură observa însă dacă trăsura era încărcată şi dacă era cineva într'însa. Numaidecît urmară două căruţe la fel. În ultima observară un om,

în haine țărănești, care-și aprindea pipa. Căruțele treceau pe lîngă ei. Și iar nu mai auziră nimic, decît uruitul înfundat al trăsurii, care-i urma încet. Acum podul se pleca pe nesimțite spre celălalt mal și ei atunci vedeau cum drumul ducea mai departe, printre copaci, în întuneric. Pe dreapta și pe stînga se adînceau cîmpiile; li se părea că se uită în prăpăstii.

După o lungă tăcere, Franz vorbi deodată: „Atunci e ultima oară..

— Ce?—întrebă Ema cu glas îngrijorat.

— Că sîntem împreună. Rămîi cu el. Eu plec!

— Vorbești serios?

— Cît se poate.

— Vezi, tu strici întotdeauna puținele ceasuri ce le avem de petrecut împreună, nu eu!

— Da, da, ai dreptate, zise Franz, hai să ne întoarcem!

Ea se lipi mai tare de brațul său. „Nu, zise ea alintîndu-se, acum nu plec eu. Nu poți să mă alungi așa".

Il trase spre dînsa și-l sărută lung. „Oare unde am ajunge, întrebă ea apoi, dacă am merge mereu înainte?

— Ajungem la Praga!

— Nu așa departe, zise ea surîzînd, dar puțin mai departe, da, dacă vrei". Arătă spre întuneric.

— He, birjar! —strigă Franz; dar birjarul n'auzea nimic. Franz strigă: „oprește odată!"

Trăsura mergea mai departe; Franz fugi după ea și văzu atunci că birjarul adormise. Il trezi. „Mergem încă mai departe, —pe drum drept—mă 'nțelegi?"

— Bine, bine, domnule!

Ema se sui, apoi Franz. Birjarul bătu caii, care zburau pe drumul desfundat de ploae. Cei doi din trăsură erau strînși îmbrățișați, pe cînd trăsura îi arunca încolo și încoace.

„E frumos de tot!"—murmură Ema, aproape de gura lui.

In acea clipă i se păru că trăsura zboară pe sus, simți cum e aruncată, vru să spue ceva, i se păru că se întoarce în jurul ei cu o iuțeală nebună, încît trebui să închidă ochii,—și deodată se simți culcată pe pămînt și o liniște îngrozitoare și grea o învălui, de parcă ar fi fost departe de toată lumea și singură de tot.

Apoi auzi mai multe lucruri deodată: zgomot de copite care băteau pămîntul în apropierea ei și un vaet ușor; dar nu vedea nimic. Atunci o apucă o frică nebună și începu să strige: frica i se făcu mai mare, căci nu-și auzea glasul. Inţelese deodată ce se întîmplase: trăsura se lovise de ceva, se vede de o piatră kilometrică, se răsturnase și ei fuseseră aruncați. Oare el unde e?—fu gîndul ei. Il strigă numele: abia atunci își auzi strigătul, încet de tot dar îl auzi, însă nu primi nici un răspuns. Incercă să se ridice. Izbuti să se așeze pe pămînt și cînd pipăi cu mînile prinprejur, simți lîngă ea un corp omenesc. Acum pri-

virea ei reuși să pătrundă întunerecul. Franz era culcat lîngă ea, nemișcat. Ii pipăi obrazul cu mîna și simți ceva cald și umed și i se opri respirația. Sînge?... Ce se întîmplase aici? Franz era rănit și leșinat. Și birjarul—oare unde era? Il strigă. Nu căpătă nici un răspuns. Ea ședea mereu pe pămînt. Mie nu mi s'a întîmplat nimic, se gîndi deși simțea dureri în tot trupul. Ce să fac, ce să fac?... Nu se poate să nu mi se fi întîmplat nimic. „Franz",—chemă ea. Un glas răspunse în apropiere: „Unde sînteți, domnișoară, unde e domnul? Așteptați, domnișoară, să aprind felinarele ca să vedem ceva; nu știu ce au avut caii astăzi. Nu e vina mea, pe sufletul meu... Caii aceștia blestemați au intrat într'o grămadă de prundiș!"

Ema se ridică pe deplin, deși o dureau toate încheeturile și se liniști puțin, văzînd birjarul teafăr. Auzi cum birjarul deschidea felinarele și freca chibriturile. Aștepta lumina cu frică, și nu îndrăznea să mai atingă odată pe Franz, culcat pe pămînt, în fața ei. Se gîndea: totul se pare mult mai îngrozitor, cînd nu vezi nimic; are desigur ochii deschiși... Nu va fi nimic.

O lumină se ivi dintr'o parte. Ea văzu deodată trăsura, care spre marea ei mirare nu era răsturnată, ci numai plecată în șanț, cașicum i s'ar fi stricat o roată. Caii stăteau liniștiți. Lumina se apropia: O văzu lunecînd întâiu peste o piatră kilometrică; apoi pe movila de pietriș din șanț, pe urmă se tîrî pe picioarele lui Franz, lunecă pe corpul său, lumină obrazul și se opri. Birjarul pusese lanterna pe pămînt, chiar alăturea de capul celui culcat. Ema se lăsă pe genunchi, și cînd văzu obrazul, i se păru că i se opresc bătăile inimii. Chipul era palid și ochii erau pe jumătate deschiși, încît se vedea numai albul lor. Din tîmpla dreaptă se prelingea încet o dîră de sînge peste obraz și se pierdea în gît, subt guler. Dinții mușcaseră în buza de jos. „Nu se poate!"—își zise Ema.

Birjarul îngenunchiase și fixa obrazul; apoi apucă capul în amîndouă mînile și-l ridică în sus. „Ce faci?"—țipă Ema cu glas înădușit și se sperie de acest cap, care i se părea că se ridică singur.

— Domnișoară, mi-i frică că s'a întîmplat o mare nenorocire!

— Nu e adevărat, zise Ema. Nu se poate. Ți s'a întîmplat ceva dumitale?..."

Birjarul dădu cu băgare de samă drumul capului celui nemișcat, pe genunchii Emei, care tremura.

„De-ar veni cineva... Dac'ar fi trecut țăranii cu un sfert de ceas mai tîrziu...

— Ce trebue să facem?—zise Ema cu buzele tremurînde.

— Dă, domnișoară, dacă trăsura n'ar fi stricată. Dar așa, cum e acum.. Trebue să așteptăm până va trece cineva! El vorbi mai departe, fără ca Ema să-i înțeleagă cuvintele; dar în timpul acela i se păru că-și vine în fire, că știe ce trebue să facă.

— Cît e până la casele cele mai apropiate ?—întrebă ea.
— Nu e aşa departe, domnişoară, Franz-Iosefsland e aproape... Dac' ar fi lumină, am putea vedea casele ; în cinci minute ar trebui să fim acolo!
— Du-te şi adă oameni. Eu rămîn aici.
— Dă, domnişoară, eu cred că e mai bine să rămîn şi eu cu dumneata—acuşi trebue să treacă cineva, e doar un drum umblat şi...
— Atunci e prea tîrziu, atunci poate fi tîrziu. Avem nevoe de un doctor!"
Birjarul se uită la faţa celui nemişcat. Apoi privi pe Ema şi dădu din cap.
— Aceasta nu poţi şti dumneata, ţipă Ema, şi nici eu.
— Dă, domnişoară... Da' unde găsesc eu un doctor în Franz-Iosefsland?
— Să se ducă cineva de-acolo în oraş şi...
— Domnişoară, ştiţi ceva? Mă gîndesc, poate au cei de acolo un telefon, atunci putem telefona după «salvare»!
— Da, aşa-i cel mai bine! Du-te repede, fugi, pentru Dumnezeu! Şi adă oameni... şi... Te rog, du-te odată, ce mai stai?
Birjarul se uită la chipul palid, culcat în braţele Emei. «Nu cred că vor folosi mult doctorii şi salvarea!»
— Dar, du-te, pentru Dumnezeu, du-te!
— Mă duc, domnişoară, dar să nu te ia frica, aici în întunerec". Şi o luă la fugă pe drum. «Ce pot să fac?"—mormăi el. De ce le-a venit să se plimbe noaptea, pe Reichstrasse?»
Ema era singură pe drum, cu cel fără de mişcare. Ce are să se întîmple acum ?—se gîndi ea. Nu se poate... Îi trecea mereu prin minte... Nu se poate.—Deodată i se păru că aude respirînd lîngă ea. Se plecă pe buzele palide. Nu, de aici nu venea nici o suflare. Sîngele de pe tîmplă şi obraz părea închegat. Se uită în ochii lui, ochi stinşi, şi se înfioră. Dar de ce să nu cred... Este sigur... Aceasta este moartea. Şi se înfioră iar! Nu mai simţea altceva nimic: un mort. Eu şi un mort, mortul pe braţele mele! Şi cu mîinile tremurînde, împinse încet capul, până-l răzimă iar de pămînt. De-abia acum o apucă un sentiment de groaznică părăsire. De ce trimisese birjarul? Ce prostie! Ce să facă singură pe drumul mare cu un om mort! Dacă vin oameni... Da, ce trebue să facă, dacă vin oamenii? Oare cît va mai trebui să aştepte aici? Şi iar se uită la mort. Nu sînt singură cu el, se gîndi ea deodată, e şi lumina. Şi i se păru că lumina era ceva bun şi prietinesc, căreia trebuia să-i mulţumească. Era mai multă viaţă în această flacără mică, decît în întreaga noapte dimprejurul ei. Da, i se părea că această lumină era oarecum o pază împotriva omului palid şi îngrozitor, care era culcat lîngă dînsa... Atunci se uită în lumină lung, până i se orbiră ochii şi lumina începu să joace. Deodată i se păru că se trezeşte. Sări în sus. Aceasta nu se poate ; e imposibil să fiu găsită lîngă el... I se părea că se vede singură, şezînd pe drum, cu mortul la picioare şi cu lumina. Şi o vedea cum se desprinde aşa de mare, de clară, din întuneric. Ce aştept eu se gîndi ea, şi gîndurile îi zburau rătăcite... Ce mai aştept? Oamenii? Dar ce au ei nevoe de mine? Oamenii vor veni şi vor întreba... şi eu.. eu ce fac aici? Toţi vor întreba, cine sînt? Ce să le răspund? Nimic. Nu voiu spune nici un cuvînt, dacă vor veni, va trebui să tac. Nici un cuvînt... doar nu mă pot sili.

Atunci auzi nişte glasuri de departe.
Aşa de repede?—se gîndi ea şi asculta înfricoşată. Glasurile veneau dinspre pod. Nu puteau fi oamenii, pe care-i aducea birjarul. Dar oricine ar fi—vor observa lumina în orice caz—şi aceasta nu se poate, căci atunci ar putea fi descoperită.
Împinse cu piciorul în lanternă, care se stinse brusc. Acum stătea în întuneric adînc. Nu mai vedea nimic, nici măcar pe dînsul. Numai grămada albă de pietriş mai lucea puţin. Glasurile se apropiau. Tot trupul începu să-i tremure. De n'ar fi descoperită aici! Pentru Dumnezeu, nu mai e vorba de nimic altceva,—aceasta e singurul lucru de seamă—dacă află cineva că e iubita lui, e pierdută...
Atunci împreună mîinile nervos şi se rugă ca oamenii să treacă pe cealaltă parte a drumului şi să n'o bage în seamă. Apoi ascultă. Da, de dincolo... Oare despre ce vorbesc ei?.. sînt două sau trei femei. Au văzut trăsura, căci vorbesc ceva despre dînsa ; ar putea desluşi cuvintele lor. O trăsură... răsturnată... Ce mai spun ele? Nu mai înţelege nimic. Se duc mai departe... Au trecut... Slavă ţie Doamne! Şi acum? Oh, de ce n'a murit odată cu dînsul! El e de invidiat: pentru dînsul s'au isprăvit toate... E departe de orice primejdie, de orice frică. Dar ea tremură pentru multe. Se teme că o vor găsi aici şi că o vor întreba : cine eşti dumneata?... Că va trebui să meargă la poliţie, că toată lumea va afla toate, că bărbatul ei... Copilul ei..
Şi nu mai înţelege, de ce rămîne ca înrădăcinată... Poate să plece, nu foloseşte nimănui aici şi-şi aduce singură nenorocirea.. Făcu un pas... Cu bagare de seamă... Trebue să treacă şanţul... A sărit... Un pas în sus—oh, e aşa de ud!—şi încă doi paşi ca să ajungă în mijlocul drumului. Apoi se opreşte o clipă, se uită înaintea ei şi poate urmări drumul cenuşiu în întuneric. Acolo—acolo e oraşul. Nu poate vedea nimic înaintea ei,—dar direcţia o ştie sigur. Mai păşeşte încăodată! În fond parcă nu e aşa întuneric. Reuşeşte să desluşească foarte bine trăsura, chiar şi caii... Şi dacă se sileşte puţin observă ceva, care samănă cu conturul unui trup omenesc, culcat pe jos. Deschide ochii mari, i se pare că ceva o reţine aici... E mortul, care vrea s'o oprească şi îi e groază de puterea lui... Dar se deslipi cu o sforţare şi atunci observă că pămîntul e prea umed, că stă pe drumul lunecos şi

centrul orașului; aici e luminat tare și trece destul de multă lume.

Deodată i se pare, că tot ce s'a întîmplat în aceste cîteva ceasuri ar putea să nu fie adevărat. I se pare ca un vis urît... de neînchipuit ca ceva adevărat, care nu se mai poate schimba. Oprește trăsura într'o stradă lăturalnică după Ring, se scoboară, face repede colțul și ia acolo altă trăsură, căreia îi dă adevărata ei adresă. I se pare că acum n'ar mai fi în stare să lege două gînduri. Oare unde e el acum, îi trece deodată prin minte. Închide ochii și-l vede în fața ei, culcat pe o targă, în trăsura salvării,—și deodată i se pare că șade lîngă dînsul și că merge cu el. Acum trăsura începe să se legene mai tare, și se teme că va fi aruncată ca atunci—și... țipă. Trăsura se oprise. Tresare: era în fața porții casei sale. Se scoboară repede, aleargă prin gang cu pași așa de înăbușiți, încît portarul nici nu ridică ochii de după fereastra sa, aleargă peste scări, deschide încet ușa, ca să nu fie auzită, apoi prin vestibul la ea în iatac. A reușit! Aprinde lumina, își dezbracă repede rochia și o ascunde în dulap. Peste noapte se va usca—mîni o va peria și curăți singură. Apoi își spală obrazul și mînile și-și îmbracă o rochie de casă.

Puțin mai în urmă aude soneria afară. Aude cum servitoarea vine și deschide ușa, aude glasul bărbatului ei; aude cum își pune bastonul la loc. Simte, că acum va trebui să fie tare, căci tot poate fi încă degeaba. Și se grăbi într'atît spre sufragerie, încît pătrunse înăuntru în același clipă cu bărbatul ei.

— Ah, ești acasă?—zise el.

— Desigur, demult!—răspunse ea.

— Probabil că n'a văzut nimeni, cînd te-ai întors. Ea surîde, fără să se forțeze. O obosește numai, că trebue să mai și surîdă. El o sărută pe frunte.

Copilul șade la masă; a trebuit să aștepte mult și a adormit! Cartea e pe farfurie, obrazul culcat pe cartea deschisă.

Ea se așează lîngă dînsul. Bărbatul, în față, ia un jurnal și-l răsfoește repede. Apoi îl pune deoparte și zice: „Ceilalți au mai rămas încă împreună și sfătuesc mai departe!"

— Despre ce?—întrebă ea.

Și el începe să povestească, foarte pe lung, foarte mult, despre ședința de azi. Ema se face că ascultă și dă din cînd în cînd din cap.

Dar nu aude nimic, nu știe despre ce vorbește dînsul, e mulțumită ca unul care a scăpat într'un chip minunat de o nenorocire îngrozitoare. Nu simte altceva decît: sînt scăpată, sînt acasă. Și pe cînd bărbatul ei povestește mai departe, ea își trage scaunul mai aproape de copilul ei, ia capul său și-l reazămă de piept. O oboseală de nedescris o copleșește. Nu se poate stăpîni și simte cum o cuprinde somnul; închide ochii.

Dar deodată îi trece prin minte o posibilitate, la care nu se mai gîndise, din clipa cînd se sculase din șanț. Dacă Franz n'ar fi murit? Dacă el... Dar nu, nu mai încăpea nici o îndoială... ochii aceștia... Gura aceasta... Și apoi... Nici o suflare din buzele lui.— Dar există moarte aparentă. Sînt cazuri, cînd oameni cu experiență se înșală. Și ea desigur nu are nici o pricepere. Dacă el trăește, dacă și-a venit iar în fire, dacă s'a găsit deodată singur în mijlocul nopții pe șosea... Dacă el o cheamă... îi pronunță numele... dacă până la sfîrșit se teme, ca ea să nu fie rănită... Dacă zice doctorilor: aici era o femee, a fost desigur aruncată mai departe. Și... Și... Da, ce va fi atunci? O vor căuta. Birjarul se va întoarce cu oameni din Iosefsland. Va povesti: femeia era doar aici, cînd am plecat,—și Franz va înțelege. Franz va ști. El o cunoaște așa de bine, el va ști că ea a fugit, și-l va apuca o ciudă îngrozitoare, și ca să se răzbune îl va spune numele. Căci el e doar pierdut... Și-l va durea așa de tare, că ea l-a lăsat singur în ultimul său ceas, că va spune fără nici o atenție pentru ea: era doamna Ema, iubita mea... lașă și proastă, în același timp, nu-i așa, domnilor doctori, desigur n'ați fi întrebat de numele ei, dacă ați fi fost rugați să fiți discreți. Ați fi lăsat-o să plece liniștită, și eu, o da,—numai trebuia să rămîie, până a-ți fi venit dumneavoastră. Dar pentrucă a fost așa de rea, vă voiu spune cine e... E.. Ah!

— Ce-ai?—întreabă profesorul, foarte serios.

— Cum?.. Ce?... Ce e?

— Dar ce e cu tine?

— Nimic! Ea strînge copilul mai tare.

Profesorul se uită lung la dînsa. „Tu știi, că ai început să adormi și—"

— și...

— Atunci ai țipat deodată!

— ...Așa?

— Cum țipi în vis, cînd visezi greu. Ai visat?

— Nu știu, nu știu nimic!

Și drept în față, în oglinda din perete vede o figură, care surîde, îngrozitor, cu trăsăturile descompuse. Știe că e figura ei, și totuși se teme. Observă cum înțepenește, nu mai poate mișca gura, și știe bine: cît va trăi va avea acest surîs pe buze. Încearcă să țipe. Atunci simte, cum se așează două mîni pe umerii ei, și vede fața bărbatului, care se grămădește între obrazul ei și cel din oglindă; ochii săi întrebători și amenințători se uită într'ai ei. Știe bine: totul e pierdut, dacă nu trece această ultimă încercare. Și simte, cum e iarăși tare, că-și stăpînește trăsăturile. În această clipă poate să facă tot ce vrea cu ele; dar trebue să le întrebuințeze. Apucă cu amîndouă mînile, pe acele ale bărbatului, încă răzimate de umerii ei, și-l trage spre dînsa; se uită la el vesel și drăgălaș.

Și pe cind simte buzele bărbatului pe frunte, se gindește: de sigur.. Un vis urît. El nu va spune nimănui, nu se va răzbuna niciodată... E mort... E desigur mort și doar morții tac.

— De ce spui aceasta?—auzi ea deodată glasul bărbatului ei și se sperie grozav: „dar ce am spus?"—și i se pare, că a istorisit deodată tot, tare... Că ar fi povestit întreaga istorie de astă seară aici, la masă... și-l mai întrebă încăodată, pe cind se îngrămădește subt privirea lui îngrozită: „Dar ce am spus?"

— Morții tac, repetă bărbatul ei foarte încet.

— Da...—Zise ea, da..

Și ea cetește în ochii săi că nu-i va mai putea ascunde ni mic, și se uită lung unul la altul. „Culcă copilul" îi zise el, mi se pare că ai să-mi mai povestești ceva..."

— Da ..—zise ea.

Și ea știe, că în clipa următoare va istorisi tot adevărul acestui om, pe care-l înșelase ani de-a rîndul.

Și pe cind pășea încet cu copilul peste prag, simțind ochii bărbatului asupra sa o cuprinse o liniște mare, cașicum s'ar fi îndreptat iarăși multe lucruri.

Arthur Schnitzler

(Tradus din nemțește de d-ra Maria T. Burgheleo).

Cronica economică

O publicație statistică fără precedent

Fără teamă de a greși, sau de a face vre-un gratuit paradox,—credem a putea spune că principalul obstacol în rezolvirea problemei refacerii economiei noastre prin colaborarea capitalului străin, este *lipsa unei statistici* perfecționate. Și iată de ce.

Există două feluri de participare a capitalului străin, în economia unei țări: o metodă mai aspră, care consistă în deosebi în concesii globale, în „arendări" nelimitate și necondiționate ale unei întregi surse de avuție națională; și este o a doua metodă, mai îndulcită, unde capitalul străin vine să joace rolul, mai modest, de simplu auxiliar, de ajutor suplimentar, de „colaborator" în veritabilul înțeles al cuvîntului. Intre aceste două concepții: conflict. Străinii—partizani ai celei dintăiu—nu reușesc a se înțelege cu guvernele naționale—partizane ale celei de a doua.

Pentruce naționalii nu consimt să accepte metoda concesiei totale,—e lesne de priceput. Dar de ce străinii nu se mulțumesc cu metoda cealaltă? Nu este ea în stare să le asigure un beneficiu—desigur mai mic decît în prima ipoteză, dar totuși considerabil și în tot cazul superior aceluia pe care l-ar realiza în țările apusene, unde oportunitățile de cîștiguri nouă sînt relativ epuizate? Pentruce străinii vor „tot ori nimic", și nu-și zic că mai puțin e tot mai mult decît încă și mai puțin?

Răspunsul e lesne. *Străinii sînt nevoiți să aleagă numai metoda concesiei,*—pentrucă cealaltă, metoda „colaborării" normale, este categoric impracticabilă. Străinul, pentrucă e străin,

se găsește dela început într'o situație naturală de inferioritate cu privire la cunoașterea pieței și a particularităților ei proprii. Pentru a neutraliza o asemenea imperfecție, străinul trebue să poată crede că va găsi în țara in chestie o informație statistică sigură și promptă, corectă și perfecționată. Aceasta e corectivul firesc al situației de inferioritate de care vorbeam, și este condiția *sine qua non* ca banul de peste granițî să se hotărască a veni in țară spre a participa în afacerile și întreprinderile naționale diverse.

Dacă însă astfel de comodități statistice lipsesc,—atunci străinul este silit să se abțină dela vre-o participare in întreprinderile de tip obișnuit, și să nu consimtă a se amesteca decît in acele soluri de exploatări unde monopolul înlocuește informația, unde „legea și decretul țin loc de statistică",—și unde însfîrșit asigurarea unui cîștig leonin face de prisos cunoașterea pieței.

Așa incit,—dacă intr'adevăr Romînia ar suferi de o asemenea lipsă de informație statistică serioasă—am avea aici o explicație generală și simplă a manierei foarte particulare în care capitalul străin înțelege a lucra la noi în țară.

Decît,—această lipsă, deși intuitiv simțită de toată lumea, rămînea totuși subt forma unei simple presupuneri, atîta vreme cît nimeni nu releva erori intr'atît de evidente și de importante, încît prin ele să se poată face dovada acelui „impresionism" al statisticei romîne, și să facă să înceteze orice dubiu în această privință.

Iată însă că dovada, acum, se poate face. Și o poate face orișicine. Nu avem decît să juxtapunem și să comparăm cifrele din două publicații, avînd același obiect: statistica societăților pe acțiuni. Intr'adevăr, există in Romînia o *statistică a societăților pe acțiuni*, redactată în Ministerul de Industrie, subt îngrijirea distinsului statistician dr. I. Teodorescu,—și un *anuar general al societăților anonime*,—publicație pur-privată, condusă de un comitet de redacție numeros, in care găsim nume ca Seulescu, Tașcă, Lalescu, Djuvara. Prof. Leon, Trancu-Iași, Manoilescu, Madgearu, Răducanu, Colescu, etc., etc., și din care are onoarea să facă parte și autorul acestor rînduri.

Bineînțeles—ne grăbim să o spunem dela început—impresionantele erori care s'au putut strecura în *st. soc. p a.*, nu scoboară cu nimic meritele științifice ale d-lui dr. Teodorescu. D-sa a fost pur și simplu rău secondat, de un personal ajutător nepregătit—și care de altminteri nici nu ar fi putut să fie altfel, întreg sistemul de lucru fiind defectuos, după cum vom avea prilejul să o dovedim.

*

Nu vom înmulți citațiile.

Cîteva fapte ajung. Astfel:

După „*S. S.*", la sfîrșitul anului 1924 ar fi existat în total 2188 de societăți,

din „*A. G.*" reesă că au fost omise mai mult ca 1000, și că numărul lor total este de peste 3200.

2188 în loc de 3200,—iată ceva care se poate numi o mică diferență...

Mai departe:

După „*S. S.*" capitalul societăților din vechiul regat se ridica, la finele lui 1924, la 19 miliarde de lei.

După „*A. G.*", societățile din București, singure, dispuneau de un capital de 19 miliarde! Mai departe:

După „*S. S.*" băncile, în județul Ilfov, erau în număr de 93, cu un capital de 2,75 miliarde.

După „*A. G.*" numai în București avem 95 de bănci, iar capitalul se ridică nu la 2,75, ci la peste 4 miliarde!

Asemenea erori sînt atît de considerabile, încît abia par verosimile, și ne-ar putea aproape face să credem că „*A. G.*" e care se înșală, numărînd societățile de cîte două ori, sau umflînd, prin vre-o greșală de socoteli, cifra capitalului social. E mai natural ca „*A. G.*" să se fi făcut vinovat de asemenea „doubles emplois" decît „*S. S.*" de omisiuni, căci cu greu ne putem reprezenta pe un statistician care nu percepe decît jumătate din realitățile existente.

Și totuși, ironia lucrurilor face că nu la „*A. G.*" ci tocmai la „*S. S.*" se întîlnesc „doubles-emplois"-uri în felul celor de care vorbeam. Nu rareori vedem acolo societăți numărate de două ori. Astfel Banca Steaua Verdele de Sus, care de aproape doi ani și-a schimbat numele în Banca Steaua, este menționată odată la pag. 49, și încă odată la pag. 57!

Apoi, o samă de societăți, care nu-s bănci, sînt trecute totuși, pentru motivul pur gramatical că titulatura lor începe cu vorbele: „Creditul pentru...". Dacă este așa—atunci orice societate consistă din creditul pe care acționarii sau creditorii obligatari îl fac în vederea exploatării respective într'un fel. absolut toate societățile ar trebui, logic, să se numească „Creditul pentru... etc., etc."; și pentru a fi consequentă, „*S. S.*" ar trebui să spună ori că in Romînia nu avem bănci, ci numai întreprinderi comerciale și industriale, ori că toate societățile din lume sînt în ultimă analiză bănci...

Nu mai vorbim că printre societăți bancare pe acțiuni sînt trecute o samă de sucursale (de pildă Dresdner Bank!!), și o samă de societăți de politică filantropică (și chiar de filantropie politică, cum sînt Cassele de distribuții electorale).

In scurt, din cifra de 93 de bănci—deja inferioară realității—dacă mai eliminăm ce este de eliminat—nu mai rămîn decît 77! Așa că deficitul de observație se agravează cu adaosuri neîndreptățite.

Aceleași procedări—am putea zice „inflaționiste"—și în ce

priveşte cifra capitalului. Am văzut că în loc de 4 miliarde, cît este în realitate, „S. S." pune 2,75. Dar din această cifră mai trebue să scădem încă, de oarece „S S" adună, subt rubrica generală a Capitalului, atît pe cel real deplin vărsat, cît şi pe cel neemis încă.

Fără îndoială, o bancă serioasă are dreptul a crede că ori-cînd o emisiune nouă de acţiuni ale sale va fi primită cu favoare de cătră publicul subscriitor. Nu este însă mai puţin adevărat că lansarea în bursă a unui nou pachet de hîrtii nu poate să nu aibă ca efect o depreciere simţitoare a valorii în chestie, şi că în tot cazul este neştiinţific a se aduna, ca lucruri asemănătoare, actualităţi cu virtualităţi. Însfîrşit din punctul de vedere practic o asemenea procedare poate fi primejdioasă pentru prestigiul economic al ţării. Căci pot exista societăţi care, ştiind felul în care „S. S." gospodăreşte postul „capital"; ştiind că finanţa străină îşi trage informaţiile din „S. S.", publicaţia noastră oficială,—să-şi construiască bilanţul bunioară aşa:

Capital 4.000.010.000
Deplin vărsat . . . 10.000
In portofoliu 4.000.000.000

—mijloc sigur şi onest de a obţine încrederea capitaliştilor internaţionali,—cetitori încrezători ai „S. S."...

În rezumat, cifrele găsite în „S. S.", deja mai mici cu aproape o jumătate faţă de cele reale, ar trebui reduse încă dacă ar fi să facem corectarea tuturor „dublelor menţionări".

Aceste greşeli, care—oricît ne-am feri să întrebuinţăm vocabule superlative—sîntem nevoiţi a le numi „enorme",—sînt de ajuns pentru a da o idee despre diferenţele de metodă dintre cele două publicaţii.

*

Spuneam, mai sus, că de toate aceste inconveniente nu este în nici-un chip responsabil d. I. Teodorescu, în capacitatea tehnică şi teoretică a căruia continuăm a crede cu sinceritate. Defectuos este întreg sistemul de lucru prin funcţionari insuficient pregătiţi, lefegii fără răspundere, cărora nici nu le-am putea pretinde a şti să adune, cum se cuvine, materialul pe care d. Teodorescu urmează doar să-l sistematizeze. În momentul istoric pe care îl trăeşte statistica romînească abia născută, este primejdios ca informaţia să fie lăsată unor funcţionari în fapt iresponsabili, ascultînd numai de un singur şef real, care, fiind unul singur, caşi regele în statele constituţionale „can do no wrong", adică nu poate fi ţinut pentru greşeli. Sistemul cel mai potrivit este acela unde şefii să fie mulţi, şi toţi răspunzători. Unde fiecare să se ştie legat de rezultatele cărora le dă cuvenitul „bun de imprimat", şi unde rutina inerentă funcţionarismului inferior să-şi găsească un corectiv într'un surplus de control şi de responsabilitate a unei întregi aristocraţii de directori, statisticiani profesionişti, deopotrivă tehnicieni şi teoreticieni. Secretul succesului unei întreprinderi ca „*Anuarul General al Societăţilor Anonime*",—unde în comitetul de redacţie figurează nu mai puţin de 18 membri întrunind dubla calitate de oameni de ştiinţă şi oameni de practică—secretul acestui prim şi fără precedent succes al statisticei romîneşti nu-şi are poate altă explicaţie decît organizaţia aceia „aristocratică" de care spuneam mai sus, spre deosebire de „S. S." unde—ca să continuăm a vorbi în termeni constituţionali—domină principiile „monarhiei absolute".

Bineînţeles, o publicaţie în 3 600 pagini în 8° cum îşi propune să fie „A. G.", are nevoe de însemnate fonduri. Aceasta însă nu însamnă că întreprinderea să fie „etatizată" şi „funcţionarizată", si nici chiar „pensionată" de Stat prin cadouri de filantropie. Nu treb e subt nici o formă să dorim întinderea parazitismului bugetivor. Statul nu are dreptul de a ajuta pe alţii decît ajutîndu-se, în primul loc pe sine. „Donnant-donnant"—iată principiul unei bune guvernări. Şi, în speţa care ne preocupă—lucrurile stau astfel: dacă „A. G." este în stare să prezinte o statistică într'adevăr inimitabilă şi singură corectă, ea e chemată a fi principalul autor al acelei fecundări a ţării cu capital străin, de care vorbeam la început; cu capitalul străin cel modest, nu cu acela romantic al cavalerului internaţional de industrie. Ca atare, o publicaţie statistică serioasă ca „A. G." trebue răspîndită în străinătate cu miile de exemplare. Statul are interes ca nici-o personalitate europeană mai marcantă să nu plece din ţară fără a duce în geamantan 4-5 volume din acest preţios anuar informator, şi nici-o bancă importantă din statele apusene să nu fie lipsită de el. În consecinţă, este spre cel mai mare avantagiu pentru Statul romîn să se aprovizioneze cu cîteva mii de asemenea exemplare, pentru ca răspîndirea lor peste graniţă să facă să încolţească rodul escontat. Iată la ce trebue să se reducă tot „concursul" Statului. Asigurîndu-şi un debuşeu sigur de cîteva mii de volume, publicaţia va putea să continue a suporta cheltuelile considerabile ale tipăririi, şi va putea întreţine mai departe eforturile atît de meritorii şi de dezinteresate ale redactorilor ei. Statul trebue să rămînă un simplu „client",—un *consumator profitat*. Iar redactorii, trebue să rămînă celace sînt, adică oameni de ştiinţă, responsabili pentru tot celace izvorăşte din condeiul lor,—iar nu funcţionari mecanizaţi, cu multe—ca orişice maşină—cu multe „panne"-e de motor...

D. I. Suchianu

Cronica teatrală

BUCUREŞTI

Teatrul Naţional a dat, în anul acesta, o mare atenţie pieselor originale. Teatrele particulare—seduse de prima acordată de guvern pentru fiecare spectacol naţional—au urmat exemplul d-lui Corneliu Moldovanu.

In această stagiune două piese romîneşti au provocat mai multe discuţii: „Apostolii" de d. L. Rebreanu şi „Manechinul sentimental" de d. I. Minulescu.

Discuţiile în jurul piesei „Apostolii" au avut un caracter mai mult politic. D. Rebreanu a adus la rampă, în afară de oameni cum-se-cade din Regat, şi cabotini care—între faldurii tricolorului, ca nişte boscari—fac peste Munţi fel-de-fel de operaţii necorecte.

Unii au susţinut că autorii dramatici sînt datori să sue pe scenă numai conaţionali simpatici. O piesă însă numai cu personagii „model" n'are nici un haz. Ar fi o singură soluţie: autorii să-şi aleagă personagiile simpatice dintre Romîni, iar pe cele antipatice — dintre străini... — Gîndiţi-vă numai la „O scrisoare pierdută", construită după reţeta de mai sus.. în care nu ştim dacă şi *Cetăţeanul turmentat* ar putea fi acceptat ca Romîn—cel mult Moldovan!

De altfel, în cursul reprezentaţiei „Apostolilor", ne-am gîndit de multe ori la Caragiale,—de pildă cînd auzeam: „Jenică puiule"... „Aşa, băeţi, că ştiţi cît ţine Mitică, dragul de el, la prestigiul vostru", etc..

Deosebirea constă în faptul că personagiile d-lui Rebreanu sînt mai serioase. Au, apoi, un cusur: nu prea ştiu să intre în scenă. Autorul trebue să le împingă cu umărul din culise. Per-

sonagiile însă, văzîndu-se pe scenă, nu se mai dau duse... Autorul se vede atunci nevoit să le scoată afară cu genunchiul.

După reprezentaţie am cetit piesa. Ne-am oprit la pledoaria unui „apostol" în favoarea artei noastre. „Apostolul" vrea să vîndă nişte bilete de teatru („pentru arta naţională trebue să facem toate sacrificiile"), portretele familiei regale („e o chestie de mîndrie naţională") şi portretele miniştrilor („orice bun romîn, indiferent de culoarea politică, e dator să aibă pe pereţi figurile oamenilor mari care cîrmuesc Romînia-Mare.. Uite pe ministrul de interne, distins bărbat, nu? Şi cel dela comerţ, şi cel...").

Dar din lectura piesei am înţeles mai cu samă bogăţia şi varietatea talentului d-lui Morţun care, ca printr'o minune, ne-a făcut să rîdem la pasagiile ce se cetesc cu cea mai mare gravitate.

Piesa d-lui Rebreanu a fost încadrată de „Manechinul sentimental" al d-lui I. Minulescu, care pune de-asemeni o problemă: antagonismul dintre cele două lumi—intelectualii şi elita—care nu se cunosc, dar se desconsideră reciproc dela distanţă. Incursiunea unui scriitor în mediul aristocratic — acesta-i subiectul piesei d-lui Minulescu. Eroul vrea să scrie cu orice preţ o piesă de teatru. I-a cerut-o o actriţă, un director? Nu ne mai aducem aminte. In orice caz piesa din piesă n'a crescut normal în sufletul eroului, care mai întâiu îşi alege personagiile şi după aceia caută să le cunoască: are nevoe drept model de o femee din „lumea mare". O găseşte, o studiază,—dar se încurcă într'un amor aproape veritabil. Se refugiază însă la timp din mediul elitei în braţele servitoarei.

Piesa vioiu scrisă şi jucată agreabil, are un defect: reprezentantul intelectualilor nu-i tocmai intelectual, iar reprezentanta elitei nu-i tocmai element de elită. Pe scenă-i mai degrabă o intrigă între un cabotin şi o „tipesă".

Această intrigă îi distrează pe spectatori o sară întreagă—fără dans şi muzică, fără dărîmări de biserici, fără cortegii cu mitre, odăjdii şi cădelniţi. Celace-i destul...

* * *

Schimbarea de regim a determinat la Teatrul Naţional demisia unui director şi numirea altuia. Aiurea postul de director nu-i supus fluctuaţiilor politice—cel mult capriciilor unei femei. Femeile au o specialitate în numirea directorilor de teatru. Intr'un scurt istoric al Comediei Franceze, Sarcey spune despre un director numai un rînd: O femee l-a numit şi alta l-a dat afară...

La noi teatrul este în funcţie de opinia publică politică. In momentul pronunţării unui conflict între ţară şi guvern sau la sfîrşitul unei legislaturi,—factorul chemat hotărăşte schimbarea prefecţilor şi a directorilor de teatru.

La orice muncă specială, continuitatea este condiţia esenţială. Un director permanent de teatru, din punctul de vedere pur al artei, ar fi un ideal. Dar teatrul nu-i o lume de ficţiuni —ci o lume reală: de actori şi actriţe... în carne şi 'n oase. Aceiaşi artişti care pe scenă se sărută, între culise se scuipă şi se înjură. Sînt favoriţi şi favorite ale direcţiei. Ei îşi poartă impertinenţa prin culoare. Menţinerea *statu quo*-ului ar duce la sinucideri şi omoruri. Schimbarea directorilor face în teatru acelaşi efect ca, în public, schimbarea guvernului: o destindere de nervi. Scara favoritismului se prăbuşeşte şi o alta se ridică în loc: fiecare treaptă-i vacantă... orice actriţă poate să-şi ridice piciorul.

Noul director al Teatrului Naţional, d. Minulescu, şi-a expus programul într'o reuniune de gazetari şi scriitori. Programul s'a publicat în ziare: o listă de piese străine, alese cu pricepere şi gust. Vedem o preocupare de artă, de care ne desobişnuiseră direcţiile din ultimul timp.

Dar d. Minulescu a anunţat şi cîteva piese originale—unele bune, trecute prin examenul rampei în alte stagiuni... altele cu totul nouă, pe care le aşteptăm cu bunăvoinţă. Dar d-sa a trecut în repertoriu şi piese ale unor scriitori complect lipsiţi de talent: orice rînd scris de dînşii este o ofensă adresată artei. Ce caută aceştia în repertoriul Teatrului Naţional? D. Minulescu n'are curajul să-i arunce la coş?

Sau şi asupra noului director se exercită, poate, teroarea pieselor originale, cu orice preţ... Decît piese proaste romîneşti, preferăm traduceri—bine alese şi făcute de adevăraţi scriitori—care îi stilizează pe actori, educă şi distrează publicul... producînd totodată pe viitorii autori dramatici autohtoni. Dintr'o piesă proastă romînească—nu poate eşi nimic bun; pe cînd dintr'o operă bună tradusă—poate eşi mai tîrziu o bună piesă romînească... gîndindu-ne bineînţeles nu la o operaţie de imitare ci la crearea cu timpul, a unei sănătoase atmosfere teatrale.

M. Sevastos

Cronica ideilor

Pentru democraţie

Asistăm de o bucată de vreme la un nou snobism. In debila şi dezorientata noastră opinie publică, multă-puţină cîtă este, se manifestă o predilecţie pentru doctrinele de dreapta. Un jurnal bucureştean susţine chiar cu doctrinari care au mult temperament o întreagă teorie care nu e altceva decît pastişarea ideologiei maurrasiste. Se prepară chiar venirea în Bucureşti pentru cîteva conferinţe a amuzantului tarasconez care e Leon Daudet. Incetul cu încetul militarul, inginerul, doctorul şi magistratul de provincie care cetesc mai mult jurnale decît cărţi iau cunoştinţă de o critică factice a democratismului. Intelectualul oriental, cu veleităţi veşnice de parvenire materială, chiar cînd e fiu de ţăran, sau poate mai ales, e de tendinţi aristocratice. Cum nu există orgoliul tradiţiei, fiecare, abia aşteaptă să-şi tradeze clasa, ca să se cocoţe în cea imediat superioară.

Nu e o noutate pentru nimeni lăcomia cu care mulţi cărturari romîni aşteaptă ultimele noutăţi din străinătate după care să-şi modeleze atitudinea. De data aceasta însă moda a atins toate culmile exagerării. Că avem teoreticieni ai dictaturii nu e de mirare, dar avem, celace nu mai e de înţeles, regalişti, adică oameni care cer rege într'o ţară în care există rege, numai fiindcă în republicana Franţă se găseşte firesc un astfel de partid.

Astfel la noi, unde nu există un singur republican, avem în schimb sumedenie de regalişti, care *cer* din răsputeri ceva care există în toată legea şi foarte consolidat încă demult.

Nu e de mirare deci că democraţia şi parlamentarismul sînt aspru criticate, denunţate ca învechite, depăşite de fapte, nimicite de experienţă. Maurras, ultimul idol, aşa a spus, aşa trebue să fie. Imitaţia e cu atît mai valoroasă cu cît e mai fidelă. Tot ce îi vine în minte Franţei să facă, să fii sigur că vom găsi adepţi cu droaia şi aici. Dacă s'ar forma la Paris un curent pen-

tru creațiunea unei flote în Oceanul Atlantic și unui contra menținerii flotei din Mediterana, nu vă îndoiți că se va găsi la București un curent de opinie publică care să arăte necesitatea inexorabilă pentru Romînia de a creia o flotă în Ocean și dezastrul iminent de a conserva una în apele mediterane.

Numai așa se poate explica cum se pot găsi publiciști care să tragă concluzii asupra dezastrelor dela noi, prin analogie cu celace se întîmplă în Franța. Se zice: uitați-vă la convulsiunile regimului parlamentar de acolo. Imposibil de constituit un minister durabil. Șase miniștri de finanțe într'un an! Și nimeni nu e de vină de toate acestea decît regimul parlamentar. Să-l desființăm și la noi. Culmea candoarii am văzut-o cînd un gazetar bucureștean trăgea concluzii contra parlamentarismului în genere, din faptul că s'au furat urnele și s'au bătut oamenii până la sînge în ultimele alegeri făcute la noi.

Să admitem pentru moment că toate acestea ar fi bune pentru Franța.* Dar la noi e tocmai contrariul: la noi nu există nici urmă de regim parlamentar. Dar poți oare condamna o instituție care n'a fost lăsată să funcționeze ca să se vadă ce poate da? Respectați regimul parlamentar, faceți-l real și pe urmă studiați-i consecințele. Dar numai după ce a funcționat. Dar ce înseamnă să condamni un regim înainte de a exista, să te plîngi tot timpul de nenorocirile pe care le aduce fără ca acest regim să fi putut fi realizat nici pe departe o singură zi măcar? Și de unde știți că ar da un rezultat ca în Franța și nu ca în celelalte țări parlamentariste? La noi democrația și parlamentarismul nu există. Sînt simple halucinații. Și totuși toate relele îi sînt puse în spate. Dar a proceda așa nu înseamnă oare a condamna tocmai regimul antiparlamentar, cel real, cel care funcționează neturburat la noi, fiindcă toate relele constatate sînt în strînsă legătură cu dînsul?

Regim parlamentar nu avem. Dacă totuși lucrurile nu merg bine vina trebue să fie a neparlamentarismului și nu a democrației care nu există, care n'a fost lăsată să-și dea măsura capacității sale.

Totuși sîntem convinși că nici măcar în Franța suferințele care agită poporul nu sînt datorite regimului parlamentar. Dificultățile financiare ale Franței sînt urmele războiului. Această țară a luat parte egală la sacrificii și pe urmă a fost tratată de Anglia și America așa cum tratează un cămătar neînduplecat debitorul la scadență.

Fără să încaseze dela Germania celace a trebuit să deburseze pentru reparații, ea e totuși constrînsă să plătească Americei și Angliei. Situația e așa de grea că nici un regim din lume

* Dar adversarii parlamentarismului de ce nu discută și situația din țările parlamentariste: Anglia, Germania, Belgia, Olanda, Suedia, Norvegia, Danemarca, Statele-Unite, etc. ?!

n'ar putea găsi soluția. Ce e de vină aici regimul parlamentar?

Dacă douăzeci de tehnicieni din cei mai iluștri nu pot găsi nici o soluție, pentruce ar găsi-o un general ori un literat dela „Action française" care ar funcționa ca dictator?

Ultimele lovituri de stat din Italia, Spania și Polonia aduc, se pare, noi argumente de fapt în favoarea regimului dictatorial.

Observația trebue făcută: că dictaturile europene recente au apărut toate în țări meridionale în care, nervozitatea individualistă cînd e obosită, se reface repauzîndu-se în dictaturi de cîțiva ani. Italia n'a avut astîmpăr o istorie întreagă. Domină și azi acolo concepția Renașterei cu condotierii și luptele lor. Același lucru în Portugalia. Cred însă că nici o țară serioasă nu invidiază situația deacolo. In Spania abrutizarea fanatică, catolică și decăderea prin mizerie a claselor de jos, fac suportabilă orice situație impusă violent de sus în jos.

In Franța unde dozarea antropologică a adus un fericit echilibru între temperament și rațiune, unde amestecul omului de Nord cu cel de Sud e din cele mai potrivite, domnește în schimb democrația, cu mici întreruperi, de aproape o sută de ani. Atîta vreme cît putea să invoace, în timpul războiului, prestigiul ei militarist, reacțiunea noastră a dat veșnic ca pildă de societate sănătoasă, minunata țară care e Franța. Astăzi însă exemplul acestei colectivități libere îi supără. Tot Romînul reacționar e convins că Franța e bolnavă, cu un picior în groapă, aproape de dezastrul final. Și toate acestea numai din cauza democrației. Dar aceleași persoane au declarat, înainte de războiu că Franța anarhică și „jidovită" nu mai are mult de trăit. Auzeam înainte de războiu, în toate părțile, până la saturație, condamnarea iremediabilă la moarte a acestei țări. Și totuși Franța a avut Marna și a fost, fără contest, însuflețitoarea supremă a marelui războiu. Probele de vitalitate a Franței democratice și republicane s'au arătat atunci pe cîmpul de luptă. Se vor arăta, fără îndoială mîine cînd va trebui să pue ordine, tot cu mijloace democratice, în finanțele sale.

Alături de Franța, întreaga Europă civilizată, adică toate țările în care conștiința morală, intelectualitatea maselor, perfecțiunea tehnică, au ajuns la culme, adică Anglia, Germania, Țările scandinave, Austria și Cehoslovacia sînt dominate de regimul democratic. Și, slava Domnului, lucrurile nu merg mai prost acolo decît la noi. Au dictatură în schimb: Spania, Italia, Portugalia, Grecia, Ungaria și Rusia.

Alegerea e ușor de făcut, credem, pentru oricine. Dacă e vorba de luat pilde și învățături (și de ce nu le-am lua cînd le-am luat totdeauna?), mi se pare că e mai cuminte să le luăm deacolo de unde civilizația subt toate raporturile a ajuns la maximum ei de dezvoltare, decît din țări recente ori putrede, unde

cultura e o slabă flacără șovăitoare, înăbușită de obscurantism ori de animalice pasiuni.

Pentru sociologul care reflectează deasupra politicii cotidiane și care aruncă priviri în urmă în desfășurarea istoriei, problema dictaturii devine clară. In epoca modernă, în care conștiința individuală, degajată din gregarismul maselor, ca o valoare etică supremă a adus regimul democratic, dictatura n'a *însemnat nici odată regimul normal* de guvernare. Dictatura e un refugiu un „pis aller", o formulă disperată aplicată în ultimă instanță. Ea nu poate fi, ca toate remediile drastice, decît provizorie și nu poate tinde decît să readucă iarăși un regim echilibrat. După cum nu se poate improviza din senin o revoluție, tot așa nu se poate creia din dorinți subiective ale unei elite o dictatură. „N'est pas dictateur qui veut", ceiace înseamnă că chiar și aceastǎ formă de guvernare care pare improvizare politică prin voința personală a unui șef, e determinată de profunde legi de factori care au rădăcini adînci în complexul colectivității.

O astfel de mișcare improvizată cade după cîteva luni, ucisă de cauzalitatea de fier a legilor sociale Ea deviază mersul politicii tot așa cum speculația poate schimba trecător valoarea unei monede în bursă. Dacă moneda e garantată însă, speculația îi poate aduce o variație de o clipă și atîta tot. Ca și ea, dictatura eșită altfel decît din o lege socială necesară, e efemeră, e simplă aventură.

Echilibrul elementelor sociale, conștiința de personalitate în individ, aceia de grup autonom în clasele sociale nu se vor lăsa oprimate de voința unui individ ori a unei elite. Democrația a eșit încetul cu încetul din degajarea individului de mediul social și din afirmarea sa. Ea e sinonimă cu respectul personalității indicat de etica kantiană, aceasta și ea un ecou teoretic al revoluției franceze.

Aceste achiziții profunde ale culturii, cîștigate cu lupte seculare nu vor ceda ușor unor aventuri de dominație. Europa nu se poate întoarce la tiranie decît suprimînd aceste valori. Și suprimîndu-le, ori se întoarce la barbarie ori pune ceva satisfăcător în loc. Dar pentru aceasta trebue timp, căci trebue schimbată lent psihologia socială a maselor și toată cultura modernă.

Dictatura apare și urmează fazelor de totală dezagregare socială, care întovărășesc individualismul exagerat al unor revoluții. Trebue mai întîiu revoluție și pe urmă faza creatoare a acesteia, dictatura. Așa a venit Napoleon după 1789 și Lenin după revoluția rusă și după Kerenski, care n'a putut-o salva. In fascism chiar trebue deosebite două faze: una revoluționară și alta dictatorială. Se uită prea ușor aceasta. Dictatura e salvarea ori adaptarea revoluției la normal, adică la determinismul social momentan. Nu există dictator care să nu fi fost mai înainte un revoluționar: Napoleon un jacobin, Lenin un social-democrat, Mussolini un socialist-revoluționar.

Odată dezlănțuită o revoluție, fie că-și alăturează scopuri digresionale, alăturate, fie că exagerează scopul inițial, deviază mult în ultima ei fază. Dictatura o readaptează la viață și la nevoile sociale, servind drept corectiv abaterilor și erorilor. Dar ea nu se îndepărtează prea mult dela programul revoluției. Dacă aceasta are un rol negativ de curățire a terenului, de critică, de înlăturare a vechiului regim, celelalte realizează programul celei dintâiu. Astfel nu se poate concepe dictatură decît creatoare, fiindcă însăși revoluția e creatoare într'o anumită fază a ei.

Există însă și alte forme de dominație absolutistă care se mențin fără nici o operă constructivă. Acelea trebuesc deosebite de *dictatură* și le vom numi *tiranie*. Mussolini e dictator, dar Primo de Rivera e tiran; Napoleon a fost dictator, dar Metternich a fost tiran. Care e revoluția care va aduce la noi dictatura? Pentru moment nu o văd, de aceia sînt liniștit că nu vom avea nici dictatura care presupune program, muncă, abnegație, dezinteresare. Ne vom bălăci poate încă multă vreme în tiranie. Dar cred că nici un cărturar conștient ori vre-un om de bine nu doresc țării lor numai o simplă tiranie.

Să fim liniștiți însă. Dacă nici-o țară serioasă dela Anglia și Franța la țările scandinave, n'au simțit nevoe să-și modifice forma politică, fiindcă n'au simțit indicații din adîncul poporului, nu se va modifica nici regimul democratic pentrucă o dorește un cenaclu monden ori literar. Crezul democratic e însăși morala timpului nostru. Cînd se va schimba aceasta, fața lumii însăși va lua altă fizionomie. Diferența va fi formidabilă, ca dela lumea romană la cea creștină. Vom mai trăi încă multă vreme subt steaua legii kantiene, care e și aceia a democrației și care ne învață să considerăm pe celalalt drept scop și nu drept mijloc, pentru care s'au făcut atîtea revoluții în secolul trecut și fără de care însăși traiul în grup nu e posibil.

* * *

Undeva, nu-mi aduc aminte în care articol, d. P. Zarifopol constata că nimeni nu e mai cezarian din fire ca burghezul romîn. Cred că prin burghez înțelegea și pe intelectual, care aici e tot un burghez, dar cu alte tabieturi, anume cu apucături de avant-gardă. J Cocteau spune bine: „Méfiez-vous de Mr. Prudhomme qui marche sur les mains". Nicăeri nu există mai puțin baza respectului ca la noi: terfelim fără nici o remușcare orice, dar mai ales sufletele. Poate fiindcă de acestea din urmă ne dispensăm mai ușor. De aici și lipsa respectului pentru persoana altuia, care e baza morală a democrației.

Foarte mulți din cărturarii noștri sînt inteligenți, talentați, rafinați și extrem de artiști dar, sufletește, sînt grosieri și bădărani: lustru și mizerie. Evocă însăși destinul barbarului.

Nimic nu prinde mai uşor la un astfel de cărturar decît poza aristocratico-estetică. Dar pe de altă parte pentru un gust adevărat subţire nu cunosc poză mai eftină, mai uşor de susţinut, tocmai fiindcă e mai întăiu simplă şi apoi foarte comodă. Cînd eşti egoist din fire şi pretinzi totuşi că eşti generos trebue să faci o mulţime de gesturi, să te ţii la un anumit nivel ca să-ţi păstrezi masca şi reputaţia ei. Oricum, e incomod. Ce poate fi mai simplu însă decît să găseşti o doctrină şi încă reputată, elegantă care să-ţi teoretizeze lipsurile, să-ţi preamărească ca pe o valoare egoismul?

Să nu exagerăm însă în pesimism asupra unora din intelectualii noştri. Cînd e numai literat, intelectualul are tendinţe către subiectivim, capricii şi aristocratism oriunde. Un poet ori essaist e deobiceiu cezarian. Un inginer ori medic care înţeleg însă determinismul legii, valoarea obiectivă a faptului, virtutea umilă şi anonimă a masei, sînt de obiceiu democraţi. Educaţia pozitivă e aproape totdeauna generoasă. Ea pleacă din bun simţ şi din cuminţenie ponderată.

Aşa se explică cum mişcarea reacţionară maurassistă n'are adepţi decît printre literaţi, şi aici şi aiurea. Deacela şi pericolul ei ni se pare foarte limitat. Cînd plutonierul-major citeşte şi vrea să fie distins, atunci devine dictatorial şi aristocrat. El dă sfaturi Europei şi plînge pe biata Franţă că se cramponează de regimul democratic. Dar de aceste onorabile cazuri de conştiinţă realitatea nu e ţinută să iee seama.

Mihai D. Ralea

Miscellanea

Posteritatea criticii

Cine deschide tomul al III-lea din „Politiques et moralistes" de Faguet, la articolul Taine va găsi definiţia pe care criticul francez o dă despre înaintaşul său, aplicîndu-i tocmai faimoasa sa metodă a găsirii „calităţii fundamentale" şi care e cam următoarea: „La qualité maîtresse de Taine c'est la probité". In adevăr multă, multă vreme, Taine a fost considerat ca savantul tip german: cinste, simţul responsabilităţii în idei, conştiinciozitate, meticulozitate. Graţiosul Renan părea un spirit frivol pe lîngă seriosul, adîncul, cinstitul său rival. Barrès, mi se pare, a rupt mai întăiu acordul unanim, denunţînd pe pedantul teoretician că nu făcuse toate călătoriile pe care le descrie în „Voyage d'Italie".

Pe urmă a venit „cazul Aulard" care a arătat că „Origines de la France contemporaine" mişună de erori voite, de documente trunchiate, altele lăsate pur şi simplu la o parte, altele fals interpretate. S'a crezut că pasiunea antirevoluţionară alterase un moment spiritul ştiinţific al istoricianului.

Dar iată că un profesor de psihologie dela Strasburg, Ch. Blondel („La documentation psychiatrique dans „L'Intelligence" de Taine", Journal de Psychologie, 1924) arată că şi într'o lucrare de psihologie pură, în „De l'Intelligence", unde interesul sau prejudecăţile politice n'au ce căuta, tehnica savantului Taine e din cele mai neglijente. Referinţe incomplecte fără să conţie indicaţii de ediţii, titluri deformate, erori de indicaţii bibliografice, citaţii inexacte sau rău traduse, informaţii rău înţelese ori rău utilizate, fac din opera

sa un document psihologic utilizabil doar cu mare precauţie. Blondel ajunge documentat, la concluzia: „l'on peut s'appeler Taine et faire d'assez mauvais ouvrage".

La douăzeci de ani distanţă numai, ne întrebăm ce devine axioma lui Faguet: „Taine, c'est l'esprit de la probité" ?—*M. R.*.

Leon Dobronrawov Donici

Numele acesta jumătate slav, jumătate moldovenesc, ca o insignă de graniţă, sintetiza concret acel amestec de melancolie şi resemnare moldovenească, cu acea nelinişte sbuciumată de rus care era purtătorul lui.

Eu îi voi spune Donici, fiindcă numele acesta e mai cald şi mai evocativ al chipului acela de copil blînd îmbătrînit şi absent.

Aruncat din locul lui de revoluţia rusească, a rătăcit ca o epavă printre noi, uitîndu-se şi la prietini cu aerul cercetător şi neîncrezut cu care s'ar fi căutat pe sine, subt figura fiecăruia.

Viaţa aceasta de vagabondaj nu era parcă impusă numai de o împrejurare; însemna o reprezentare fizică a unei nelinişti sufleteşti fără cămin.

Izolat de Ruşi, Donici era un desrădăcinat.

Sufletul lui era mai mult un suflet de slav. Cu toată indolenţa din viaţa lui, Donici avea scris acel sbucium neastîmpărat şi viu, până la oboseală, până la distrugere, şi pe care îl manifestă sburătăcind un fluture subt un clopot de sticlă.

Donici vorbea cu noi absent şi adormit, ca într'un vis în care cuvintele vin rari şi calculate.

În mintea lui nu mai umblau admirabile amintirile vieţii din Rusia, cu prietini celebri, cu discuţii nesfîrşite în redacţii vaste, cu rătăciri alături de Şaliapin, cu recepţii luxoase în care, Donici de astăzi nespălat şi murdar, apărea în smoking, cu cuvinte galante pe buze...

Viaţa de odinioară a lui Donici ne apărea ca un basm, sau ca un tablou făcut după o scenă din Tolstoi.

Acum, ţinut în pensiune din omenie în odăiţa de portar a unui otel din Bucureşti, de însuşi portarul, Donici sărac, sirăin şi izolat, purta în minte amintirile de altădată, cum ar purta o prinţesă rusă, acum vînzătoare de flori la Nissa, un capăt de trenă dela un bal feeric de odinioară.

Pe străzile Bucureştiului, ţinînd în mînă un gemantanaş cît o cutie, de carton presat acoperit cu pînză cenuşie, în care-şi purta tot avutul lui de-acum amestecat cu manuscrise, Donici retrăia tragic soarta celor care nici fizic nici sufleteşte nu pot avea un adăpost.

În clipe de exaltare, se presimţea adînc în el o taină pe care n'a spus-o niciodată, decît în cuvinte izolate, ca-n aiurările unui dement.

Aşa, într'o zi Donici a dispărut din Bucureşti, ca să apară la Paris unde nădăjduia să găsească un rus cu care să poată vorbi 36 de ore în şir. Aşa a debarcat în gara Parisului cu geamantanaşul lui de carton presat acoperit cu pînză cenuşie.

Şi aşa, cine ştie unde, neîngrijit şi necunoscut de nimeni s'a stins acolo în Paris. Singurul semn al identităţii lui va fi fost iscălitura din josul ultimului manuscris găsit în acelaşi gemantanaş.

În paginile acestei reviste nuvelele „Marele Arhimede" şi „Requiem" vor păstra cea mai nemuritoare inscripţie pe care o merită lespedea lui.—*Demostene Botez.*

Arthur Schnitzler

Publicăm în numărul de faţă o nuvelă tradusă a marelui scriitor austriac Arthur Schnitzler, fiindcă aceste bucăţi nefiind traduse în franţuzeşte, sînt greu accesibile publicului nostru. Reputaţia acestui scriitor a avut o desfăşurare foarte curioasă. Autor al cîtorva piese frivole, adesea de o senzualitate desmăţată, el n'a fost cunoscut decît subt această ipostază. Numele lui era asociat astfel cu acela uşuratic al lui Henry Lavedan ori al altui autor parizian de piese facile. În special una: „Reigen" stîrnea deliciile adolescenţilor corupţi ori a bătrînilor lubrici. Dar Schnitzler a mai scris şi un roman „Der Weg ins Freie" şi cîteva volume de nuvele. Slab dramaturg, el e unul din cei mai mari nuvelişti ai timpului nostru. Fără exagerare, în această privinţă, el poate sta alături de marii săi precursori Maupassant şi Cehov.

Fiu al unui doctor vienez, el însuşi şi-a ales cariera părintească. A trăit tot timpul în Viena ca asistent de clinică sau medic de sanatoriu. Nimeni nu putea fi mai înzestrat să presimtă şi să descrie fenomenul morţii şi fragilitatea efemeră a vieţii. Descompunerea treptată pe care o aduce sfîrşitul fatal a descris-o magistral în nuvela sa, „Sterben". Fire adînc pesimistă, Schnitzler ironizează cu amărăciune şi cruzime iluzionismul persoanelor simple care speră dela viaţă mai mult decît aceasta poate da („Frau Berta Garlan"), sau optimismul rudimentar al oamenilor plini de viaţă, al ofiţerilor în special („Leutnant Gustl").

Ceiace e specific însă scriitorului vienez şi în care nu e întrecut de nimeni, ceiace constitue noutatea artei sale e analiza psihologică subt formă de monolog interior. Schnitzler transpune în cuvinte întrebările şi răspunsurile unei conştiinţe în luptă cu ea însăşi. Printr'o punctuaţie specială, un ritm al frazei, prin sugestii (mai rar), prin cuvinte directe el prinde firul direct al luptei sufleteşti, în accentul ei sincer şi direct, realizînd dacă se poate spune, idealul analizei psihologice „à la Bergson", adică înfăţişînd elanul vital sufletesc printr'o aprehenziune directă. Ar

fi de făcut multe comparaţii utile între Proust şi Schnitzler. El pleacă dela această ipoteză, dealtfel perfect verificată de psihologia modernă, că la omul civilizat limbajul joacă un rol primordial, că orice act sufletesc, emoţie ori gîndire e transpozabil în cuvinte. Cum spune Janet, oamenii evoluaţi îşi ţin veşnic discursuri lor înşăşi. Orice hotărîre se poate înlocui cu o afirmaţie verbală, se reduce la pronunţarea unor fraze. Constatarea aceasta fiind verificată ştiinţific, procedeul lui Schnitzler de a întrebuinţa un monolog, un discurs interior pe care şi-l ţine eroul în momentul acţiunii, ni se pare perfect legitim. Tehnica aceasta nu e monotonă însă fiindcă e mereu alternată de o alta „comportistă" după care personagiile acţionează pur şi simplu. Cetitorul va putea aprecia aceste calităţi în nuvela din numărul de faţă, dar mai ales în aceia pe care vom publica-o în numărul viitor: „Orbul Geronimo şi fratele său".

Literatura lui Schnitzler nu e prezentată subt formă de confesiune subiectivă. El e realist, obiectiv. Discursul interior e descris numai cum apare la altul, ca un simplu fenomen, ghicit de autor şi reconstruit după documente exterioare.—*M. R.*.

Pilda unei generaţii.

Fraţii Tharaud au publicat recent o carte intitulată „Notre cher Peguy". E vorba acolo nu numai de figura de sfînt a scriitorului francez, animator neobosit, fire nobilă şi religioasă, care a constituit cu rare accese de capriciu, speranţa unei generaţii. Se desenează încă fizionomia acestei generaţii, din cele mai frumoase, mai entuziaste, mai pure din cîte au existat. E aceia a tinerilor care aveau douăzeci şi cinci de ani pe timpul afacerii Dreyfus.

Lectura acestei cărţi e melancolică pentru toată lumea. Mai întăiu pentru acei tineri generoşi, îmbătrîniţi acum. Se vorbeşte acolo de Jaurès, de Lucien Herr, de Georges Sorel de Romain Rolland, şi de cei mai tineri care pe atunci constituiau grupul dela „Cahiers de la Quainzaine": Julien Benda, fraţii Tharaud etc.

E descris apoi mediul dela „école normale superieure", unic în lume prin ştiinţă şi generozitate. Elevii devorau pe Spencer, pe Marx, pe Fourier şi visau seara la cetăţi ideale profilate în ceaţa viitorului. Socialismul bîntuia cu furie.

Era minunata epocă a tineretului umanitarist, generos, romantic şi cavaleresc. A venit apoi afacerea Dreyfus, această glorie a Franţei democrate, această victorie a raţiunii şi a justiţiei. Elevii şcoalei normale care au dat mai tîrziu cea mai mare parte din profesorii şi publiciştii iluştri ai Franţei, combăteau în cartierul latin cu entuziasmul şi credinţa tinereţii pentru nobila cauză, fără calcule, fără interese, numai pentru triumful adevărului. S'a părut o clipă că omenirea se apropie de visurile cele mai îndrăznete ale civilizaţiei şi idealului. A existat a-

tunci şi aici la noi o şcoală normală mai modestă în care ecourile venite de acolo nu se pierdeau în pustiu. S'au trăit şi aici momente de frenezie entuziastă pentru scopuri aşa de curate. Cei care cetesc acum descrierea acelor timpuri identificate cu însăşi tinereţea lor au toate motivele melancoliei.

Dar şi pentru noi cei tineri care ţinem încă de generaţia actuală, asemenea pagini sînt pline de amărăciune. Sîntem puţini de vrîsta noastră care mai credem cu tărie în democraţie, raţiune şi progres. Ştiu, sîntem demodaţi. Dar nu asta ne îngrijeşte. Ne gîndim că nu am avut norocul să ne naştem subt o stea mai bună, încadraţi de curente tari, clare, slujind fideli şi modeşti, idealuri pline de bunătate şi blîndeţe. Am venit după marele cataclism care a sdruncinat temelia valorilor sigure. Mulţi au căzut în scepticism total, alţii au fost convertiţi la credinţe obscurantiste, primare ori brutale.

Şi celace e mai întristător e spectacolul tineretului care se ridică după noi. Cinic, dispreţuitor de intelectualitate, de delicateţă, senzual ori materialist, crede tocmai în aceste insuficienţe ca în idealuri respectabile. Sălbătăcită, omenirea parcă se întoarce înapoi. Imaginaţia cu romantismul ei, devotamentul uman, pasiunea artistică ori cărturărească sînt dispreţuite ori ridiculizate. Atmosfera devine zilnic mai înăbuşitoare. Le găsim scuze, explicaţii desigur... Şi totuşi... Unde e inima arzătoare şi cavalerească a lui Ch. Peguy, care a găsit o datorie sfîntă să se căsătorească cu sora unui prietin, pe care nici n'o cunoştea, numai fiindcă i se părea că acesta murise persecutat în timpul serviciului militar?

Gesturi absurde, unice, dar care totuşi dau măsura unei generaţii. Unde mergem noi? Care e destinul nostru? Puţini ar putea-o spune cu convingere.—*M. R.*

Ţăranii Ardeleni.

In vremea cînd luptam pentru votul universal, eram nevoiţi să răspundem la tot felul de critici aduse acestui regim electoral, în ipoteza introducerii lui la noi, şi în condiţiile noastre speciale.

Unul din argumentele adversarilor era incultura maselor, inconştienţa lor, pasivitatea lor, caracterul lor de iremediabilă „zestre guvernamentală".

Noi am răspuns la această obiecţie, arătînd că chiar şi în cazul acesta, votul universal trebue acordat. (Nu e nevoe acum să mai reproducem consideraţiile noastre de-atunci). Dar, bine înţeles, noi făceam rezerve asupra acestei ipoteze pesimiste.

Faptele au infirmat ipoteza. Şi au infirmat-o în chip surprinzător.

Spencer a scris „Individul contra Statului". S'ar putea constata o „contrarietate" cam de acelaşi fel, inversă:

„Guvernul în contra alegătorului". Orice guvern, şi nu numai la noi, ci ori unde, vrea să aibă în parlamentul ţării cît mai mulţi reprezentanţi ai săi. Şi procedează cît îi permit împrejurările sociale, politice, culturale, morale ale ţării respective.

Fireşte că noi, ţară nouă în materia aceasta, stăm la celalalt pol decît Anglia ori Franţa. La noi, dela introducerea votului universal, presiunea guvernamentală a variat, dar a fost mereu mai mult sau mai puţin aproape de maximum.

Şi, în contra ipotezei pesimiste, de care vorbeam mai sus, poporul, adică ţărănimea (=marea majoritate a poporului) a rezistat presiunii în marginile posibilului, oridecîteori a fost chemat la acest „examen de capacitate" politică.

Ultima dovadă de rezistenţă au dat-o Ardelenii. Şi au dat-o strălucit, îmbucurător, credem în fundul sufletului lor, chiar şi pentru cei care, momentan, au avut neajunsuri în urma acestei dovezi.

Am scris odată în această revistă:

„In Transilvania, la periferia despre Apus a Rominismului, acolo unde Rominismul s'a păstrat cu atîta tenacitate, de unde acum o sută de ani ne-a venit o idee mîntuitoare, de unde şi de acum înainte trebue să ne vină—şi o să ne vină—spiritul viguros rominesc etc.".

Dar cum acest „spirit viguros" s'a arătat şi în restul Rominimii, susţinătorii de altădată ai votului universal, adică ai chemării poporului la viaţa publică, au dreptul să spună că au avut dreptate în ipoteza lor optimistă, că n'au fost utopişti.

Nu facem „politică" aici. Nu ne interesează programele celor în luptă. Această *rezistenţă* poate fi azi de partea unora, mine de partea altora. Nici nu ne preocupă dacă această rezistenţă e în favoarea unui program care convine sau nu. Importantul e existenţa ei—faptul că poporul chemat la viaţa publică nu e o masă pasivă, o „zestre guvernamentală".

Şi *aceasta* e toată chestia. Celelalte, priceperea clară a intereselor de clasă şi naţionale, stilizarea luptei politice, etc. se fac dela sine, fatal, cu trecerea vremii, cu deprinderea, cu repetarea „lecţiilor practice".—*X.*

Premiile naţionale de literatură.

Nu vom atinge aici decît numai „cazul" d-lui Topîrceanu.

Cu o rea credinţă, rară şi la noi, rară chiar în presa politică, s'a susţinut de o mulţime de „informatori" ai publicului, că d. Topîrceanu a fost premiat pentru „Parodiile" sale.

E adevărat că d. Topîrceanu are *şi* un volum de admirabile bucăţi „à la manière de"—dar d-sa a fost premiat pentru *poeziile* sale din volumul „Balade vesele şi triste" şi din diferite reviste.

Cui nu-i place arta subtilă din parodii, pentru înţelegerea şi aprecierea cărora se cere o atitudine curat estetică,—să le socotească ca neexistente, şi să discute *poezia pură* a d-lui Topîrceanu din *Balade*, volum răspîndit până în acest moment în 16,000 de exemplare, ceiace face zădarnică încercarea cronicarilor de a înşela publicul.

Dar până la una alta, d. Topîrceanu se mulţumeşte cu opinia mai mult decît favorabilă a publicului cetitor—şi cu premiul.

Comisia pentru premiare a fost alcătuită din d-nii Goldiş, Ciobanu, Rebreanu, Sadoveanu, Codreanu, Brătescu-Voineşti, Goga, Bogdan-Duică. O grupare de oameni mai diversă, din care să iasă o *majoritate* mai obiectivă şi mai imparţială pentru d. Topîrceanu, nu se poate concepe în acest cosmos, creat de Dumnezeu conform cu intenţiile sale nepătrunse, şi nu în vederea plăcerii publiciştilor ostili d-lui Topîrceanu.—*Y.*

Dela redacţie.

Diferite dificultăţi tehnice ne-au silit să întîrziem şi deci să apărem în Nr. dublu.

Pentru a ajunge odată la o apariţie lunară exactă vom mai scoate încă un număr dublu în timpul lunilor de vacanţie Iulie-August.

Asigurăm însă în mod categoric pe cetitorii noştri că dela Septembre înainte vom face toate sforţările necesare, oricare ar fi ele, ca să apărem strict lunar. Cerem încă odată cetitorilor să ne facă acest credit şi să ne acorde încrederea lor.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Perpessicius, *Scut și Targă*, București, 1926, Editura literară a Casei Școalelor.

In August 1916, un tinăr student, răspunzind chemărilor Patriei, se îmbarca într'unul din porturile dunărene. Ghicim ușor că tinărul mobilizat era student și umanist, considerind bogatul material de vocabule și mitologie, care alcătuia aproape singurul său bagaj pe pontonul pe care se îmbulzeau atîția. Particularitatea acestui tinăr era că unea un dar însemnat de a se emoționa cu facultatea mai rară de a se stăpîni și uneori de a-și trăi cu humor propriile nefericiri. Cînd vasul se desprinse de cheiu, el notă în versuri ample, cu o retorică înaltă și conștientă de sine, următorul frumos episod:

. . . .
Pe portul ce se șterge lumina înserează...
Din sălciile bălții, din coapsa de vapoară
De-alungul căror trecem, amurgul se strecoară
In sufletele noastre. Cum stăm pierduți pe punte
In boarea rece care ne mîngîe pe frunte,
Simțim o adiere de moarte prematură.
Genunile lui Dite își cască neagra gură
Și chiparoși funebri se'nalță peste ape
. . . .

La drept vorbind, tinărul nostru luase și altădată pagina albă de hîrtie drept confidentă a gîndurilor sale intime și revoltate. Așa de pildă, atunci cînd încrestă în fruntea satirei adresată concetățenilor care veștejeau dragostele sale cu o blondă germană, nevinovată totuși de catastrofa mondială, inscripția latină: *Ad provinciales, meum in Gretchen amorem, spernentes.* In călătoria pe care o întreprindea acum îi erau rezervate, mai mult etape de contemplație și de reculegere melancolică, pentrucă pudoarea sa firească reușea totdeauna să îndulcească tristețea și să tempereze revolta. Pentru a complecta fizionomia sa morală, vom spune că ochiul său era înzestrat cu o inteligentă curiositate pentru forme, culori și efecte de lumină. Nu proce-

da însă prin largi trăsături sintetice, ci mai mult în felul miopilor (dar se știe că miopii sînt niște observatori, plini de răbdare), integrînd laborios elementele minime ale unui aspect total. In carnetul său se pot întîlni așa dar vaste peisagii redate cu aplicarea unui miniaturist

De-aici se desfășoară priveliștea comodă:
Micuțe culmi, pe vale, umbresc, ca trase storuri,
Și florile solare, cu blonde semaforuri
Și cînepa ce-și'nalță bizara ei pagodă.

Astfel, erudit, sensitiv ca un timid, stăpîn pe sine ca un artist, plin de humor, curios de natură, poetul care cîștigă îndată simpatia noastră, trece prin toate încercările războiului. Il urmărim în cantonamente, în seriile luptelor, apoi la spital și în refacere. Se definește humorul ca dozarea zîmbetului cu duioșia. Pentrucă zîmbetul este mai ușor de perceput, vom sublinia cealaltă lature. Iată acest pastel, într'atîta străbătut de emoție omenească, încît întregul capătă nu știu ce săgetător accent fantastic:

Nu s' auzia nimic pe'ntinderea'nnecată
De revărsarea lunii pline,
Nici fîșîitul porumbiștilor vecine,
Nici pocnetul de armă aiurită,
Nici claca broaștelor din mlaștina secată,
Nimic, nimic, decît doar discul lunii pline
Plutind hipnotizată.
Da'ntr'un tîrziu parcă-a gemut tabloul,
Intăi mai vag și-apoi mai precizat
Un scîrțîit de dric întîrziat
Prin spații și-a trimis ecoul
Și oamenii au oftat.

La capătul tuturor experiențelor sale a rezultat oare pentru eroul nostru o avere oarecare de concluzii? Ar fi să nesocotim firea sa adevărată, dacă am face din el reprezentantul unei atitudini mai mult sau mai puțin militante. Principiile îi sînt străine; clipa îi ocupă cu desăvîrșire. Dar în scurgerea și vălmășagul clipelor, stărue duioșia pentru soarta în genere a omenirii în războiu.

Acest interesant itinerar și amabil portret se găsesc în cartea pe care Perpessicius a intitulat-o cu numele uneltelor de defensivă și suferință: *scutul* și *targa*. Am întrebuințat cuvîntul „amabil", în înțelesul lui etimologic. Omul pe care îl manifestă poeziile lui Perpessicius este în adevăr demn de a fi iubit. Nu este puțin lucru ca o operă literară să cucerească prin savoarea ei etică intrinsecă. Ba într'o vreme în care ușurința tehnică traducînd ușurătatea morală, cîștigă atîta teren încît literatura este amenințată să piardă pe cei mai prețioși cetitori ai ei, pe acei care cer să fie mai adînc influențați de ea, împrejurarea unui poet la care simțim substanța autentică a unei experiențe proprii, este un lucru destul de rar și demn de a reține. Nimic mai depărtat de poezia lui Perpessicius decît improvizația sonoră, uneori amuzîndu-se de o imagine, alteori dezvoltînd o rece alegorie. Faptul că poetul își organizează ciclul său, respectînd ordinea continuă a unei aventuri unitare, trădează intenția obiectivă de a transmite ceva nu numai inimii, dar și minții. Acest material pozitiv cade apoi în tiparele bine construite ale stilului și aceasta este încă o însușire pe care vrem s'o subliniem în poezia lui Perpessicius, chiar dacă excesul ei poate duce uneori la un stil oarecum construit.

Printre scriitorii care s'au înapoiat din războiu, cred că se pot distinge două categorii. Sînt unii care au revenit cu mari hotărîri de viață, cu o voință înfrigurată și dîrză, de a relua existența dela început și de a o pune pe temelii nouă. Alții s'au întors cu o voință comoționată și cu sentimentul că a dispărut din ei ceva pe care cu niciun preț nu-l vor putea recîștiga în viitor. Talleyrand spunea: „Qui n'a pas vecu avant la Revolution, n'a pas connu la douceur de vivre". Poate că duioșia specială pe care poezia lui Perpessicius o fixează în cadrele mișcării noastre literare, se datorește acelei bruște schimbări de direcție menite să precizeze contrastul dintre ceiace se numește trecutul fericit și prezentul melancolic.

Tudor Vianu

* * *

Ioan Agîrbiceanu, *Legea trupului*, (Povestea unei vieți), Roman, Edit. Librăriei „Universala", 1926.

Am vorbit, în repetate rînduri, despre acest prozator fruntaș al Ardealului, ca să mai insistăm acum, asupra personalității lui literare.

„Legea trupului", roman publicat în „Luceafărul", acum cincisprezece ani, nu ne dezvălue în privința ei, nimic nou.

Aceiași lipsă de dibăcie și inegalitate în tratarea subiectului, neglijență în execuția artistică, psihologie uneori simplistă sau naivă, alteori profundă și pătrunzătoare, aceiași nobilă preocupare de moralist și preot față de problemele etice și scopurile supreme ale vieții.

Romanul e precedat de o caracteristică citație din Sfîntul Paul (Epistolă către Romani): „Nu înțeleg ceiace fac, pentru că nu îndeplinesc binele pe care-l voesc, ci răul pe care-l urăsc. Văd altă lege în mădularele mele, protivnică minții mele, care mă robește legii păcatului, lege scrisă în mădularele mele. Nenorocitul de mine om! Cine mă va scăpa de trupul acesta, plin de moarte?".

Soarta lui Ioan Florea, eroul principal al povestirii e menită a ilustra în adevăr, cuvintele apostolului.

Fecior de țaran, dar fire isteață, muncitoare, cinstită, el ajunge după ce a absolvit școala și a trecut doctoratul în „drepturi", candidat pe lîngă un avocat cu vază. Acesta îl recomandă familiei Grecu, nobilă, avută, cu mare faimă în oraș. Florea se îndrăgostește de domnișoara Grecu, în care recunoaște fetița de pension, pentru care fusese pedepsit pe cînd era licean. Fata îl iubește și ea, iar tatăl, avocat renumit și care apreciază pe Florea cu toată originea lui umilă, nu vede cu ochi răi dragostea lor. D-na Olimpia Grecu, femee încă tînără, felină, pătimașă, nervoasă, pe care viața cu un soț bătrîn o exasperează, se opune. Ea manevrează astfel, încît, convinge pe Grecu, pe care partidul îl ruga să candideze în alegeri să accepte propunerea și să ia, pentru un an, fata cu el în Capitală, unde va studia mai departe, muzica. Împinsă apoi, către Ion Florea, de o irezistibilă și nebună pornire, ea caută prin toate mijloacele să-l seducă. El rezistă la început împotriva demonului intern, dar, într'o noapte, în care călătoreau împreună, e victima farmecului ei diabolic.

Cuprins de grozave remușcări, după cîteva luni de robie a simțurilor, auzind că bătrînul Grecu și fata se reintorc, părăsește orașul după ce anunță printr'o scrisoare pe Olimpia de plecarea lui.

Desnodămîntul romanului e, cum era de așteptat, tragic și sombru. Pentru a scăpa de mrejele vrăjite ale Olimpiei, Florea își trage un glonț în tîmplă iar femeia, care părăsise căminul, se aruncă în valurile Mureșului. Bătrînul Grecu și fata rămîn singuri cu sufletul zdrobit.

Dacă, figura lui Ion Florea nu se imprimă, poate, cu destulă tărie în amintirea noastră, acea a Olimpiei e de sigur una din cele mai vii creații femenine ale prozatorului ardelean.

Scena seducției e plină de adevăr și emoție, iar idila trecătoare dintre Florea și Mărioara Grecu, nu e lipsită de gingășie.

Dar acest roman psihologic și pasional e și un instructiv și veridic tablou de moravuri locale, în care alături de multe episoade obositoare sau inutile din punct de vedere estetic, se întîlnesc și momente interesante sau semnificative din viața politică sau culturală a provinciei.

Stilul greoiu și neîngrijit, limba impură, numeroasele particularități dialectale rămîn însă aici, ca și în cea mai mare parte din opera întinsă a d-lui Agîrbiceanu, un defect grav și adînc regretabil.

O. B.

* * *

C. Ardeleanu, *Diplomatul, tăbăcarul și actrița*, Roman, ed. literară a Casei Școalelor, 1926.

Se pare, că d. Ardeleanu a scris până acum, cîteva volume de nuvele. Nu le-am citit. Primul său roman e însă, în multe privinți, remarcabil și bogat în făgăduinți.

„Diplomatul, tăbăcarul și actrița" e romanul tragic al mizeriei blazonate, istoria unei familii nobile, în descompunere.

Fizionomia fostului diplomat Barbu Sălceanu, d. Consul, cum i se spune în mahalaua tăbăcarilor, alcoolic, chinuit de remușcări, în care vițiul nu a distrus judecata ascuțită, simțul estetic și pornirile înalte ale firii nu e lipsită de un puternic relief.

Nu mai puțin, acea a soției lui Eliza, sărmană femee abrutizată de nenorociri și mizerie și mai ales a fetei lor, d-șoara Agata cu mîndria ei aristocratică și disprețuitoare, aspirațiile către fast și glorie artistică, visurile poetice de dragoste ideală și crudele decepții ce au urmat.

Nu tot atît de reușită îmi pare figura tabacarului doctor în chimie Andrei Grigore, parvenit prozaic, egoist și brutal, care nu-și dezvăluie adevărata fire decît în partea finală a romanului, cînd persecută și insultă în chip trivial familia aceleia, pe care a sedus-o.

O înclinație vizibilă spre sentimentalismul melodramatic și antiteza de efect, l-a făcut pe autor să înegrească caracterul tabacarului și să idealizeze prin contrast, figura atrăgătoare a cismarului Gangu, copil părăsit de părinți, care adoră fără speranță pe fata consulului și îi ajută cu bani familia, suflet dezinteresat, senzibil la frumusețe, delicat și angelic.

Mediul social în care se mișcă aceste personaje e înfățișat în trăsături, nu mai puțin fericite.

Mahalaua tăbacarilor, discuțiilor lor la circiumă, interiorul fabricei, hanul lui Niță Măturaru sau culisele teatrului sînt evocate cu un realism psihologic și pitoresc, prea minuțios și uneori cam vulgar, dar de o incontestabilă forță de suggestiune. Un accent de sensibilitate reținută, pe care o ghicim însă patetică și vibrantă, străbate acest roman, în care unele pagini prin viața ce emană din ele, dar mai ales prin largă și înțelegătoarea lor simpatie umană au ceva din Dickens sau Daudet, mai puțin, bine înțeles, umorul neîntrecut al acestor maeștri.

O. B.

* * *

Dem. Theodorescu, *Subt flamură roșie*, Roman, Edit. „Adevărul".

Frămintările sociale și morale, prin care țara noastră a trecut în ultimul deceniu, nu puteau rămînea, lucru firesc, fără urmă în literatură și încercările de roman politic și social în felul „Cetății idealului", a lui „Conservator et Comp." sau „Hirdăul lui Satan" sint fără îndoială, un semn al vremii.

„Subt flamura roșie" aparține aceluiași gen, avind drept temă mișcarea socialistă în urma războiului ca și ecoul ei, în pătura conducătoare.

Ziarist și polemist de talent, spirit critic pătrunzător și inciziv, d. Dem. Theodorescu zugrăvește cu vigoare și cu același necruțătoare vervă cele două lumi: una cu atmosfera ei de suspiciune reciprocă, vorbărie și demagogie, cealaltă cu vanitatea aurită, superficialitatea, stupiditatea sau inconștiența ei.

Eroii, în al căror suflet se desfășoară conflictul între cele două lumi sint Stancu și Roxane Mischianu.

Stancu e feciorul Vetei, bucătăreasa d-nei Mihailidis, cucoană mare și politiciană, cu care am făcut cunoștință în „Cetatea idealului". Ziarist și orator de efect, el e tipul revoluționarului raționalist, secter, ros de invidie și ură împotriva oligarhiei infame.

Roxane Mischianu e la „vierge folle", băețandră sportivă și capricioasă a cărei simțire perversă și imaginație setoasă de aventuri e atrasă de frumusețea virilă și stranie a lui Stancu, de faima suspectă a agitatorului și de necunoscutul misterios, ce reprezintă pentru ea, socialismul.

Cind Stancu, pe care d-ra Mischianu îl cunoscuse la d-na Mihailidis e victima unui atentat comis de o tovarășă, ea îl vizitează în locuința lui, întăia oară sfioasă, apoi din ce în ce mai îndrăzneață. Cu toată deosebirea de clasă și educație, ei se iubesc și încearcă să treacă deasupra prăpăstiei deschisă între dinșii.

Delegat de partid la un congres în Germania, Stancu își dă întilnire cu Roxane la Varșovia și se duc împreună la Berlin. Dar după citeva săptămîni de beție erotică, jena materială îi silește să se reintoarcă. In lipsa lui Stancu, un atentat avusese loc împotriva primului ministru. El e considerat ca opera socialiștilor și Stancu e arestat împreună cu ceilalți tovarăși.

In închisoare, subt înrîurirea dragostei care-l domină, el se depărtează tot mai mult de crezul socialist și de felul lui de a privi viața. Dar Roxane care iubea în el misterul, nu se simte capabilă să urmeze pe un om, ce vrea să se cumințească și să devină normal și banal. Ea preferă să se întoarcă în lumea ei și să se mărite, cu unul din aceiași clasă. „Să ne uităm reciproc nebunia" e cuvintul final al scrisorii ei de adio.

Romanul d-lui Dem. Theodorescu e dramatic, senzațional, interesant, construit cu o reală dibăcie.

Dacă unele scene cum e acea a violului Firinei sau noaptea petrecută de ea, alături cu bătrînul Rădescu sint de o senzualitate rece și calculată, de un naturalism uneori scabros și obscen, altele: întrunirea dela clubul socialist, interiorul redacției, călătoria și mai ales jalnica reîntoarcere a îndrăgostiților, traiul în închisoare, abundă în detalii pitorești, în observații juste, pătrunzătoare sau spirituale.

Considerațiile teoretico-filozofice asupra ideologiei lui Stancu ca și a mișcării socialiste, deși cam „livresques" sint inteligente și judicioase. Stilul e nervos și personal, bogat în imagini fericite și suggestive.

Aceste calități netăgăduite, care explică succesul romanului și îl pun fără îndoială mai presus de încercările similare în același gen, îi asigură oare și în analele noastre literare, un loc durabil?

Nu-mi pot ascunde în această privință, îndoiala.

Criteriul suprem, cind e vorba de valoarea unui roman, trebue să-l căutăm în primul rind, îmi pare, în adevărul, complexitatea, intensitatea de viață a personajelor.

Citeva din personajele secundare în romanul d-lui Theodorescu, fără îndoială trăesc: Iancu Pelerină, simpaticul bohem și ratat cu filozofia fatalistă și diletantismul lui estetic sau d-na Sartirelli, cocoța pensionară.

Tovarășa Firina, cu exaltarea ei ideală pentru Stancu, cu senzualitatea isterică și obsesiile ei criminale, rămîne însă problematică.

Iar figurile centrale, Stancu și Roxane, nu au o individualitate destul de pronunțată. Nu vreau să pomenesc de marii romancieri străini, dar chiar față de unele personaje ale lui Zamfirescu, Sadoveanu sau Rebreanu, ele apar desenate mai mult în trăsături generice și convenționale, care le clasează în cutare sau cutare categorie psihologică și socială. In felul în care sint plăzmuite, o anumită concepție intelectuală covirșește în orice caz elementul spontan, intuitiv, direct.

„Subt flamura roșie" îmi pare mai degrabă, opera unui abil analist social, a unei inteligenți reflexive și critice, a unui estet subtil, decit a unui spirit înzestrat cu misteriosul dar al creației.

Octav Botez

* * *

Mihai D. Ralea, *Introducere în sociologie*, Ed. Fond. „Principele Carol".

Sociologia, ca știință, a fost cultivată de către cele două mari școale filozofice ale veacului XIX: pozitivismul și evoluționismul. Cea dintăiu a opus-o psihologiei, cea de adoua a subordonat-o biologiei. Pe de altă parte, curentele sociale generoase au primit cu entuziasm progresele științei celei nouă, care explica devenirea faptelor sociale și, unii dintre reprezentanții acestor curente, au repetat cu convingere cuvintele criminalistului Ferri: *Sociologia ori va fi socialistă, ori nu va mai exista.*

Aceste atitudini extremiste au compromis știința abia născută, făcînd foarte anevoioase sforțările sociologilor contemporani. Iar în țara noastră, afară de lucrările d-lui profesor Gusti, aproape unanimitatea celorlalte scrieri care au de obiect sociologia, pe lingă că n'au nici un merit științific, dar au și căşunat imens științei, înstrăinîndu-i simpatia muncitorilor intelectuali. De acela broșura d-lui Ralea, care este și *Einführung* și *Einleitung*, fără a fi numai una sau alta, este foarte bine și la timp venită. „Nici un om cultivat nu mai poate ignora astăzi o știință care tinde să devie un fel de bază a tuturor disciplinelor morale".

Iată, în rezumat, ce conține opusculul d-lui profesor Ralea:

In cap. I, se arată rolul ce au jucat la formația disciplinei știința politică cu Aristot, Althusius, Grotius, Puffendorf, Burlamaqui; economia politică cu fiziocrații și filozofia istoriei cu Vico, Herder și școala romantică germană, Hegel căruia i se datorește distincția între societate și stat (societate=forma naturală a societății, stat=forma organizată politicește), Condorcet, Turgot, Saint-Simon cu discipolii lui și Marx care, prin socialism, contribue la crearea punctului de vedere sociologic: societatea este o realitate sui-generis, superioară și anterioară indivizilor care o compun. „Pe aceste trei canaluri, ale știin-

ței politice, ale economiei și ale filozofiei istoriei, au venit impulsii convergente către o știință a societăților. Aceasta s'a constituit autonom în decursul sec. XIX-lea".

Meritul lui A. Comte constă într'aceasta: a fixat-o metodologic, i-a dat un nume, i-a determinat un obiect, fiind știința care se ocupă de fenomenul social în general, considerînd societatea umană ca o realitate condusă de legi.

A. Comte a deosebit și trei feluri de societăți, corespunzătoare la trei baze de evoluție: religioasă, metafizică și pozitivă.

Defectul concepției lui Comte: Fenomenul social e același pretutindeni, e omogen în spațiu. Societatea la care gîndește Comte e *umanitatea*, una și aceiași peste tot locul, un fel de grup abstract, matematic, fără variație, fără genuri și fără spețe.

Sociologia posterioară lui Comte va îndrepta defectul concepției acestuia, arătînd varietatea tipurilor de societate. „Sociologia are de luptat cu o serie întreagă de tipuri sociale. Ea trebue să le observe, să le studieze, să le clasifice".

Această misiune și-a luat-o H. Spencer introducînd etnografia în metoda sociologică. Dar Spencer era mai mult un filozof decît om de știință; sistemul lui e individualist. El a întrebuințat numărul imens de fapte etnografice pe care le-a cules fără metodă, ca să le interpreteze într'un sens preconceput. El voia să dovedească că evoluția omenirii a cunoscut două feluri de grupe: *militariste* și *industrialiste*. Un alt defect al concepției spenceriane este și analogia biologică, pe care a ridicat-o la rangul de realitate.

D. Ralea, după ce amintește în treacăt diversele apropieri dintre sociologie și antropologie, economie politică, drept, etnologie și filozofie a istoriei făcute de Gumplovicz, Vacher de Lapouge, Ratzenhofer, Ammon, A. Loria și P. Barth, consideră ultimele trei decenii ale sec. XIX ca dată a apariției sociologiei pozitiviste, simultan în Franța cu E. Durkheim, în Germania cu F. Tönnies și în America cu F. Giddings.

Cercetătorii contemporani aparțin la două școale, pornind dela două metode opuse în studiul fenomenului social:

Una, reprezentată prin Durkheim și elevii săi Levy Brühl, Fauconnet, Hubert, Mauss, Bouglé, Simiand, după care societatea este anterioară individului, căruia se impune prin o serie de reguli coercitive emanate dela diferitele instituții colective. Individul este un produs și nu o cauză a societății. Grupul nu este o sumă, ci o realitate organică, sui-generis, deasupra elementelor componente.

Adoua școală, care pornește dela G. Simmel și care este reprezentată prin A. Vierkandt, L. von Wiese, O. Spann, F. Oppenheimmer, Max Weber, Elwood, Mac Dougall, Small, Ross, Dupreel și G. Tarde. Această școală se inspiră dela punctul de vedere individualist. Pentru dînsa sociologia trebue să fie știința raportului social dintre indivizi. Se pot astfel stabili *forme generale* de raporturi: cooperație, subordonare, ierarhie etc., care vor constitui însăși realitatea socială. Individul este cauza societății, el este realitatea dela care se pornește.

După această expunere a vicisitudinilor prin care a trecut formația științei, d. Ralea stabilește obiectul ei și-i dă o definiție.

Definiția: sociologia este știința care se ocupă cu studiul vieții sociale în general, deosebită de disciplinele care se ocupă cu cîte un aspect al vieții sociale, ca dreptul, economia politică, politica etc..

Obiectul: Fenomenul social și noțiunea de societate.

In Cap. II, d. Ralea răspunde la întrebarea *ce este o societate*, astfel: „Este o stare de mulțime tipizată prin repetiție în instituții, sancționată prin reguli de constringere și condusă de valori comune". Bineînțeles după ce lămurește ce se înțelege prin *stare de mulțime*, ce este o instituție. Societatea astfel apare ca o asociație în stare

de mulțime latentă, ale cărei manifestări repetate au dat naștere instituțiilor ce ni se impun cu realitate obiectivă, exterioară, fără posibilitate de opțiune.

In Cap. III, se ocupă de metoda în sociologie și, după ce expune mai pe larg cele două concepții despre care a vorbit și în Cap. I: *individualistă* și *sociologistă*, precum și de metodele pe care ele le preconizează: *psihologismul* și *sociologismul pur* (individualismul cu Simmel și Tarde, sociologismul cu Durkheim și elevii lui), trece la expunerea unei concepții personale asupra metodei.

Concepția sa este o încercare de conciliere între cele două metode precedente.

Conformismul lui Durkheim nu se verifică decît pentru societățile primitive. In societățile superioare, diferențiate, individualitatea joacă un rol însemnat; societatea nu se mai bazează pe similitudine, ci tocmai pe diferențele dintre indivizi.

Care este rolul individului?

Din acest punct de vedere H. Berr deosebește trei soiuri de indivizi: *elemente*, *agenți* și *inventatori* fiecare cu însemnătate și roluri diferite. „Cel puțin în societățile superioare, individul trebue considerat ca un factor de evoluție, ca un element serios în cauzalitatea vieții sociale".

Sociologia lui Durkheim trebue completată cu acela a lui Tarde.

In Cap. IV, se face clasificarea societăților în chip original, după ce se vădește eroarea clasificațiilor anterioare, ale lui Comte, Spencer, Tönnies, Durkheim și Giddings în special. „Aproape toate aceste clasificări pleacă dela puncte de vedere preconcepute, căutînd în realitatea socială, doar exemplificări pentru teoria susținută; aproape toate caută să reducă, după procedeul filozofic, varietatea infinită a vieții sociale la un singur caracter, la un sistem monist. Dar știința e pluralistă și respectă toate aspectele realității".

Clasificarea d-lui Ralea utilizează, confruntîndu-le, clasificările oferite de științele sociale particulare, – privind viața integrală a societății, nu diferitele ei aspecte. Cu acest procedeu, d-sa împarte societățile în patru mari grupe: *domestico-religioase, juridico-religioase, politice și economice*.

Cap. V mi se pare partea cea mai interesantă a broșurii d-lui Ralea. Este o expunere personală, – sumară, dar foarte clară, a problemelor vieții sociale.

D. Ralea distinge în studiul vieții sociale două serii de fenomene: una care privește anatomia, structura, morfologia societății și altă serie care privește fiziologia, funcția diverselor organe constitutive. Seria inițială de fenomene constitue statica socială, seria a doua dinamica socială, imaginate de Comte.

D. Ralea preferă să le intituleze: *structura* (morfologia socială), *funcțiile* (fiziologia socială).

Care este structura? Acea pe care o descrie Durkheim în vol. I, pag. 320 din: *De la méthode dans les sciences.*

Ce probleme pune această structură?

Mai întîiu grupul problemelor de geografie socială (clima, situația, drumurile, teritoriul, frontierele etc.).

Alt grup de probleme sociale îl formează demografia: populație, origină, densitate, îndeletniciri, migrații și emigrații, repartiție (sate, orașe, clase, caste, categorii etc.), mobilitate etc..

Care sînt funcțiile sociale? „Acele care nu se mențin decît într'un cadru colectiv, care dispar îndată ce-i vorba de indivizi izolați". Și anume: religioase, domestice, juridice și morale, politice, economice, limbajul, logica socială, știința, arta și altele mai restrînse, mai trecătoare (modele, stările de mulțime, opinia publică etc.).

Toate aceste funcții sociale sînt dominate de *legea interde-*

pendenții factorilor sociali, în virtutea cărora toți factorii sociali sînt solidari între ei.

Celace face mai mult interesul acestui capitol, este analiza rezultatului la care a ajuns sociologia modernă, cu privire la fie-care din aceste funcții.

1) *Funcțiile religioase*. Ce este religia? D. Ralea adoptă definiția lui Durkheim: „o religie este un sistem solidar de credință și de practică relative la lucruri sacre, adică separate, interzise; credințe și practici care unesc în aceiași comunitate sufletească, numită biserică, pe toți cei care aderă la ele". (Formes élémentaires de la vie religieuse, pag. 65).

Religia este un fenomen eminamente social.

Evoluția religiei este următoarea: *totemismul* (omogenă și anonimă), *cultul strămoșilor*, politeismul (zei și eroi), monoteismul.

2) *Funcțiile domestice*, strîns legate de familie. Aceasta a pornit dela *clan* cu filiație uterină, a devenit *familia paternelă* (vezi E. Durkheim: La famille conjugale) cu filiație consanguină, a trecut la *familia patriarchală* pe care au cunoscut-o Greco-Romanii, bazată pe autoritatea necontestată a tatălui și este azi *familie conjugală* individualistă, bazată pe afecții reciproce.

Sociologia poate degaja pentru trecut o lege a evoluției familiare: *„evoluția domestică s'a efectuat printr'o contracțiune permanentă a grupului familiar"*.

3) *Funcțiile juridice și morale*.

Dreptul este și el un fenomen eminamente social: el caută să menție, printr'un sistem de sancțiuni, unitatea grupului social.

Evoluția dreptului se constată a fi dela represiune la restituțiune. S'au făcut diverse încercări de stabilire a tipurilor de evoluție juridică. Prima încercare este acela a curentului numit „Etnologische Jurisprudenz" inaugurat de *Post*, după care primul tip juridic este cel patriarchal, anterior apariției claselor; celălalt feudal, posterior diferențierii în clase.

Școala sociologică franceză deosebește cinci tipuri de evoluție juridică: juridic tribal cu bază de clanuri nediferențiate, juridic tribal cu bază de clanuri diferențiate, juridic național cu bază de municipii ca la Greco-Romani, juridic național cu bază de imperii centralizate, juridic individualist (cel contemporan).

În celace privește fenomenele morale, acestea, din punct de vedere sociologic, sînt foarte înrudite cu cele juridice.

Evoluția moralei e următoarea: la început se confundă cu Religia, cași Dreptul. Cu încetul constitue valori autonome și specifice fiecărei societăți.

„Studiul comparat al diferitelor morale constitue știința moravurilor, care e o parte a sociologiei și, cași aceasta, o știință empirică, inductivă".

4) *Funcțiile politice*. Nevoia politică a dat naștere diferențierii în caste, clase, partide etc.

Forma organizării politice este *statul*. Prima formă de stat este *tribul*. Forma de azi a statului este *națiunea*. Forma de mine: *confederația*.

5) *Funcțiile economice*. Definiția fenomenului economic este încă de căutat.

Funcția economică nu e o funcție pur materială. Mobilul ei nu e numai interesul, ci și o sumă de alte mobile. De exemplu recompensa, onoarea, satisfacția de conștiință, moda, obiceiul, starea de opinie etc.. Ea presupune o organizație politică și juridică.

Care a fost evoluția fenomenului economic?

Școala istorică germană a adus, în această privință, eminente servicii sociologiei. Hildebrand deosebește tipuri economice *fără monedă, cu monedă* și *cu credit*, reducînd toată realitatea economică numai la fenomene monetare. K. Bücher deosebește: *economia familiară, economia urbană, economia națională* și *economia viitorului* (colectivistă, comunistă, [cine știe cum]).

6) Celelalte funcții sociale sînt mai puțin importante.

În cap. VI, d. Ralea se ocupă de evoluția societăților, mai precis de principiul care explică transformarea societăților.

Spencer explică transformările sociale prin trecerea dela omogen la eterogen. Dar evoluția nu se face numai prin diferențiarea valorilor, funcțiilor sociale. Ea se poate face și prin coaliția, prin alianța lor. Aceasta se explică prin celace numea Wundt *heterogenia scopurilor* și prin celace numește Bouglé *politelism*.

Așa dar „în evoluția societății trebue să constatăm, alături de o separare între scopuri, o *conjuncție a valorilor. Asociație* și *disociație*, iată ritmul transformării sociale".

În ultimele rînduri, d. Ralea propune un capitol final al sociologiei: *patologia socială*, care urmează a se forma de-acum înainte. „După cum medicina nu se poate constitui fără o biologie deja constituită, tot așa o patologie socială nu va lua ființă decît atunci cînd sociologia normală va fi definitiv închegată".

Terminînd rezumatul broșurii d-lui Ralea, pot să-l închei cu un cuvînt de mulțumire pentru satisfacția de a putea spune, despre acest tînăr profesor, aceleași cuvinte de laudă pe care el însuși le scria despre tînărul său coleg, d. G. Brătianu, în numărul trecut al acestei reviste. Spirit modern, pricepe perfect promisiunile sociologiei, în a cărei concepție spiritul critic nu-i dă voe să utilizeze decît celace este logic și rezonabil, din materialul științific pe care i-l pune la îndămînă vasta sa cultură filozofico-socială.

D. Ralea nu este numai un specialist de mare merit. D. Ralea este un om de gîndire creatoare, ale cărei posibilități de dezvoltare, până la cele mai înalte culmi, sînt destul de aparente în lucrările ce-a publicat până acum.

N. N. Tiron

* * *

Paul Valéry, *Une conquête méthodique*, edit. Nouvelle Revue Française, 1925.

Paul Valéry retipărește acest studiu, pe care l-a publicat în 1896 într'o revistă engleză, unde Williams imprimase o serie de articole senzaționale despre progresele făcute în Germania în domeniul expansiunii. Opinia engleză, atunci ca și acum, se trezea greu la sunetul nou al noilor evenimente. Securitatea și dominația sînt ospitaliere prejudecăților. Poziția geografică a Angliei adaugă motive reale la solitudinea atavică a locuitorilor săi. Concurența Germaniei începuse însă să se resimtă în prosperitatea Marei Britanii și infiltrațiile sale economice erau deja o stavilă palpabilă în drumul bogățiilor engleze. Lumea privea uimită la sforțarea fecundă a Germaniei, care își coordona mișcările într'o vastă întreprindere de cucerire mondială. Nici solul, nici ingeniozitatea locuitorilor, nici calitățile aparente ale poporului nu dădeau o deslușire acestui nou miracol. Tot secolul al XIX-lea fusese o luptă de constituire națională, din care se organiza conștiința unică a națiunii. Ultimele veleități regionaliste nu-și stinsese încă dorințele de emancipare, cînd Germania unită a și pornit metoada sa de cucerire. Cît de imperios s'au afirmat destinele acestui popor, numai violența ultimelor evenimente a putut-o arăta.

Paul Valéry trage din studiile lui Williams învățămintele gene-

rale. El cercetează, subt toate înfățișările, opera formidabilă întreprinsă de Germania și arată ordinea conștientă imprimată sforțărilor acesteia de un scop determinat și de o disciplină națională. Metodă de cucerire care punea în serviciul său aspirațiile și virtuțile populare, nevoile și vanitățile străinilor. Fabricația mai repede și mai efectivă a articolelor de care avea nevoe cutare piață străină, obținută prin întrebuințarea metodelor științifice, a devotamentului lucrătorilor și a ajutorului statului; numeroase și bogate laboratorii, intensificarea drumurilor de fier și a mijloacelor de transport maritim, studiul psihologic și economic al cumpărătorului, toate acestea folosesc egal operei de penetrație economică și de expansiune militară.

Individul se inspiră dela o rațiune colectivă și inițiativa sa se mărginește la utilitatea socială. O colaborare numeroasă și anonimă dă numărului o adevărată prerogativă și o justifică prin singura virtute a acestuia: forța. O întreagă morală se alcătuește din această utilitate ocazională și numărul și forța devin factorii esențiali ai civilizației. O formulă cu sensul pervertit asigură poporul de autenticitatea acestei doctrine: „în orice caz, învingătorul este mai puternic ca învinsul". Cantitatea înlocuește pe deantregul calitatea: industria falsifică și spiritul se încăpățînează să aclame forța brutală. Metoda însăși, instrument de producție, își neagă origina – care este în orice caz o creație individuală – și se instalează cu pretenții de originalitate. Ea se desllpește de animatorul său—omul—și devine un fel de idol, care comandă mediocritatea uniformă și activă a noilor credincioși.

Dacă Valéry ar fi adăugat studiului său un capitol mai nou, el ar fi remarcat cum Germania se „dezumaniza" în măsura în care se „germanifica" și înlocuia aspirațiile de eternitate universală printr'o vanitate șovină. Ea supusese desfătarea individuală la criterii pragmatice și scoborîse prestigiul rațiunii la nivelul înțelepciunii colective.

Producția, de orice fel, se efectuează în serie și se constringe la o realizare limitată de nevoile actuale și de o întrebuințare comună. Știința servește industria și filozofia exaltă eroismul național și dă o expresie proprie condițiilor de disciplină particulară pe care se fundează această metodă de cucerire. In concurența mondială exagerată la care ajunsese înainte de războiu, capitalismul de pretutindeni, Germania a dat exemplul perfect al supunerii populare la planurile de dominație concepute de guvern. Executarea abuzivă a acestei concepții a minunat lumea cu ocazia desfășurării războinice a unei forțe miraculoase, compusă din coordonarea și ierarhia mișcărilor naționale. Virtuțile masive ale acestei colectivități metodice au impresionat Europa în momentul cînd dezvoltarea lor extravagantă producea dezastrul națiunii însăși. Lecția e complectă și entuziasmul său nu poate acoperi doliul pe care l-a produs.

Aptitudinile filozofice ale lui Valéry se întind totdeauna până la un examen substanțial al faptelor. El vrea să rețină o constatare filozofic valabilă și să analizeze – cum face totdeauna – procesul de creație. Dar, fără să se scoboare până la existența sa metafizică sau, cel puțin, până la studiul său psihologic, Valéry îl urmărește oarecum în prelungirea sa exterioară; mai mult în acte străine de stimulare sau de captare decît în întinderea sa proprie. Valéry, filozof, este un teoretician al metoadei. Cu o instrucție oficială științifică, cu Descartes-patron al reflecțiilor filozofice, el s'a oprit natural asupra acestui studiu. Preocupațiile sale ar fi luat un caracter auster și fraza s'ar fi uscat dacă un talent divin și o inspirație neîncetată nu le-ar fi dat o viață de o miraculoasă suavitate. „Au sujet d'Adonis" este incomparabil mai frumos decît celebra introducere la metoada lui Leonardo da Vinci. La Fontaine, subt ochiul lui Valéry, devine un meșter subtil și inspirat care se joacă cu îngerii; iar Pascal la o figură de

o tragică îndoială, cînd, dincolo de orice metoadă și de raționalism, sufere în încercarea de a lega, conștient, existența noastră măruntă de creația divină. O interpretare fermecătoare și poate justă pentru La Fontaine, dar o poziție de răceală și neînțelegere față de vitalitatea pioasă și creatoare a lui Pascal, din partea criticismului valeryan.

Metoada pentru Valéry are nu numai valoarea auxiliară a economiei procesului de creație, a distribuirii și clasificării materialului; ea devine esențială și capătă virtuți creatoare. Nu numai că micșorează munca și agonisește puterile, dar împrospătează „geniul". Studiind-o, în faza activă, la marii creatori, Valéry o sporește în importanță și în întindere, amestecind-o adesea cu mijloacele misterioase ale creației personale. Deși relativă și deosebită, legată adică de personalitatea creatorului, el o preface considerind-o generală și definitivă din cauza termenilor verbali totdeauna aceiași. Imperfecția vocabularului, sărăcia și obiectivitatea sa uniformă sînt cauza multor analogii și a unor generalizări care nu există decît în exprimare. Natura este mult mai bogată și mai neprevăzută, mijloacele omenești sînt, din contra, condamnate la o uriașă repetire.

Neliniștea lui Valéry este legată de cercetarea mijloacelor care servise la curățirea materialului creației. Este vorba de educația, nu de nașterea artistului. El gîndește la un tratat despre „l'Art de penser". In acest titlu este cuprinsă toată filozofia lui Valéry: estetica lui riguroasă și granița pe care o cere, pentru domeniul său inexplorabil, geniul lui propriu.

Oricine poate bănui, în chiar eleganța acestui titlu, care ar putea fi consecințele neplăcute ale procedeului împrumutat altora: „manierismul" și veselirea izvorului propriu. Valéry afectează o adevărată modestie atribuind metoadei producția sa. Geniul său creator poate îngădui această cochetărie.

Const. I. Vișoianu

* * *

Stéphane Lupasco, *Dehors...*, (poèmes), Paris, Stock, 1926.

Esența criticii este arta de a citi. „Orice fenomen literar cere o tehnică a cetirii" spune Alfred Kerr, poate cel mai mare critic al Germaniei de astăzi. Mai mult: fiecare fenomen literar cere o tehnică *specială* a cetirii și, deci, un aparat critic special. A căuta să definești *cu aceleași mijloace* emoția specifică a unui roman și aceia a unui volum de versuri este o greșală. Inseamnă să demontezi un ceasornic de buzunar cu o șurubelniță de lăcătuș.

Volumul d-lui Lupasco cere lectorului un instrument de percepție poetică perfecționat. Ași spune chiar că ar cere o sensibilitate anumită, dacă nu mi-ar fi teamă că voiu fi rău înțeles. Nu este vorba despre nici o formulă esoterică. Ci, numai, fondul sufletesc al autorului este, prin natură, dificil.

Din primul poem se desprinde nota dominantă, care dă fizionomia (sau, mai bine, *una* din fizionomiile întregului ciclu:)

...Aussi les routes m'ont toutes dit:
Sors de là, et sors d'ici...
Même des routes sors aussi!...

Et ma chanson gémit: Dehors!
Car, ici, c'est vie ou mort!
Dehors toujours, dehors...

Et les rythmes, en tout lieu,
M'ont clamé : Dehors c'est Dieu !

Désespérance des embruns le long des mers...
Donnez à mon idée dont l'âme entière est vôtre,
La grandeur de souffrir cet absolu amer :
Dieu naît d'un infini pour mourir dans un autre...

D. Lupasco întîmpină realitatea de toate zilele (din care cu indolență își alege motivele, sigur fiind că obiectul este pretext de realizări interioare) cu o viziune foarte personală, făcută din neliniște metafizică și un fel de involuntară credință în Neant, care îl face să se agațe cu desnădejde și voluptate de existența concretă și imediată. De aici acel amestec ciudat și captivant de nepăsare, de indolață și de jovială exuberanță :

Monde, jeté de moi, tel une pure prose,
De toute éternité,
Je te rends ton hypnose !
Et je danse aux glas sourds de ta fatalité !
Tu ne peux qu'exister, moi, je ne peux que vivre...

Sau :

Si j'avais triomphé de mes forces amères,
En monstres de granit j'aurai mué mes vies ;
Et j'aurais pu pleurer sur mes morts millénaires,
Comme sur d'ivres mers désertes et finies...

Sau poemul care începe cu strofa asta limpede ca o sarabandă de copii la răsăritul soarelui :

Je ne veux plus porter que de chaussettes blanches :
Toute ma pureté sera donc dans mes pieds !
Et j'aurai les chemins, j'aurai les avalanches,
Et les amis, et les relais !...

Tehnica este variată. Cîteodată, simple notațiuni :

Dans la salle, muet... sur la scène, crieur..
Ailleurs n'existe pas, ailleurs...

Sau :

Tout le coeur, rue, tu me l'as pris,
Avec la pluie, avec la nuit...

Sau, ecou de lungi pelerinagii pe cheiuri parisiene :

Il voyait l'univers
Par la plante des pieds et l'amour de l'asphalte...

Alteori cîntecul se împlinește puternic, strugure copt :

C'était déjà très beau de vivre dans ces lignes !...
Que me fallait-il donc le coeur fou de mes frères ?...

Sau :

...J'ai ouvert un bistro de paroles nouvelles...

Sau strofa asta de o cadență gravă și vibrantă :

Et je vous remercie, mon Dieu, qui, pour sûr, êtes,
De pouvoir vous aimer en votre soif lunaire,
En mon être de vent, mes organes de fête,
Et votre solitude indomptable, dernière...

D. Lupasco a știut să se strecoare cu măestrie printre curentele multiple ale poeziei franceze contemporane. Un fond personal bogat l-a apărat de influențe despotice și sterilizante. Și-a păstrat independența. Pe alocurea, și destul de rar, accente izolate amintesc, poate, melodii cunoscute. Poate d. Lupasco datorește altora mai mult de cît ne lasă să vedem. Ceiace putem vedea este că niciodată amintirea lucrurilor împrumutate nu depășește ecoul simplu al unei rime sau jumătatea unui vers.

Cine a spus și despre cine : il était né sous le signe de Rimbaud ? Este o zodie împovărătoare, zodia poetului francez care la douăzeci de ani, după ce și-a aruncat în foc poemele, pleacă să facă negustorie în țările calde. Rimbaud a fost geniul cel mai complect al tinereței exuberante, străbătută de toate vînturile infinitului. Zodia lui e împovărătoare ca o coroană barbară de rege got. Încercînd s'o poarte, d. Lupasco a știut, slobod de reminiscențe umilitoare, să devie imperios, el însuși.

Al. A. Philippide

* * *

Jean Cocteau, *Le rappel à l'ordre*, ed. Stock, Paris, 1926.

D. Jean Cocteau a fost cea mai bizară apariție de după războiu. Imediat după armistițiu, Parisul amator de senzații inutile, de jocuri fanteziste, a consacrat cu scandal ori cu triumf un tînăr scriitor care într'o serată literară declarase că singurul său șef și precursor e nepotul său în vrîstă de 7 ani. Afirma anume că literatura informă a copilăriei e o adîncă sursă de inspirație. Mișcarea a prins cum prind atîtea lucruri la Paris și s'a intitulat „dadaism" după cele două silabe pe care le bîlbîiesc copiii în primii ani. Mai pe urmă curentul a fost împins pînă la cele mai absurde exhibiții de epigoni geloși și netemperați, înecînd totul în discredit și ridicol.

Jean Cocteau, care e o inteligență adîncă și un talent la fel, s'a convertit încetul cu încetul la atitudini mai serioase, părăsind altora exploatarea acestei glume de tinerețe a unui adolescent „frondeur". Astăzi el s'a așezat printre apărătorii neoclasicismului, a literaturii savante, lucrată pînă la exces, a procedeului lucid și raționalist. În multe privinți ideile sale sînt aceleași ca și ale lui Paul Valéry. Romanele sale : „Thomas l'Imposteur", „Le Potomak", „Le grand écart" sînt de o lapidară concentrare și de o respectabilă ținută cerebrală.

În volumul de față, J. Cocteau strînge cîteva eseuri publicate

mai înainte separat în diferite broșuri. Prima „Le Coq et l'Arlequin" conține o cantitate de maxime care tind să arăte meritele muzicii lui Erik Satie, Strawinsky și ale picturii lui Picasso. Celelalte sînt note estetice cu teme foarte variate: Maurice Barrès, Arta nouă, etc.. Din cele mai unitare e acela intitulat „D'un ordre considéré comme une anarchie". Incercările lui Cocteau sînt strălucite și ingenioase. Ele arată că prin orice școală literară, prin orice curent artistic ori filozofic, spiritul francez rămîne intact: același azi ca și în sec. XVIII-lea, veșnic fin, grațios, suplu ca un corp tînăr. Numai că excesul de subtilitate face cîteodată textul incomprehensibil.

M. Ralea

* * *

François Mentré, *Espèces et variétés d'intelligences*, Eléments de noologie, Paris, 1920, pag. 296.

Justificarea subtitlului o găsim în primul capitol. Noologia este o știință aparte, cu locul ei propriu în corpusul științelor, pentrucă are un domeniu de fapte, un obiect bine precizat și pentrucă utilizează metode științifice. Numele provine din adjectivul lui Ampère, noologic, —substantivizat încă din 1862 de un scriitor uitat. Dacă psihologia tratatelor obișnuite se ocupă cu fenomenele sufletești și legile lor, dacă logica este doar tehnica inteligenței, iar etologia știința caracterelor, rămîn o sumă de fenomene subsumate în cuvîntul *mentalitate*, pe care le va studia noua știință. Insistînd mai mult pentru delimitarea între noologie și etologie, Mentré apelează la Ribot și Hartenberg: caracterul e determinat de simțire, de acțiune, nu de gîndire, pe cînd mentalitatea însamnă modul de elaborare intelectuală.

Metodele sînt cele obișnuite: directă, adică ancheta prin teste, experiența și observarea; indirectă: examinarea operelor și confidențelor oamenilor de geniu. Obiecțiile pe care le-ar putea ridica pesimiștii împotriva noologiei, teza averroistă a identității funciare a spiritelor (dovadă unitatea științei) sau teza contrarie a diversității radicale a spiritelor, nu se pot susține. Impotriva primei pledează diversitatea sistemelor filozofice, cosmogonice sau estetice, iar cea de a doua e suprimată prin constatarea uniformității funcțiunilor psihice în psihologia generală. Prin urmare noologia nu se va reduce la psihologia obișnuită a inteligenței, de oarece din infinitele feluri de intersecție a legilor de psihologie generală pot naște individualități, pe care noologia va cerca să le strîngă în grupuri congenerice; nici nu se va risipi într'o pulbere infinitesimală de observații individuale.

Mentré mai relevează dificultățile terminologiei, inevitabile pentru început, apoi se ocupă, devenind extrem de interesant, de obiecțiile lui Paulhan (Les types intellectuels). Paulhan concepe știința numai ca o explicare și clasare din ce în ce mai bună a elementelor din combinațiile infinite realizate în natură, fără să se preocupe de acele combinații însești. Prin urmare monografia psihologică este înlăturată pentru două motive: 1) acele calități generale ale spiritului a căror absolută predominare ar constitui tipuri nete, n'au realitate, ci sînt doar idei în sens aristotelic, folosindu-ne doar pentru înțelegerea inteligențelor concrete; 2) nu există corelații psihice stabile pentrucă inteligența omenească e încă neisprăvită, pe cale de formare, deci într'un echilibru provizoriu încă. Deaceia, spune Paulhan, întîlnim atîtea mentalități pline de contradicții interne: un novator în artă e reacționar în politică etc. Mentré discurcă paralogismele arătînd că

o structură indecisă, în felul citat, suferă de contradicție în *conținutul* ei, nu în *mecanism* care e obiectul noologiei; cît despre corelații, despre legile care ar prezida compoziția diferitelor mentalități nu le putem nega aprioric: rămîne să le stabilească experiența.

Experiența însă trebue să fie condusă de un plan stabilit prealabil. Și autorul nostru examinează întăiu pe al dr. Toulouse și Mignard: „Autoconducerea este funcția care caracterizază modul de activitate a unui spirit superior". Și stabilirea ei se face căutînd: 1) direcțiunea activității intelectuale (atenția); 2) tendințele, interes, pasiune etc.: 3) felul de sintetizare și 4) sentimentul intelectual de certitudine. Nu mai reproducem tabla lui Mentré, foarte apropiată de aceasta, ci vom schița criticarea lui Taine. Noologia lui Taine prin a sa faculté maîtresse e ambiguă. Dacă *facultate* e luat în înțelesul celor enumerate de vechile tratate (voință, inteligență, sentiment) atunci se cere noologiei prea puțin; la fel dacă însamnă dominanta afectivă care pune în joc inteligența (vanitate, ambiție etc.). Iar dacă Taine se gîndește doar la unitatea spirituală, care e un postulat indispensabil, și aceasta are două înțelesuri: sau subordonare a părților față de un principiu dominator (qualité maîtresse) și atunci ambițiile lui Taine sînt încă departe de realizare; sau conexitate. Noologia stabilește conexități.

Cap. II se ocupă de ajutorul psihologiei prin clasificarea cunoscută: tip auditiv, motor și vizual. De acord cu Binet și Paulhan e declarată insuficientă pentrucă propriu zis se ocupă de „diversele specii de imagini de care e întovărășită gîndirea verbită", nefiind nicidecum o clasificare a tipurilor intelectuale. Sociologia parcă ar pune o piedică dacă ar afirma că există atîtea familii de spirite, cîte obiecte de aplicare oferă viața socială. Urmează deci o serie de replici, reductibile toate la aceia că un același tip de inteligență se poate întîlni în felurite profesii.

In fine sînt studiate toate influențele pe care le pot avea: vîrsta, educația și profesiunea (le pli professionel), momentul (v. Taine); apoi problema delimitării între congenital și dobîndit: 1) mentalitățile sînt tot așa de vechi ca și omul, sau unele sînt un produs istoric? 2) mentalitățile cu adevărat ireductibile sînt datorite diferențelor de rasă? și aceste mentalități se pot combina prin ereditate ca să formeze tipuri complexe?

Partea II în cap. I, II, III studiază precursorii: Pascal cu celebrele distincții: esprit de justesse, de géometrie și esprit de finesse; La Bruyère, Sainte-Beuve, Taine, Comte, Wundt, Wchniakoff, Binet și Paulhan, Ostwald, Poincaré și Duhem.

Partea III, cap. I, se întreabă dacă nu cumva mentalitatea se dezvălue în procesul de invenție. Joyau crede că invenția e întotdeauna logică și reflectată. Souriau că-i neraționată și întîmplătoare. Mentré va cerceta deci intuiția la savanți și artiști, ajungînd la concluzia că invenția (după care s'au împărțit oamenii în tipuri de inspirați și raționali (Binet), clasici și romantici (Ostwald), nu-i decît un aspect al problemei. Cap. II pleacă dela convingerea că filozofia este o atitudine personală față de lume, că descopere fondul sufletesc. Istoria filozofiei prin urmare e o genealogie a dinastiilor spirituale. Totuși clasificările pe care le poate oferi acum,—idealiști, realiști și pragmatiști cu subdiviziunile lor,—nu-s mulțumitoare. Cap. II, va studia deci scriitorii, care pot fi scriitori de *idei*, abstracți, remarcabili prin claritate și logică; *sensoriali* sau imaginativi, cu descripții strălucitoare; *emotivi*, analiști sau lirici, deosebit de fini și suggestibili. Cap. IV, descopere tipul verbal produs nou al democrației și educației clasiciste, caracterizat prin dublul divorț între cuvinte și realitate, între cuvinte și purtare.

In ultima parte (a IV) cap. I și II ne comunică tipurile noolo-

gice fundamentale după Mentré. Neputînd urmări discripţiile şi observaţiile, din cauza cadrului limitat, dăm numai cîteva din caracterizări. *Practicianul* se distinge printr'o deosebită îndemînare în mînuirea lucrurilor, nu-i de loc orator, nu-i livresc, e plin de bun simţ (ajustement des idées au réel) etc. *Contemplativul* preocupat de lumea interioară, plin de emoţie şi simpatie, idealist şi desinteresat (de ex. artiştii). *Meditativul* e intelectualul sau speculativul. Indrăgostit de înţelegere ajunge până la intelectualizarea sentimentelor sale.

Ultimul capitol se referă la raportul dintre inteligenţă şi aspectul somatic.

Am insistat mai mult în această recenzie asupra părţii prime, impunîndu-ne o muncă apreciabilă de exegeză. Celelalte sînt de domeniul experienţei îndelungate şi deci numai pe acest teren pot fi atacate.

Cartea lui Mentré e deosebit de substanţială, – şi dacă nu-i ert să treacă peste contribuţiile lui Meumann, Boberlag etc., – rămîne în schimb un punct de plecare indispensabil pentru cercetătorul de mîne al noologiei.

E de prisos să întîrziem asupra foloaselor teoretice şi practice (pedagogia).

Sorin Pavel

* * *

Mario Roques, *Palia d'Orăştie* (*1581–1582*). I. Préface et livre de la Genèse publiés avec le texte hongrois de Heltai et une introduction, Paris, Champion, 1925, 8°, LXXI + 213 pp..

O ediţie a unui text vechiu romînesc e oricînd binevenită în mijlocul sărăciei publicaţiilor de acest fel la noi, unde pentru cea mai mare parte din cronicari trebue să recurgem la ediţii învechite şi defectuoase ca ale lui Kogălniceanu şi Papiu Ilarianu, iar literatura religioasă—mai importantă decît cea istorică pentru evoluţia limbii—îşi aşteaptă, în bună parte editorii.

Tipăritura dela Orăştie, cea mai veche traducere romînească (necompletă însă) a Bibliei, cuprinde două cărţi: *Bitiea* (Facerea) şi *Ishodul* (Exodul), din cele cinci ale Vechiului Testament. In acest prim volum al ediţiei Paliei, anunţată demult în *Romînia*, XL (1911), p. 144, d. Roques publică Bitiea, cu o introducere, în care chestia de căpetenie discutată este originalul după care a fost tradusă cartea. Problema, rezolvată de autor cu argumente hotărîtoare deja în Mélanges offerts à M. Emile Picot, II, Paris, 1913, pg. 513–531 (*L'original* de la Palia *d'Orăştie*), este reluată în introducerea de faţă, pp. XXXII—LII, ajungînd la aceleaşi concluzii: că modelul Paliei a fost în primul rînd Pentateucul unguresc al lui Heltai, tipărit la Cluj în 1551, dar că traducătorii romîni au avut subt ochi şi un model latinesc, o ediţie corijată a Vulgatei.

Importanţa *Paliei* stă însă mai ales în limba în care e scrisă. Aceasta oferă un preţios material pentru istoria limbii romîneşti. Găsim în *Paliia* fonetisme vechi ca: î păstrat (*goli* 20_{7}, 21_{9}), ă păstrat (*să rămîne* 32_{8}, *pustîne* 53_{15}, *pustîndu* 204_{6}), *rî* netrecut la *rî* (*rîu* 18_{5}, $_{17}$ $_{18}$, 19_{1}, *strînse* 134_{11}), e precedat de labială păstrat (*suferu* 30_{6}, *beutu* 90_{1}, *veadră* 92_{15}, *beură* 103_{11}, *adeveru* 184_{16}), -u final scris -ŭ (*sîntu* 4_{9}, *cumu* 6_{1}, 133_{7}); forme gramaticale care reprezintă stadii vechi ale limbii (de exemplu gen. fem. *-ăei*: *Micăei* 47_{9}, *Sarăei* 49_{10}, 59_{15}, $_{16}$ *Agarăei* 72_{8}, $_{14}$; – articolul fem. prepozitiv *ei*: *ii Sara* 65_{11}, *ii Tamar* 156_{11}, exemple aproape unice); apoi arhaisme lexicale interesante (*a custa* 'a trăi', *vipt* 'hrană') Insemnătatea tezaurului linguistic al *Paliei* a fost înţeleasă demult, de Tim. Cipariu, care în Principii de limbă şi de scriptură [1],

Blaj, 1866, ilustrează caracteristicele limbii vechi romîneşti, prin numeroase exemple din *Paliea*. – Introducerea d-lui Roques omite cercetarea limbii textului. (Relevează numai incidental pg. XXXVII doar cîteva maghiarisme lexicale).

In editarea textului, d. Roques a adoptat sistemul reproducerii cu caractere chirilice. E drept că transcrierea cu litere latine a unui text cu chirilică prezintă dificultăţi: în primul loc amestecul caracterelor care domneşte în acest alfabet slav, face că unul şi acelaşi semn poate reprezenta mai multe sunete (d. e. ѣ = ă, î, ea, ia, e, u) şi acelaşi sunet poate fi scris în mai multe feluri (d. e. î = ъ, ѣ, ъ ь); apoi grupuri de sunete ca ръ рь, лъ ль trebuesc cetite uneori *ră, rî, lă, lî*, alteori *ăr, îr, ăl, îl*; însfîrşit sînt curiozităţi grafice (dublarea literelor, accente, spirite), care cele mai multe nu dovedesc decît capriciozitatea ori ignoranţa scriitorului sau copistului. Toate acestea pot pune în încurcătură pe un editor insuficient cunoscător al limbii şi sistemelor ortografice din epoca respectivă. E deajuns să cităm cazul lui Hasdeu, care luînd drept bune unele grafii curioase din nişte documente din sec. XVII, a ajuns să creeze subdialecte romîneşti fantastice. Fireşte „modul cel mai comod de a proceda este de a reproduce monumentul cu chirilică". (D. Russo, critica textelor şi tehnica ediţiilor, Buc. 1912 p. 26). Dar nu şi cel recomandabil. Căci „editorul care se mărgineşte a reproduce în mod fotografic un text, *fără transcriere*, nu face operă de editor, ci de fotograf, *nu caută a deslega greutăţile, ci le ocoleşte*" (ibidem). Dealtfel sistemul îl condamnă însuşi d. Roques p. VI: „Ce système de réproduction scrupuleusement exacte est le refuge naturel des éditeurs défiants de leur science". O transcriere cu litere latine ar fi avut pe de o parte avantajul preciziei fonetice, care s'ar fi substituit echivocităţii şi impreciziei chirilicei, iar pe de altă parte ar fi uşurat mult lectura textului. D. Roques îşi justifică procedeul prin aceia că „transcrierea, pentru a nu fi arbitrară şi pentru a putea servi la studiul fonetic şi grafic al *Paliei*, ar fi trebuit să se complice cu un număr de semne diacritice, care n'ar fi făcut lectura cu mult mai uşoară decît a textului cirilic" (pg. V). Argumentul semnelor diacritice, ar fi valabil numai în cazul cînd d. e. numeroasele accente şi spirite capricios răspîndite, literele suprapuse şi grafiile diverse ale aceluiaşi sunet (a lui *î* d. e., vezi pg. V nota 1) ar reprezenta ceva real. Dar neregularitatea şi arbitrarul cu care-s întrebuinţate, demonstrează superfluitatea reproducerii lor. Ele nu au decît valoarea unor bizarerii grafice. Toată greutatea rămînea în redarea chirilicelor nesigure prin caractere latine precise, care să exprime exact fonetismele reale.

Autorul şi-a permis la editarea textului numai mici modificări, printre care corectarea greşelelor de tipar evidente şi separarea prin apostrof sau liniuţă a procliticelor şi encliticelor scrise uneori la un loc cu cuvîntul următor sau precedent. Au rămas totuşi neîndreptate: *Mounsi* 3_{17}, 5_{11} (recte *Moisi*); *micutala* 11_{11} (*miluitala*); *eră* 51_{15} (*era*); *slăbească-se* 90_{11} (*slăvească-se*); *fugi* 109_{17} (cu ѵ, nu cu ѵ, cum s'a strecurat greşit în original); *bino* 128_{11} (*vino*), *miu* 166_{5} (*mieu*); *mainte dece iară fi venîţi anii foameţiei* 171_{6} (...ară fi veniţi...); *îngroapă pe tată său* 210_{5} ...*tată tău*). Apoi: *pre însă şi ei* 7_{20} trebuia corectat *pre însăşi ei*; *pre cel Dumnedzeu aduse* 10_{11} trebuia despărţit *pre ce-i...*; *căi răspunse muiarea* 20_{21}, *căi dzise Domnul* 21_{14} (în ambele exemple: *că-i*...); *cineva putea* 52_{17} (recte: *cine va putea*); *cuce* 71_{17} (r. *cu ce*); *dereptine* 71_{11} trebuia emendat *derept tine* (haplografie; tot aşa *Putifaru, comornicul lu Faraonu şi vornicului* 154_{11} (r. ...*vornicul lui*); *şi luundu în m.nă strugurii, storşuiu în paharu* 163_{11} (r. ...*storşu-i* (u)... Pf. vr. dela *storc* nu poate fi decît *storşu* — cf. *puşu* 93_{7}, *răspunşu* 124_{5} — iar *-i(u)* e pronumele obiect.).

Apoi *întăn* 3_{14} e emendat greșit *întăi*, considerîndu-se ca greșală de tipar ii în loc ii. Forma adevărată e tocmai cea din textul original, *întăn*, care reprezintă pe *întăn(iu)*, formă generală în primele pagini (*dentăniu* $4_{4,10}$, $5_{17,18}$, 8_{12}, 9_{3}, 12_{10}; *întăniu* 8_{17}; *dentăne* 4_{18}, etc.) iar *caredeșschise*, probabil nu-i confuzie tipografică pentru *care-și deschise*, ci contaminație: *deșchise* + *deschise*, forme care apar ambele 172_{14} *deschise* 36_{3}).

Lucrarea d-lui Roques s'a oprit la primul volum. Complectarea ediției prin publicarea volumului al doilea (cu indicele și glosarele indispensabile), ar face accesibil cercetătorilor un text complect de cea mai mare importanță filologică.

Teodor Roșculeț

* * *

Tudor Vianu, *Fragmente moderne,* ed. „Cultura Națională", București, 1925.

In acest volum d. T. Vianu a strîns o serie de studii și esseuri de estetică. Unele privesc diferite manifestații ale artei contemporane: „Expresionismul", „Note asupra cubismului", altele sînt caracterizări ale pictorilor Theodor Pallady, Theodorescu-Sion sau sculptorului O. Han, altele în fine au un caracter teoretic general: „Spiritul nou și Estetica", „Cultura estetică", „Ideile estetice ale lui Titu Maiorescu" etc..

Găsim în ele cași în celelalte opere ale lui T. Vianu aceiași competență, aceiași seriozitate și cinste intelectuală. Dar găsim mai ales o contopire cu obiectul, o pătrundere prin simpatie a fenomenului descris, care dau cercetărilor sale în acelaș timp obiectivitate și un interes pasionant despre ceiace tratează.

Articolele „Duminica germană", și „Mișcarea tinerimii" amintiri și impresii din timpul studiilor în Germania, deși de un alt caracter ca celelalte bucăți din volum, sînt tot așa de interesante.

X. Y.

* * *

Ion Clopoțel, *Criza democrației în Romînia,* Cluj, 1926.

Titlul cuprinde mai mult decît conținutul, căci nu e vorba de o tratare unitară și sistematică a problemei cu acelaș nume. E o adunare de articole suggerate de diferite chestiuni la ordinea zilei, din care însă se poate desprinde o convingere generală comună: increderea în democrație și în virtuțile ei. Articole oneste și pline de avînt, care dovedesc simplu și clar nevoia pe care o avem de lumină, dreptate și ordine. D. Clopoțel le-a scris pentru marele public și a făcut bine, fiindcă mai ales acolo trebue să pătrundă astfel de idei, pregătind educația opiniei publice.

M. R.

* * *

I. C. Petrescu, *Școala activă,* editura „Casa Școalelor", București, 1926.

Timpul nostru e entuziasmat de activism. Sporturi, inițiativă, energie, muncă, înlocuesc preferințele deceniilor trecute pentru contemplație, pasivitate, intelectualism pur. Mai ales în filozofie, care nu e desigur decît ecoul celor ce se petrec în moravuri și în viață, curentul acesta s'a întins cu pretenții de monopol. Reacțiunea întreprinsă de Wundt, James, Bergson etc., e fără îndoială utilă, cu condiția să nu înăbușe însă complect drepturile imprescriptibile ale intelectualismului. Pedagogia s'a resimțit și ea de aceste influențe. Puține curente au fost mai în favoare ca școala activă. Lansată de Dewey și Kerschensteiner, ea are azi adepți în toate țările.

D. I. C. Petrescu ne-a dat în romînește un studiu foarte informat și sistematic compus al acestei doctrine. Intr'o primă parte îi studiază fundamentele: etic, psihologic, biologic, sociologic etc., apoi în alte părți direcțiile și principiile care o conduc: activitate practică, activitate proprie, intuiție, educație naturală. Ultimul capitol se ocupă de școala activă în Romînia.

Recomandăm tinerilor profesori de liceu această lucrare, care îi va scuti de influențele unei atitudini pedagogice osificate care se mai predă încă în unele centre universitare, oferindu-le noi puncte de vedere și experiențe fecunde făcute aiurea.

M. R.

* * *

A. P. La Fontaine, *La philosophie d'E. Boutroux,* Collection de la Culture française, Paris.

Deși ideile lui *Boutroux* fac parte integrantă din cugetarea franceză contemporană, numele lui a rămas oarecum în umbră, iar filozofia sa n'a dat naștere la comentarii menite să sporească bibliotecile. Afară de unele articole răzlețite de prin reviste, înfățișînd numai laturi din gîndirea lui, nu cunoaștem nici o monografie, care să fi prins dintr'o privire de ansamblu întreaga lui filozofie. Faptul se explică dacă ne gîndim, că ideile lui *Boutroux* redate de cele mai multe ori într'un limbaj plin de ariditate și lipsit de culoare intinsă, au fost moștenite de *Bergson,* care le-a popularizat mulțumită darului său de poet metafizician. D. *A. P. La Fontaine,* schițează în 87 de pagini conturul filozofiei lui *Boutroux.* E o schiță vioaie, o introducere prețioasă în niște construcții care, cetite direct, ți-ar lăsa impresia unui palat de ghiață. Gîndirea lui *Boutroux* e rezumată și expusă pe înțelesul tuturor parcă ar fi o ediție populară a operelor sale. Se discută „*Critica determinismului și a necesității*" (Capitolul I) „*filozofia contingenții*" („*teoria existenții*" în cap. II și „*teoria cunoașterii*" în cap. III) iar în concluzie se arată izvoarele filozofiei lui *Boutroux* pe lîngă cîteva reflecțiuni critice. Dintre obiecțiile întemeiate cea mai serioasă e aceasta: de unde vine ierarhia dintre lumile suprapuse? Inșirarea făcută de *Boutroux* presupune un act de credință, izvorăște din fantezie visătoare și nicidecum nu rezultă din critică și inteligență. Facem mențiune de această întîmpinare fiindcă acelaș obiecție a fost ridicată acum cîțiva ani, de profesorul ieșan d. *I. Petrovici* la lectura unei teze de doctorat despre *Boutroux.*

Schița d-lui *A. P. La Fontaine* despre „*Filozofia lui Boutroux*", merită să fie cetită atît de cei care vor să se inițieze în această gîndire, cît și de cei care simt nevoia unui memorandum, de o recapitulare a operelor cetite în original.

Șt. G.

* * *

Emile Boutroux, *La philosophie de Kant*, Bibliothèque d'histoire de la Philosophie, 374 pag., Paris, 1926.

In metoda sa de expunere *Boutroux* înfăţişează un caz destul de ciudat. Astfel, în scrierile de doctrină personală e rece şi lipsit de avînt, pe cînd în operele de istoria filozofiei dă dovadă de căldură, intimitate şi culoare. „*Studiile de istoria filozofiei*" din care trebue reţinut mai ales filozofia lui *Socrates* şi a lui *Boehme*, precum şi volumul de faţă despre *Kant* mărturisesc cu prisosinţă metodele duble de lucru ale lui *Boutroux*. „*Filozofia lui Kant*" e un curs ţinut la *Sorbona* in 1896–97, redactat de studenţi, cu revizuirea prealabilă a profesorului. Fără să dezvălue perspective nouă din opera gînditorului dela Königsberg, lucrarea aceasta se deosebeşte de monografiile germane cu acelaşi subiect, prin faptul că redă într'o limbă lipsită de nebulozitate, o doctrină grea de descifrat în nemţeşte. Cu drept cuvint s'a spus că o monografie clară şi pătrunzătoare despre *Kant* sau *Hegel* echivalează cu o operă personală.

Lucrarea cuprinde „*Estetica şi analitica transcendentală*" (prima parte), „*Dialectica*" (partea a doua) şi „*Morala lui Kant*" (partea ultimă).

Capitolele despre „*Kant şi Hume*" şi „*Morala lui Kant şi timpul prezent*" merită o deosebită atenţie.

Convinşi de faptul că studenţii romîni de astăzi care studiază filozofia au făcut liceul în nişte vremuri vitrige, cînd limba germană era excomunicată din program, socotim că le facem un mare serviciu, atrăgîndu-le atenţia asupra unei cărţi de valoare despre un cugetător german, scrisă în limba franceză.

Ştefan George

Revista Revistelor

O catedră „Victor Hugo"

Infiinţarea prin subscripţie a unei catedre „Victor Hugo" la Sorbona a determinat în Franţa atitudini diverse de un caracter destul de aprig.— După cum spune d. Thibaudet, atît timp cît această catedră nu a existat n'ar fi făcut nimic pentru ca ea să fie creată; tot astfel se abţine acum, cînd ea există, de a lua o poziţie pro sau contra. Celace importă este de a prezenta publicului cîteva reflexiuni asupra două puncte interesante pentru cauza literelor. Primul va duce poate la un argument pentru, cel de-al doilea la un argument contra.

Deşi critica s'a ocupat îndelung de opera hugoliană, lipseşte totuşi un studiu al vieţii, al istoriei, al psihologiei lui Hugo – lacună pe care un centru de studii hugoliene îl va putea poate umplea. In afară de opera lui Eduard Biré scrisă desigur cu multă vervă şi erudiţie dar în care un parti pris de defăimare este prea vădit, nu avem nici o singură biografie a acestui poet; nici o biografie scrisă cu imparţialitate şi în care să vedem pe Victor Hugo în viaţa sa politică pe care o preţuia aşa de mult şi pentru care a făcut atît de mari

1851. Despre această latură a vieţii sale nu ne-a rămas nimic. Dacă viaţa amoroasă a lui Hugo şi a soţiei sale ne este pe deplin cunoscută, în schimb nici o operă solidă şi susţinută, privitoare la viaţa sa de exil dintre 1851 şi 1870. Două cauze pot explica. Prima e cauza materială: multe documente nu sînt publice: ele aparţin executorului testamentar al poetului. Publicarea operei a preocupat pe d. Gustave Simon mai mult ca prepararea unei biografii

Dar această primă cauză nu e cea mai importantă. Pe drept ori pe nedrept viaţa lui Victor Hugo, nu este una din acele vieţi care interesează pe curioşii de umanitate. Pentru un psiholog veşnic în căutarea stărilor nebune, sufleteşte, Hugo nu prezintă un prea mare interes. Este mai degrabă un om care produce spontan şi continu atitudini.

Biografia este în Franţa operă de intelectual iar în ochii acestora poeţii sînt discreditaţi. Intelectualii au despre Hugo o idee gata făcută de multe ori nedreaptă şi în care îl gratifică pe poet cu toate slăbiciunile omeneşti. Din toate însă o slăbiciune pe care o avea şi care este poate cea mai caracteristic democratică este a-

bili și de a renega pe cei autentici fiindcă erau roturieri.—Până la 1848 soția a fost obligată să semneze Vicontesse Victor Hugo păcat de altfel pe care-l găsim și la Michel de Montaigne.

Dar creația acestei catedre aduce o chestie care nu a lăsat indiferentă lumea literară—și cu aceasta atingem cel de al doilea punct despre care vorbeam la începutul acestui articol.

Prin crearea acestei catedre, Hugo tinde să ocupe locul geniului literar principal și reprezentativ al Franței deopotrivă cu Shakespeare, Göethe, Dante, Cervantes toate în aule învecinate.

Acest imperialism al unui regim repugna oarecum spiritului francez; dacă ar trebui însă desemnați ca pioneri ai sufletului uman ar trebui recurs la un triumvirat compus din cei trei mari creatori francezi, Corneille, Molière, Racine în opera cărora un cetitor străin va găsi mai degrabă o cunoaștere a sufletului uman și un simț al destinului.

In Franța însă, ca cetățean francez chestia se pune altfel. Victor Hugo este într'o măsură reprezentantul Franței. A declara pe Hugo ca barbar însemnează a opta pentru o literatură franceză mai săracă. Golul pe care l-ar lăsa în secolul al XIX-lea ar fi enorm, asemuitor cu acel pe care l-ar lăsa Napoleon dacă l-am scoate din istoria Franței.

(Albert Thibaudet. *Nouvelle Revue Française*, Mai, 1926).

Criza Societății Națiunilor

Societatea Națiunilor trece pentru moment printr'o perioadă critică a existenței sale. In primii ani după creațiune, s'a dezvoltat și s'a întărit în condițiunea care ne îndreptățea să punem mari speranțe în viitorul său.

Desigur că viața acestei instituții nu a fost ferită de incidentele și vicisitudinile inerente oricărui organism viu, acum însă o primejdie, de o foarte mare gravitate pare că o amenință. Problema securității neputînd fi rezolvată grație protocolului dela Geneva, s'a recurs la politica așa zisă dela Locarno care trebuia teoretic confirmată și practic inaugurată prin intrarea Germaniei în Ligă.

Marele public credea că nimic nu este mai ușor. Chestia însă este mai puțin simplistă.

Toată lumea era de acord pentru a da Germaniei un loc în consiliul Societății Națiunilor, cițiva membri însă găseau că odată cu Germania era nemerit să intre reprezentanții altor țări, de pildă ai Poloniei. Spania și Brazilia vroiau de asemeni să obțină un loc permanent în Consiliu. Primul dezgrament veni însă dela Germania care cerea ea singură în cursul sesiunii speciale a adunării, să ia parte la consiliu. Apoi veni opoziția Suediei și în sfîrșit diverse combinații de altfel destul de puțin satisfăcătoare, fiind propuse. Brazilia opuse veto-ul său. Toate aceste disensiuni avură ca consecință amînarea pentru luna Septembre a recepției germane.

De aici pornește criza Societății Națiunilor; nu putem până în prezent prevedea care va fi desnodămîntul și la ce rezultat se va ajunge. In timp însă ce se caută soluția cea mai nimerită, Germania și Rusia printr'un tratat semnat la Berlin în ziua de 14 April, își garantau neutralitatea reciprocă în cazul unui atac neprovocat, îndreptat împotriva uneia din aceste două puteri de către o a treia putere. Pe de altă parte, guvernele din Moscova și Berlin promit să se concerteze de cîte ori situația internațională va afecta interesele lor comune.

Care poate fi mobilul acestui tratat nu putem preciza. El nu pare însă a fi fost făcut pentru a confirma tratatul dela Locarno.—Dimpotrivă guvernul german își limitează astfel angajamentele pe care le va lua intrînd în Ligă și-și păstrează o oarecare independență față de Europa orientală.

Este deci cazul să ne întrebăm dacă tratatul dela Berlin nu constitue un pericol serios pentru Societatea Națiunilor.

Până în prezent diferite combinații au fost suggerate care ar putea aplana amenințarea care plutește asupra Societății Națiunilor. Nu se știe însă care va fi cea adoptată și prin ce mijloc primejdia va fi înlăturată. In orice caz mijlocul ales nu va avea un efect durabil decît cu condiția de a nu fi artificial, nici într'un cadru strimt juridic.

(Pierre Bernus, *Le Monde Nouveau*, Mai).

Note asupra Angliei

Perioadele cele mai interesante, dar în același timp cele mai puțin cunoscute din viața lui Paul Verlaine, sînt acele pe care le-a petrecut în Anglia.

Un prim voiaj făcut în tovărășia poetului Rimbaud, ne este mai puțin cunoscut. Cel de-al doilea, face obiectul notelor și amintirilor următoare pe care le-am găsit traduse anonim și publicate in The Fortnightly Review, avînd ca titlu „Notes on Englaud, myself as a French Master"; în romînește: „Note asupra Angliei de pe timpul cînd eram profesor de franceză". Aceste pagini sînt deci traducerea unei traduceri și pentru acest motiv prevenim cetitorii care ar căuta în aceste pagini o bucată literară, că se află în fața unui document, grație căruia vor pătrunde mai aprofundat în viața marelui poet francez.

Interesul pe care-l prezintă aceste note, în afară de valoarea de inedit, este datorit caracterului de biografie. Aceste pagini sînt fără îndoială dintre cele mai bune pe care Verlaine le-a scris în proză. Ele țin locul unui nou capitol al „Confesiunilor".

•

Intr'o Simbătă a anului 1872, scrie Verlaine, m'am îmbarcat la Ostende pentru Douvres. Apoi urmează cîteva considerații asupra orașului Douvres și asupra peisagiului-litoralului britanic.

Ajuns la Londra, Verlaine se duse la o agenție pentru profesori și perceptori, unde ceru o slujbă „au pair" prin care se angaja ca în schimbul pensiunii și locuinței să predea limba franceză, desemnul și limbile moarte. După o săptămînă primește răspuns dela directorul unui institut din Lincholnshire, unde petrecu un an într'o atmosferă de cordialitate și de liniște specifică mediului englez. Acolo, în afară de director, Mr. William Andrew și de soția sa, Verlaine mai legă prietinie cu vicarul Coltman, om voiajat, instruit și de o conversație din cele mai plăcute.

Celace nu putem reda și celace cetitorul va găsi în paginile publicate în numărul din Mercure de France, este perfecta și stenica armonie care domnea între pensionarii d-lui Andrews, care este și caracteristica ospitalității și moravurilor englezești, de a căror influență este impregnată toată opera poetului francez.

In tovărășia mamei sale, care venise și ea în Anglia, Verlaine petrece cîteva luni în vechiul oraș Boston, oraș care reamintește mult Rouen-ul.

După un an petrecut în Lincolnshire și șase luni la Bournemouth, Verlaine fu angajat la Limington în 1879 de unde de altfel se reîntoarce în Franța.

Limington, oraș mic, tot construit în lemn, este încîntător de grație și de romanesc. O biserică închinată lui Saint-Thomas se distinge printr'un turn gotic foarte înalt și acoperit cu ederă, care se înalță în mijlocul unuia din acele vechi cimitirurі pline de pietre de mormînt, udate de ploi căzute cu secoli în urmă.

Ceva mai departe un „green" (peluză) pe care copiii joacă football.

Verlaine nu șezu însă decît trei luni în acest orășel, care-i plăcea așa de mult. Sănătatea mamei sale destul de grav zdruncinată, îl obligă să se reîntoarcă în Franța.

Astfel se sfîrși celace Verlaine numea, nu fără o oarecare ironie cariera sa de profesor în Anglia, unde de altfel se reîntoarse apoi de mai multe ori, propunîndu-și ca la fiecare voiaj în Regatul-Unit să-și noteze impresiile.

(Paul Verlaine. *Mercure de France*).

Speculația, bugetul și starea Francului

După părerea guvernului, împărtășită și de Cameră, singura soluție pentru a salva Franța de criza monetară în care se află, ar fi echilibrarea bugetului: însănătoșirea francului fiind lăsată pe planul al doilea.

In fiecare an însă străduințele pentru echilibrarea bugetului nu l-au împiedecat să fie veșnic în deficit. Următoarele cifre stabilite de Ministerul de finanțe probează că deficitele deveneau din ce în ce mai mari. D. Clementel le evaluează la 1 miliard și 803 de milioane. D. Caillaux la 3 miliarde, iar d. Raoul Peret la aproape 5 miliarde.

Fără îndoială că aceste erau rezultatele prăbușirii fatale și progresive a francului; cu toate acestea exemplul imperiului rusesc ne probează, că un buget bine echilibrat cum era al ei nu o împiedeca să aibă o monedă depreciată. Circulația fiduciară a Rusiei, în bilete de credit, asemenea francului-hîrtie de după războiu din Franța n'a fost redusă la o stare normală decît prin reforma Contelui Witte, ministrul finanțelor care printr'o devaluație radicală a rublei, a transformat hîrtia-monedă rusească în monedă tare și stabilă.

A confunda Tezaurul cu moneda națională, a crede că echilibrul celui dintăiu aduce în mod necesar echilibrul celei de a doua constitue o mare eroare.

Pentruca o monedă să fie tare și stabilă nu ajunge ca să inspire încredere; trebue înainte de toate să ofere certitudinea că posedă valoarea—sigură și indiscutabilă pe care o reprezintă. Ar fi timpul să ne dăm seama că singura și veritabila cauză a catastrofei monetare din țările fără aur este datorită necesității de a substitui în aceste țări biletul de credit, biletului de bancă dinaintea războiului.

Desigur că rezerva de aur a băncii Franței precum și a tuturor băncilor de emisiuni inflaționiste este mare, poate mai mare chiar decît înainte de războiu. Această rezervă le aparține pe deplin de cînd s'au văzut liberate de obligația de a converti biletele în aur, iar situația acestor bănci, degajate de orice răspundere față de circulația fiduciară, este din punct de vedere al siguranței financiare pe cît de bună pe atît de neașteptată.

Inflația este o boală monetară din cele mai grave—uneori mortale—ne putem deci întreba cu grijă care va fi soarta Franței dacă francul va sombra ca marca germană ori dimpotrivă se va ridica deodată ca livra engleză. Situația economică a Franței este însă din cele mai prospere și nu cunoaște crizele de export sau de șomaj ale vecinelor sale—n'ar avea deci nici un motiv să urmeze exemplul lor.

Presiunea exercitată de finanța internațională contra monedei belgiene în momentul în care guvernul se adresa bancherilor străini pentru a strînge capitalurile necesare la însănătoșirea monedei naționale, a demascat manoperele primejdioase ale acestei forțe oculte.

Hîrtia monedă prezintă, comparată cu celelalte valori, avantagii apreciabile pentru speculațiile de bursă. Speculatorii joacă veșnic „la besă" încredințați fiind că statele respective vor face tot posibilul a o împedeca să sustragă sume formidabile fără să riște nimic.

In condițiile aceste este clar că bancherii n'au nici un interes ca să faciliteze revalorizarea și stabilirea monedelor depreciate ba chiar au tot interesul să se arăte ostili.

Care ar fi atunci metoda cea bună? Ideia de revalorizarea sau stabilizarea brutală a francului trebue înlăturată. De asemenea trebue înlăturate metodele Angliei, Germaniei și a Belgiei.

Singura soluție, dat fiind imposibilitatea restabilirii circulației fiduciare—aur, și de asemeni imposibilitatea transformării biletelor de credit în bilete de bancă, ar fi următoarea: Franța își va conserva moneda națională pentru comerțul intern și va interzice exportarea ei precum și cotarea ei la bursă. In aceste condiții sînt șanse ca francul să se ridice încetul cu încetul, în mod spontan și atunci, dar numai atunci echilibrul budgetului va juca un rol salutar și va scăpa moneda națională din ghiarele finanței internaționale.

(Nicolas Zvorikine. *La Revue Mondiale*).

Heinrich von Kleist, poetul morții

Ideia distrugerii a chinuit totdeauna pe acest poet, ea e-te motivul profund al întregii lui opere.

Pe cînd la contemporanii lui, Herder sau Novalis, întîlnim dorul și plăcerea de a muri, pregătirea voioasă și victoria interioară împotriva morții, Kleist a fost în gîndirea ca și în poezia lui impresionat, înainte de toate, de forța nelimitată a spiritului universal al distrugerii.

Inima acestui poet viteaz, în multe privințe congenial cu anticii și Shakespeare și care a reînoit tragedia a simțit adînc groaza morții. Dacă sufletul lui a oscilat continuu între dorință și teamă, plăcere și groază, opera lui e mai mult produsul acesteia din urmă în fața vicleniei și cruzimei unei naturi cauzătoare de moarte, decît a sentimentelor delicate.

In „Penthesilea" totuși, concepția morții ca forță distrugătoare se încrucișează cu alta, după care a muri nu însămna un sfîrșit, ci începutul unei existențe mai perfecte, liberarea de granițele finitului. Omul care atinge pe pămînt o fericire intens dorită, îndeplinește o faptă mare, produce o operă frumoasă, se simte purificat și aproape de zei, e copt pentru acea formă mai înaltă a existenței, pe care o aduce moartea. A trăi mai departe, ar însemna pentru el, o scădere.

Pe cînd lucra la drama „Guiscard", Kleist a scris amicului său Pfuel, că nu are altă dorință decît de a muri „după ce va reuși să obțină un copil, să compună o poemă frumoasă, să îndeplinească o faptă mare".

Această dorință, Kleist a găsit-o justificată în prelegerile ținute de filozoful romantic Schubert, la Drezda în 1807 și publicate subt titlul „Ansichten von der Nachtseite der Naturwissenschaft".

Acesta vorbea despre tendința către distrugere a existenței în momentele ei supreme de exaltare și fericire, dar și de sămînța unei noi vieți, prin care celace e trecător în om, intrînd în contact cu eternitatea, reîntinerește.

Aceste idei explică, cel puțin în parte, sfîrșitul tragic al lui Kleist și strania lui hotărîre de a renunța la viață, pentru a atinge tînăr, fericit și vesel, patria dorințelor sale.

(Iosef Kotlin. *Euphorion*).

Paul Natorp.

Filozoful german, care a murit acum doi ani, s'a născut în 1854. Ca student la Bonn, el a urmat cursurile lui Hermann Usener, filolog și istoric, care în studiile lui urmărea să descopere legile generale ale spiritului mitic și religios. Dela dînsul a învățat Natorp, să privească viața spirituală, în devenirea ei și să o considere din punct de vedere genetic. Pe cînd era în Strasburg, un prieten i-a atras atenția asupra școlii filozofice din Marburg a lui Fr. Albert Lange și Herman Cohen și a modului cum acești gînditori interpretau pe Kant. Subt influența lui Cohen, Natorp ajunge la noțiunea filozofiei științifice, care nu-și poate găsi forma ei proprie, decît analizînd structura și fundamentele științelor exacte.

Primele lui lucrări de istorie a filozofiei sînt scrise din acest punct de vedere. Cu tot respectul pentru faptele istorice, Natorp combate prejudecata pozitivismului, după care ele ne sînt date imediat și pot fi cunoscute și definite, fără ajutorul considerațiilor teoretice. Cartea sa „Platons Ideenlehre", publicată în 1903 și care a stîrnit vii polemici, nu trebue considerată ca o monografie științifică, ci ca o introducere în idealism, în care sînt discutate în mod dialectic marile probleme legate de filozofia lui Platon

Lucrarea lui „Die Logischen

Grundlagen der exacten Wissenschaften" publicată în 1910, într'o epocă în care cercetările matematice și științifice tindeau la adîncirea filozofică a noțiunilor lor fundamentale e de o remarcabilă claritate. Îndepărtîndu-se de Kant, el nu mai concepe aci sistemul știinților, după modelul matematicelor, ca un tot format de principii imobile și axiome neschimbate, ci ca un complex de categorii, supuse evoluției.

Alte studii consacrate psihologiei ca și înrîurirea spiritului mistic al vremii, i-au făcut să se îndepărteze tot mai mult de maestrul său Cohen. Alături de voința logică, s'a manifestat, puternică în el voința totalității și efortul de a pătrunde sensul existenței. Filozofia a încetat atunci, de a fi pentru el o simplă sistematizare a științelor și s'a confundat cu însăși viața spiritului și aspectele ei, dreptul, morala, religia și arta. Și e regretabil că acest gînditor viguros și de o rară probitate intelectuală nu a avut timpul, să ne dea o teorie a creației poetice, nici să ducă la capăt, filozofia religiei.

(Ernst Cassirer. *Kant Studien*).

În jurul lui Anatole France

Cu tot spiritul, fineța și scrupulele lui de mandarin literar, France nu reușește decît rar să creeze viața, calitatea supremă, în fața căreia iertăm unui scriitor cele mai mari defecte. El a citit prea multe cărți și are o memorie prea fericită, creerul lui e încărcat de prea multe reminiscenți și mobilat de prea multe citații, el nu vede natura și realitatea decît prin celace e imprimat, care se ridică ca un ecran, între lumea exterioară și dînsul. Peisagele lui, deși pline de grație, suggerează rareori lucrul văzut, direct observat și copiat, sînt văzute parcă prin geam și adesea nu sînt decît transpunerile abile a unor frumoase estampe. Cît despre personajele lui, putem număra pe acele care fac concurență stării civile și cartea odată închisă, trăesc înaintea noastră cu fizionomia lor proprie. Două sau trei figuri vii răsar din această necropolă: Sylvestre Bonnard, Jérôme Coignard, Bergeret acel pe care France l-a zugrăvit după modelul pe care-l avea în el însuși și cărora le-a împrumutat sufletul lui, odată cu viața. Ceilalți eroi sau eroine ne amuzează sau ne distrează, un moment, prin aventurile soartei lor fictive, sau prin vorbele pe care le spun, dar nu supraviețuesc fanteziei care le-a născocit.

Totuși, Anatole France ocupă un loc considerabil în literatura contemporană, prin două însușiri eminente.

În primul rînd, din cele mai multe din operele lui se degajează un farmec subtil și indefinisibil, care lipsește altor scriitori mai mari. Din toate cărțile pe care le-a citit, d. Bergeret a extras nu știu ce spirit alcătuit din ironie, poezie, blîndă și melancolică milă, scepticism amabil, voluptate elegantă, care plutește deasupra paginilor, compunînd un fel de atmosferă, care învălue ideile cași personagele. Deși această atmosferă o respirăm în bibliotecile bine mobilate și închise, ea are o incontestabilă putere de seducțiune.

În al doilea rînd, France are darul stilului. Deși uneori monoton și alte ori cam factice, acest stil e pur, luminos, elegant, sobru, armonios, de-o mare agilitate spirituală. Vorbind despre el, Jules Lemaître a scris: „e un compus mai prețios ca metalul de Corinth. Acest om are perfecția în grație, e extrema floare a geniului latin".

Dar geniul latin are într'însul, ceva mai robust și mai viril. Anatole France poate fi considerat, mai de grabă, ca ultimul și cel mai desăvîrșit din artiștii alexandrini.

(Victor Giraud. *Revue des Deux Mondes*, Mai).

Romantismul italian și cel european

Italia, care până în a doua jumătate a secolului XVIII fusese

stăpînită de gustul greco-latin, sufere atunci, o puternică presiune dinafară.

Ea face cunoștință cu „Elegiile funebre" ale lui Gray, cu „Nopțile" lui Young, poeziile lui Ossian sînt traduse de Cesarotti, apoi romanele lui Richardson și esseurile lui Addison. Influența germană se manifestă, deasemeni, prin Gessner și Klopstok, dar mai ales prin Werther al lui Goethe.

În timpul revoluției franceze, spiritele sînt neliniștite și se întreabă, care tradiție trebue urmată, cea veche sau cea nouă? Italia e bine să rămie fidelă geniului latin, care a domnit în cursul veacurilor sau e mai nimerit să imite geniul nordic? Influența franceză crește și ea. „Le contrat social", „La Nouvelle Héloïse" sînt traduse, ca și operele lui Chateaubriand.

În același timp, Italia caută să-și asimileze substanța străină acumulată în anii precedenți. „Ultime litere di Jacopo Ortis" ale lui Foscolo sînt un Werther italian, bogat însă în elemente personale și naționale iar în „Dei Sepolcri", apărute în 1807, deși urmează tradiția poeziei lui Young și Gray, mormintele cîntate într'o formă clasică, dar italiană, prin sentiment, sînt acelea din Florența. Influența străină continuă după 1815. Schiller, Walter Scott, Byron mai cu seamă, sînt foarte gustați. D-na de Staël, în călătorie atunci în Italia, scrie în „Biblioteca italiană" din Milano, două articole, ce cuprind un fel de declarație de războiu împotriva literaturii clasice și o proclamație a superiorității literaturilor nordice și a spiritului germanic.

Dar rațiuni de psihologie profundă, cași necesitățile practice ale unei națiuni în devenire, împiedică teoria romantică să ia în Italia caracterul imperios, pe care l-a avut în alte țări. Ea e examinată, discutată, redusă la elementele ei variabile, respinsă sau îndepărtată, nu în bloc, dar după caracterul practic sau oportunitatea ideilor. Bunului simț italian îi repugnă tot ce e excesiv și tulbure, fatalitatea romantică, obscurul și tenebrosul. El e înclinat dimpotrivă către compoziția elegantă și logică, forma concretă și plastică, un misticism social, blînd plăcut și caritabil.

Dacă pentru Novàlis poezia era o muzică, cea mai frumoasă și mai pură efuziune a sufletului, pentru Manzoni, ea trebue să fie, dimpotrivă, morală și educativă. Din romantismul străin, Italia nu reține, în realitate, decît conștiința crescută a demnității și necesității unei literaturi naționale.

Cu aceiași tenacitate cu care urmărește reconstituirea unității politice, ea lucrează la realizarea unei literaturi civice și patriotice, ale cărei prime manifestări le găsim în opera lui Alfieri și Parini. Totul e interpretat în acest sens. Romanele istorice engleze sînt cetite, dar pentru a învăța cum se scrie un roman istoric, care să se inspire din trecutul italian și să răspundă necesităților momentului. Teatrul european e studiat, dar pentru a căuta chipul în care se poate creia un teatru național.

Prima mare explozie a lirismului e „Canzone all Italia" a lui Leopardi, în care marele poet se întoarce instinctiv spre Dante, Petrarca, Boccacio, regăsind tradiția primă, care fusese întreruptă de umanism.

S'a spus, nu fără temeiu, despre romantismul italian că are un caracter paradoxal, că e un romantism antiromantic sau clasic.

Importul literaturilor străine nu a făcut, în adevăr, decît să fortifice și să reîntinerească literatura națională. Autorii, care subt stăpînirea modei au practicat un romantism exagerat au dispărut de pe scenă și după o jumătate de secol numele lor nu mai trăește decît în unele manuale de literatură.

Singuri subsistă scriitorii, care prin contactul lor cu cugetarea și arta Europei au devenit mai italieni: Manzoni, Mazzini sau Leopardi.

Dacă organismul intelectual al unei nații, nemai găsind alimente suficiente în propriul lui sol, recurge uneori, la substanțe străine,

el își păstrează totuși, caracterul specific, semn al vitalității lui invincibile.

(Paul Hazard. *Revue de littérature comparée*, April-Iunie 1926).

O revoluție socială în Egipt către anul 2000

Subt vechiul imperiu memfitic (2840–2540), regimul politic și social e o monarhie autocrată, de drept divin.

Regele care absoarbe în sine fetișurile tuturor micilor regate anterioare, devenise fiul lui Rha, „imagina vie" pe pămînt a soarelui. El singur era preot, adică putea intra în comunicație cu zeii; el, numai, putea comanda și judeca. Guverna Egiptul prin fiii, nepoții și verii săi, iar după moarte se ducea să trăiască lingă părinții săi, zeii. Căci după cum printre cei vii este singurul om, tot așa printre morți numai dînsul învie la o altă viață. Rege'e fu asimilat cu Osiris, zeul Nilului și al vegetației, care moare în fiecare an, dar re-învie neapărat odată cu revărsarea Nilului. Produsul acestei credințe sînt piramidele imense din Gizeh.

Pe la 2350, Osiris împreună cu Rha guvernează Universul; regele acum, după moarte, se sue și el în cer pe razele soarelui ca pe o scară. Dar nu se sue numai prin forța mecanică a formulelor magice; el trebue să *merite* această ascensiune, să-și justifice faptele sale în fața tribunalului divin.

Curînd după această epocă începe o serie de tulburări și frămîntări al căror rezultat e slăbirea autorității regale, trecerea puterii sale în mîna preoților și nobililor, ce căpătau și ei dreptul de a uza de ritul lui Osiris spre a putea trăi după moarte. La sfîrșitul dinastiei VI, regimul politic al Egiptului ne oferă unele aspecte ale feudalității europene din Evul-mediu.

Dar evoluția nu se oprește aici. Mulțimea de plugari și meșteri, care fecundau solul Egiptului și ridicase piramidele și templele regale și solare, mormintele nobililor, care lucrase decorațiunile sculpturale, fabricase mobile luxoase pentru vii și pentru morți, stofele fine și bijuteriile, această clasă foarte numeroasă acum de artiști, lucrători meșteri și țărani n'avea nici un statut în viața pămîntească și nici o nădejde de a se sui în cer, după moarte.

Ea nu întîrzie însă de a imita pe nobili și preoți, de a fi agitată de aceleași ambiții. Epoca dintre 2360 și 2160 prezintă condiții favorabile unei revoluții sociale și politice; autoritatea regală fărmată și înlocuită cu o sumă de monarchi independenți. Egiptul prădat de triburile libiene și asiatice, vechea ordine socială dărămată, anarchia pretutindeni. Operele literare din această vreme ne arată că drepturile civile și religioase au trecut în mîna celor care au putut să le ia, că apetiturile individuale s'au deslănțuit și au nimicit normele vieții morale. Plebea până aci apăsată și uitată își ia revanșa: calcă în picioare autoritățile recunoscute și distruge clasa dominantă ce piere subt valul de violențe și prădăciuni.

Spre sfîrșitul acestei perioade tulburi, situația religioasă e aceasta: poporul dupăce a trecut printr'o epocă de scepticism religios, de materialism practic și grosolan, dupăce realizase egalitatea terestră, o realizează și pe cea cerească: oricine își poate avea răsplata faptelor sale în cer, poate fi chemat în fața tribunalului lui Rha să se justifice și să devină zeu.

Cînd pe la 2000 ordinea se stabilește, faraonii trebue se țină socoteală în organizarea ce o dau imperiului de achizițiile revoluției. Își lărgesc concepția de guvernămînt, suprimă privilegiile de clasă, dau drepturi religioase și politice tuturor, extind justiția asupra întregei societăți, nivelate acum subt egida faraonului.

Vechiului regim patriarhal și despotic al regelui-zeu îi urmează imperiul „legilor drepte" pentru rege ca și pentru popor. Regii sînt legiști ce se inspiră dela cele mai înalte sentimente de justiție socială. Căci ei cași supușii lor, apar în fața tribunalului divin și nu sînt admiși la viața veșnică decît dacă s'au justificat prin faptele

lor cîntărite în balanța lui Rha și Osiris.

(Alexandre Moret. *Revue de Paris*, 15 April, 1926).

Exerciții logice asupra judecăților de valoare.

Studiul judecăților de valoare se poate încerca analizînd și disecînd raționamentele. În „*Traité de logique*", au fost expuse rezultatele din 1914 iar în cartea recentă „*La Barrière et le Niveau*" prezentată ca un „Studiu sociologic asupra burgheziei franceze contemporane" au fost redate cîteva exerciții logice asupra judecăților de valoare privind mentalitatea colectivă. Cu toate exercițiile făcute, cărora se pot adăuga cele de azi și altele care vor veni, până acum n'am putut degaja nici o teorie sistematică asupra judecăților de valoare.

Greutatea de analiză provine din aceia că nu se distinge valoarea economică, ilustrată prin exemplul „*la muncă egală, salar egal*" de valoarea propriu zisă (mai mult de ordin moral) concretizată în următoarea frază a d-nei Paulina Kergomard, enunțată astfel: *la vie est un fagot d'épines avec quelques roses parmi. Mais le parfum des roses est mille fois plus délicieux que n'est douloureuse la piqûre des épines*". Cu ajutorul acestor două exemple se poate căuta natura judecății de valoare. Trebue să se rețină că discernămîntul din existențială (mai mare sau mai mic) se traduce în apreciativă printr'o preferință (mai bun sau mai rău). Preferința e de natură pur subiectivă. Pentru a se obiectiva trebue să aibă loc o comparație între două preferinți (cum e cazul d-nei Kergomard), comparație care dă naștere la o *judecată de compensație*. Cea dintâiu e speculativă, și adoua dinamică. Astfel „video meliore proboque" exprimă preferința speculativă, iar „Deteriora sequor" preferința dinamică. Rezultă că judecata cuprinde două acte bine distincte: 1) preferința în curs de valorizare și 2) valorificarea efectuată (un fel de recunoaștere a valorii). Dacă dela judecata de compensație individuală se trece cu ajutorul schimbului economic (în chip mai simplu prin troc) la viața socială, valoarea își perde nota subiectivă pentru a deveni constringătoare și obiectivă. Prin societate, valoarea se realizează și se obiectivează. Dovada cea mai bună ne-o dă valoarea economică rezultată dintr'o judecată de compensație extinsă la mai mulți indivizi.

(E. Goblot. *Revue philosophique*).

Anatole France zugrăvit de prietenii săi

Tomurile despre Anatole France încep să sporească bibliotecile. Viața sa intimă, procedeul de lucru, maniile sale, au început să fie cunoscute datorită numeroșilor „*Eckermann*"-i ai artistului francez. Dintre aceste cărți putem cita: Jeanne Maurice Pouquet, le salon de M-me Arman de Caillavet; Jean Jacques Brousson, Anatole France en pantoufles; Jaques Roujon, la vie et les opinions d'Anatole France; Paul Gsell, Propos d'Anatole France; Nicolas Ségur, Conversations avec Anatole France; Georges Girard, la Jeunesse d'Anatole France; Charles Maurras, Anatole France politique et poète; René Johannet, A. France est-il un grand ecrivain?

Din toate aceste scrieri se pot desprinde calitățile și defectele autorului lui Thaïs. Mai întâiu France, nu e un spirit speculativ, așa cum el însuși s'a definit la Academie, ci un spirit livresc. El nu ducea ideia până la ultimele-i consecinți, n'o punea în legătură cu altele, lipsindu-i originalitatea filozofică și rafinamentul dialectic. Contradicțiile în care se încurcă dovedesc tocmai neputința de a canaliza ideia într'o singură direcție. Dar France a fost un livresc. El nu și-a rezămat niciodată în chip direct ochii pe realitate, ci totdeauna a văzul lumea printr'un text de carte. Imaginația sa slabă îl făcea să sondeze lumea din cărți și stampe. Din această pricină opera lui începe să fie mai rodnică

după 40 de ani, adică atunci cînd şi-a adunat materialul în note şi şi-a terminat lecturile.

Lipsurile de fond se repercutează şi'n procedeul literar. Iubitor de amănunte şi arabescuri, France neglijează totul pentru parte, compoziţia pentru detaliu. Lipsa de fecunditate face din el un meşteşugar meticulos, care adună de unde poate pentru a înjgheba ceva. De aici dispreţul lui pentru scriitorii productivi, cum de pildă e V. Hugo. Apoi din France nu se poate degaja o concepţie despre om şi viaţă, fiindcă nu a avut izvorul său propriu de gîndire şi simţire. Dacă mai adăugăm că viaţa lipseşte din opera sa (afară doar de Sylvestre Bonnard, Maitre Jérôme Coignard şi M. Bergeret în care s'a zugrăvit pe sine), că viaţa e redusă la un contur elegant, căruia îi lipseşte sufitul, se poate observa că France e departe de a face concurenţă stării civile.

Cu toate acestea el ocupă un loc de frunte în literatura contemporană mulţumită celor două calităţi esenţiale ale sale: graţia şi stilul.

A. France — l'extrême fleur du génie latin — este cel din urmă şi poate cel mai desăvîrşit dintre artiştii alexandrini.

(Victor Giraud, *Revue des deux mondes*).

O oră cu Keyserling.

Filozoful german, fondatorul şcoalei de înţelepciune dela Darmstad, Keyserling, a fost de curînd oaspetele Parisului pentru a ţine o prelegere la Uniunea intelectuală franceză despre „Suflet şi Spirit". In întrevederea avută Keyserling şi-a dezvăluit întreaga sa viaţă, bogată în experienţe religioase şi filozofice. Născut dintr'o familie de cărturari (azi are 45 ani) Keyserling manifestă de timpuriu o dragoste puternică pentru natură şi animale. Darul de observaţie, înclinaţie spre meditare şi singurătate, au făcut din el un contemplativ şi un solitar. Dispreţuia toate cărţile, afară de cele de aventuri. Calităţile de desemnator, de sculptor şi muzicant de care dădea dovadă în copilărie s'au stins mai tîrziu, păstrînd doar sonorităţile muzicale, cu care-şi înaripează astăzi vorbirea profetică. A studiat ştiinţele naturale la Geneva, a luat doctoratul în ştiinţe la Heidelberg, ba chiar a fost cartograf la Viena. Intr'o stare sufletească de schimbare veşnică el nu şi-a putut da seama de vocaţia sa niciodată. Acel care i-a dat putinţa să se cunoască pe sine însuşi, acel care i-a favorizat realizarea sufletească a fost Houston Stewart Chamberlain prin opera „Fundamentele secol. XX lea". Din îndemnul prietinului său Chamberlain, după ce rătăceşte un an prin Paris, scrie prima lucrare „*Das Gefüge der Welt*" (Structura lumii) urmînd apoi cu „*Unsterblichkeit*" (Nemurirea). Cu tot răsunetul pe care îl aveau scrierile sale, el continuă să trăiască la ţară, meditînd şi ocupîndu-se cu agricultura în acelaşi timp. După o călătorie făcută în jurul lumii în 1911 el dă la lumină abia în 1918 „*Jurnalul de voyaj al unui filozof*". Cartea stîrneşte o atmosferă nouă în lumea germană, tinerii şi bătrînii se adună în jurul lui ca la un profet şi astfel solitarul Keyserling, renunţă la meditaţia interioară pentru a deveni magul mulţimii. Aşa ia naştere în 1919 „*Şcoala înţelepciunei*" dela Darmstadt. Messianismul lui Keyserling se observă din acela că el se crede o reincarnare a Logosului: Adevărata înţelepciune după dînsul constă în a indica fiecăruia direcţia sa, direcţie care rezultă din ajustarea perfectă la locul pe care îl ocupi în cosmos şi în lumea interioară a psihicului.

Keyserling se crede maestrul unei orchestre simfonice spirituale pe care el o stăpîneşte şi o îndreaptă spre ideal cu ajutorul verbului şi dinamismului său. Fanatic al inconştientului, el socoleşte că filozofia este o zămislire profundă care se petrece în labirintul psihicului. De aici repulziunea lui pentru speculaţie discursivă, pentru discuţie contradictorie. A înţelege, pentru el echivalează cu a asculta şi a te pătrunde în chip mistic de esenţa ta intimă. In spiritul acesta scrie Keyserling „*Schöpferische Erkenntnis*" (Cunoştinţa creatoare). Şcoala dela Darmstadt atrage într'o sesiune din fiecare an elita intelectuală germană, discutînd diferite probleme vitale. Cu toată fascinarea personală pe care o exercită, Keyserling, iubitor de o metafizică transcendentă prăpăstioasă nu va avea efect într'o ţară ca Franţa, care are cultul criticii şi raţiunii.

(Frédéric Lefèvre, *Les Nouvelles littéraires*).

Mişcarea intelectuală în străinătate

Literatură

Leon Gozlau, *Balzac en pantoufles.*

Acest volum va apărea în curînd la librăria Lemercier 5, Place Victor Hugo, unde se poate subscrie pentru ediţia ilustrată în gravuri colorate şi gravuri în lemn de Maximilian Vox şi augmentată de o prefaţă de Jean Jacques Brousson.

Brantome, *Recueil des Dames,* Dames illustres, Dames galantes, Ed. Payot.

Această carte este prima publicată după manuscrise originale de Brantome, şi cu o introducere de Roger Gaucherou.

Vasconcelos, *La race universelle,* Carlos Martin, Cuba contemporaine, (La Havane) Cuba.

Marele gînditor Vasconcelos a inventat concepţia unei a cincea rase, „rasă definitivă şi sintetică" rezultată din aportul tuturor raselor. America este chemată să reprezinte patria acestei rase excepţionale menită să reprezinte pe pămînt perfecţiunea speţei umane.

Marcel Poéte, *Paris,* 3 vol., Ed. Nilsson.

Aceste trei volume aduc un adevărat serviciu amicilor Parisului vechiu. In primul volum găsim istoria generală a oraşului. Celelalte două ne călăuzesc metodic prin toate străzile monumentale şi diferitele aspecte ale cartierelor pariziene. Această operă nu este de altfel decît o lucrare de vulgarizare, de o erudiţie desigur necontestată, dar pe care ar fi de prisos să o recomandăm celor care cunosc deja frumoasa „Histoire de Paris" care apare acum subt conducerea d-lui Poéte, şi unde se găsesc dezvoltate toate ideile cuprinse în aceste trei volume.

Ferdinand Valentin, *L'avenement d'une république, Luttes intérieures de la Chine de 1911—1923,* Ed. Perrin et C-ie, Paris.

Lectura acestei cărţi ne va face să pricepem starea de spirit a unui popor excepţional de interesant şi de misterios.

Francis Delaisi, *Faut-il reprendre les affaires avec la Russie? Collection „Problemes contemporaines".*

Aceasta este chestia zilei cea mai arzătoare, a cărei soluţiune o aşteptăm cu o mare anxietate. Autorul a ştiut să o pună cu o imparţialitate şi o profunzime de vederi din care răspunsul se desprinde categoric.

Kiderlen-Waechter, *Intime,* ed. Payot.

Această carte scrisă după notele şi corespondenţa lui Kiderlen-Waechter este tradusă din limba germană şi precedată de o introducere de H. Simondet agregat de universitate.

Leon Daudet, *Souvenirs*, Ed. Nouvelle librairie nationale.

O carte interesantă în care găsim amintiri din mediuri politice, literare, artistice şi medicale.

Les Carnets de Georges Louis, *ambassadeur de France en Russie 1912-1917,* Edition F. Rieder et C-ie Paris.

Publicul îşi reaminteşte desigur emoţia stirnită de publicarea în revista Europe a cîtorva fragmente din carnetele lui Georges Louis. Astăzi va putea citi ediţia integrală a acestor carnete pe care editorii s'au străduit să le prezinte cu cea mai scrupuloasă imparţialitate, ca un document esenţial pe care orice istorician, orice politician şi orice Francez trebue să-l cunoască.

Victor Giraud, *Soeurs des grands Hommes*, Editions Crès.

Jaqueline Pascal, Lucie de Chateaubriand, Henriette Renan.

Albert Meyrac, *Les amours secretes de Napoleon I-er,* Ed. Albin Michel.

Găsim în cartea d-lui Albert Meyrac amorurile secrete ale lui Napoleon după pamfletele epocei şi ale Restauraţiei.

G. Clemenceau, *Demosthène,* Plon Nourrit.

D. Clemenceau a îmbogăţit colecţia „Nobles vies, Grandes oeuvres" cu un volum despre Demosthene.

Incă de pe timpul cînd îşi făcea studiile la liceul din Nantes d. Clemenceau se simţea atras către acest orator.

Această operă începută în 1925 şi terminată în exilul din Belebat, fu redactată din memorie, fără ajutorul vreunui text, iar heleniştii specialişti, care au revăzut manuscrisul înainte de publicare, n'au găsit nimic de corijat.

E. Benoit-Levy, *Sainte Beuve et M-me Victor Hugo*, 1 vol., broché, 10 fr., Ed. Presses universitaires de France, Paris.

O carte unde găsim care au fost adevăratele raporturi între M-me Victor Hugo şi Sainte Beuve.

Această chestiune care pasionează încă Franţa, este clarificată, iar memoria d-nei Victor Hugo uşurată de calomnia care ne făcea s'o vedem într'o lumină complect falşă.

Interesul literar alături de intesul dramatic, fac din această carte o foarte pasionantă lucrare.

Sainte Beuve, *Mes poisons.* (Cahiers intimes inedits publiés avec une introduction et des notes par Victor Giraud), Plon Nourrit, Paris.

Celace apare astăzi din caetele lui Sainte Beuve rămăsese inedit. Găsim păreri intime asupra scriitorilor epocii sale, anecdote, confidenţe, confesiuni personale, observaţii şi critici asupra literaturii, asupra amorului, asupra femeilor, asupra vieţii. Găsim pagini întregi despre Victor Hugo, Musset, Georges Sand, Balzac, Michelet, Quinet, Cousin, Villemain, Guizot, Thiers, Lamenais, Gerardin, Merimée etc.

Han Ryner, *Le subjectivisme,* Editions du Fauconnier, Paris.

Han Ryner, supranumit „Prince des Conteurs" şi la care găsim cea mai strălucită alianţă a geniului filozofic şi a geniului poetic, a fost printr'un referendum universal, desenat Academiei suedeze pentru premiul Nobel.

„Găsim în această lucrare o expunere complectă a doctrinei sale filozofice.

Georges de la Fouchardière, *A la recherche d'un Dieu,* Ed. Albin Michel.

Deşi în titlu şi chiar în atitudinea autorului nu găsim nici o intenţie de ironie, cartea d-lui de la Fouchardière este o carte amuzantă.

Eroul, pelerinul sceptic, cu sufletul torturat, pleacă în căutarea unei certitudini, sau a unei iluzii. Deşi animat de sentimente profunde şi grave, se poate împiedica de multeori de atitudini copilăroase şi comice, care de alt-

fel constituie partea amuzantă a spiritului său paradoxal.

O carte serioasă pe care d. de la Fouchardière a știut s'o facă plăcută și divertisantă.

Romane

M. Bernanos: *Sous le soleil de Satan*, Ed. Plon.

Acest roman este un debut, dar un debut din cele mai impresionante. – De o compoziție uneori încîlcită, găsim pagini de o frumusețe și de un patetic care ne îndreptățește să recunoaștem în d. Bernanos unul din marii scriitori de mîine.

Eroul, un preot de țară, merge pe drumul binelui cu toată suspeciarea pe care o întîlnește în jurul său și cu toată tristețea pe care i-o produce spectacolul pasiunilor și durerii umane.

Valoarea acestei cărți constă mai cu seamă în sentimentul de supranatural care o însuflețește – și aceasta este și caracterul său original în literatura romanescă contemporană.

Thierry Sandre: *Panouille*, Ed. Nouvelle Revue Française.

Autorul lui „Mienne" și a lui „Mousseline" ne arată în ultimul său roman o latură a talentului său pe care n'o cunoșteam încă – Panouille eroul cărței sale și victima Armatei și a Politicei, aceste două mașini infernale menite să zdrobească oamenii, este zugrăvit cu o așa de mare putere de evocare, încît cetitorul are impresia de a retrăi un eveniment trecut și întîmplat.

Această carte va pasiona toate partidele politice și nădăjduim că va avea efectul de a îmblînzi pe toți călăii viitori ai eternului Panouille sacrificat.

Gustave Kahn, *Contes Juifs*, ed. Fasquelle.

„Israel este o picătură de undelemn care plutește veșnic la suprafața mării" scrie autorul în prima din povestirile sale.

Ansamblul lor alcătuește o mică legendă a poporului ales. Fiecare din aceste povestiri subliniază un aspect fugitiv sau o trăsătură caracteristică, iar toate la un loc se celesc ca un roman istoric al acestui popor.

Selma Lagerlöf: *Gösta Berling*, Collection des grands étrangers.

A apărut la librăria Stock textul francez al romanului scandinav Gösta Berling.

Traducerea este opera d-lui André Bellersort, care printr'o cunoaștere perfectă a limbii suedeze cît și a celei franceze nu a răpit nimic din frumusețea și poezia marei epopei nordice.

Rainer Maria Rilke, *Les Cahiers de Malte Laurids Brigge*, Editions Emile-Paul frères.

Apariția traducerii d-lui Maurice Betz este un eveniment literar de o mare importanță pentru toți acei care nu a putut face cunoștința marelui poet Reiner Maria Rilke, în textul original.

Francis de Croisset, *La féerie Cinghalaise, Ceylan avec les Anglais*, Ed. Grasset.

Autorul spiritualelor și optimistelor comedii în genul lui „Coeur dispose" sau a lui „Les Vignes du Seigneur" a publicat de curînd o lucrare pe care nu știm dacă trebue s'o numim roman ori povestiri din călătorie, de o mare originalitate. O serie de schițe evocătoare și de scene pline de „humour" culese dintr'o călătorie în Ceylan. – Lectura acestei cărți este din cele mai plăcute, căci d. Francis de Croisset ne-a dat o carte în același timp pitorească, amuzantă, gravă și variată întocmai ca și viața.

Pierre Mille, *Christine et lui*, Editions de France.

Autorul lui Barnavaux ne dă o operă de mare valoare plină de forță aprigă și brutală care constitue un nou aspect al scriitorului plin de finețe și ironie, pe care ne deprinsesem să-l vedem în d. Pierre Mille.

Romanul este studiul unui teribil caz de ereditate. Autorul crede în atot-puternicia transmisiunilor ancestrale. Blînda Cristina este măritată într'un oraș din provincie cu fratele unui medic sadic, care sfîrșește prin a se sinucide. Soțul Cristinei o face foarte nenorocită cu toate străduințele sale de a-și

înfrîna instinctele. Cristina are însă o idilă platonică și castă cu tînărul Frederic Lemore. In urma unei explicații, acesta din urmă se expatriază.

Douăzeci de ani mai tîrziu, el întîlnește un individ abject, vițios, alcoolic, pe care-l asistă în ultimele momente. Era fiul Cristinei, degeneratul produs al unei eredități nenorocite.

Frederic se reîntoarce în orașul lui natal, unde găsește pe soțul Cristinei ce-și spovedește toată nenorocirea lui și a defunctei lui soții, care murise de supărarea de a avea un astfel de copil și de dorul de a nu fi putut avea unul care să fi fost al ei și al lui Frederic.

Din punct de vedere științific chestia eredității este poate cam exagerat tratată. Romanul d-lui P. Mille este însă o operă remarcabilă, care face cinste autorului său.

Edmond Jaloux, *L'age d'or*, Ed. Rasmussen.

Este romanul unui poet; un roman plin de viață și de tandrețe. Simbolul fericirii de a trăi și simbolul regretului în fața amintirii erorilor de care sîntem capabili.

Gyp, *La bonne fortune de Toto*, Ed. Flammarion.

O carte de d-na Gyp, este întotdeauna plăcută de cetit. Povestea din ultimul său roman este aceia a unui „mégotier du Prince", băiat de familie, amestecat la multe aventuri și peripeții politice la ordinea zilei. Portrete spirituale a cîtorva personalități marcante, sau manifestații deplasate, comentate cu multă vervă, probează încă odată banul simț ironic și plin de farmec al talentului său.

Marcel Barrière, *La Vierge et le taureau*, Edition Albin Michel.

La Vierge et le taureau este povestea romanescă a unei tinere fete, pe care nevinovăția, credința în metempsihoză și poate o anumită indiferență organică, o fac inaccesibilă amorului.

Cu toate acestea ea inspiră pasiuni multiple și variate. Unul din adoratorii săi, tînăr american plin de energie, bunătate și sentimente frumoase, are pentru dînsa un amor dezinteresat. El este supranumit Taurul, și veghează asupra ei până în momentul cînd o moarte prematură îl zmulge dragostei sale.

In afară de aceste două personagii centrale, o cantitate de figuri bine schițate: a dansatoarei slave Mila Loupchine, a poetului Vinell, foarte reprezentativa pentru dezechilibrul care caracterizează societatea contemporană.

Jean Rameau, *Le roman du bonheur*, Ed. Albin Michel.

Problema fericirii constitue, natural, ținta către care se îndreaptă orice viață omenească. Nimic însă mai confuz și mai greu de definit. Dacă însă admitem că acest cuvînt corespunde unei realități, ce trebue să facem pentru a fi fericiți? Jean Rameau, în cartea sa nu ne dă, firește o rețetă; el însă ilustrează cu talent cîteva adevăruri utile și recomandă arta de a nu năzui prea sus, de a nu eși din cadrul prescris de personalitate proprie, de a nu te declasa; de a rămîne celace ești. De o vervă uneori foarte spirituală, și de o sentimentalitate foarte fină, cartea d-lui Rameau poate fi recomandată fără nici o ezitare.

Johan Böjer, *Les Emigrants*, Edition Calmann Levy.

Les Emigrants, unul din cele mai puternice romane ale marelui scriitor norvegian, a fost însfîrșit tradus și deci devenit accesibil publicului. Traducerea este opera d-lui P. G. La Chesnais.

Arthur Szyk, *Le Juif qui rit*, Edition Albin Michel.

Un volum de anecdote relative la Evrei. Alese cu mult spirit de către cunoscuții umoriști Bienstock și Curnovsky, valoarea acestui volum este sporită prin remarcabila ilustrație a desenatorului evreu Szyk.

Acest artist bine cunoscut, de o originalitate puternică, a știut să prindă cu mult „humour" expresia și caracterele coreligionarilor săi. Evreii sînt redați tot așa de bine în raporturile lor familiale, în raporturi de bursă, în convenții religioase, ori stînd la o masă de cafenea, în politică sau în armată.

Celace este mai cu seamă remarcabil la Arthur Szyk, este că fiind parte dintr'o rasă tristă de-

senurile lui sînt impregnate de o sienică bună dispoziţie.

Knut Hammsun, *Das letzte Kapitel*, Greithlein Verlag, Leipzig.

Politică

Louis Bertrand, *Devant l'Islam*, Plon Nourrit.

Din studiul aprofundat al sufletului musulman, d. Louis Bertrand a descoperit pericolul pe care acest popor îl constitue pentru noi. Cartea sa este în acelaşi timp o documentare dar şi un avertisment.

COMPILATOR

Bibliografie

În editura „Cartea Romînească", Bucureşti:

Nicolae Nicoleanu, *Versuri şi Proză*, Pagini Alese, Preţul 30 lei.

George-Mihail G. Lăzărescu, *Cifrele*, Cunoştinţi folositoare, Preţul 4 lei.

Ing. H. Ganea, *H. Ford*, Cunoştinţi Folositoare.

I. P. Cîmpeanu, *Ciupercile*, Cunoştinţi Folositoare.

Apostol Culea, *Oameni de iniţiativă*, Cunoştinţi Folositoare.

I. Mureşeanu, *Musca*, Cunoştinţi Folositoare.

A. Volanschi Farmacist, *Burueni de leac*, cu ilustraţii, Cunoştinţi Folositoare, Preţul 4 lei.

Guy de Maupassant, *Strigăt de alarmă*, în romîneşte de G. Niculescu - Verona, Biblioteca Minerva, Preţul 9 lei.

Ouida, *O frunză în vijelie*, tradusă de V. Sadoveanu, Biblioteca Minerva, Preţul 6 lei.

A. Strindberg, *Nuvele*, Biblioteca Minerva, Preţul 5 lei.

Alexandru Dumas-tatăl, *Maistrul Ioan Calabrezul*, după o traducere veche prelucrată de M. S., Biblioteca Minerva, Preţul 9 lei.

Tit Liviu, *Legende eroice*, traducere din latineşte de Nicolae Pandelea, Biblioteca Minerva, Pr. 6 lei.

Leon Tolstoi, *Cazacii*, traducere de Ernest Ene, Vol. I, Biblioteca Minerva, Preţul 6 lei.

In diferite edituri şi tipografii :

M. Dragomirescu, *Ştiinţa literaturei*, fasc. VII–IX, Bucureşti, ed. Inst. de literatură
Buletinul Inst. de Literatură, broşura 3, Bucureşti, 1926
N. Milcu, *Grădina de sidef*, ed. Casa şcoalelor, 1926.
Silvius Rolendo, *Ne leagă pămîntul*, roman, Casa Şcoalelor.
C. Ardeleanu, *Diplomatul, Tăbăcarul şi Actriţa*, ediţia Casa Şcoalelor.
E. G. Racovitză, *L'institut de Speologie de Cluj*, Cluj, 1926.
I. Agîrbiceanu, *Legea trupului*, ed. libr. Universale, 100 lei.
Nuşi Tulliu, *Poezii*, ed. Soc. Apostol Margărint, 1926.
Almanahul Graficei romîne, 1926, Ed. Grafica Romînă, pr. 50 lei.
C. Loghin, *Anul 1848 în cultura şi literatura Bucuvinei*, Cernăuţi, 1926.
Preotul Ilie Deleanu, *Miresme*, 1926.
General Tăutu, *Carnet de cîmp*. Ploeşti, 1926,
Dr. Coriolan Petran, *Revandicările artistice ale Transilvaniei*, cu 90 ilustraţii, tiparul Tipografiei Diecezane, Arad, 4926.
Prietenii dicţionarului, *Pentru dicţionarul limbei romîne* ed. Cultura naţională.
E. Precup, *Păstorul şi munţii Rodnei*, Cluj, 1926.
G. Alexianu, *Dreptul constituţional*, 1926, ed. Socec.
I. Bran-Lemeny, *Ancore*, poezii, Braşov, 40 lei.
I. Clopoţel, *Criza democraţiei în Romînia*, 1926, ed. Societatea de mine.
O. Ramu, *Vraja oprilului*, Bucureşti, 1926.
Virg. Gheorghiu, *Don-Iuan*, Iaşi, tip Aria..
C. Diculescu, *Dacia romană în oglinda inscripţiilor şi a limbei de azi*, Cluj, 1925.
Al. S. Penescu, *Ofensiva contra francului*, Buc., 1925.
" *O analiză critică*, Buc., 1925.
" *Reforma monetară în Romînia*, 1925.
" *Reflecţii şi constatări privind proectul de budget*, 1925.
N. Manolescu, *Imn Soarelui*, poezii, Buzău, 1926.
A. Scobai, *Sfînta Evanghelie*, ed. Ancora, Bucureşti.
C. Rădulescu-Codin, *Nevasta leneşă*, Bibl. Universală, No. 132-134.
I. Petrovici, *Raite prin ţară*, Bibl. Universală, No. 130-131.
P. Ghiaţă, *Falimentul bolşevismului*, Buc., 1926.
I. C. Petrescu, *Şcoala activă*, ed. Casa şcoalelor, 1926.

Reviste primite la redacţie

La Revue Mondiale, No. 11; *Revue internationale du travail*, No. 6; *Cosinzeana*, No. 19—24 ; *Viaţa literară*, No. 12—17 ; *Lumea, bazar*, No. 53—55; *Contemporanul*, No. 66; *Universul literar*, No. 20—26 ; *Societatea de mîne*, No. 24; *Flamura*, No. 4 ; *Adevărul literar*, No. 283—290 ; *Ritmul vremei*, No, 5 ; *Gîndirea* No 3 : *Cetatea literară* No. 7—8 ; *Romînia militară*, No. 4 ; *Transilvania*, No. 5; *Arhivele Olteniei*, No. 24 ; *Convorbiri lierare*, Mai ; *Junimea literară*, No. 1-6 ; *Natura*, No. 2 ; *Şezătoarea*, No. 3-4 ; *Viaţa agricolă*, No. 10 ; *Infrăţirea romînească*, No. 16 ; *Banatul*, No. 5; *Mercure de France*, No. 670 ; *Glasul minorităţilor*, No. 3-6; *Peninsula balcanică*, No. 1; *Gîndul neamului* No. 22—23; *Ramuri*, No. 3 4 ; *Revista generală a învăţămîntului*, No 5 ; *Rev. Soc. Tinerimea romînă*, No. 8; *Ideia Creştină*, No. 2 ; *Zări senine*, No. 1-2, Orpheus, No. 3 ; *Independenţa economică*, Orizontul No. 2 ; *Revista Moldovei*, No. 1—3 ; *Rasegna di Coltura*, 1 Iunie ; *Pagini culturale*, No. 1 ; *Răzeşul*, No. 5 ; *Gîndul nostru*, No. 4—5; *Ideia Europeană*, No. 188—189 ; *Invăţătorul*, No. 3-4 ; *Noua revistă bisericească*, No. 1—2 ; *Familia*, No. 3 ; *Muguri*, No. 4—6 ; *Pasul vremei* No 2 ; *Foaia Tinerimei* No. 10-11 ; *Revista funcţionarilor publici*, No. 5 ; *Carte*, No. 3 ; *Cîmpul*, No. 10 ; *Vlăstarul*, No. 10—11 ; *Ţara Voevozilor*, No. 2 ; *Radio romîn*, No. 24—29 ; *Sinaia*, No. 2—3 ; *Arhiva Someşană*, No. 5 ; *Revista universitară*, No. 4—5 ; *Democraţia*, 5.

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LXVI

(Anul XVIII, Numerele 4, 5 şi 6)

I. Literatură.

II. Studii.—Articole.—Scrisori din ţară şi din străinătate.

III. Note pe marginea cărţilor.

IV. Cronici

V. Miscellanea.

VI. Recenzii

VII. Revista Revistelor

PENTRU AUTORI

Se aduce la cunoştinţa autorilor că manuscrisele primite la redacţie, nu se înapoează; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înştiinţaţi, despre aceasta, cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacţia îşi rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviinţă, conducîndu-se numai după consideraţii tehnice şi editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugaţi să ne comunice şi onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcţiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iaşi nu li se pot trimite corecturile şi prin urmare sînt rugaţi să-şi redacteze manuscrisele definitiv şi citeţ.

Pentru tot celace priveşte redacţia: manuscrise, reviste, ziare, cărţi etc, a se adresa la **Redacţia Revistei „Viaţa Romînească", strada Alecsandri, Iaşi.**
